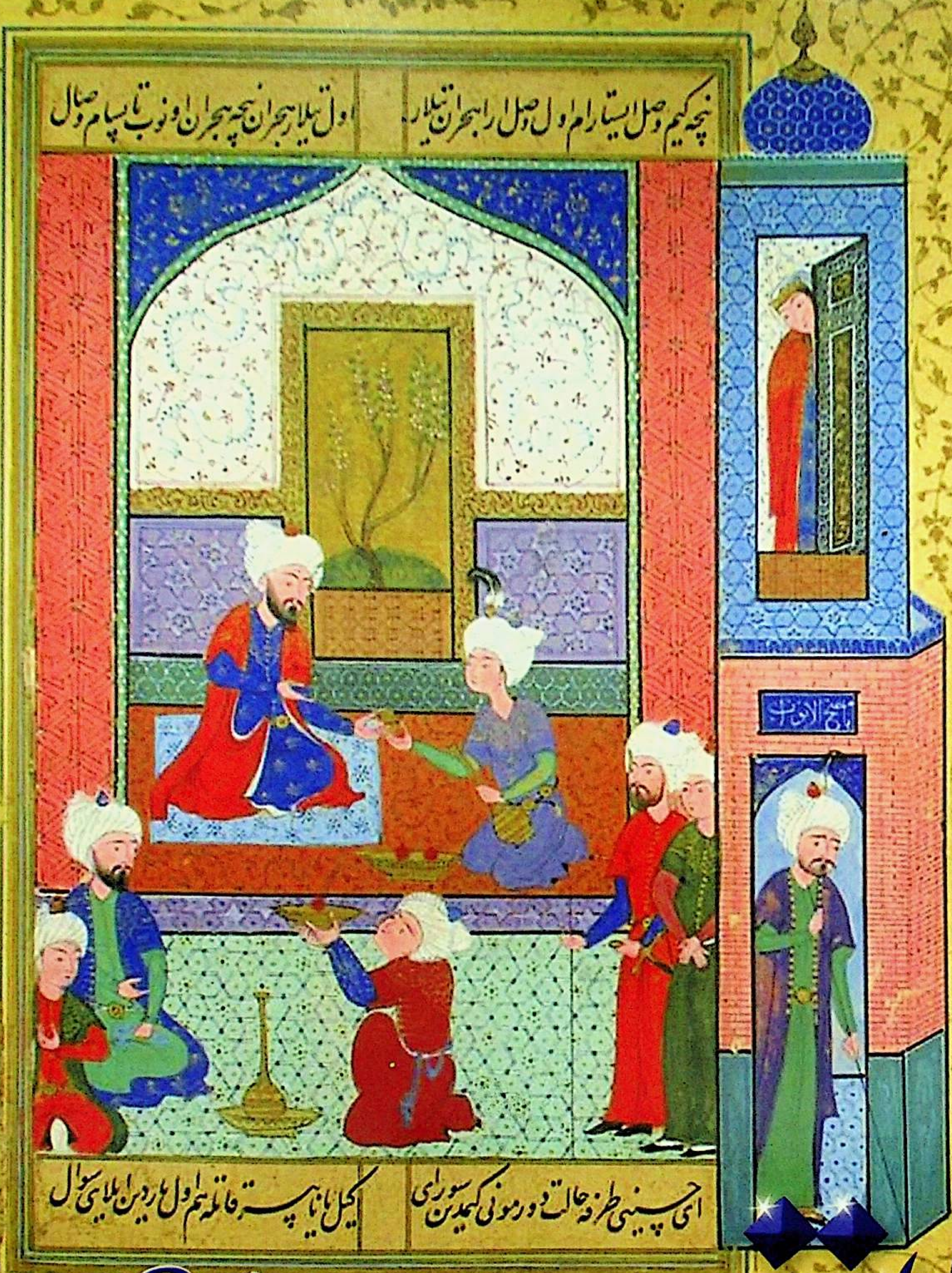

BULAK

2016

3

بۇلاق

ISSN 1005-0876

06>

9 771005 087006

源泉 (布拉克) ● BULAK

www.uyghurkitap.com

«تەرەققىيپەرۋەر زات تاشئاخۇن ئەزىزى ۋە ئۇنىڭ سودا - سانائەت كارخانىسى»

ناملىق ماقالىگە مۇناسىۋەتلىك سۈرەتلەر

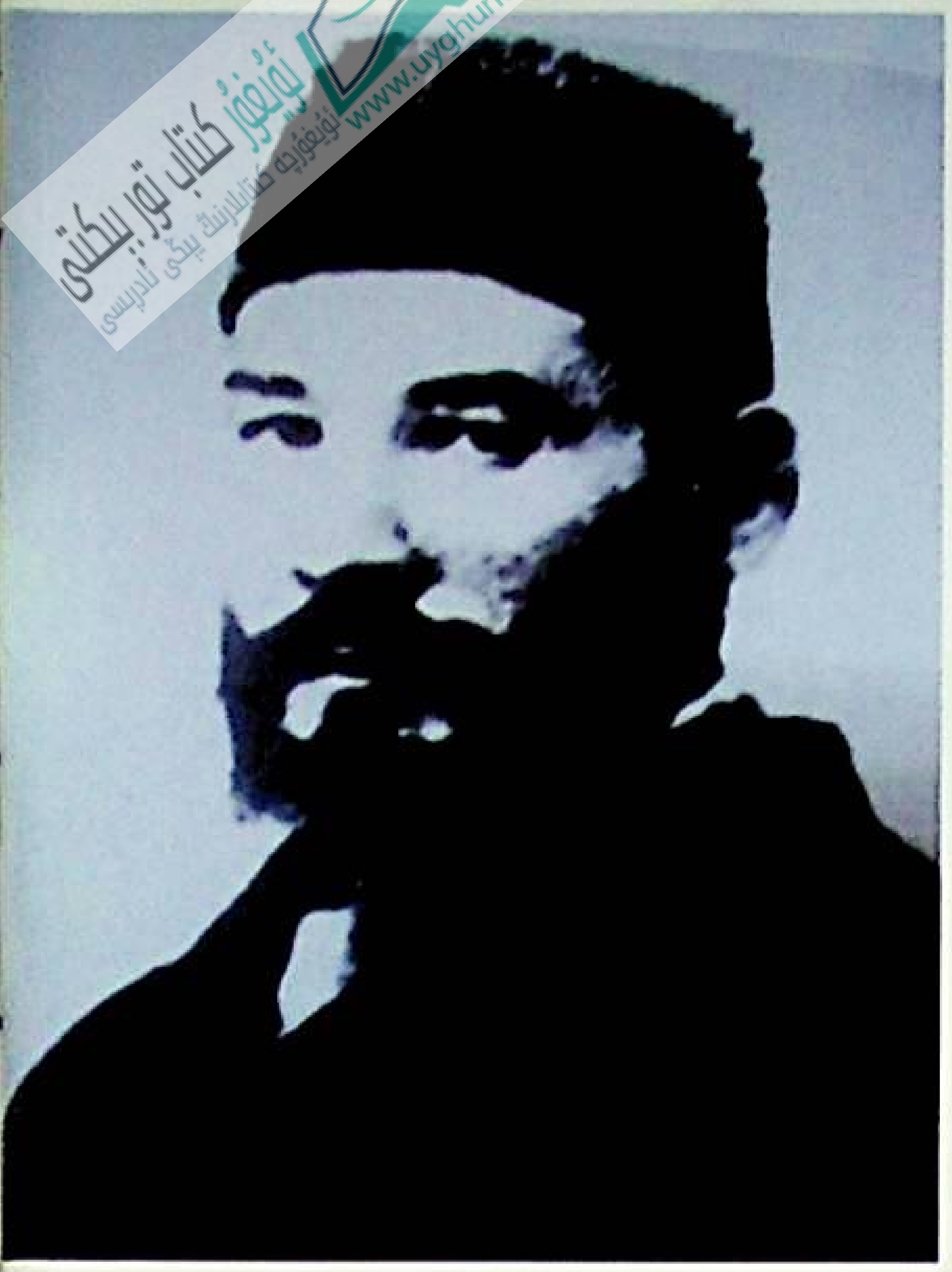

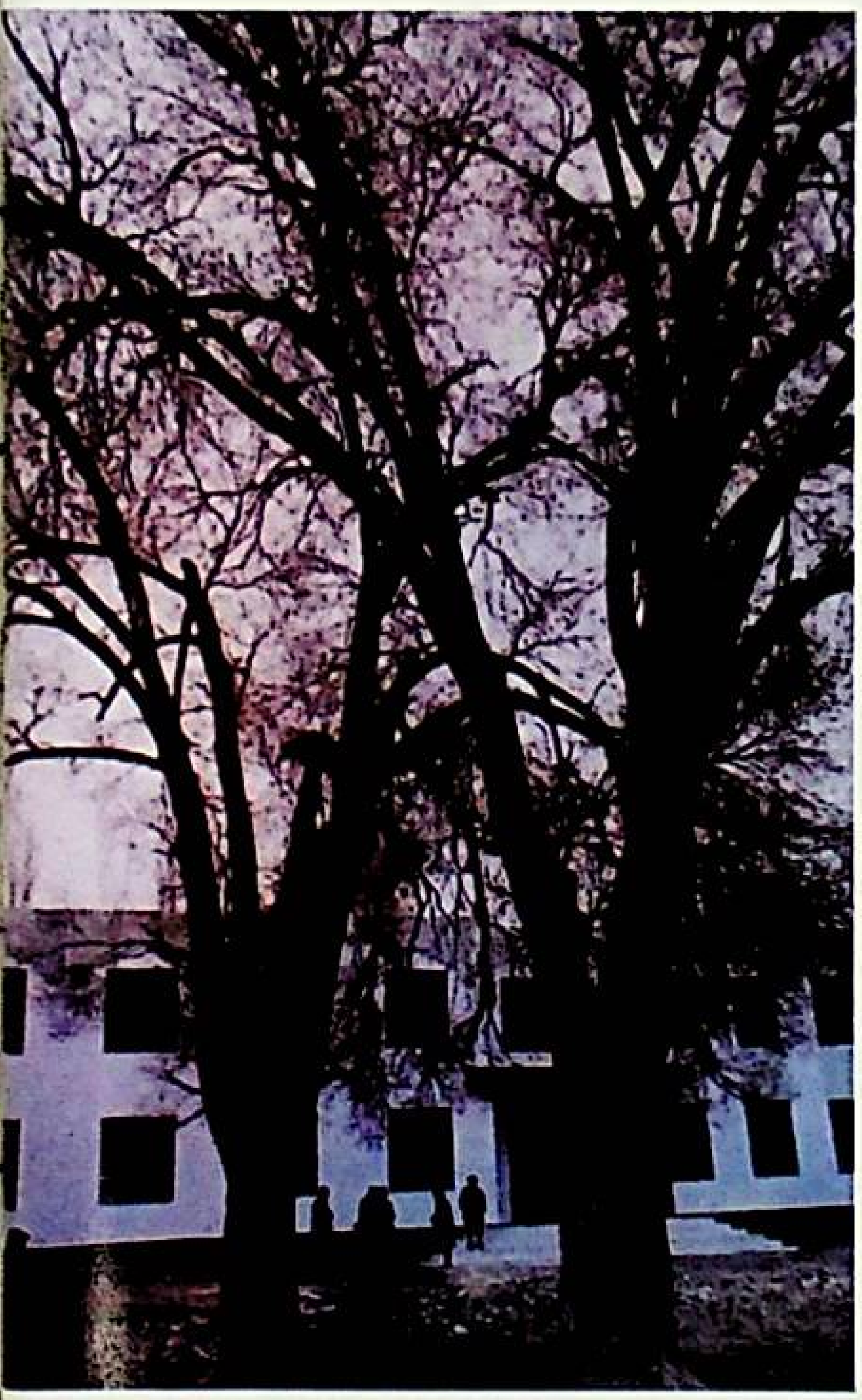

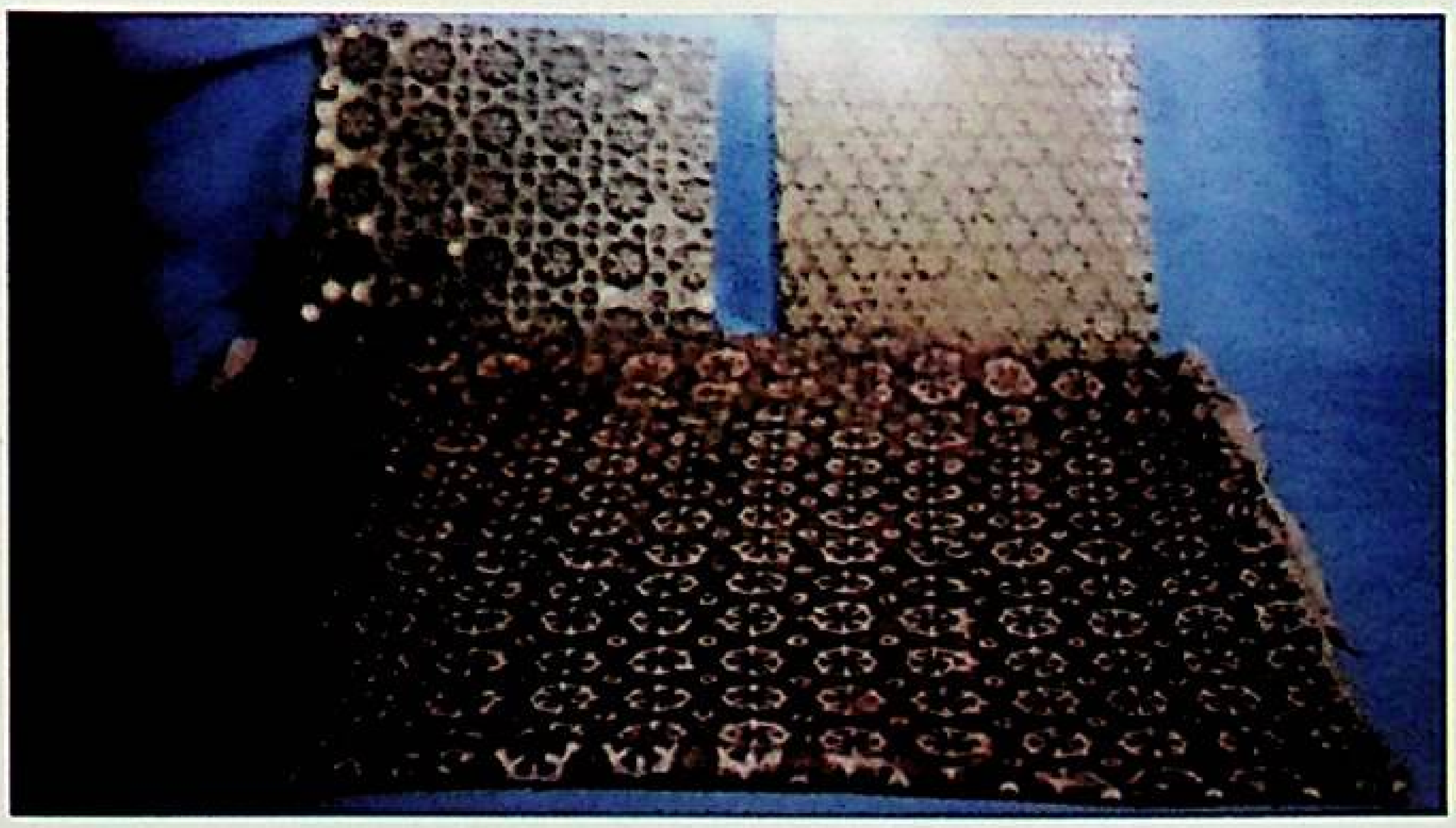

شىنجاڭ كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنىڭ قوش ئايلىق ژۇرنىلى

بۇلاق

38 - يىل نەشرى   ئومۇمىي 168 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

سېخىلىق ئادەمنىڭ بەدىنىدۇر،

ھىممەت بولسا، ئۇنىڭ جېنىدۇر.

ئەلىشىر نەۋائىي

ئالدىرىماي كۈتكۈلۈك ئىشقا پەيتىنى دەل،

ئەي ھەكىم، ئىش بولۇر ئۆز پەيتىدە دەل.

«قۇتادغۇبىلىك»تىن

[illegible]

بۇلاق

2016 ـ يىللىق 3 ـ سان

باش مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

دىۋانى سۇلتان ھۇسەين مىرزا بايقارا .... سۇلتان ھۇسەين مىرزا بايقارا (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: گۇلئايىم ياقۇپ، ئوبۇلقاسىم مەمەت

دەربەيانى سايرام .... موللا قۇتلۇق نەزەربەگ مۇھتەسىب، موللا كەنجى خاتىپ سايرامىي (47)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزى ھاپىز

بىزنىڭ ۋەسىقىلىرىمىز

گۆرۈگەشلىك، سەرراپلىق، بانكا ۋە سودىگەرچىلىكنىڭ بايانى.......................... (59)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

«ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە» ـ شاھ مەھمۇد چۇراسنىڭ ئەسىرى .... ئۆمەرجان نۇرى (72)

مەددىنىيەت تەتقىقاتى

تەرەققىيپەرۋەر زات تاشئاخۇن ئەزىزى ۋە ئۇنىڭ سودا ـ سانائەت كارخانىسى ....
.... مۇھەممەت قاسىم، ئەنۋەر ئابدۇرېھىم پالتۇ (79)

مەشھۇر شەخسلەر ھەققىدە ھېكايە

ئەلجەبىرنىڭ تۇغۇلۇشى .... مىركەرىم ئاسىم (86)
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئەھمەدجان ئابدۇرەھىم

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

شۋېتسىيەلىك مىسسىيونېر سىگفرىد موئېن توپلىغان ئۇيغۇر خەلق بېيت ـ قوشاقلىرى .... (101)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمىن ئېلتېگىن
ھەسەن بىلەن زۆھرە .... (107)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇقادىر سادىر

※

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە: «دىۋانى سۇلتان ھۇسەين مىرزا بايقارا»نىڭ پارىژ مىللەت كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان 993 ـ نومۇرلۇق قول يازمىسىغا ئىشلەنگەن قىستۇرما سۈرەت (مىنىئاتورا)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى : مۇتەللىپ ئىسمايىل
ياردەمچى مۇھەررىرى : دىلئارام باھاۋىدىن
كوررېكتورى : ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات
خەتتات: مۇھەممەد ئىبراھىم ھۇنبەگ

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827971 ـ 0991
ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun . com
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827472 ـ 0991

سۇلتان ھۈسەين مىرزا بايقارا

دىۋانى سۇلتان ھۈسەين مىرزا بايقارا

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: گۈلئايىم ياقۇپ، ئوبۇلقاسىم مەمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىلاردىن: سۇلتان ھۈسەين بايقارا — تېمۇرىيلەر ئىمپېراتورلۇقىنىڭ كېيىنكى داۋامى بولغان خوراسان دۆلىتىنىڭ شاھى، شۇنداقلا ئەدىب بولۇپ، تارىخىي ئەسەرلەردە نەۋائىينىڭ يېقىن دوستى ئىكەنلىكى قەيت قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ «دىۋانى سۇلتان ھۈسەين مىرزا بايقارا»، «رىسالەئى سۇلتان ھۈسەين بايقارا» ناملىق ئىككى پارچە ئەسىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. «دىۋانى سۇلتان ھۈسەين مىرزا بايقارا»نى كاتىپ ئەلى شىرازىي ھىجرىيە 978 (مىلادىيە 1570) ـ يىلى كۆچۈرۈپ چىققان بولۇپ، مەزكۇر ئەسەر ھازىر گېرمانىيەنىڭ بېرلىن شەھەرلىك كۇتۇپخانىسىدا HS.or.10434 نومۇر بىلەن ساقلىنىۋاتىدۇ. ئەسەر تەئلىق خەت نۇسخىسىدا يېزىلغان، ھەربىر بەتكە سەككىز ـ توققۇز قۇر يېزىلىپ، رەڭلىك رامكا ئىچىگە ئېلىنغان.

بۇ قول يازمىنى نەشرگە تەييارلاشتا مەتنشۇناسلىق ئىلمىنىڭ پرىنسىپىغا ئاساسەن ئەينى دەۋر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ئوقۇلغۇ قىلىندى.

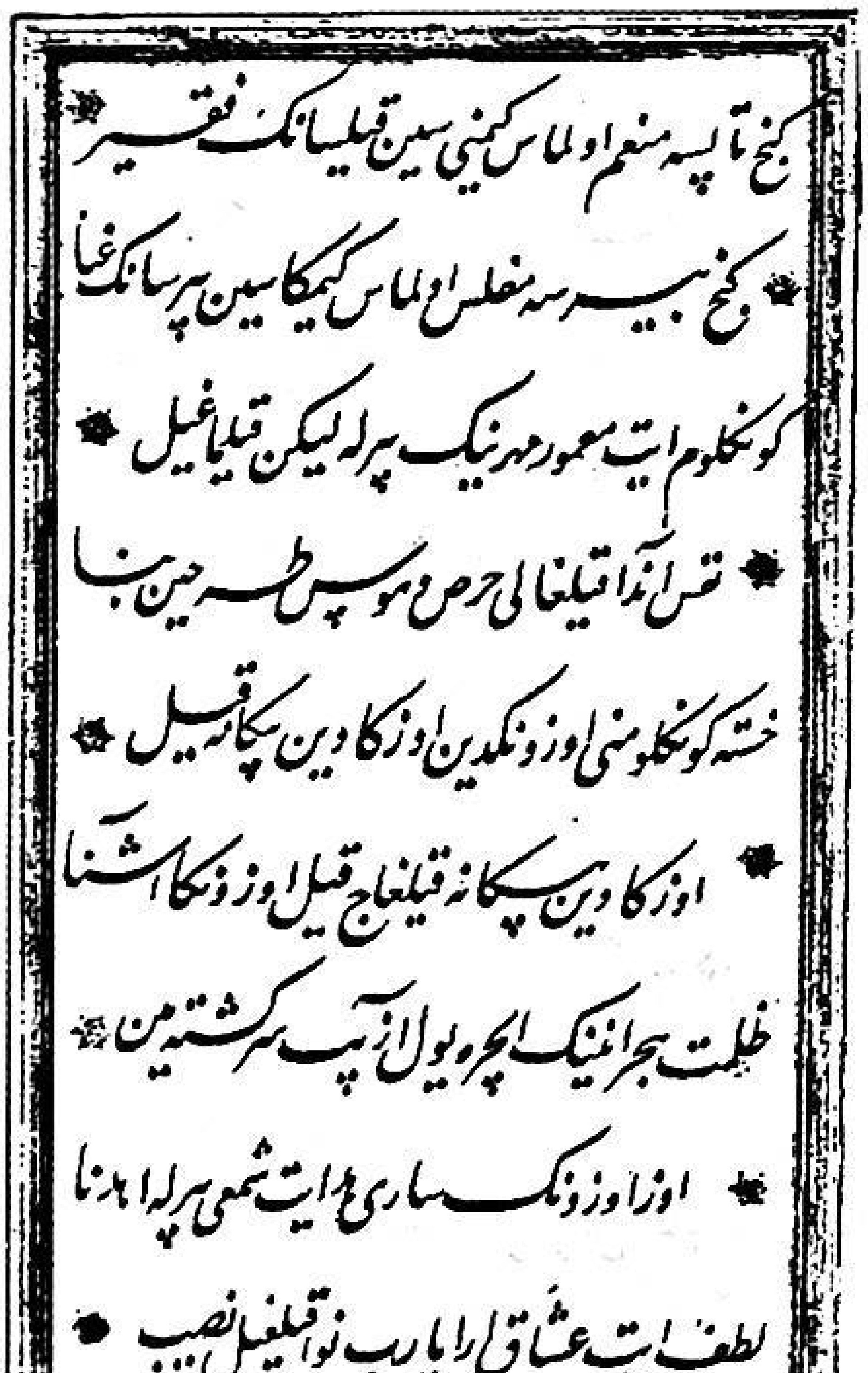
کنج تاپسه منعم اولماس کیمنی سین قیلیسانک فقیر
کنج بیرسه مفلس اولماس کیمکا سین بیرسانک غنا
کونکلوم ایت معمور مهرینک بیرله لیکن قیلما غیل
نفس آندا قیلغالی حرص و هوس طرح بنا
خسته کونکلومنی اوزونکدین اوزکا دین بیکانه قیل
اوزکا دین بیکانه قیلغاچ قیل اوزونکا آشنا
ظلمت هجرانینک ایچره یول آزیب سرگشته مین
اوز اوزونک ساری هدایت شمعی بیرله ایدنا
لطف ایت عشاق ارا یا رب نوائی قیلغیل نصیب

دىۋانى سۇلتان ھۈسەين مىرزا بايقارا

ئەي ھەبىيبىڭدىن [كېلىپ] ھەمدىڭدە «لا ئۇھسا سەنا»،
ئول چۇ ئاجىز بولسا، ۋەسفىڭ كىم قىلا ئالغاي يانا.
كامۇ راھەتدە سېنىڭ شەۋقۇڭداغى ئەندۇھۇ غەم،
ئەيشۇ ئىشرەتدۇر سېنىڭ ئىشقىڭداغى دەردۇ ئەنا.
گەنج تاپسا مۇنئىم ئولماس كىمنى سەن قىلساڭ فەقىر،
گەنج بەرسە مۇفلىس ئولماس كىمگە سەن بەرسەڭ غەنا.
كۆڭلۈم ئەت مەئمۇر مىھرىڭ بىرلە، لېكىن قىلماغىل
نەفس ئاندا قىلغالى ھىرسۇ ھەۋەس تەرھىن بەنا.
خەستە كۆڭلۈمنى ئۆزۈڭدىن ئۆزگەدىن بىگانە قىل،
ئۆزگەدىن بىگانە قىلغاچ قىل ئۆزۈڭگە ئاشنا.
زۇلمەتى ھىجرانىڭ ئىچرە يول ئازىپ سەرگەشتەمەن،
ئۆز ئۆزۈڭ سارى ھىدايەت شەمئى بىرلە ئىھدەنا.
لۇتف ئەت ئۇششاق ئارا، يا رەب، نەۋا قىلغىل نەسىب،

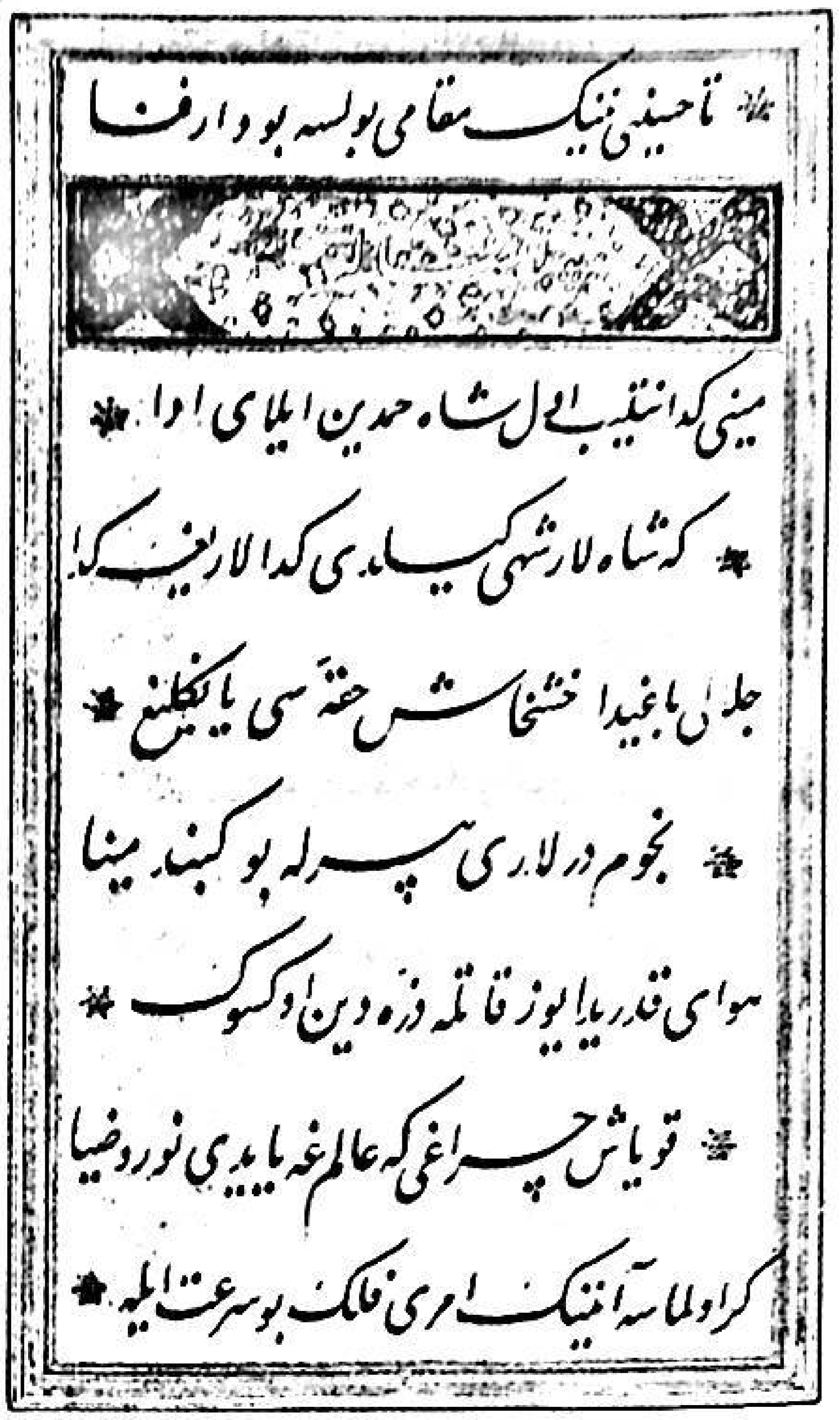
تا حسینی نینک مقامی بولسه بو وارفنا
مینی گدا ننیب اول شاه حمدین ایلای ادا
کی شاهلار شهی کیلادی گدالاریغه گدا
جلال باغیدا خشخاش حقه سی یانکلیغ
نجوم درلاری سپرله بو گنبد مینا
هوای قدریدا یوز قاتله ذره دین اوکسوک
قویاش چراغی که عالمغه یایدی نوروضیا
گراولماسه آنینک امری فلک بو سرعت ایله

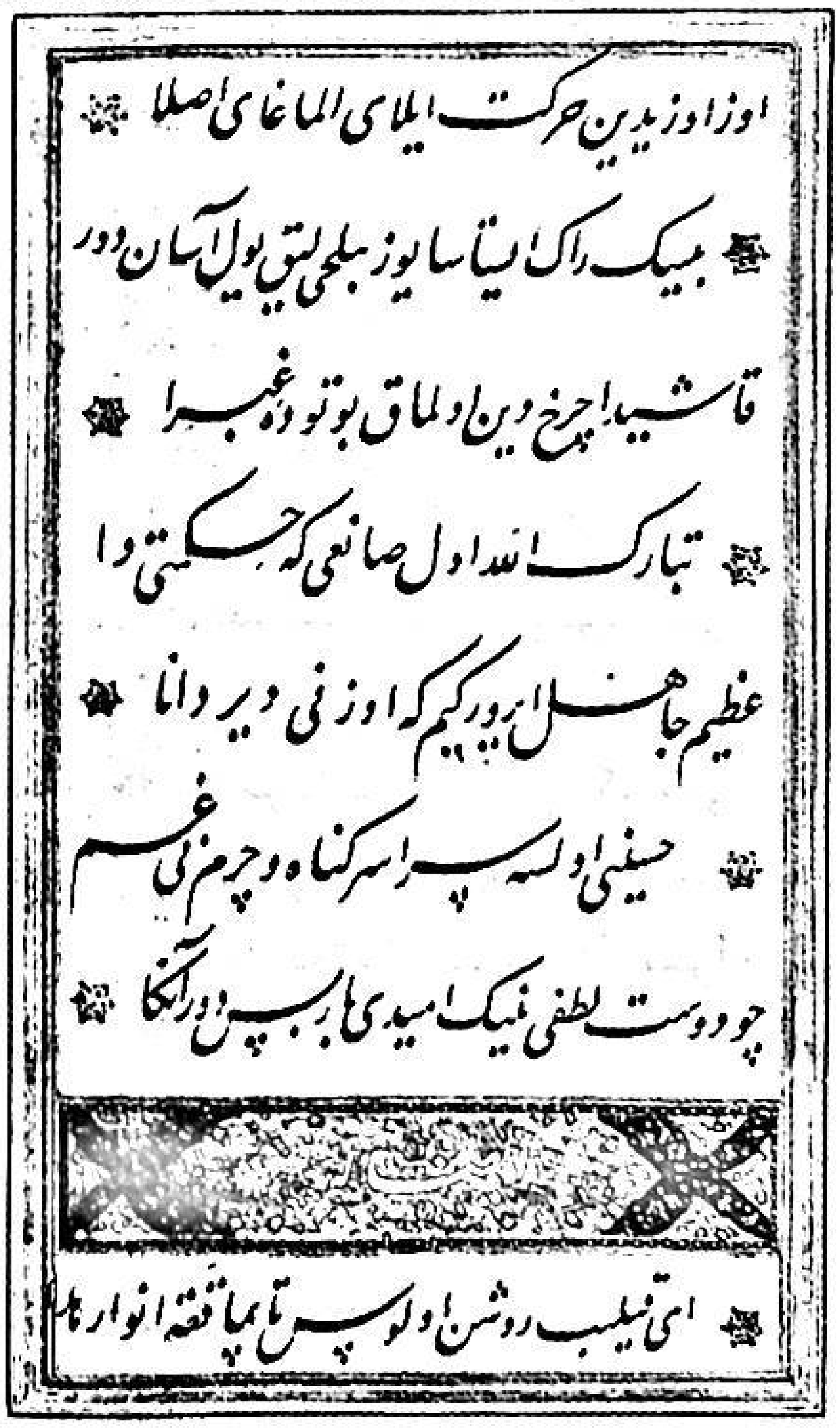
اوزاوزیدین حرکت ایلای الماغای اصلا
قاشیدا چرخ دین اولماق بو توده غبرا
تبارک الله اول صانعی که حکمتیدا
عظیم جاهل ابرورکیم کاوزنی دیردانا
حسینی اولسه سراسر گناه وجرم نی غم
چو دوست لطفی نینک امیدی بار بس دور آنکا
ای قلیب روشن اولوس تا بیا

تا ھۆسەيىنىنىڭ مەقامى بولسا بۇ دارى فەنا.

ئەيزەن لەھۇ*

مەنى گەدا نېتىپ ئۇل شاھ ھەمدىن ئەيلەي ئەدا،
كى شاھلار شەھى كەلدى گەدالارىغا گەدا.
جەلالى باغىدا خەشخاش ھۇققەسى ياڭلىغ،
نۇجۇمدارلارى بىرلە بۇ گۇنبەدى مىينا.
ھەۋايى قەدرىدە يۈز قاتلا زەررەدىن ئۆكسۈك،
قۇياش چەراغىكى ئالەمغە يايدى نۇرۇ زىيا.
گەر ئولماسا ئانىڭ ئەمرى، فەلەك بۇ سۇرئەت ئىلە
ئۆز ئۆزىدىن ھەرەكەت ئەيلەي ئالماغاي ئەسلا.
بۆيۈكرەك ئىستەسە يۈز بەلخلىق يول ئاساندۇر،
قاشىدا چەرخدىن ئولماق بۇ تۇدەئى غەبرا.
تەبارەكەللاھ، ئۇل سانىئىيكى ھىكمەتىدە،
ئەزىم جاھىل ئېرۇر كىمكى ئۆزنى دەر دانا.
ھۆسەينىي ئولسا سەراسەر گۇناھۇ جۇرم، نې غەم،
چۇ دوست لۇتفىنىڭ ئۈممىدى بار، بەسدۇر ئاڭا.

ئەيزەن لەھۇ

ئەي، قىلىپ رەۋشەن ئۇلۇس تاپماققا ئەنۋارۇل ـ ھۇدا،

* ئىزاھ: بۇ «يەنە ئوخشاش، قايتا» دېگەن سۆز بولۇپ، بۇ يەردە «يەنە ھۆسەيىنىنىڭ شېئىرى» دېگەن مەنىدە كەلگەن.

مۇسھەفى رۇخسار ئۇزە «ۋەششەمس» بىرلە «ۋەززۇھا».

لەيلەتۇل ـ مىئراج شەرھى سۇنبۇلۇڭ تابىدا دۇرج،

ئۇل شەبىستان شەمئى قەددىڭ ئاندا ئارەزدىن زىيا.

كۆزلەرىڭگە تاكى چەكتى سۇرمە «مازاغول ـ بەسەر»،

بۇ مۇئەييەندۇركى مۇندىن زاھىر ئولدى «ما تەغا».

ھەر تەرەفى گېيسۇلارىڭدۇر شەرئى ئۈچۈن «ھەبلۇل ـ مەتىن»،

جەھلۇ زۇلمەت جايىدىن چەكسەڭ ئېرۇر ئەلنى رەۋا.

گەر ساڭا يوق سايە، تاڭ ئەرمەس، نېدىنكىم، چۈن قۇياش

زاھىر ئولدى، سايە كىتمان كۇنجىدا ئىستەر خەفا.

بولمادىڭ مەكتەبغە مايىل، لېك ئازاد ئەيلەدىڭ

ئەقلۇ ھىس تىفلىن جەھالەت مەكتەبىدىن دائىما.

قىلساڭ ئاھەنگى شەفائەت ئۇل مەقام ئىچرە، نېتاڭ،

گەر ھۇسەينىي داغى ئۇششاقىڭ ئارا تاپقاي نەۋا.

ئەيزەن لەھۇ

نې ئەجايىب خۇي ئېرۇر، ئەي شوخ سىيمەنبەر، ساڭا،

كىم نېچە ھەجرىڭگە جان بەرسەم، ئەمەس باۋەر ساڭا.

يا ساڭا يوق رەھم يا پەيغامىم ئېيتۇردا سەبا

قىلمادى زاھىر مېنىڭ ھالىمنى، ئەي دىلبەر، ساڭا.

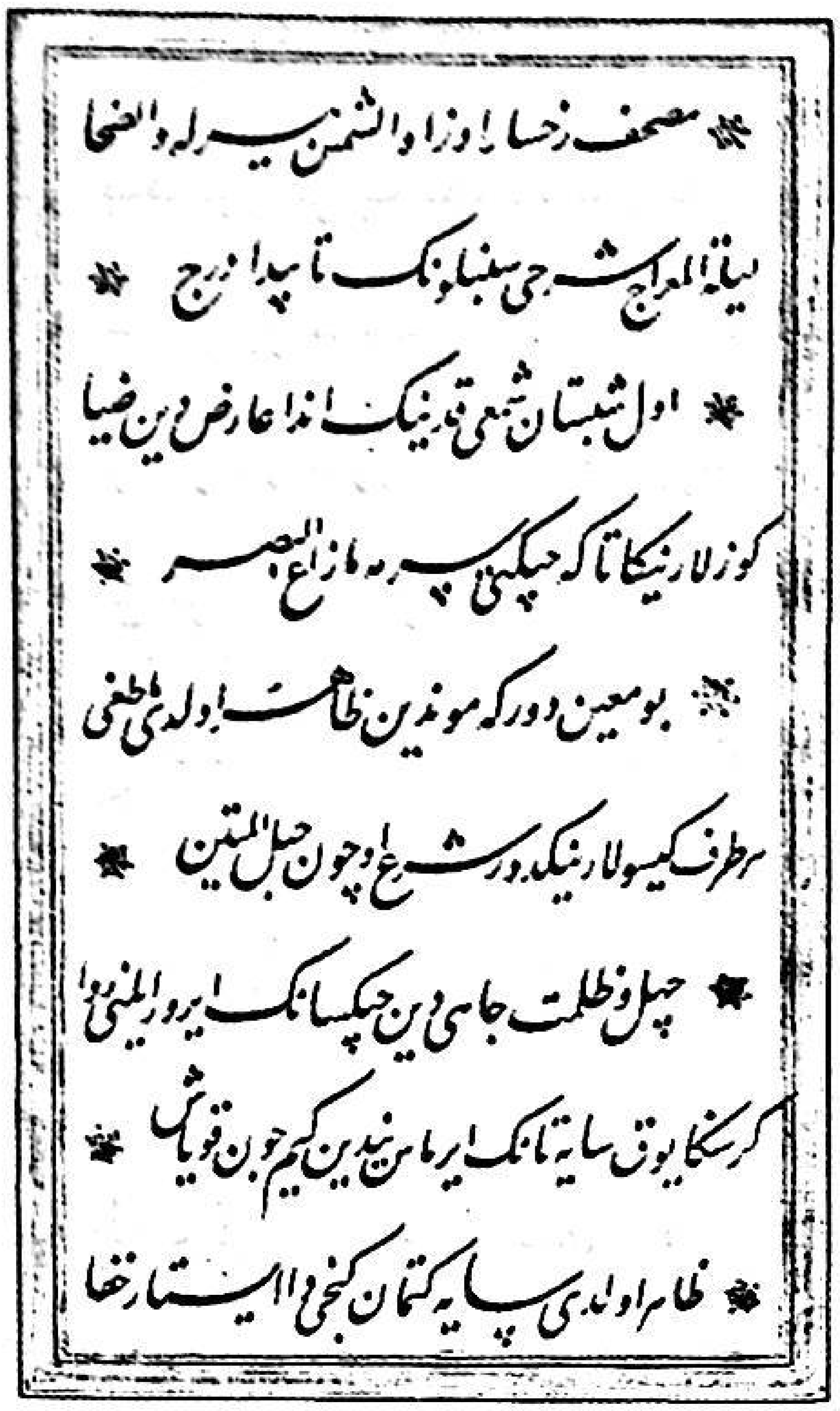
مصحف رخسارا وزا والشمس بیرله والضحا
لیلة المراج شرحی سنبلونک تا بدا درج
اول شبستان شمعی قددینک اندا عارضدین ضیا
کوزلارینکا تاکی چکتی سرمه مازاغ البصر
بو مبین دورکه موندین ظاهر اولدی ما طغی
هر طرف کیسولارینکدور شرح اوچون حبل المتین
جهل و ظلمت جایدین چکسانک ایرور المنی روا
گر سنکا یوق سایه تانک ایرماس نیدین کیم چون قویاش
ظاهر اولدی سایه کتمان کنجیدا ایستار خفا

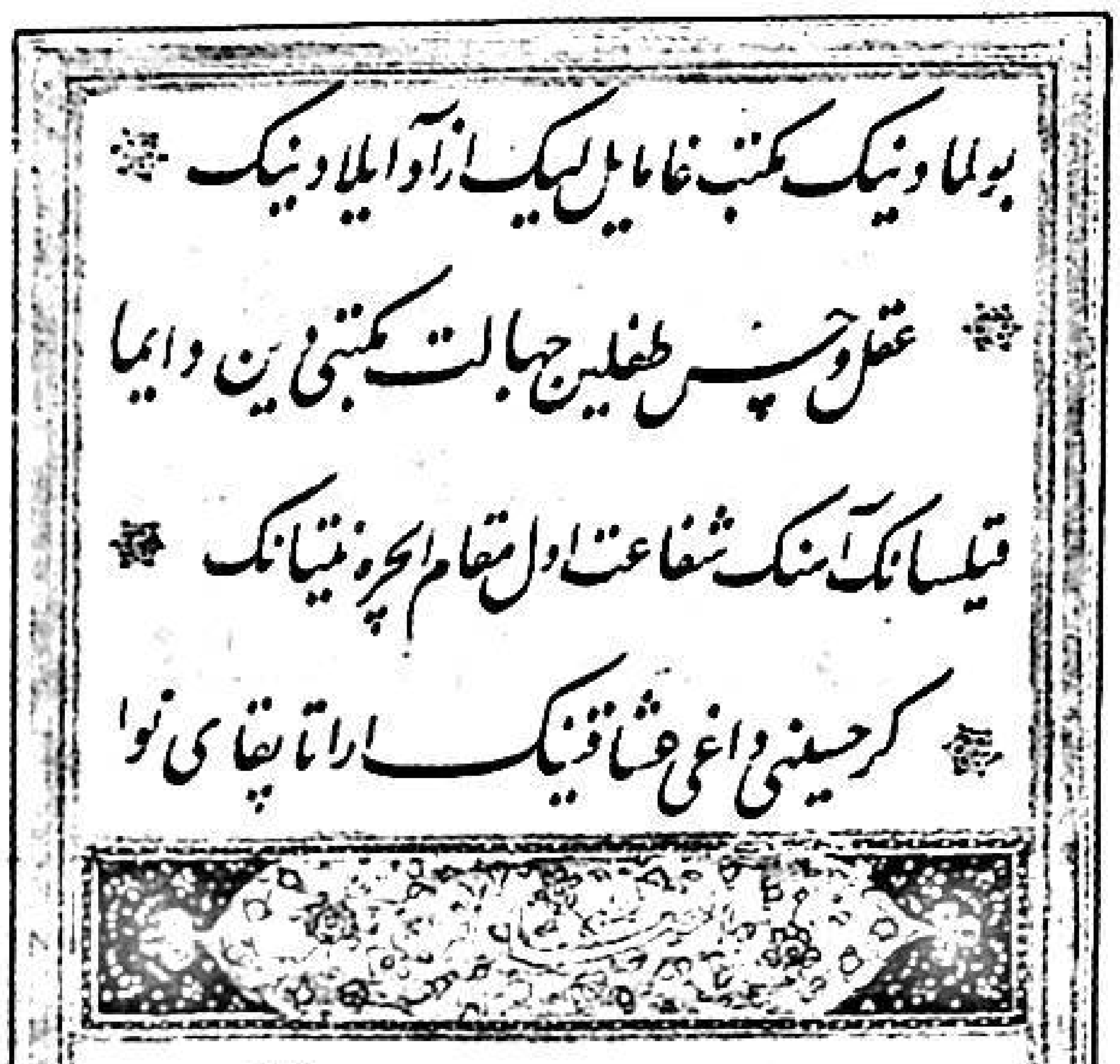
بولمادینک مکتبغه مایل لیک آزاد ایلادینک
عقل و حس طفلین جهالت مکتبیدین دایما
قیلسانک آهنگ شفاعت اول مقام ایچره نیتانک
گر حسینی داغی عشاقینک ارا تاپقای نوا
نی عجایب خوی ایرور ای شوخ سیمین بر سنکا
کیم نیچه هجرینکا جان برسام ایماس باور سنکا
یا سنکا یوق رحم یا پیغامیم ایتور و صبا
قیلمادی ظاهر منینک حالیمنی ای دلبر سنکا

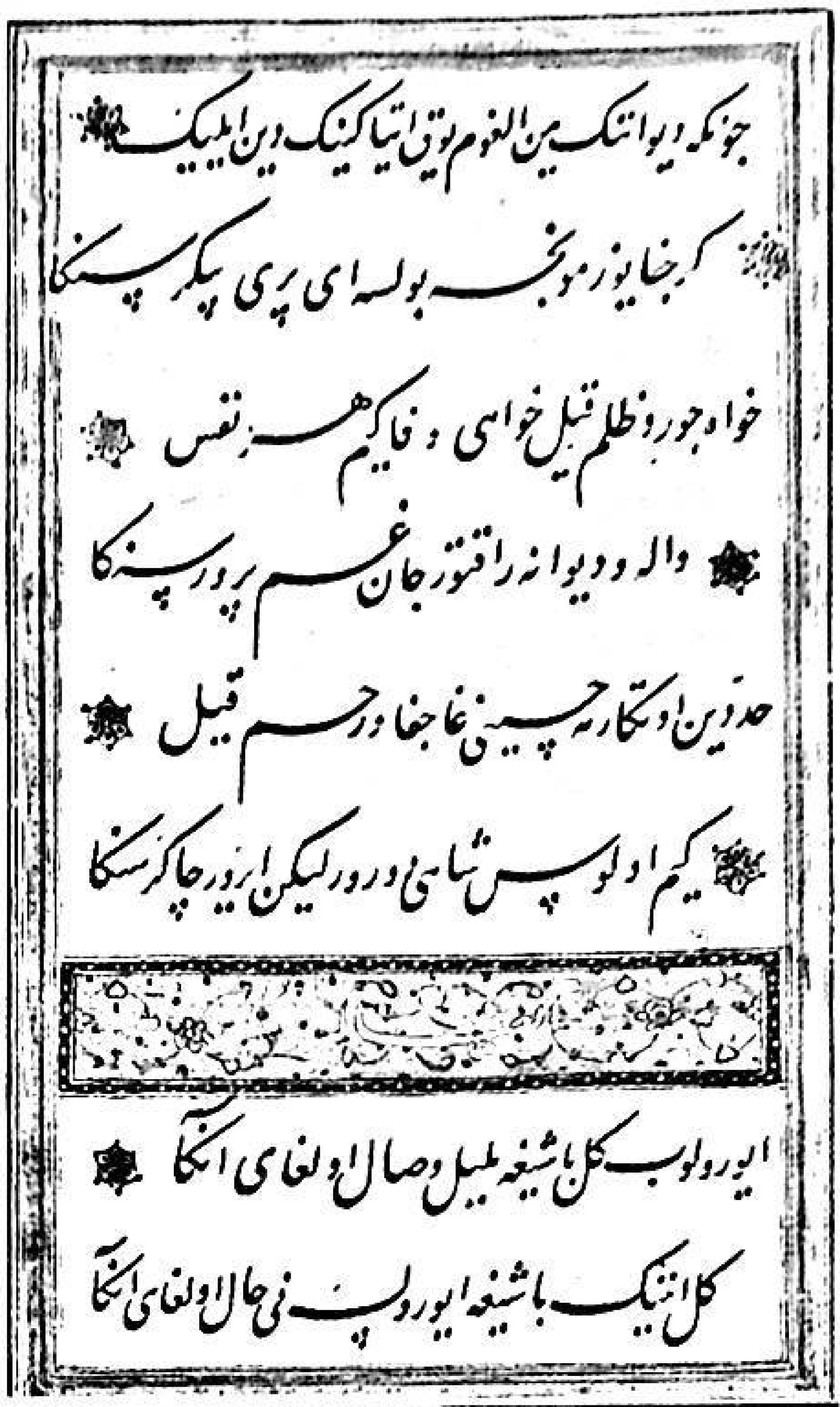
جونکه دیوانینک مین الغوم یوق ایتاکینک دین ایلیک
گر جفا یوز مونچه بولسه ای پری پیکر سنکا
خواه جور و ظلم قیل خواهی وفا کیم هر نفس
واله و دیوانه راقتور جان غم پرور سنکا
حد دین اوتکارمه حسنینغا جفا و رحم قیل
کیم اولوس شاهی دورور لیکن ایرور چاکر سنکا
ایورولوب گل باشیغه بلبل وصال اولغای انکا
گل اننک باشیغه ایورولسه نی حال اولغای انکا

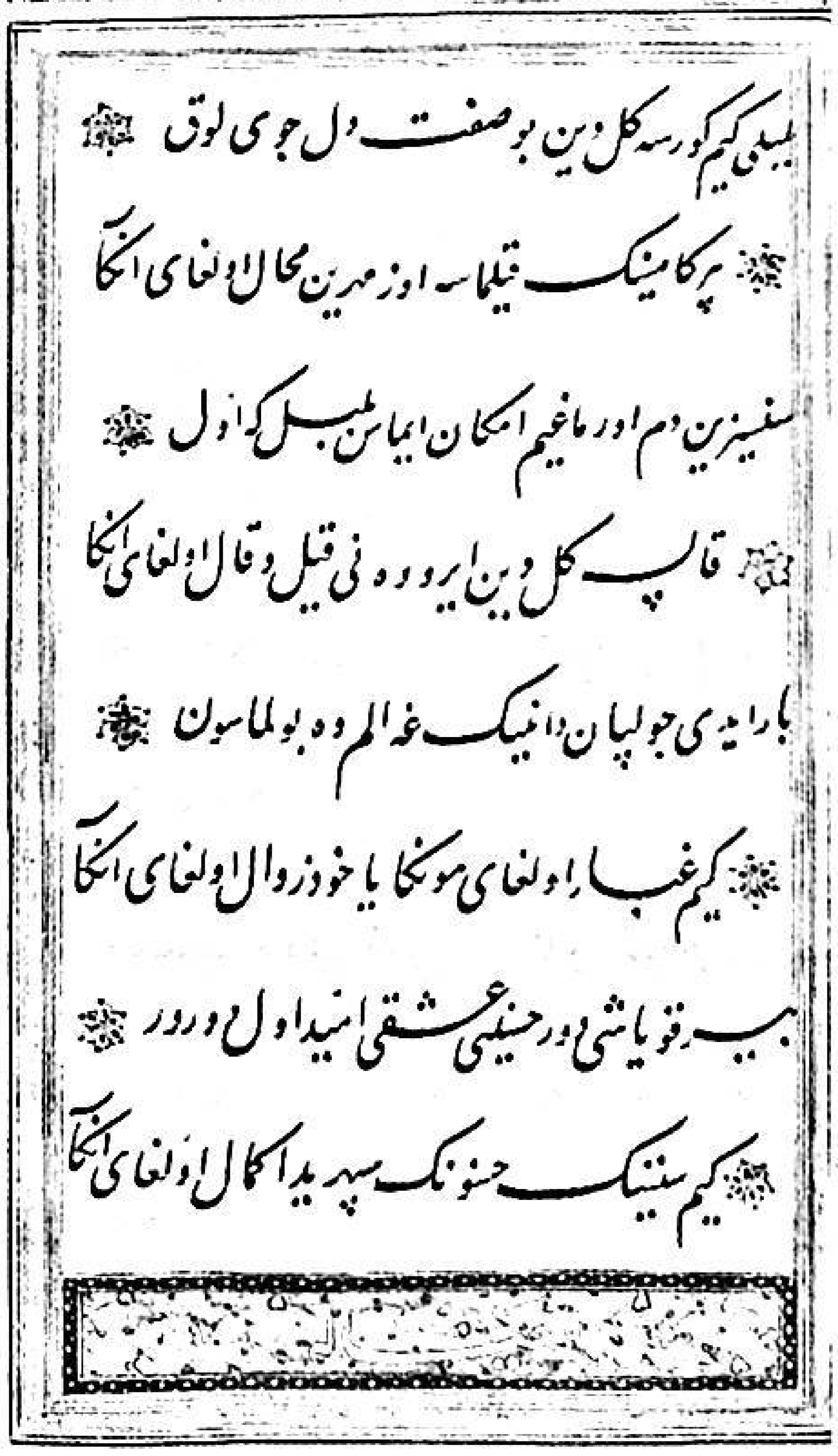
بلبلی کیم کورسه گل دین بو صفت دلجوی لوق
هر کامینک قیلماسه اوز مهرین محال اولغای انکا
سنسیزین دم اورماغیم امکان ایماس بلبل کی اول
قالسه گل دین ایرو وه نی قیل و قال اولغای انکا
بار ایدی جولپانینک غه الم وه بولماسون
کیم غبار اولغای مونکا یا خود زوال اولغای انکا
بیر قویاشی دور حسنی عشقی امید اول دورور
کیم سنینک حسنونک سپهر یدا کمال اولغای انکا

چۈنكى دىۋانەڭمەن، ئالغۇم يوق ئېتەكىڭدىن ئېلىك،
گەر جەفا يۈز مۇنچە بولسا، ئەي پەرى پەيكەر، ساڭا.
خاھ جەۋرۇ زۇلم قىل خاھى ۋەفاكىم، ھەر نەفەس
ۋالىھۇ دىۋانەراقتۇر جانى غەمپەرۋەر ساڭا.
ھەددىن ئۆتكەرمە ھۆسنىڭغا جەفاۋۇ رەھم قىل،
كىم ئۇلۇس شاھىدۇرۇر، لېكىن ئېرۇر چاكەر ساڭا.

ئەيزەن لەھۇ

ئەۋرۇلۇپ گۈل باشىغا بۇلبۇل، ۋىسال ئولغاي ئاڭا،
گۈل ئانىڭ باشىغا ئەۋرۇلسە، نى ھال ئولغاي ئاڭا.
بۇلبۇلىكىم كۆرسە گۈلدىن بۇ سىفەت دىلجۇيلۇق،
ھەرگە مىڭ قىلماسە ئۆز مېھرىن، مەھال ئولغاي ئاڭا.
سەنسىزىن دەم ئۇرماغىم ئىمكان ئەمەس، بۇلبۇلكى ئول
قالسا گۈلدىن ئايرۇ، ۋەھ، نى قىيلۇ قال ئولغاي ئاڭا.
بار ئېدى چولپانۇ ئايىڭغا ئەلەم، ۋەھ، بولماسۇن،
كىم غۇبار ئولغاي مۇڭا ياخۇد زەۋال ئولغاي ئاڭا.
بىر قۇياشىدۇر ھۆسىنىنى ئىشقى ئۇممىد ئولدۇرۇر
كىم، سېنىڭ ھۆسنۈڭ سىپىھرىدە كەمال ئولغاي ئاڭا.

ئەيزەن لەھۇ

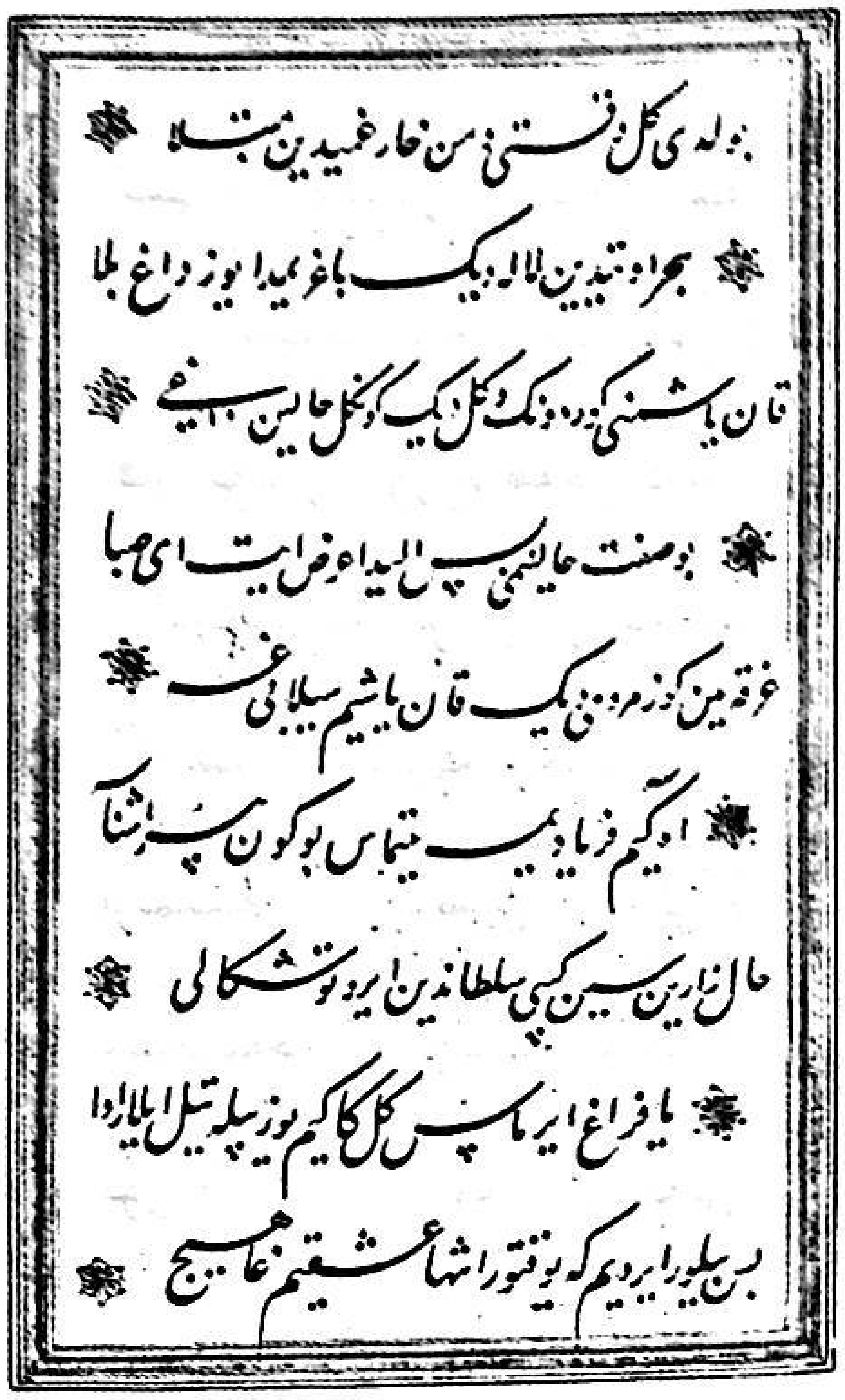
بولدی گل وقتی و من خار غمیدین مبتلا
هجر اوتیدین لاله‌دیک باغریمدا یوز داغ بلا
قان یاشیمنی کوردونک گل‌دیک کونکل حالین داغی
بو صفت حالیمنی پس الله‌ده عرض ایت ای صبا
غرقه‌مین کوز مردمیدیک قان یاشیم سیلابیغه
اه کیم فریادیمه یتماس بو کون بیر آشنا
حال زاریم سین کیبی سلطاندین ایرو توشکالی
یا فراغ ایرماس گلگه‌کیم یوز تیل بیله ایلار ادا
بس بیلور ایردیم که یوقتور انینگ عشقیمغا هیچ

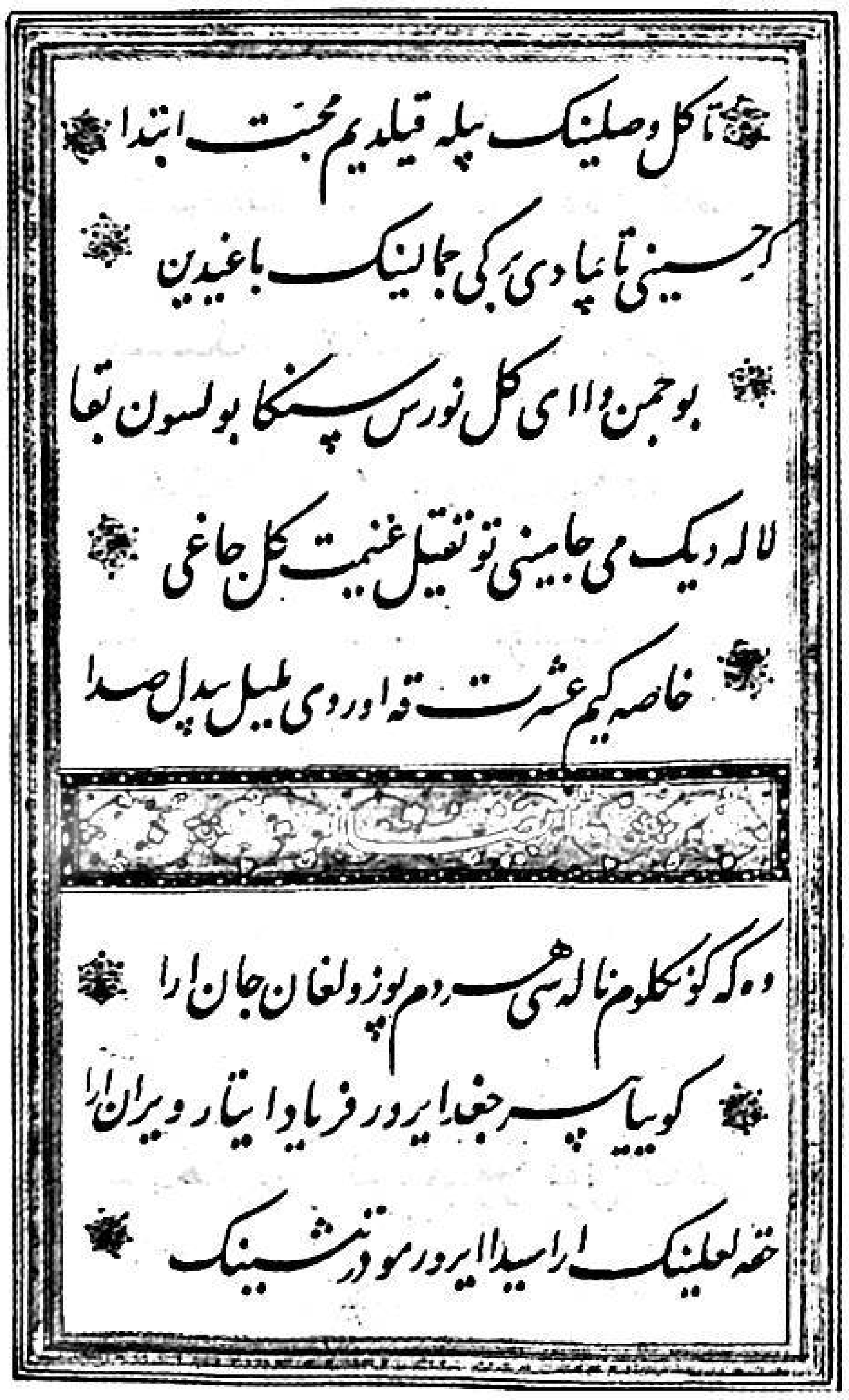
تا گل وصلینک بیله قیلدیم محبت ابتدا
گر حسینی تاپمادی برگی جمالینک باغیدین
بو چمن‌ده ای گل نورس سنگا بولسون بقا
لاله‌دیک می جامینی توتقیل غنیمت گل چاغی
خاصه کیم عشرت قه اوردی بلبل بیدل صدا
وه که کونکلوم ناله‌سی هردم بوزولغان جان ارا
گویا بیر جغد ایرور فریاد ایتار ویران ارا
حقه لعلینگ اراسیدا ایرور موی تشینک

بولدى گۈل ۋەقتىيۇ مەن خارى غەمىدىن مۇبتەلا،
ھەجر ئوتىدىن لالەدەك باغرىمدا يۈز داغى بەلا.
قان ياشىمنى كۆردۈڭۈ گۈلدەك كۆڭۈل ھالىن داغى،
بۇ سىفەت ھالىمنى، بەس، ئالللدا ئەرز ئەت، ئەي سەبا.
غەرقەمەن كۆز مەردۇمىدەك قان ياشىم سەيلابىغا،
ئاھكىم، فەريادىما يەتمەس بۇ كۈن بىر ئاشنا.
ھالى زارىن سەن كەبى سۇلتاندىن ئايرۇ تۇشكەلى،
يافراغ ئەرمەس گۈلگەكىم يۈز تىل بىلە ئەيلەر ئەدا.
بەس، بىلۇر ئەردىمكى، يوقتۇر ئىنىتىھا ئىشقىمغا ھىچ،
تا گۈلى ۋەسلىڭ بىلە قىلدىم مۇھەببەت ئىبتىدا.
گەر ھۇسەينىي تاپمادى بەرگى جەمالىڭ باغىدىن،
بۇ چەمەندە، ئەي گۈلى نەۋرەس، ساڭا بولسۇن بەقا.
لالەدەك مەي جامىنى تۇتقىل غەنىيمەت، گۈل چاغى
خاسسەكىم ئىشرەتقە ئۇردى بۇلبۇلى بىدىل سەدا.

ئەيزەن لەھۇ

ۋەھكى، كۆڭلۈم نالەسى ھەردەم بۇزۇلغان جان ئارا
گۇيىيا بىر چۇغز ئېرۇر فەرياد ئېتەر ۋەيران ئارا.
ھۇققەئى لەئلىڭ ئاراسىدا ئېرۇرمۇ دۇر تىشىڭ،

نۇر كىتاب بېكىتى www.nurkitap.com

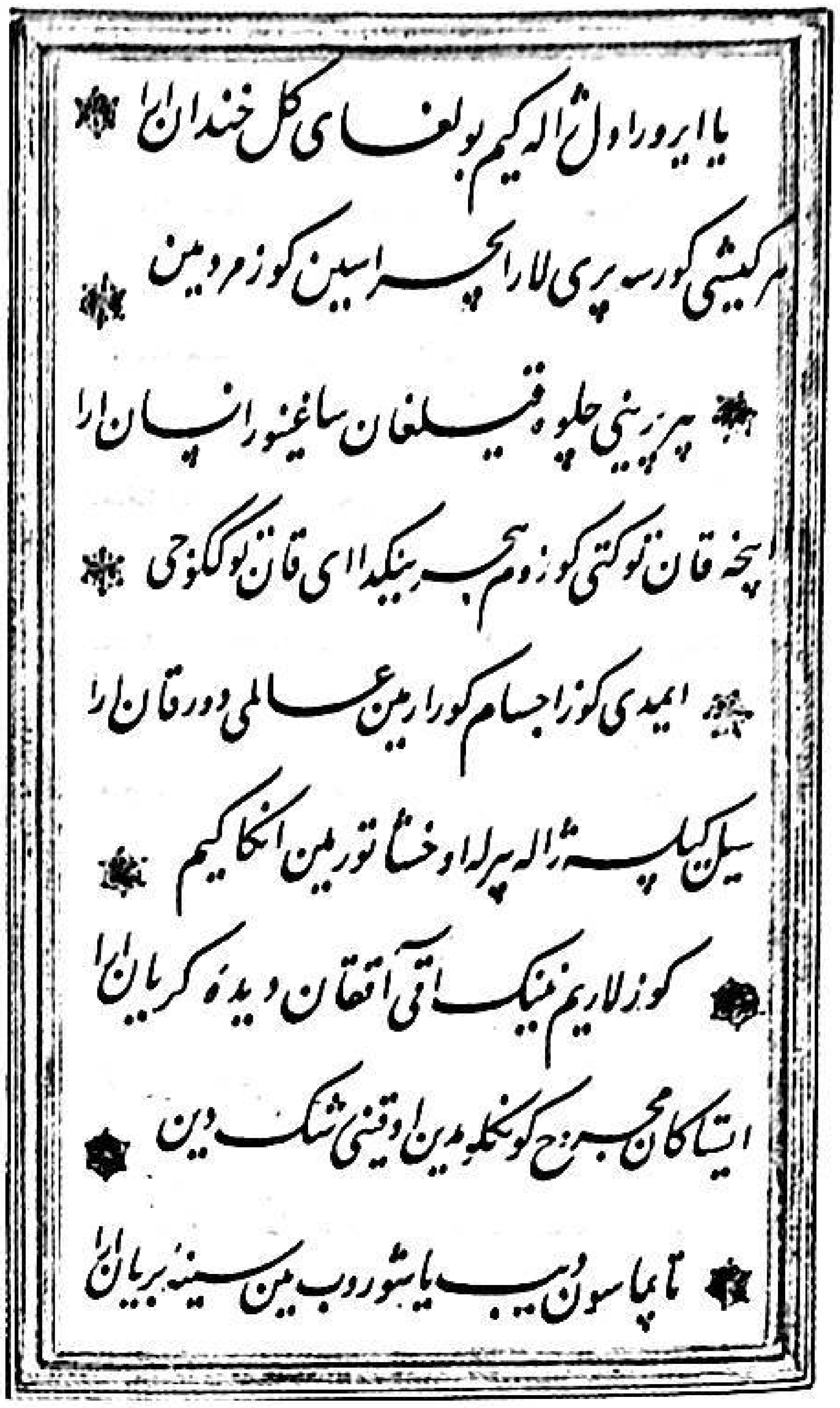
یا ایروراول ژاله کیم بولغای گل خندان ارا
هر کیشی کورسه پری لار ایچرا سین کوز مردمین
بیر پری نی جلوه قیلغان ساغینور انسان ارا
اینچه قان توکتی کوزوم هجرینگدا ای قان توکگوچی
ایمدی کوز اچسام کوراریمن عالمی دور قان ارا
سیل کیلسه ژاله بیرله اوخشاتورمین انکا کیم
کوزلاریم نینگ اقی اقغان دیده گریان ارا
ایستاکان مجروح کونگلوم دین اوقینی شکستدین
تاپماسون دیب یاشوروب مین سینه بریان ارا

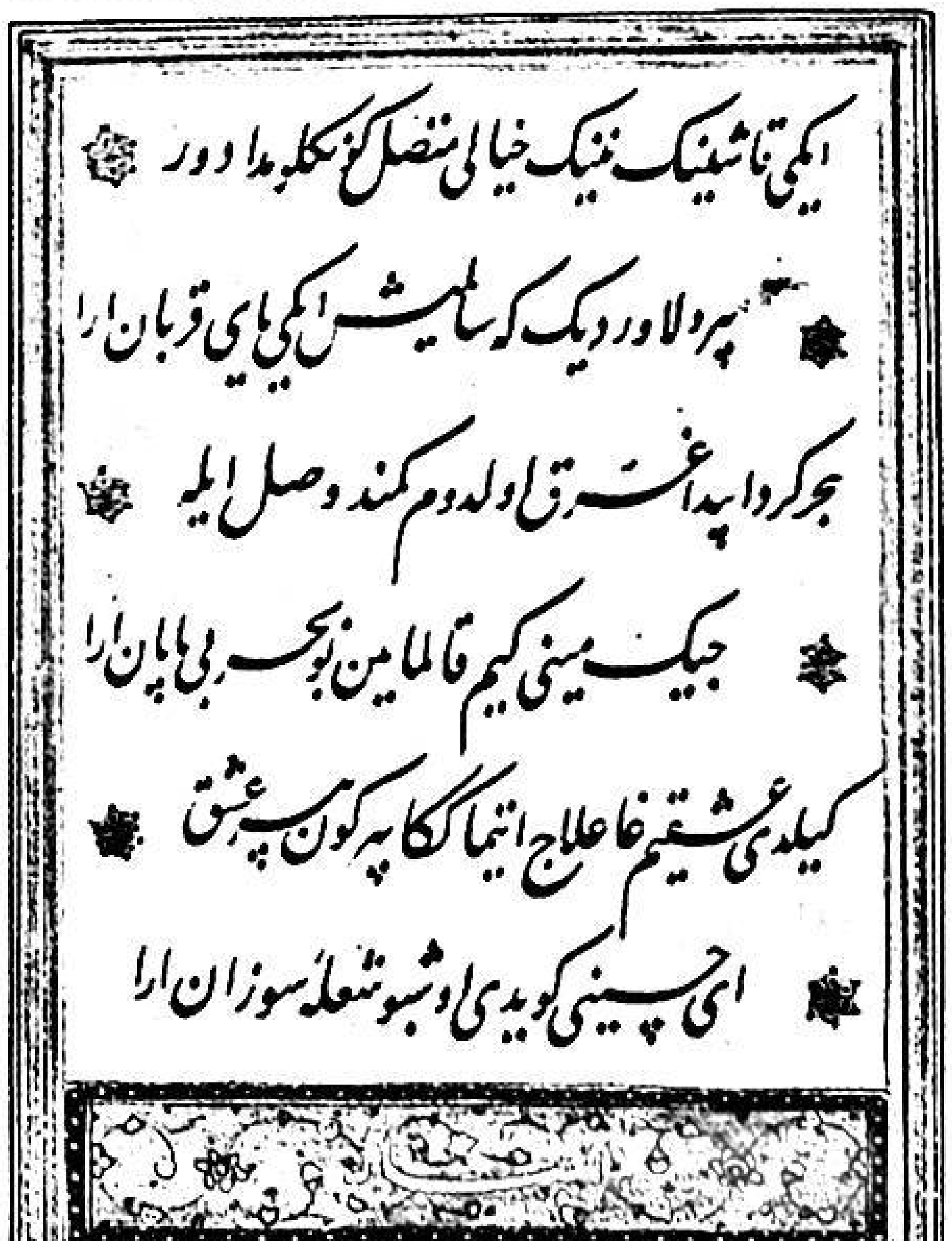
ایکی قاشینگ نینگ خیالی متصل کونگلومدا دور
بیر دلاوردیک که سالمیش ایکی یای قربان ارا
هجر گرداپیدا غرق اولدوم کمند وصل ایله
چیک مینی کیم قالمایین بو بحری بی پایان ارا
کیلدی عشقیم غا علاج ایتماکاکه بیر کون پیر عشق
ای حسینی کویدی اوشبو شعله سوزان ارا

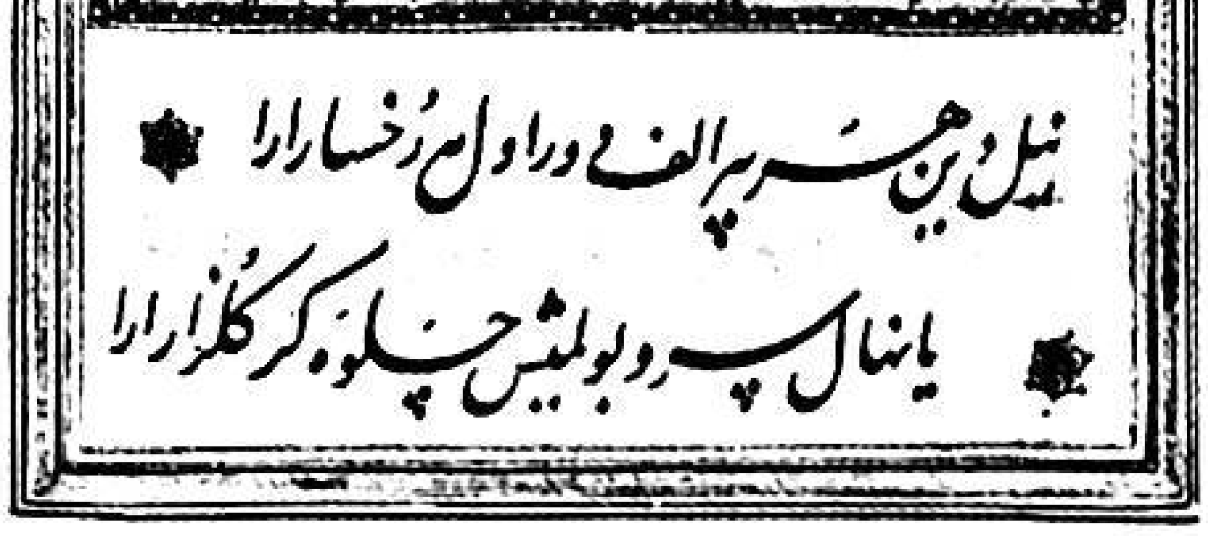
نیل دین هر بیر الف دور اول رخسار ارا
یا نهال سرو بولمیش جلوه گر گلزار ارا

يا ئېرۇر ئول ژالەكىم بولغاي گۈلى خەندان ئارا.

ھەر كىشى كۆرسە پەرىلەر ئىچرە سەن كۆز مەردۇمىن،

بىر پەرىنى جىلۋە قىلغان ساغىنۇر ئىنسان ئارا.

ئانچە قان تۆكتى كۆزۈم ھەجرىڭدە، ئەي قان تۆككۈچى،

ئەمدى كۆز ئاچسام كۆرەرمەن ئالەمىدۇر قان ئارا.

سەيل كەلسە ژالە بىرلە ئوخشاتۇرمەن ئاڭاكىم،

كۆزلەرىمنىڭ ئاقى ئاققان دىدەئى گىريان ئارا.

ئىستەگەچ مەجرۇھ كۆڭلۈمدىن ئوقىنى، رەشكىدىن

تاپماسۇن دەپ ياشۇرۇپمەن سىنەئى بىريان ئارا.

ئىككى قاشىڭنىڭ خەيالى مۇتتەسىل كۆڭلۈمدەدۇر،

بىر دىلاۋەردەككى سالمىش ئىككى ياي قۇربان ئارا.

ھەجر گىردابىدا غەرق ئولدۇم، كەمەندى ۋەسل ئىلە

چەك مېنىكىم، قالمايىن بۇ بەھرى بىپايان ئارا.

كەلدى ئىشقىمغا ئىلاج ئەتمەككە بىر كۈن پىرى ئىشق،

ئەي ھۇسەينىي، كۆيدى ئۇشبۇ شۇئلەئى سۇزان ئارا.

ئەيزەن لەھۇ

نىلدىن ھەربىر ئەلىفدۇر ئول مەھى رۇخسار ئارا،

يا نەھالى سەرۋ بولمىش جىلۋەگەر گۈلزار ئارا.

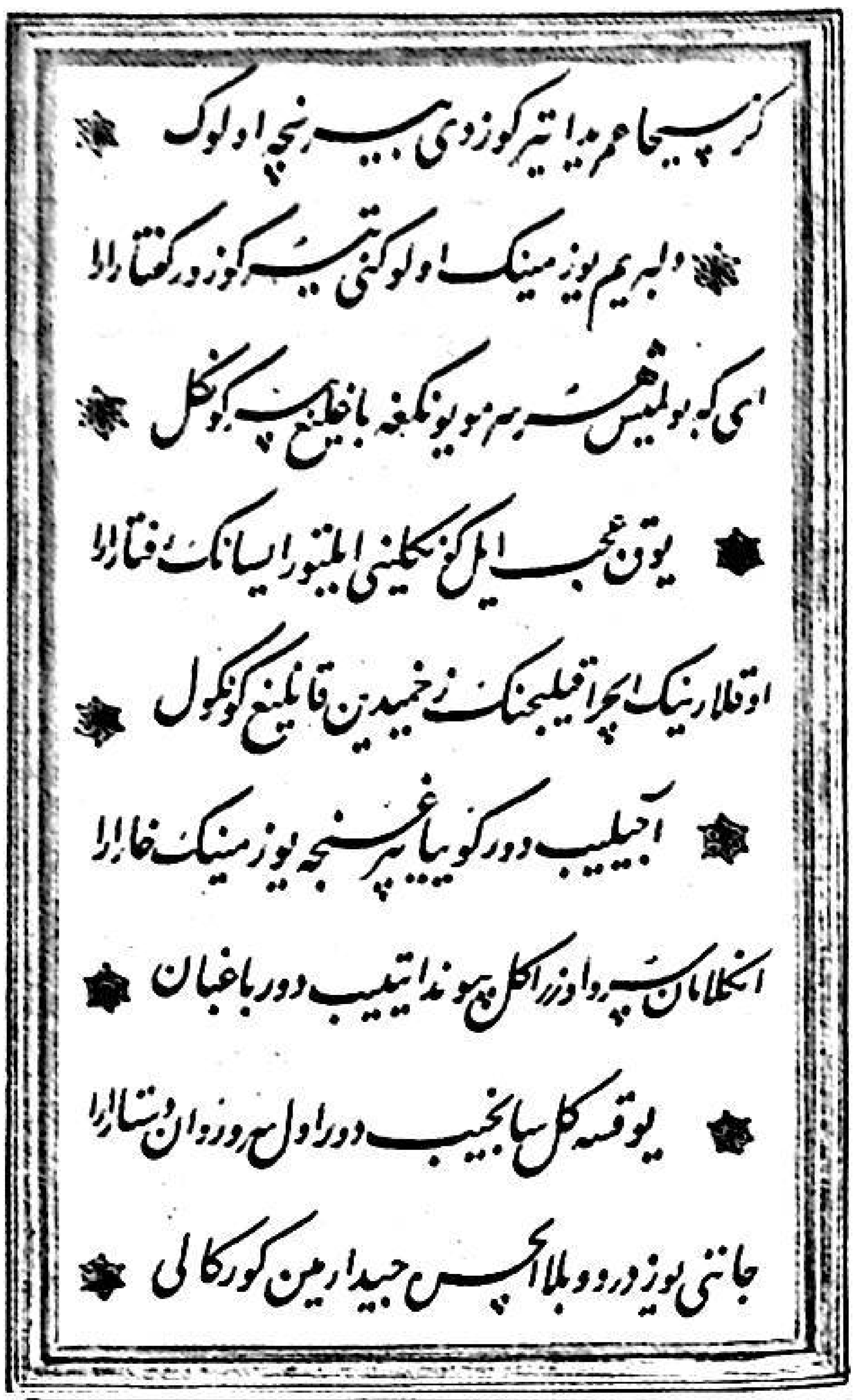
گر مسیحا عمر دا تیر گوزدی بیر نیچه اولوک
دلبریم یوز مینگ اولوکنی تیر گوزور گفتارلا
ای که بولمیش هر سری مویونگغه باغلیغ بیر کونگل
یوق عجب ایل کونگلینی ایلتور ایسانگ رفتارلا
اوقلارینگ ایچرا قیلیچینگ زخمیدین قانلیغ کونگول
آچیلیب دور گویا بیر غنچه یوز مینگ خارلا
اینگلامان سرو اوزرا گل پیوند ایتیب دور باغبان
یوقسه گل سانجیب دور اول سرو روان دستارلا
جانی یوز درد و بلا ایچره چیدارمین کورگالی

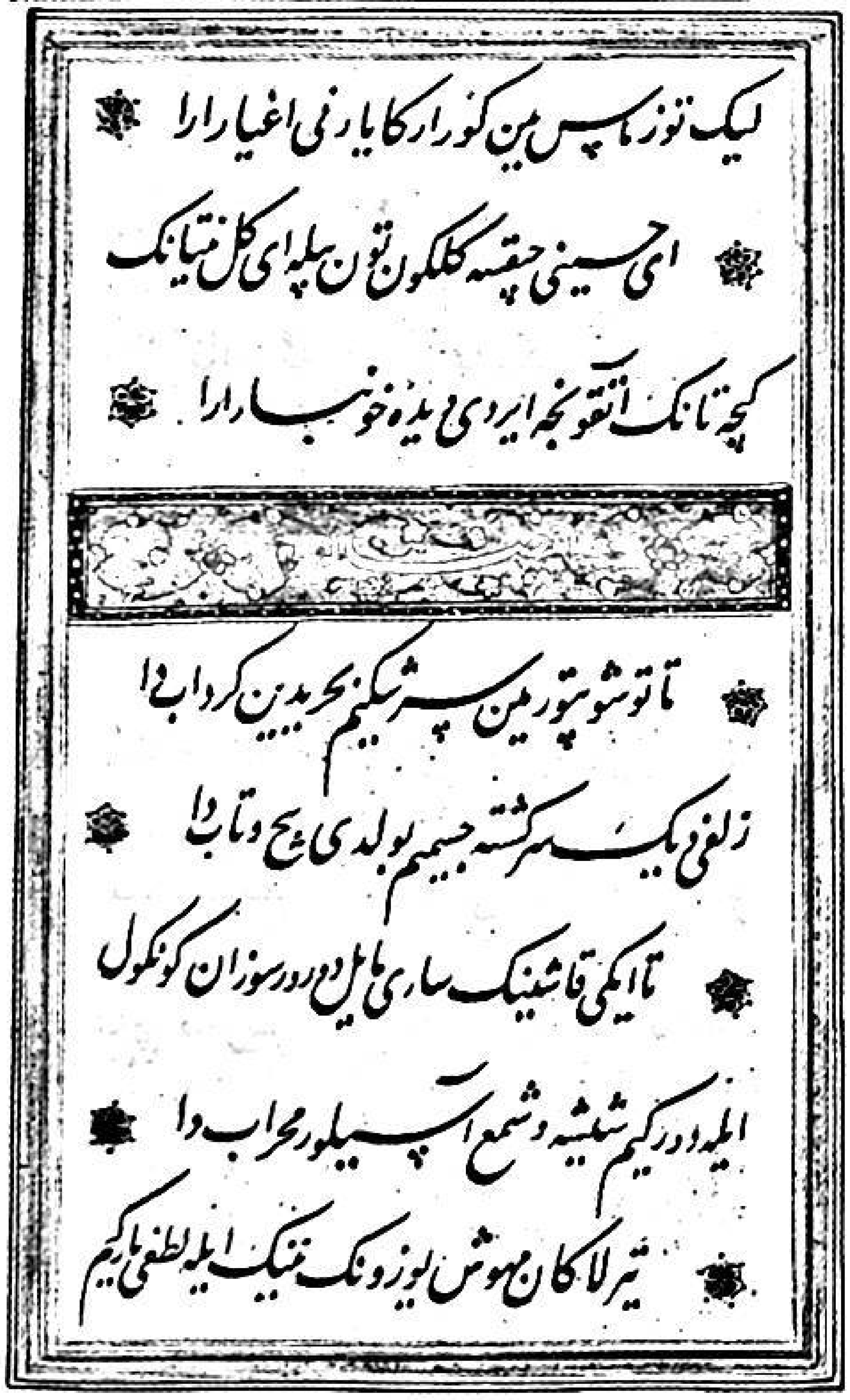
لیک توزماس مین کورارکا یارنی اغیارلا
ای حسینی چیقسه گلگون تون بیله ای گل نیتانگ
کیچه تانگ آتقونچه ایردی دیده خونبارلا
تا توشوپتورمین سرشکیم بحریدین گرداب دا
زلفیدک سرگشته جسمیم بولدی پیچ و تابدا
تا ایکی قاشینینگ ساری مایل دورور سوزان کونگول
ایلیه دورکیم شیشه و شمع آسیلور محرابدا
تیرلاکان هوش یوزونگ ننگ ایلیه لطفی بارکیم

گەر مەسىھا ئۆمرىدە تىرگۈزدى بىر نەچچە ئۆلۈگ،

دىلبەرىم يۈزمىڭ ئۆلۈگنى تىرگۈزۈر گۇفتار ئارا.

ئەيكى، بولمىش ھەر سەرى مۇيۇڭغا باغلىغ بىر كۆڭۈل،

يوق ئەجەب ئەل كۆڭلىنى ئېلتۇر ئېسەڭ رەفتار ئارا.

ئوقلارىڭ ئىچرە قىلىچىڭ زەخمىدىن قانلىغ كۆڭۈل،

ئاچىلىپدۇر گويىيا بىر غۇنچە يۈزمىڭ خار ئارا.

ئاڭلامان، سەرۋ ئۈزرە گۈل پەيۋەند ئېتىپدۇر باغبان،

يوقسە گۈل سانجىپدۇر ئول سەرۋى رەۋان دەستار ئارا.

جاننى يۈز دەردۇ بەلا ئىچرە چىدارمەن كۆرگەلى،

لېك تۆزمەسمەن كۆرەرگە يارنى ئەغيار ئارا.

ئەي ھۈسەينىي، چىقسا گۈلگۈن تون بىلە، ئەي گۈل، نېتاڭ،

كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئەردى دىدەئى خۇنبار ئارا.

ئەيزەن لەھۇ

تا تۈشۈپدۈرمەن سىرىشكىم بەھرىدىن گىردابدا،

زۇلفىدەك سەرگەشتە جىسمىم بولدى پىچۇ تابدا.

تا ئىكى قاشىڭ سارى مايىلدۇرۇر سۆزان كۆڭۈل،

ئۆيلەدۇركىم، شىشەۋۇ شەمئ ئاسىلۇر مىھرابدا.

تەرلەگەن مەھۋەش يۈزۈڭنىڭ ئۆيلە لۇتفى باركىم،

كۆرمەدۇك ئول خۇبلۇق ھەرگىز گۇلى سىيرابدا.
لەئل ئېرۇر ئىككى لەبىڭ سۆز رىشتەسىن ئۆتكەرگەلى،
سۇفت ئېرۇر ئاغزىڭكى، زاھىر بولدى لەئلى نابدا.
زۇلفدىن لەئلىڭ سارى خالىڭدۇر، ئوغرى ھىندۇئىي
كىم شەكەر ئىستەر، ئوغۇرلۇق ئىستەگەي مەھتابدا.
جان بېرىپ ئەبنايى دەۋراندىن ۋەفا كۆز تۇتماكىم،
يوقتۇرۇر بۇ شىيۋە نى مەھبۇبۇ نى ئەھبابدا.
ئەي ھۇسەينىي، جان بېرۇر تۈزگەچ مۇغەننىي شەددى رۇھ،
رۇھى قۇدسىي فەيزى ياشۇرمىش مەگەر مىزرابدا.

ئەيزەن لەھۇ

فۇرقەتىڭدىن يوق ئىدى جىسمىمدا جان، جانىمدا تاب،
كۆزدە خۇناب ئەردىيۇ غەمگىن كۆڭۈلدە پىچۇ تاب.
نې دەمىي دەردۇ غەمىڭدىن بار ئىدى سەبرۇ قەرار،
نې زەمانىي داغى ھەجرىڭدىن بار ئەردى خۇردۇ خاب.
ناگەھان يەتتى سەۋادى نامەڭ ئول جان مۇژدەسى،
ئول سىفەتكىم، سەفھەئى كافۇرىن ئۈزرە مۇشكناب.
ئوقۇغاچ مەزمۇننى جانسىز تەنىمغە بەردى رۇھ،
ئۈيلەكىم ئىيسا دەمىدىن ئايەتى ئاممۇل ـ كىتاب.
بۇدۇر ئۇممىدى ھۇسەينىنىڭكى، يەتكەي ۋەسلىڭە،

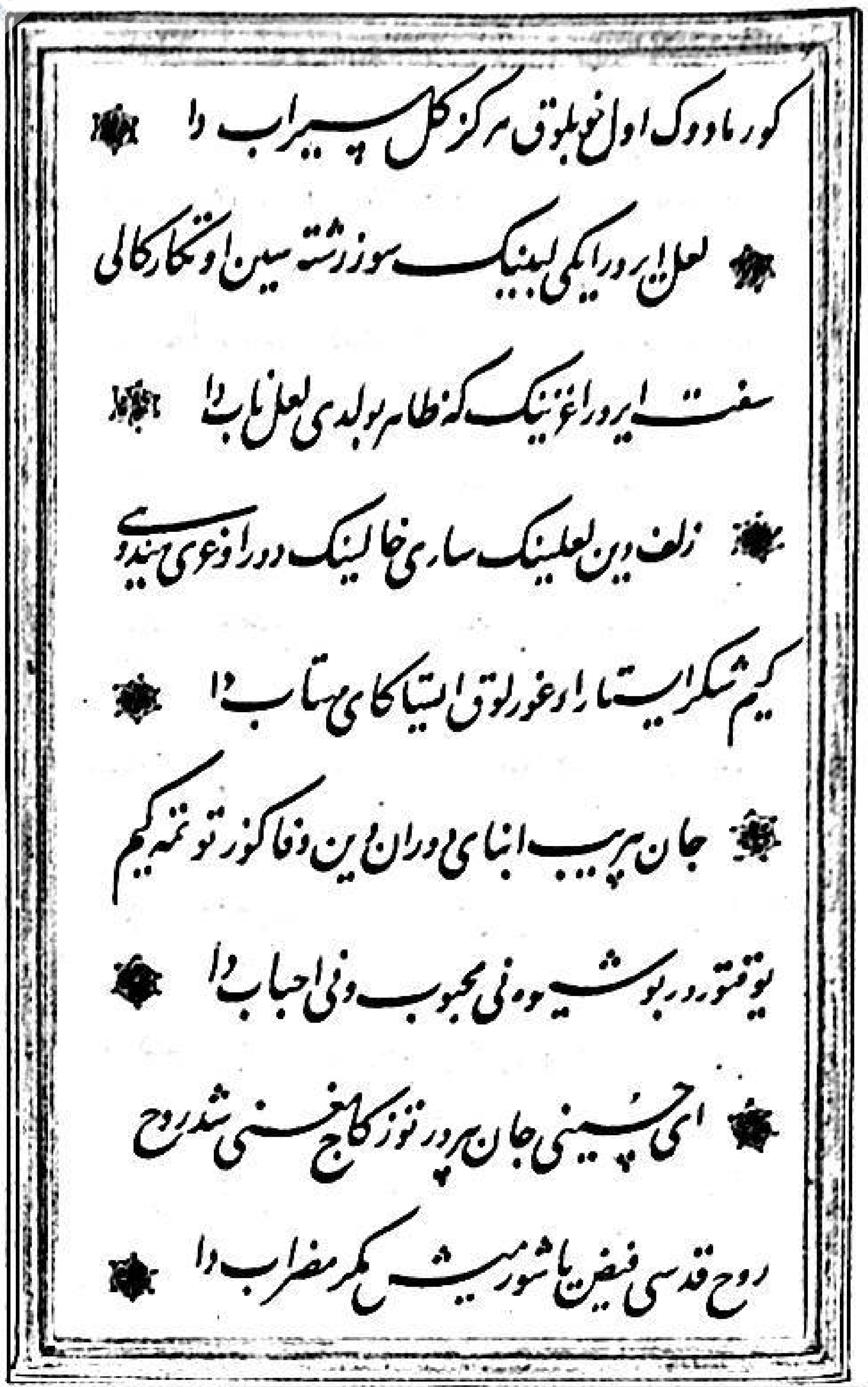
كورمادوک اول خوبلوق سرگز گل سیراب دا
لعل ابرور ایکی لبینک سوز رشته سین اوتکاکالی
سفت ایرور اغزینک که ظاهر بولدی لعل ناب دا
زلف دین لعلینک ساری خالینک دور اوغری هیندویی
کیم شکر ایستار اوغورلوق ایستاکای مهتاب دا
جان بیریب ابنای دوران دین وفا کوز توتماکیم
یوقتورور بو شیوه نی محبوب ونی احباب دا
ای حسینی جان بیرور توزکاچ مغنی شد روح
روح قدسی فیض یاشورمیش مگر مضراب دا

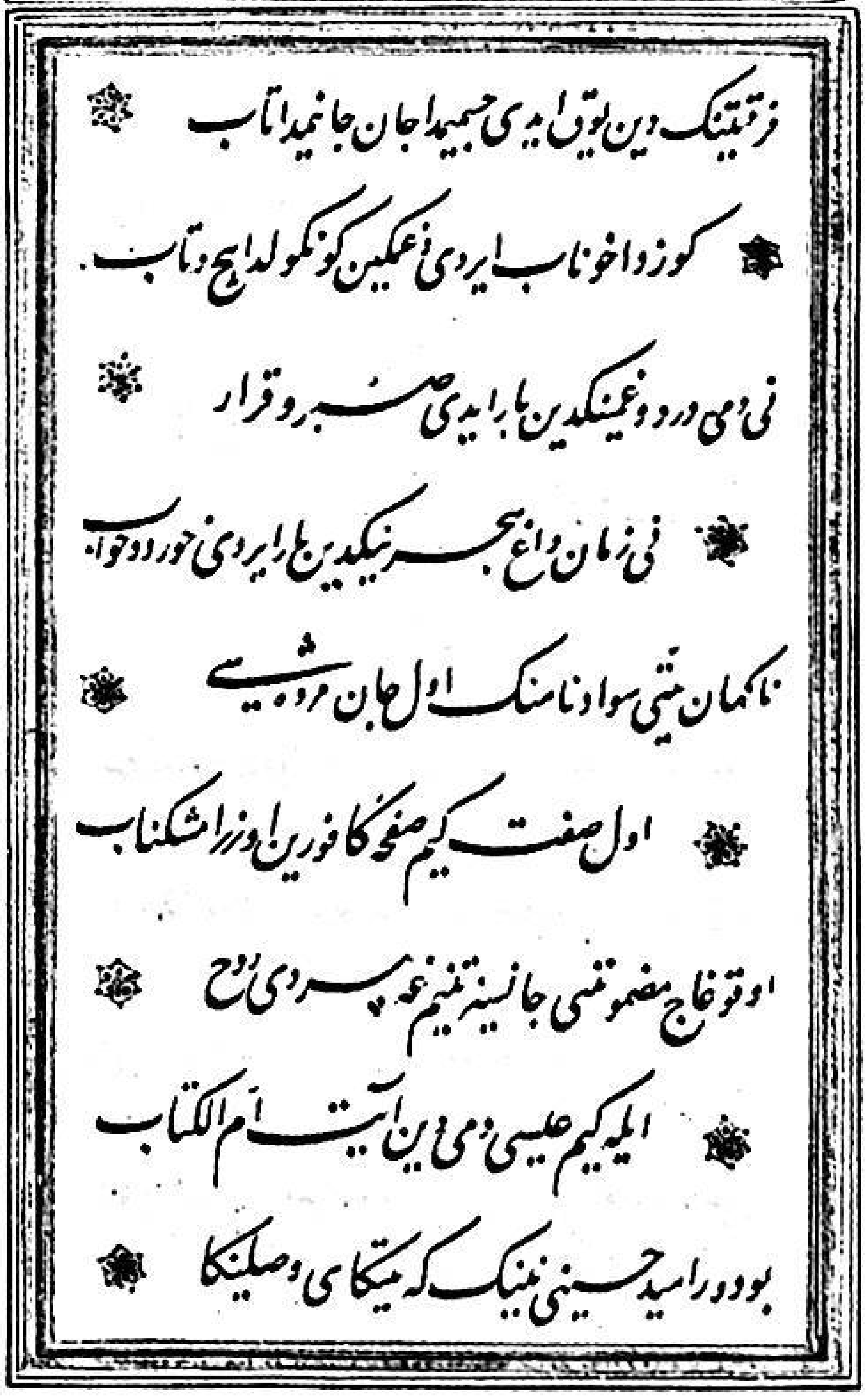
فرقتینک دین یوق ایدی جسمیدا جان جانیدا تاب
کوزدا خوناب ایردی اغمکین کونکولدا پیچ وتاب
نی دمی درد وغمینکدین بار ایدی صبر وقرار
نی زمانی داغ هجرینکدین بار ایردی خورد وخواب
ناگهان یتتی سواد نامنک اول جان مژده سی
اول صفت کیم صفحه کافورین اوزره مشکناب
اوقوغاچ مضمونینی جانسیز تنیمغه بردی روح
الیه کیم عیسی دمی دین آیت ام الکتاب
بودور امید حسینی نینک که یتکای وصلینکا

ھەق نەسىب ئەتكەي ئانى، ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب.

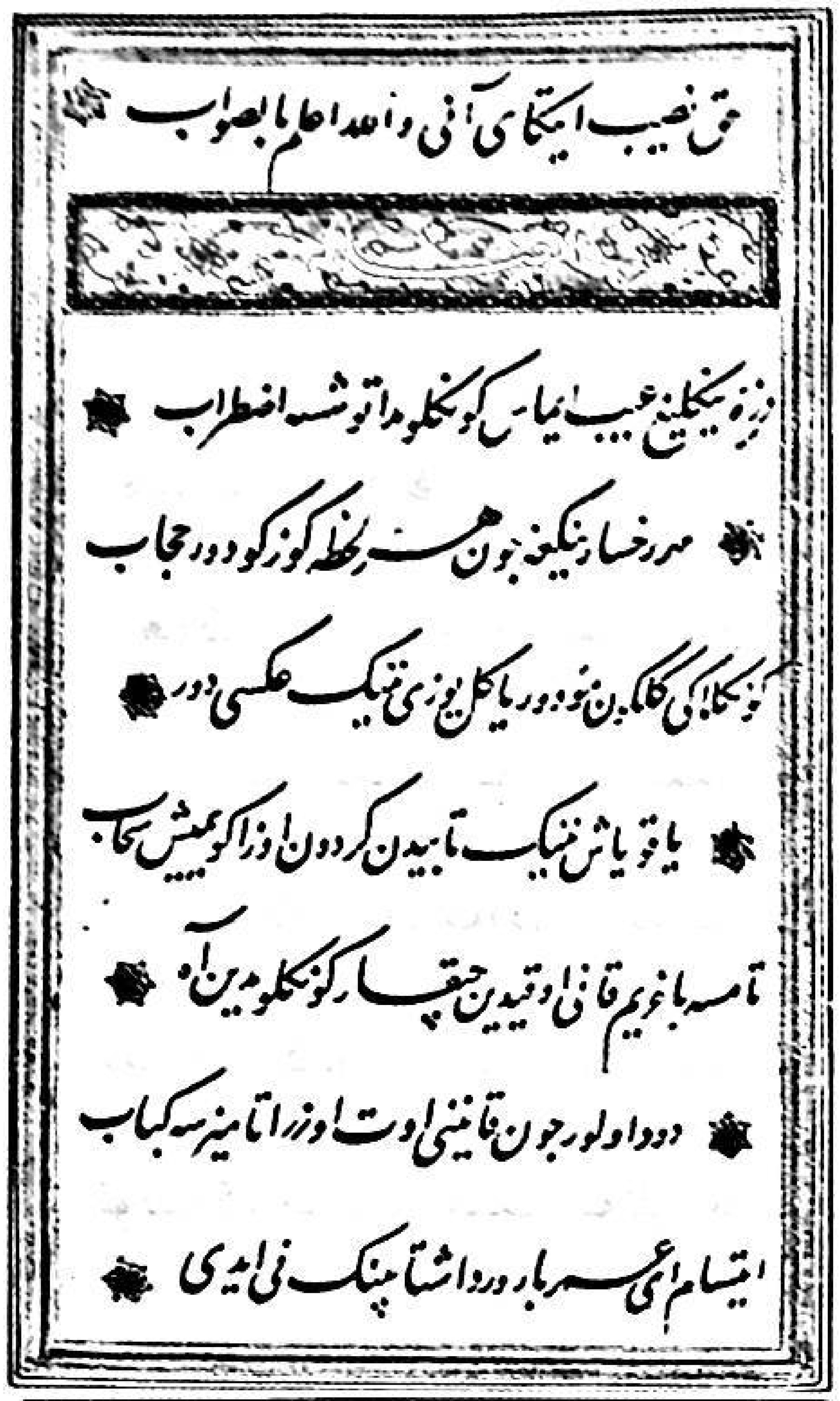
حق نصیب ایتکای آنی والله اعلم بالصواب
زره یانکلیغ عیب ایماس کونکلومدا توشسه اضطراب
مهر رخسارینکغه چون هر لحظه کوزکوزدور حجاب
کونکلکی کلکاین نمودور یا کل یوزی‌نینک عکسی‌دور
یا قویاشنینک تابیدن کردون اوزه کویمیش سحاب
تامسا باغریم قانی اوتیدین چقار کونکلومدین آه
دود اولور چون قانینی اوت اوزرا تامیزسه کباب
ایتسام ای عمر باروردا شتابینک نی ایدی

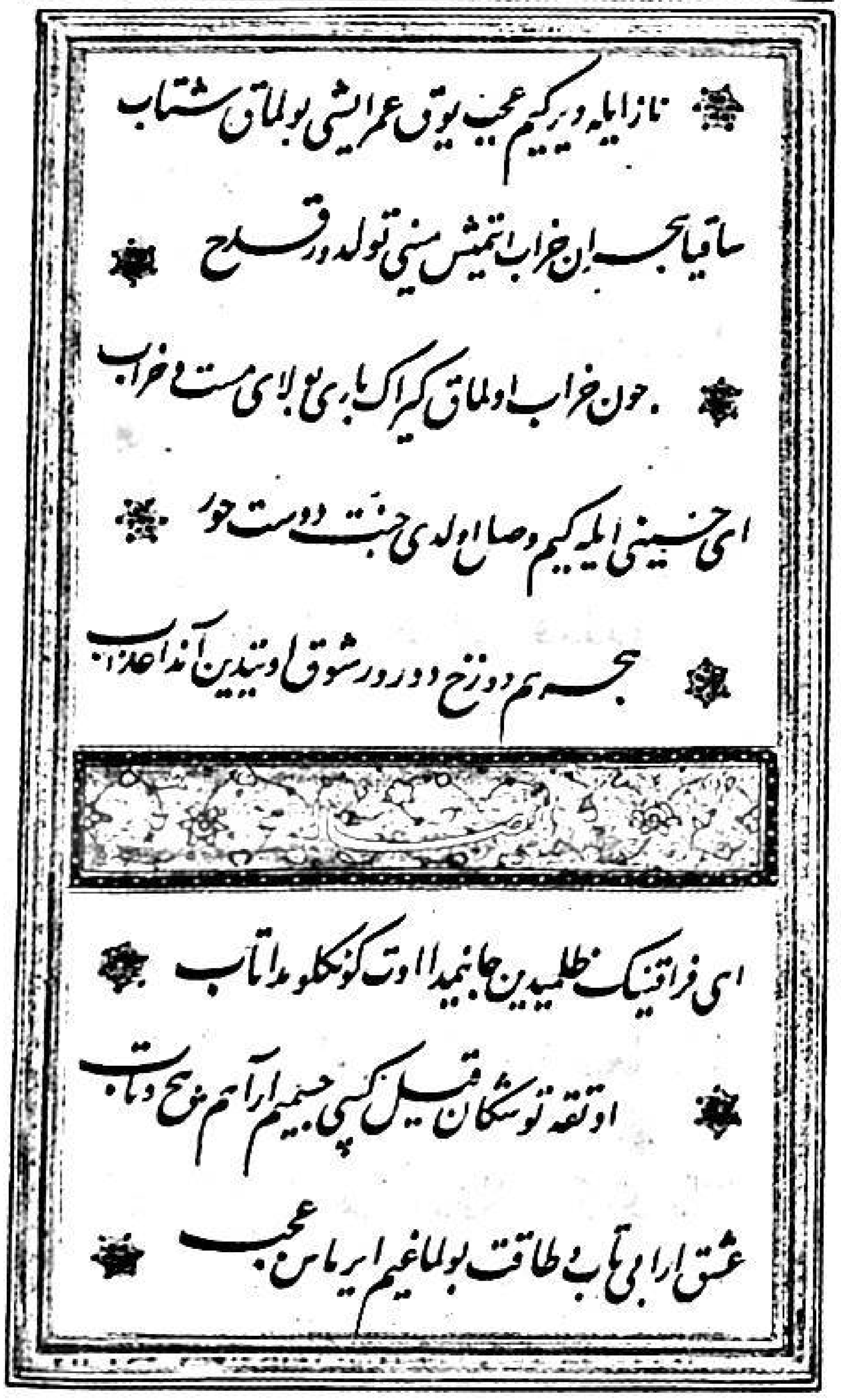
نازایله دیرکیم عجب یوق عمر ایشی بولماق شتاب
ساقیا هجران خراب ایتمیش مینی تولدور قدح
چون خراب اولماق کیراک باری بولای مست و خراب
ای حسینی ایله کیم وصل اولدی جنت دوست حور
هجر هم دوزخ دورور شوق اوتیدین آندا عذاب
ای فراقینک ظلمیدین جانیمدا اوت کونکلومدا تاب
اوتقا توشکان قیل کبی جسمیم آرا هم پیچ و تاب
عشق ارا بی تاب طاقت بولماغیم ایرماس عجب

ئەيزەن لەھۇ

زەررە ياڭلىغ ئەيب ئەمەس كۆڭلۈمدە تۈشسە ئىزتىراب،
مېھرى روخسارىڭغە چۈن ھەر لەھزە كۆزگۈدۇر ھىجاب.
كۆڭلەكى گۈلگۈنمۇدۇر يا گۈل يۈزىنىڭ ئەكسىدۇر،
يا قۇياشنىڭ تابىدىن گەردۇن ئۈزە كۆيمىش سەھاب.
تامسا باغرىم قانى ئۇتىدىن چىقار كۆڭلۈمدىن ئاھ،
دۇد ئولۇر چۈن قانىنى ئوت ئۈزرە تامىزسە كەباب.
ئايتسام، ئەي ئۆمر، بارۇردا شىتابىڭ نې ئېدى،
ناز ئىلە دەركىم، ئەجەب يوق، ئۆمر ئىشى بولماق شىتاب.
ساقىيا، ھىجران خەراب ئەتمىش مېنى، تولدۇر قەدەھ،
چۈن خەراب ئولماق كېرەك بارى بولاي مەستۇ خەراب.
ئەي ھۇسەينىي، ئەيلەكىم ۋەسل ئولدى جەننەت دۇستى ھۇر،
ھەجر ھەم دەۋزەخدۇرۇر شەۋق ئۇتىدىن ئاندا ئەزاب.

ئەيزەن لەھۇ

ئەي فىراقىڭ زۇلمىدىن جانىمدا ئوت، كۆڭلۈمدە تاب،
ئوتقا تۈشكەن قىل كەبى جىسمىم ئارا ھەم پىچۇ تاب.
ئىشق ئارا بىتابۇ تاقەت بولماغىم ئەرمەس ئەجەب،

كىم فىراقىڭ قويمادى كۆڭلۈمدە نى تاقەت، نە تاب.
قايدا بارسا ئول سەئادەت ئەختەرى ھەمراھىمەن،
كىم قۇياش تەئجىل قىلسا، سايە ھەم ئەيلەر شىتاب.
چۈن ھەۋالە ئەيلەدىڭ ھىجرانغا قىلما شىكۇەكىم،
قەتلى ھۆكمى ئەيلەگەندىن سوڭرا ھاجەت يوق ئىتاب.
سەرۋۇ سۈنبۈل بىرلە گۈل ۋەسفىدۈرۈر ئول سەفھەدە،
قەددۇ زۈلفۇ ئارەزىڭ قەددى بىلە ئاچسام كىتاب.
تۈتمايىن ھەرگىز ئول ئاتىمنى، لىيكىن غەمزەسى
قان تۆكەرگە مەيل ئېتىپ، لەئلى مېنىڭ ئاتىم ئاتاپ.
يار ئىشقىدىن ھۆسەينىي كۆڭلى تابى نى ئەجەب،
قايداكىم ئوت بولسا تاڭ بولغايمۇ بولماغ ئاندا تاب.

ئەيزەن لەھۇ

بىر مۇسافىر ئاي خەيالى قىلدى كۆڭلۈمنى خەراب،
قالمادى جانىمغە ئانسىز ھەر زەمان تاقەت نى تاب.
بىر ئارا چەق سۆز ئېيتكەچ ئول مۇسافىردىن بۇ گۈن،
باردى كۆڭلۈم ئوترۇۋۇ جانىمغا تۈشتى ئىزتىراب.
ۋەسلىدە كۆز گاھى يىغلار، گەھ باقار رۇخسارىغا،
گاھى ياغىپ گاھى تۇرغاندەك بەھار ئۇلغاچ سەھاب.

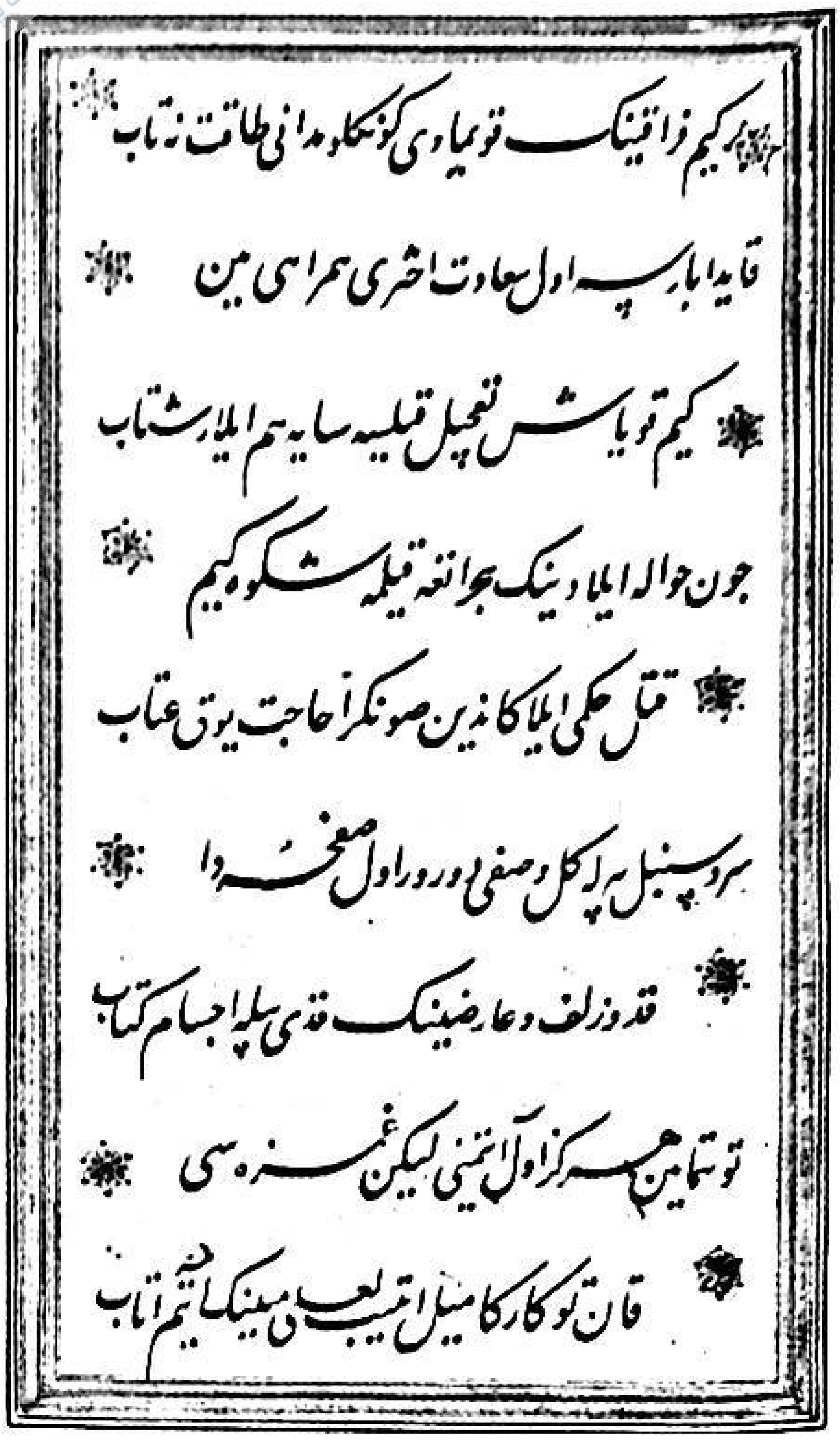
کیم فراقینگ قویمادی کونکلومده نی طاقت نه تاب
قایدا بارسه اول سعادت اختری همراهی مین
کیم قویاش تعجیل قیلسه سایه هم ایلار شتاب
چون حواله ایلادینگ هجرانغه قیلمه شکوه کیم
قتل حکمی ایلاکاندین صونکرا حاجت یوق عتاب
سرو سنبل برله گل وصفیدورور اول صفحه دا
قد و زلف و عارضینگ قدی بیله اچسام کتاب
توتماین هرگز اول اتیمنی لیکین غمزه سی
قان توکارکا میل ایتیب لعلی مینینگ اتیم اتاب

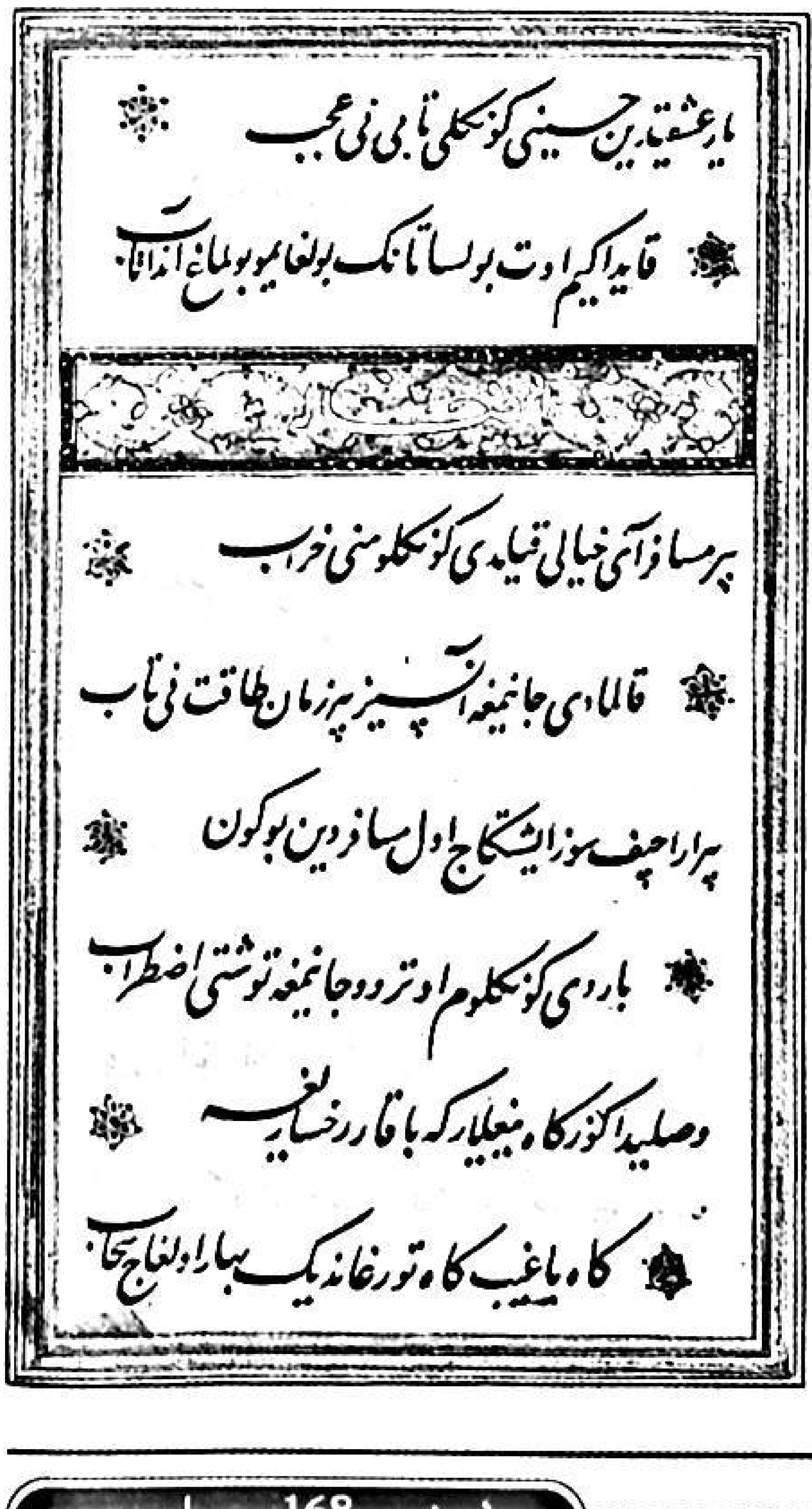
یار عشقیدین حسینی کونکلی تابی نی عجب
قایداکیم اوت بولسه تانک بولغایمو بولماغ اندا تاب
بیر مسافر آی خیالی قیلدی کونکلومنی خراب
قالمادی جانیمغه آنسیز هر زمان طاقت نی تاب
بیر ارا چق سوز ایتکاچ اول مسافردین بو کون
باردی کونکلوم اوترو و جانیمغه توشتی اضطراب
وصلیده کوز گاه ییغلار گه باقار رخساریغه
گاه یاغیب گاه تورغاندیک بهار اولغاچ سحاب

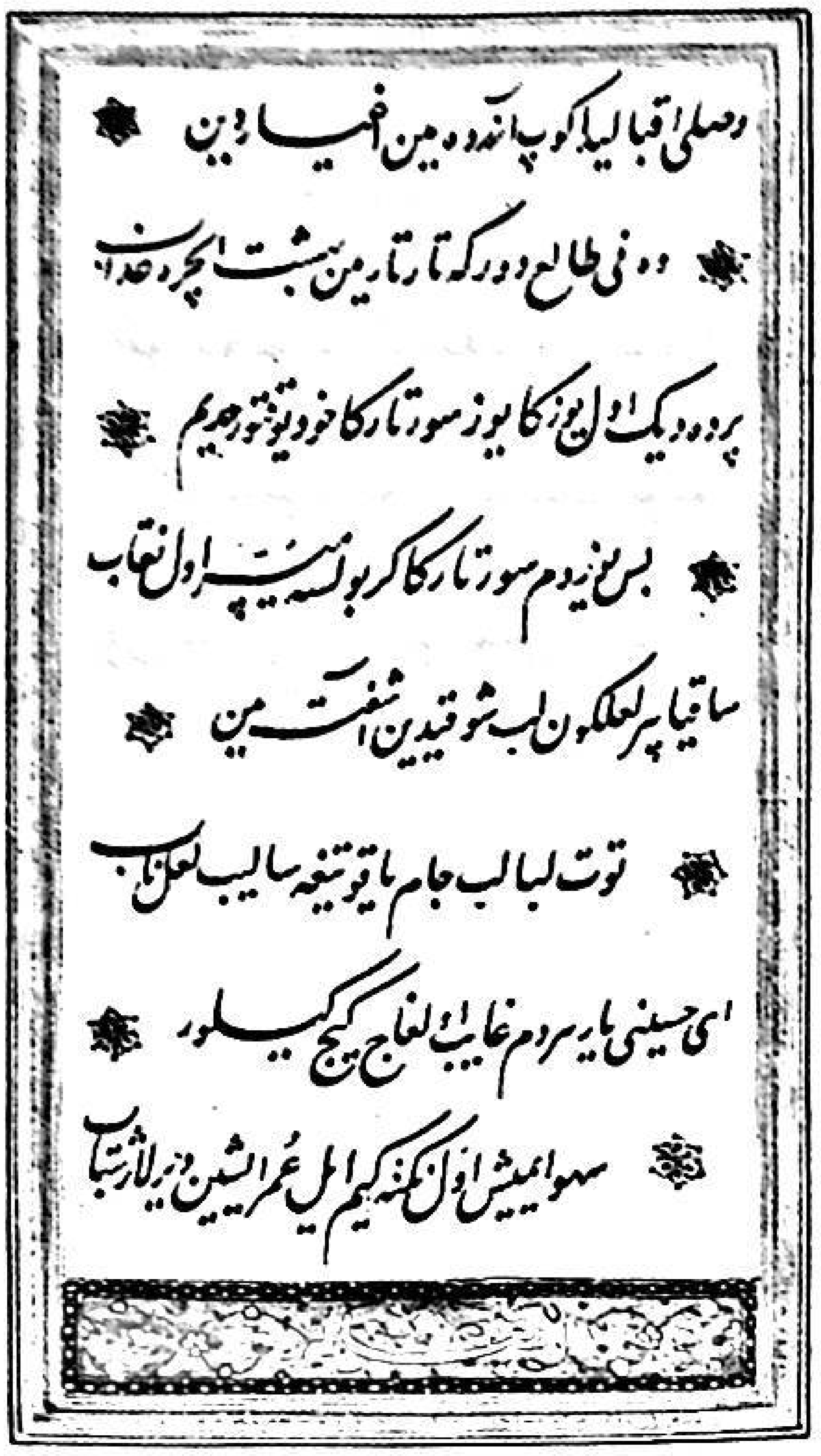
وصلی اقبالیدا کوپ آرزوده مین اغیاردین
وه نی طالع دور که تارتارمین بهشت ایچره عذاب
پرده دیک اول یوزگا یوز سورتارگا خود یوقتور حدیم
بس یوزیم سورتارگا گر بولسه میسر اول نقاب
ساقیا بر لعلگون لب شوقیدین آشفته مین
توت لبالب جام یاقوتینغه سالیب لعل ناب
ای حسینی یار هر دم غایب اولغاچ کیچ کیلور
سهو ایمیش اول نکته کیم ایل عمر ایشین دیرلار شتاب

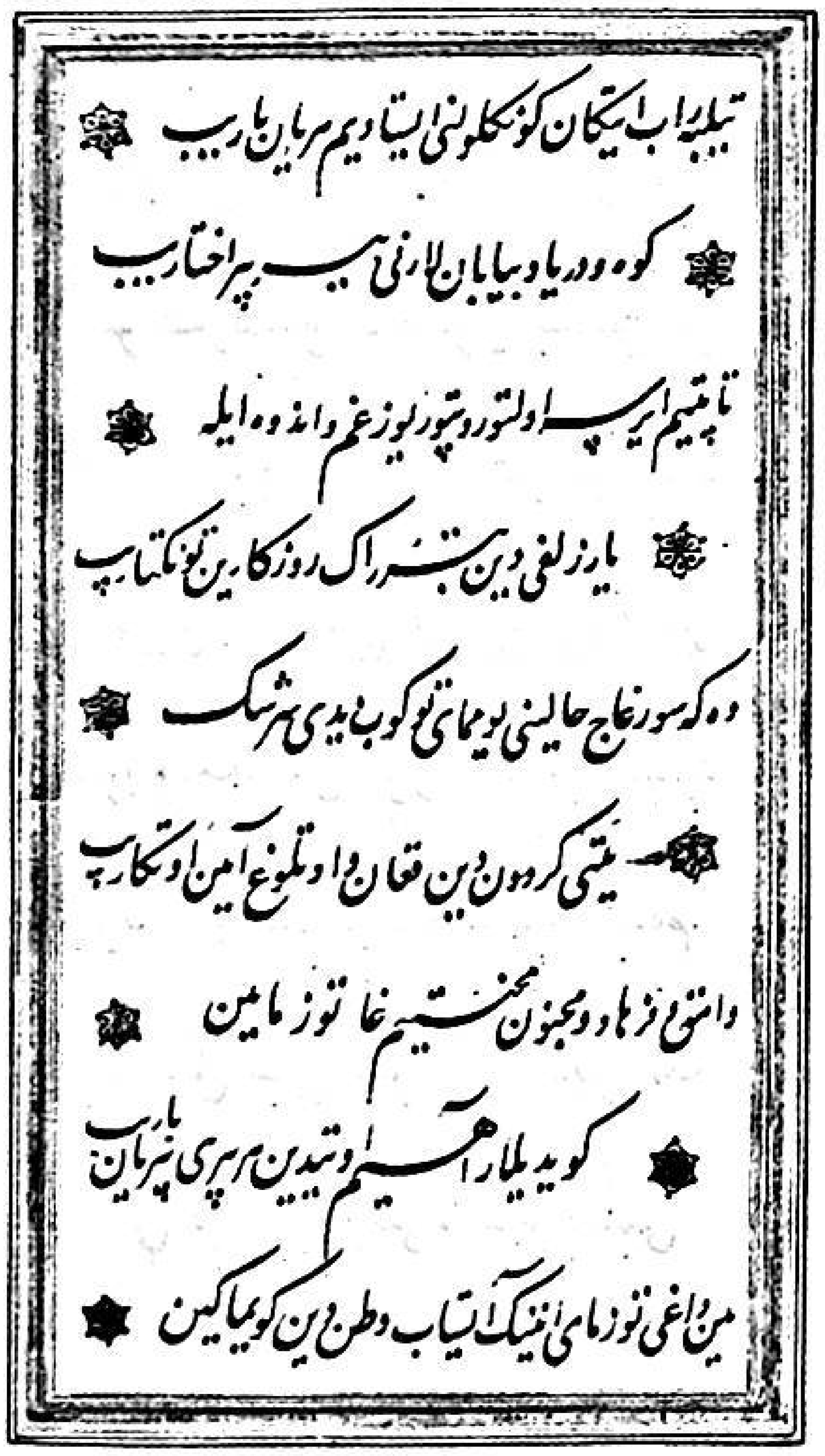
تیلبراب ایتکان کونگلونی ایستادیم هر یان یاریب
کوه و دریا و بیابانلارنی بیر بیر اختاریب
تاپتیم ارسه اولتوروپتور یوز غم و اندوه ایله
یار زلفیدین بتر راک روزگارین تونگ تاپیب
وه که سورغاچ حالینی یومای توکوب دیدی سرشک
یتتی گردوندین فغان و اولتوغ آهین اوتکاریب
وامق و فرهاد و مجنون محنتیمغا توزمایین
کویدیلار آهیم اوتیدین هر بیری بیر یان یاریب
مین داغی توزمای انینگ ایستاب وطن دین کویماکین

ۋەسلى ئىقبالىدا كۆپ ئاززۇدەمەن ئەغياردىن،

ۋەھ، نې تالىئدۇركى، تارتارمەن بەھىشت ئىچرە ئەزاب.

پەردەدەك ئۇل يۈزگە يۈز سۈرتەرگە خۇد يوقتۇر ھەدىم،

بەس يۈزۈم سۈرتەرگە گەر بولسا مۇيەسسەر ئۇل نىقاب.

ساقىيا، بىر لەئلگۈن لەب شەۋقىدىن ئاشۇفتەمەن،

تۇت لەبالەب جامى ياقۇتىيغا سالىپ لەئلى ناب.

ئەي ھۇسەينىي، يارى ھەردەم غايىب ئۇلغاچ كەچ كېلۇر،

سەھۋ ئېمىش ئۇل نۇكتەكىم، ئەل ئۆمر ئىشىن دەرلەر شىتاب.

ئەيزەن لەھۇ

تەلبەرەپ ئىتكەن كۆڭۈلنى ئىستەدىم ھەريان يارىپ،

كوھۇ دەرياۋۇ بەيابانلارنى بىر ـ بىر ئاختارىپ.

تاپتىم ئەرسە ئولتۇرۇپتۇر يۈز غەمۇ ئەندۇھ ئىلە،

يار زۇلفىدىن بەتەررەك رۇزگارىن توڭتارىپ.

ۋەھكى، سورغاچ ھالىنى، يۇمماي تۆكۈپ دىدى سىرشك،

يەتتى گەردۇندىن فىغانۇ ئوتلۇغ ئاھىن ئۆتكەرىپ.

ۋامىقۇ فەرھادۇ مەجنۇن مىھنەتىمغە تۆزمەيىن،

كۆيدىلەر ئاھىم ئوتىدىن ھەربىرى بىريان بارىپ.

مەن داغى تۆزمەي ئانىڭ ئىستەپ ۋەتەندىن كۆيمەكىن،

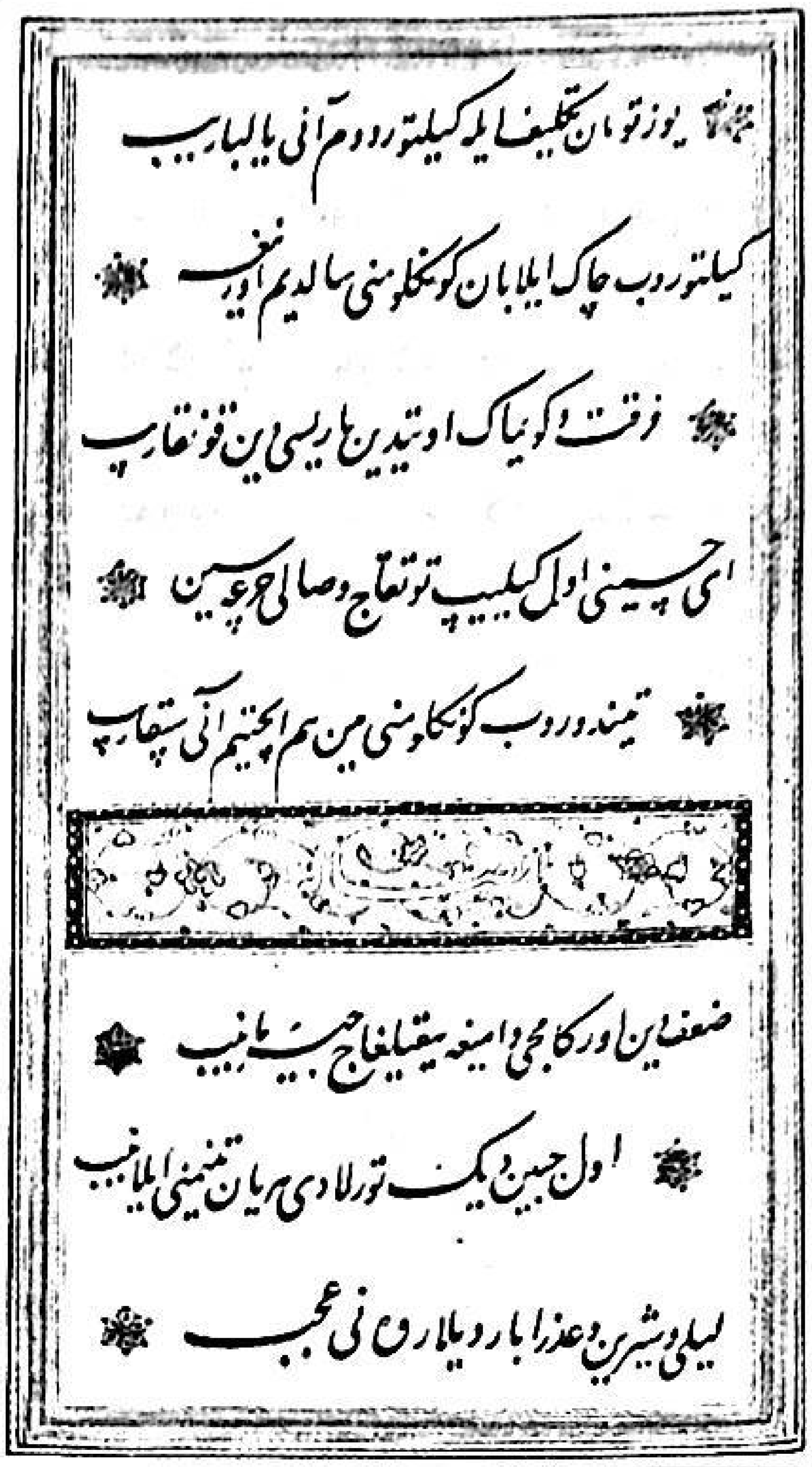

يوزتومان تكليف ايله كيلتوردوم آنى ياليباريب
كيلتوروب چاک ايلابان كونكلومنى سالديم اورنغه
فرقت كوييماک اوتيدين باريسى ين قونغاريب
اى هوسينى اول كيليب توتقاچ وصالى جوريسين
تيندوروب كونكلومنى مين هم ايچتيم آنى سيقاريب
ضعفدين اوركاچى دامغه ييقيلغاچ جيرمانيب
اول چبنديک تورلادى هريان تننى ايلانيب
ليلى و شيرين و عذرا باردىلار وه نى عجب

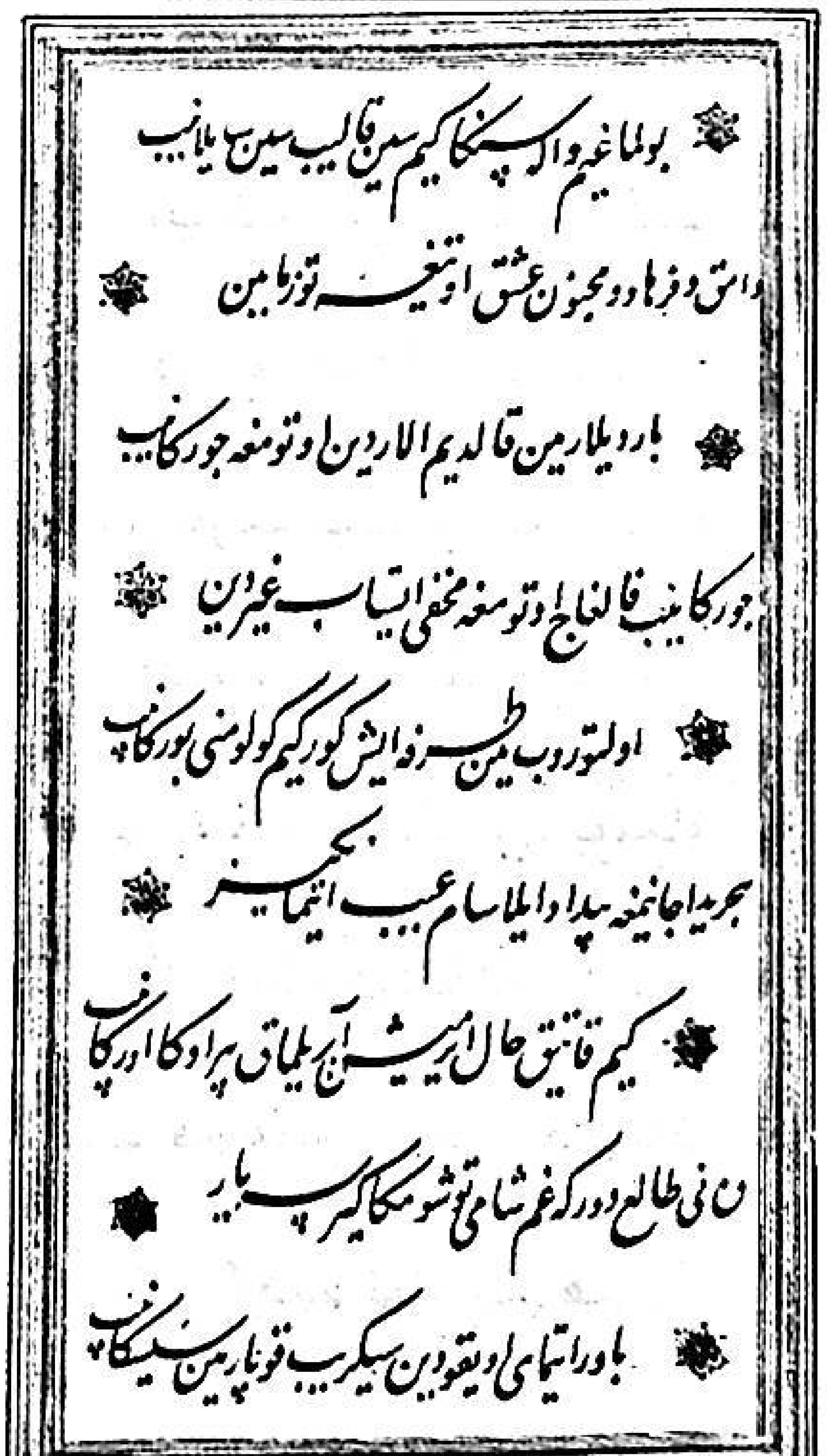

بولماغيم واله ساكيم سين قاليب سين يايلانيب
وامق و فرهاد و مجنون عشق اوتيغه توزمايين
بارديلار مين قالديم الاردين اوتومغه چوركانيب
چوركانيب قالغاچ اوتومغه مخفى ايستاب غيردين
اولتوروب مين طرفه ايش كوركيم كولومنى پوركانيب
هجريدا جانيمغه بيداد ايلاسام عيب ايتماكيز
كيم قاتيق حال ايرميش آيريلماق بيراوغا اوركانيب
وه نى طالعدوركه غم شامى توشومكا كيرسه يار
باور ايتماى اويقودين سيكريب قوپارمين سيسكانيب

يۈز تۈمەن تەكلىف ئىلە كەلتۈردۈم ئانى يالبارىپ.

كەلتۈرۈپ چاك ئەيلەبان كۆڭلۈمنى سالدىم ئورنىغا،

فۇرقەتۇ كۆيمەك ئوتىدىن بارىسىدىن قونقارىپ،

ئەي ھەۋەسىنىي، ئول كېلىپ تۇتقاچ ۋىسالى جۇرئەسىن،

تىندۇرۇپ كۆڭلۈمنى مەن ھەم ئىچتىم ئانى سىپقارىپ.

ئەيزەن لەھۇ

زەئىفدىن ئۆرگەمچى دامىغە يىقىلغاچ چىرمانىپ،

ئول چەبىندەك تورلادى ھەريان تەنىمنى ئايلانىپ.

لەيلىيۇ شىرىنۇ ئۇزرا باردىلار، ۋەھ، نى ئەجەب،

بولماغىم ۋالە ساڭاكىم، سەن قالىپسەن سايلانىپ.

ۋامىقۇ فەرھادۇ مەجنۇن ئىشق ئوتىغا تۆزمەيىن،

باردىلار، مەن قالدىم ئالاردىن ئوتۇمغا چۆرگەنىپ.

چۆرگەنىپ قالغاچ ئوتۇمغە مەخفى ئىستەپ غەيرىدىن.

ئولتۇرۇپمەنمەن تۇرفە ئىش كۆركىم كۆلۈمنى پۈركەنىپ،

ھەجرىدە جانىمغا بىداد ئەيلەسەم ئەيب ئەتمەڭىز،

كىم قاتىق ھال ئەرمىش ئايرىلماق بىراۋغا ئۆرگەنىپ،

ۋەھ، نى تالىئدۇركى، غەم شامى تۈشۈمگە كىرسە يار،

باۋەر ئەتمەي ئۇيقۇدىن سەكرەپ قوپارمەن سەسكەنىپ.

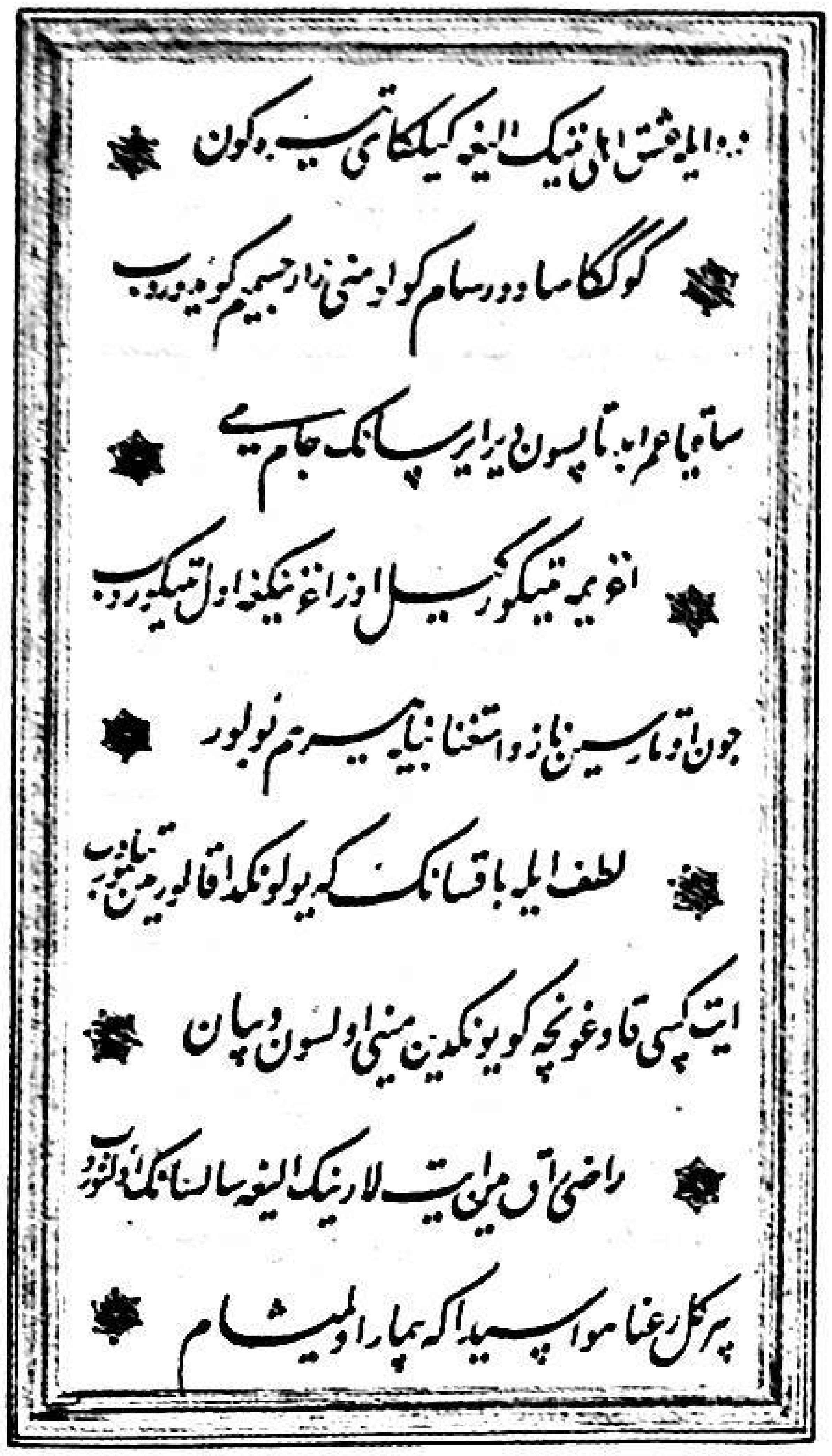
دردایله عشق اهلی نینک الیغه کیلکاتی تیره کون
کوککا ساوورسام کولومنی زار جسمیم کویدوروب
ساقیا عمر ابد تاپسون دیر ایرسانک جام می
اغزیما تیکورکیل اوز اغزینکغه اول تیکیروب
چون اوتارسین نازو استغنا بیله برهم بولور
لطف ایله باقسانک که یولونکدا قالورمین تلموروب
ایت کبی قاوغونچه کوینکدین مینی اولسون دیبان
راضی ام ایتلارینک الیغه سالسانک اولتوروب
بیر گلی رعنا هواسیدا که بیمار اولمیشام

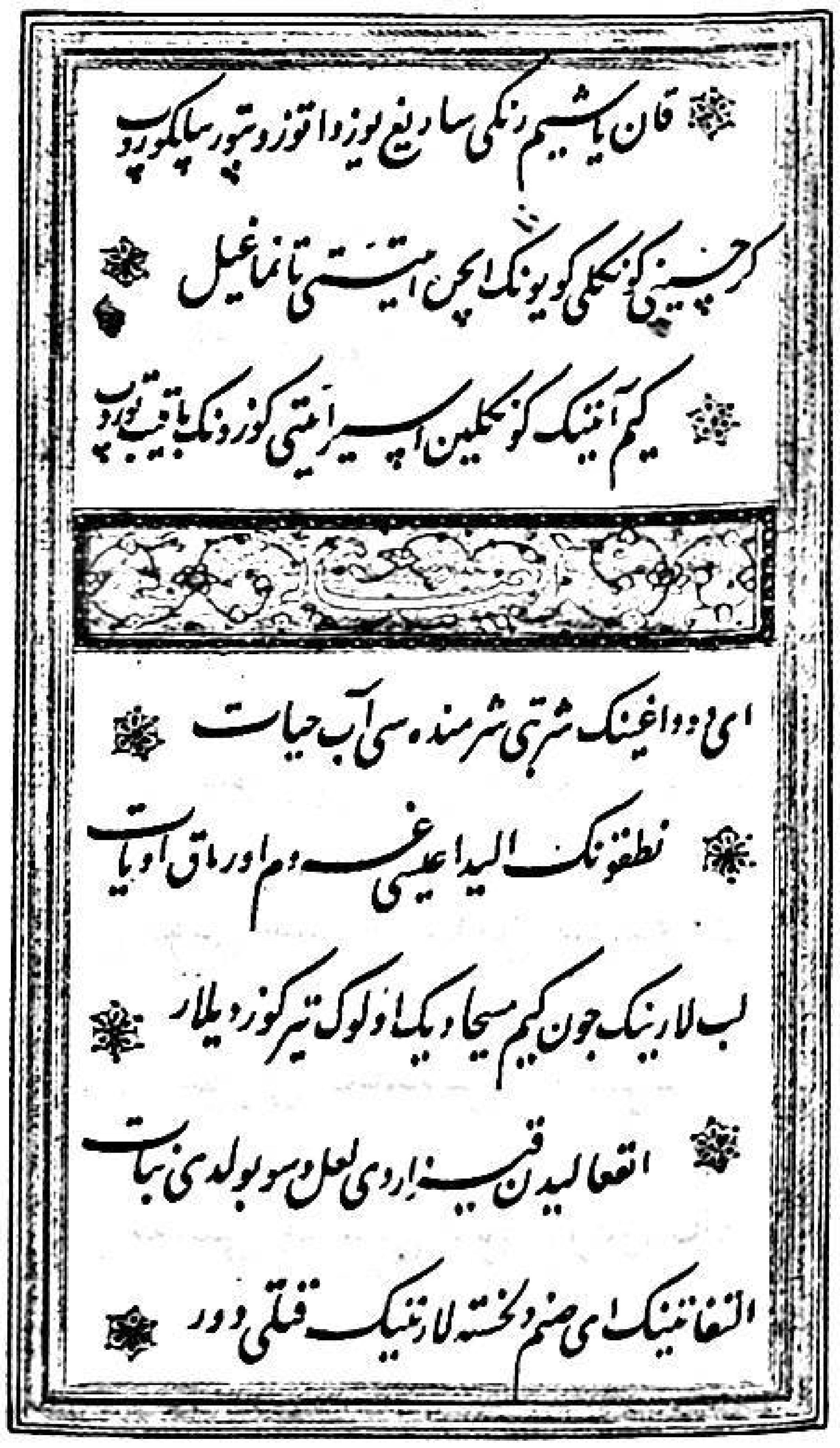
قان یاشیم رنکی ساریغ یوزدا توروپتور بالکوروب
گر حسینی کونکلی کوینک ایچره ایتتی تاناغیل
کیم انینک کونکلین ایسیر ایتتی کوزونک باقیب توروب
ای دوداغینک شربتی شرمندهسی آب حیات
نطقونک الیدا عیسی غه دم اورماق اویات
لبلارینک چون کیم مسیحا دیک اولوک تیر کوزدیلار
انفعالیدین قیزاردی لعل و سو بولدی نبات
التفاتینک ای صنم دلخستهلارینک قتلی دور

* *

دەرد ئىلە ئىشق ئەھلىنىڭ ئالىلغا كەلگەي تىرە كۈن،
كۆككە ساۋۇرسام كۈلۈمنى زار جىسمىم كۆيدۈرۈپ.
ساقىيا، ئۆمرى ئەبەد تاپسۇن دەر ئەرسەڭ، جامى مەي
ئاغزىما تەگكۈرگىل ئۆز ئاغزىڭغا ئەۋۋەل تەگكۈرۈپ.
چۇن ئۆتەرسەن نازۇ ئىستىغنا بىلە بەرھەم بولۇر،
لۇتف ئىلە باقساڭكى يولۇڭدا قالۇرمەن تەلمۈرۈپ.
ئىت كەبى قاۋغۇنچە كويۇڭدىن مېنى ئۆلسۇن دەبان،
رازىراقمەن ئىتلارىڭ ئالىلغا سالساڭ ئۆلتۈرۈپ.
بىر گۈلى رەئنا ھەۋاسىداكى بىمار ئولمىشام،
قان ياشىم رەڭگى سارىغ يۈزدە تۇرۇپتۇر بەلگۈرۈپ.
گەر ھۈسەينىي كۆڭلى كويۇڭ ئىچرە ئىتتى، تانماغىل،
كىم ئانىڭكى كۆڭلىن ئەسىر ئەتتى كۆزۈڭ باقىپ تۇرۇپ.

ئەيزەن لەھۇ

ئەي دۇداغىڭ شەربەتى شەرمەندەسى ئابى ھەيات،
نۇتۇقۇڭ ئالىلدا ئىيساغا دەم ئۇرماق [ئىق] ئۇيات.
لەبلەرىڭ چۇنكىم مەسىھادەك ئۆلۈگ تىرگۈزدىلەر،
ئىنفىئالىدىن قىزاردى لەئلۇ سۇ بولدى نەبات.
ئىلتىفاتىڭ، ئەي سەنەم، دىلخەستەلەرنىڭ قەتلىدۇر،

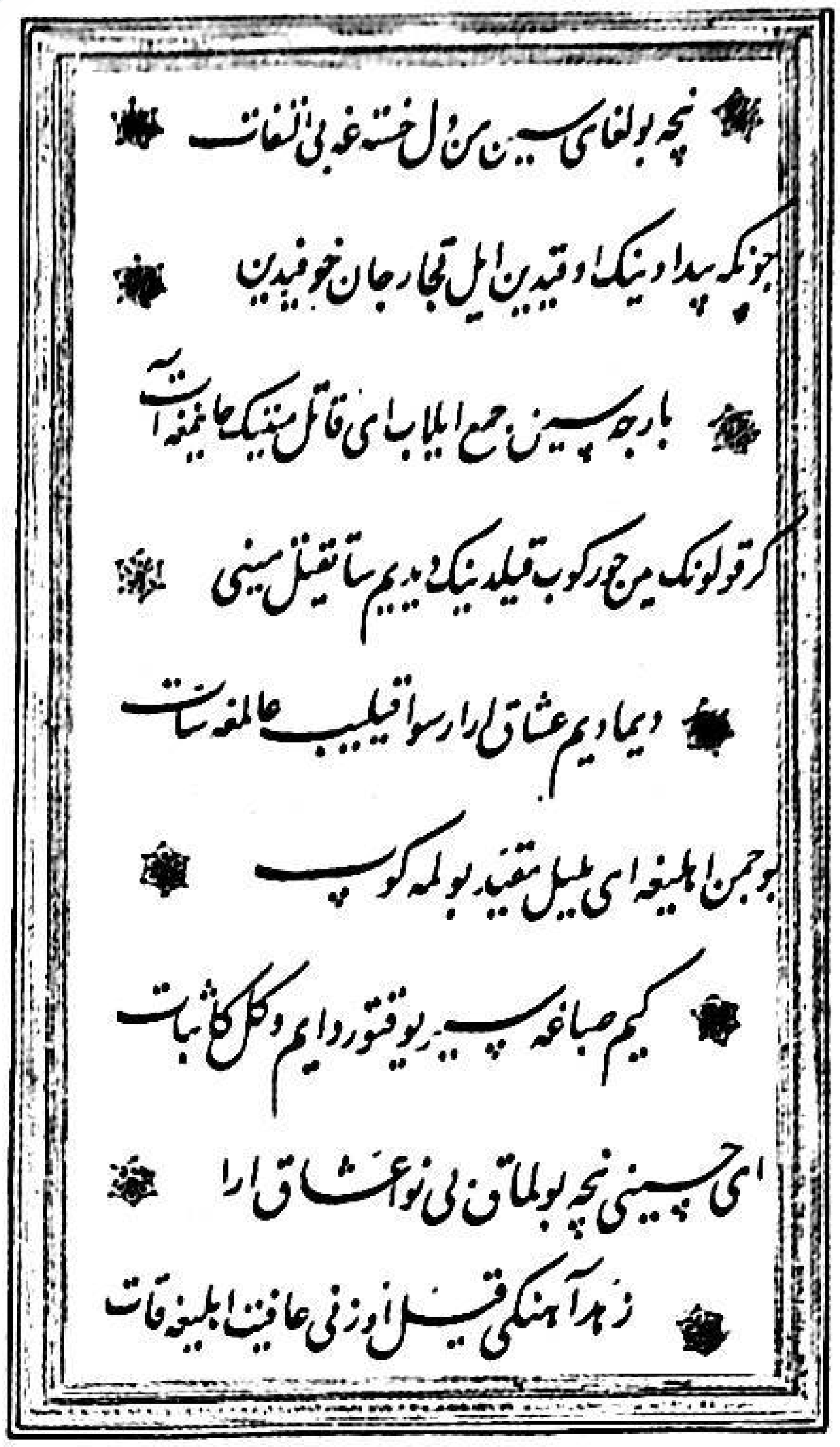
نچه بولغای سین من دل خسته غه بی التفات
چونکه پیدادینک اوقیدین ایل تجار جان خوفیدین
بارچه سین جمع ایلابان ای قاتل مینینک جانیمغه آت
گر قولونک مین جورکوب قیلدینک دیدیم ساتقیل مینی
دیمادیم عشاق ارا رسوا قیلیب عالمغه سات
بو چمن اهلیغه ای بلبل مقید بولمه کوپ
کیم صباغه سیر یوقتور دایم و گل کا ثبات
ای حسینی نچه بولماق نی نو عشاق ارا
زهد آهنگی قیل اوزنی عافیت اهلیغه قات

- نېچە بولغايسەن مەنى دىلخەستەگە بىئىلتىفات.

چۈنكى بىدادىڭ ئوقىدىن ئەل قاچار جان خەۋفىدىن،

بارچەسىن جەمئ ئەيلەپ، ئەي قاتىل، مېنىڭ جانىمغا ئات.

گەر قۇلۇڭمەن، جەۋر كۆپ قىلدىڭ، دېدىم: ساتقىل مېنى،

دېمەدىم ئۇشاق ئارا رەسۋا قىلىپ ئالەمگە سات.

بۇ چەمەن ئەھلىغە، ئەي بۇلبۇل، مۇقەييەد بولما كۆپ،

كىم سەباغا سەير يوقتۇر دائىمۇ گۇلگە سەبات.

ئەي ھۇسەينىي، نېچە بولماق بىنەۋا ئۇششاق ئارا،

زۇھد ئاھەنگى قىل، ئۆزنى ئافىيەت ئەھلىگە قات.

ئەيزەن لەھۇ

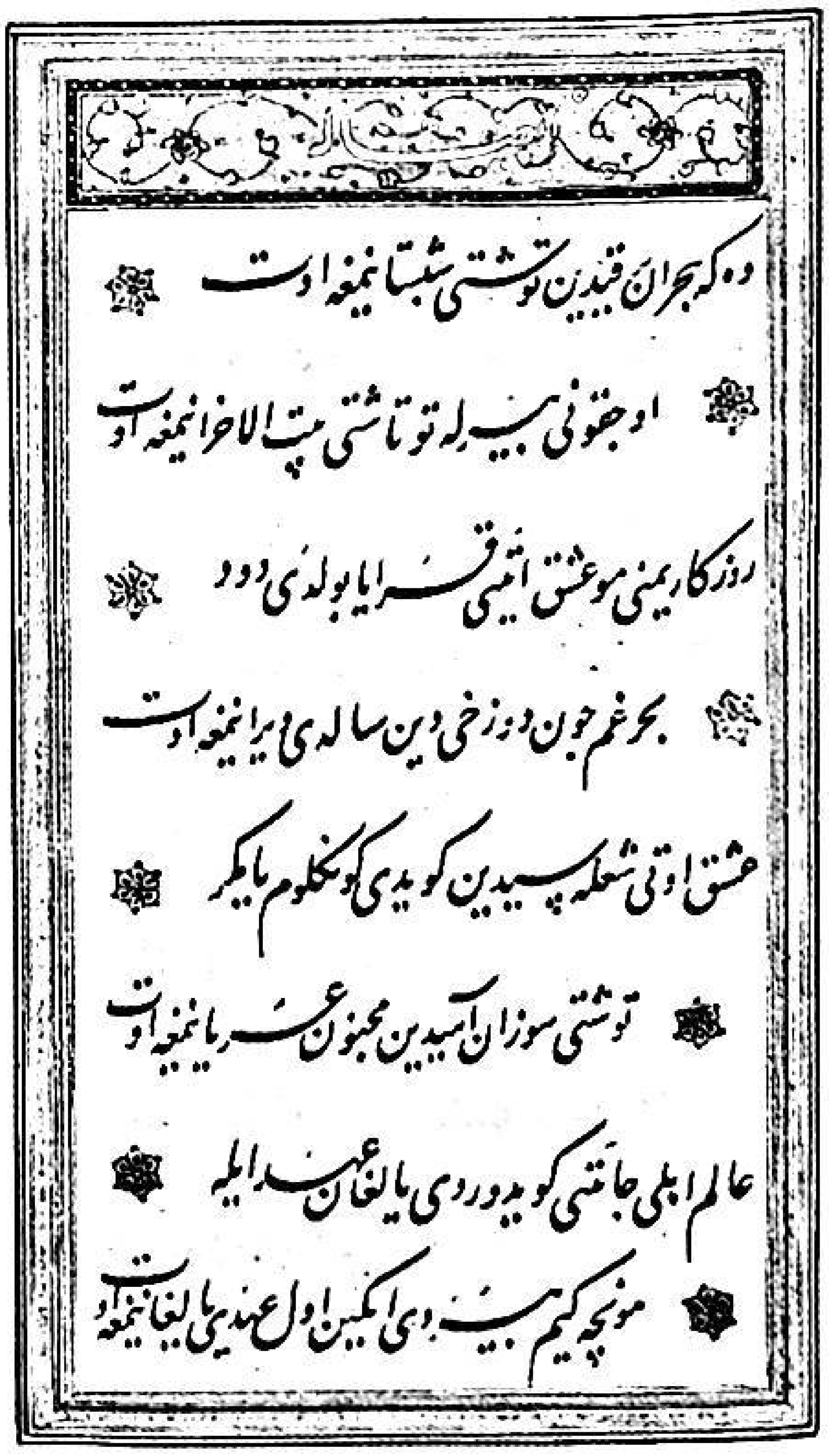
وه که هجران قیدین توشتی شبستانیمغه اوت
اوچقونی بیرله توتاشتی بیت الاحزانیمغه اوت
روزگاریمنی مو عشق اتیمی قرا یا بولدی دود
بحر غم چون دوزخی دین سالدی ویرانیمغه اوت
عشق اوتی شعله سیدین کویدی کونکلوم یا مگر
توشتی سوزان آهیدین مجنون عریانیمغه اوت
عالم اهلی جانینی کویدوردی یالغان عهد ایله
مونچه کیم بیردی اکین اول عهدی یالغانیمغه اوت

ۋەكى، ھىجران بەرقىدىن تۈشتى شەبىستانىمغا ئوت،

ئۇچقۇنى بىرلە تۇتاشتى بەيتۇل ـ ئەھزانىمغا ئوت.

روزگارىمنىمۇ ئىشق ئەتتى قارا يا بولدى دەرد،

ھەجرى غەم چۈن دەۋزەخىدىن سالدى ۋەيرانىمغا ئوت.

ئىشق ئوتى شۇئلەسىدىن كۆيدى كۆڭلۈم يا مەگەر،

تۈشتى سۇزان ئاھىدىن مەجنۇنى ئۇريانىمغا ئوت.

ئالەم ئەھلى جاننى كۆيدۈردى يالغان ئەھد ئىلە،

مۇنچەكىم بەردى ئىكىن ئۇل ئەھدى يالغانىمغە ئوت.

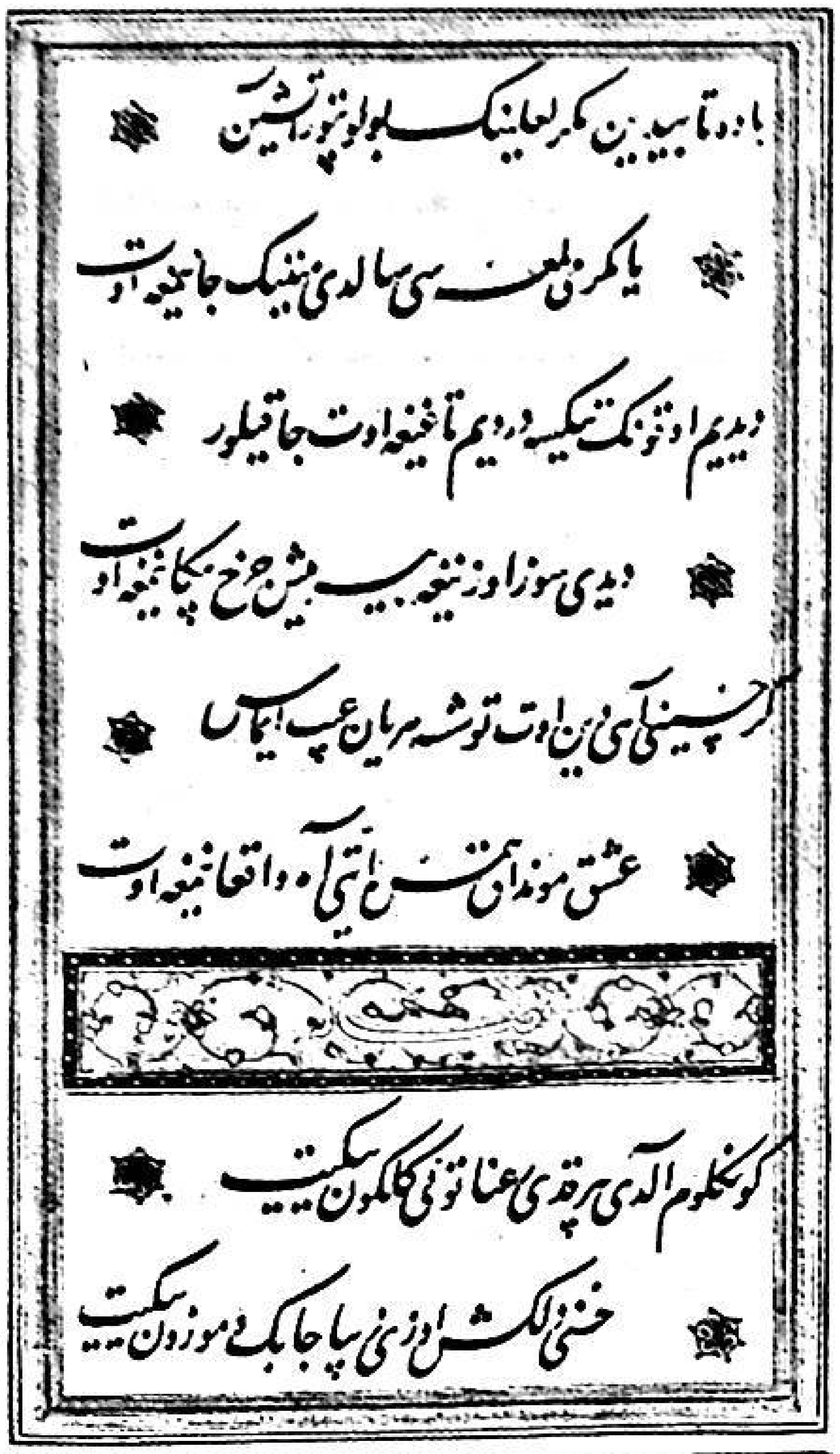

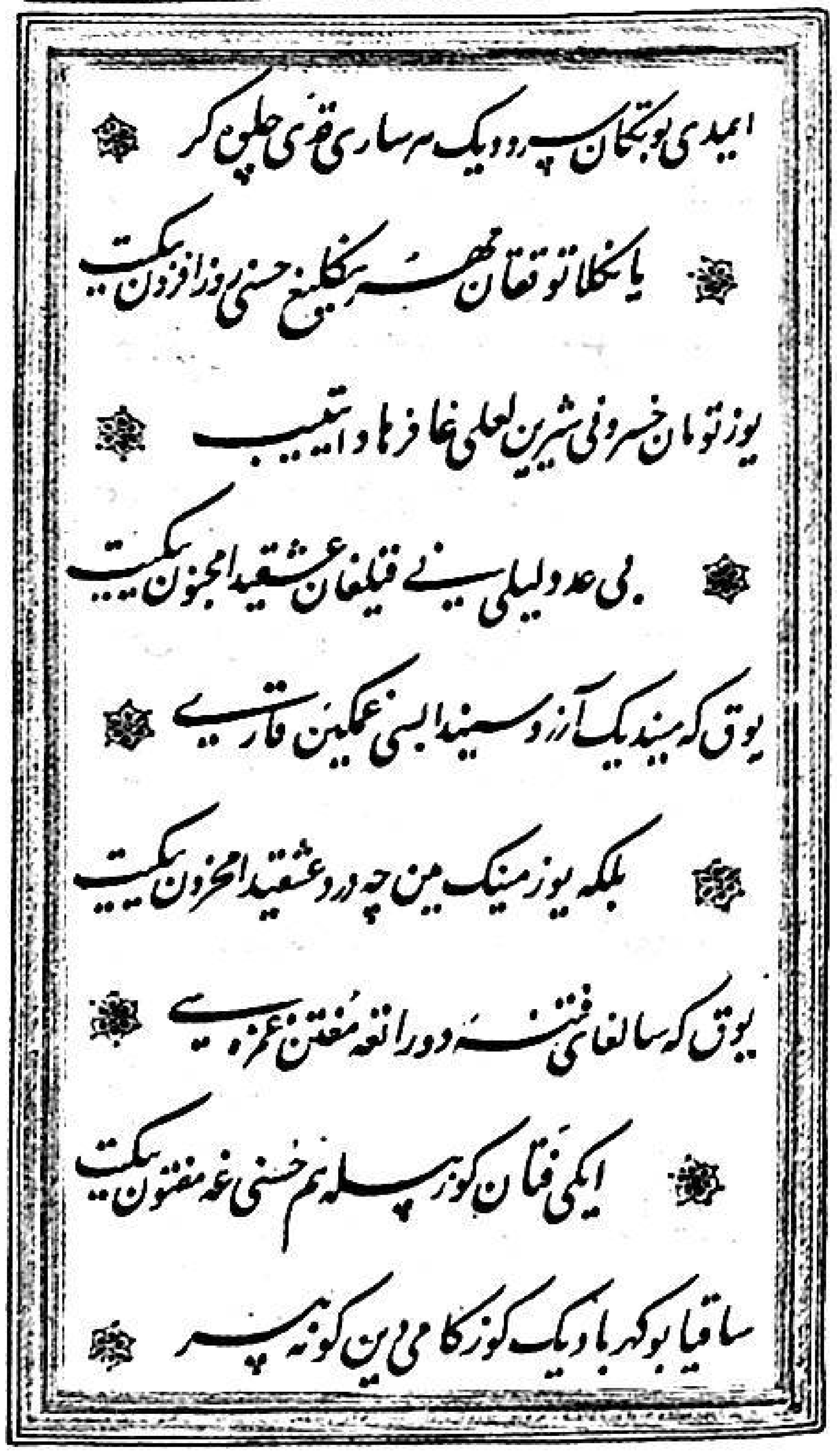

باده تابىدىن مەگەر لەئلىڭ بولۇپتۇر ئاتەشىن،

يا مەگەر مەي لەمئەسى سالدى مېنىڭ جانىمغا ئوت.

دېدىم: ئوقۇڭ تەگسە دەردىم تاغىغا ئوت چاقىلۇر،

دېدى سۆز ئورنىغا: بەرمىش چەرخ پەيكانىمغا ئوت.

گەر ھۇسەينىي ئاھىدىن ئوت تۇشسە ھەريان، ئەيب ئەمەس،

ئىشق مۇنداق ھەمرەھ ئەتتى ئاھۇ ئەفغانىمغا ئوت.

ئەيزدىن لەھۇ

كۆڭلۈم ئالدى بىر قەدى رەئنا، تونى گۈلگۈن يىگىت،

ھۇسنى دىلكەش، ئۆزى زىبىا، چابۇكۇ مەۋزۇن يىگىت.

ئەمدى پۇتكەن سەرۋىدەك ھەر سارى قەددى جىلۋەگەر،

ياڭلا تۇققان مىھر ياڭلىغ ھۇسنى رۇز ئەفزۇن يىگىت.

يۈز تۈمەن خۇسرەۋنى شىرىن لەئلىغە فەرھاد ئېتىپ،

بىئەدەد لەيلانى قىلغان ئىشقىدا مەجنۇن يىگىت.

يوقكى مەندەك ئارزۇسىندا بەسىي غەمگىن قارى،

بەلكى يۈزمىڭ مەنچە دەردى ئىشقىدا مەھزۇن يىگىت.

يوقكى سالغاي فىتنە دەۋرانغا مۇفەتتىن غەمزەسى،

ئىكى فەتتان كۆز بىلە ھەم ھۇسنىغا مەفتۇن يىگىت.

ساقىيا، بۇ كەھرەبادەك كۆزگە مەيدىن گۈنە بەر،

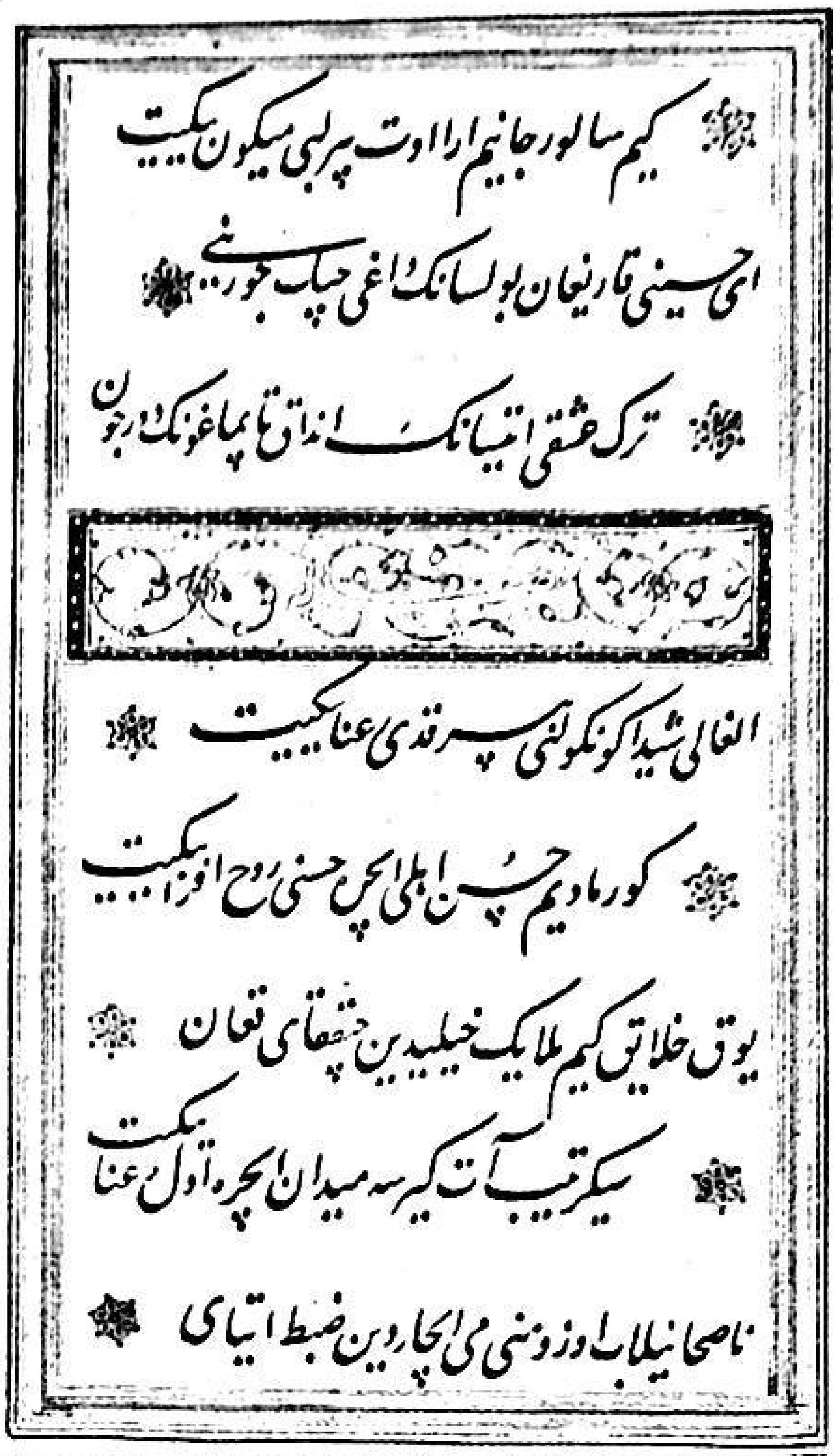
کیم سالور جانیم ارا اوت بیر لبی میگون یکیت
ای حسینی قارنغان بولسانک داغی چیک جورنی
ترک عشقی اتیانک انداق تاپماغونگدور چون

الغالی شیدا کونکولنی بیر قدی رعنا یکیت
کورمادیم حسن اهلی ایچره حسنی روح افزا یکیت
یوق خلایق کیم ملایک خیلیدین چقغای فغان
سیکرتیب آت کیرسه میدان ایچره اول رعنا یکیت
ناصحا نیلاب اوزونی می ایچاردین ضبط اتیای

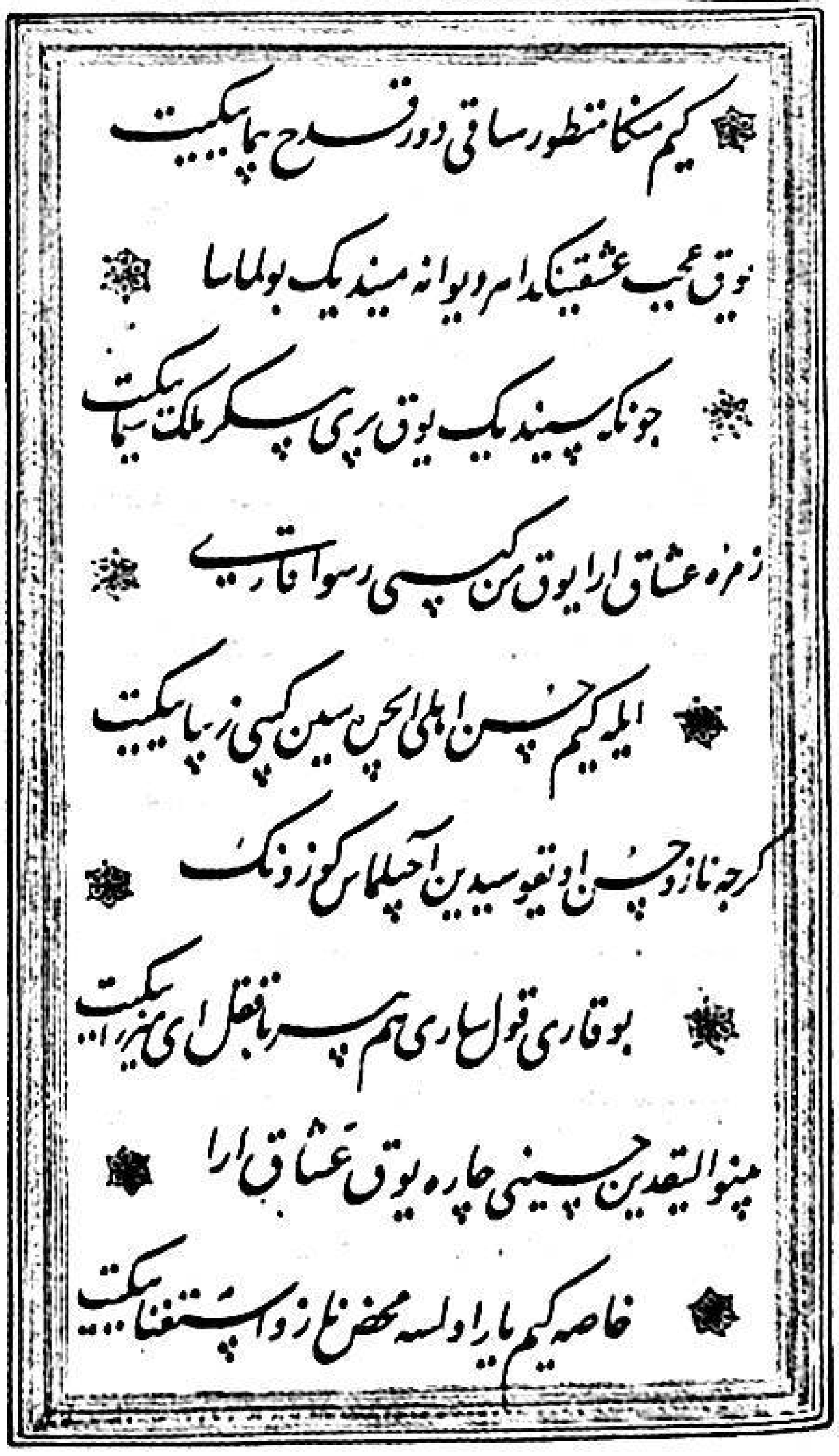
کیم منکا منظور ساقی دور قدح پیما یکیت
یوق عجب عشقیندا بیر دیوانه میندیک بولماسا
چونکی سیندیک یوق پری پیکر ملک سیما یکیت
زمرهٔ عشاق ارا یوق من کبی رسوا قاری
ایله کیم حسن اهلی ایچره سن کبی زیبا یکیت
کرچه نازو حسن اویقوسیدین آچیلماس کوزونک
بو قاری قول ساری هم بیر باقفل ای میرزا یکیت
بینوا لقدین حسینی چاره یوق عشاق ارا
خاصه کیم یار اولسه محض نازو استغنا یکیت

كىم سالۇر جانىم ئارا ئوت بىر لەبى مەيگۇن يىگىت.

ئەي ھۇسەينىي، قارىغان بولساڭ داغى چەك جەۋرنى،

تەرك ئىشقىي ئەتسەڭ ئانداق تاپماغۇڭدۇر چۇن [يىگىت].

ئەيزەن لەھۇ

ئالغالى شەيدا كۆڭۈلنى بىر قەدى رەئنا يىگىت،

كۆرمەدىم ھۇسن ئەھلى ئىچرە ھۇسنى رۇھ ئەفزا يىگىت.

يوق خەلايىقكىم، مەلائىك خەيلىدىن چىققاي فىغان،

سەكرەتىپ ئات، كىرسە مەيدان ئىچرە ئول رەئنا يىگىت.

ناسىھا، نەيلەپ ئۆزۈمنى مەي ئىچەردىن زەبت ئېتەي،

كىم ماڭا مەنزۇر ساقىيدۇر قەدەھ پەيما يىگىت.

يوق ئەجەب ئىشقىڭدا بىر دىۋانە مەندەك بولماسا،

چۈنكى سەندەك يوق پەرى پەيكەر مەلەك سىيما يىگىت.

زۇمرەئى ئۇشاق ئارا يوق مەن كەبى رەسۋا قارى،

ئۆيلەكىم ھۇسن ئەھلى ئىچرە سەن كەبى زىبا يىگىت.

گەرچە نازۇ ھۇسن ئۇيقۇسىدىن ئاچىلماس كۆزۈڭ،

بۇ قارى قول سارى ھەم بىر باققىل، ئەي مىرزا يىگىت.

بىنەۋالىقدىن، ھۇسەينىي، چارە يوق ئۇششاق ئارا،

خاسسەكىم يار ئۇلسا مەھزى نازۇ ئىستىغنا يىگىت.

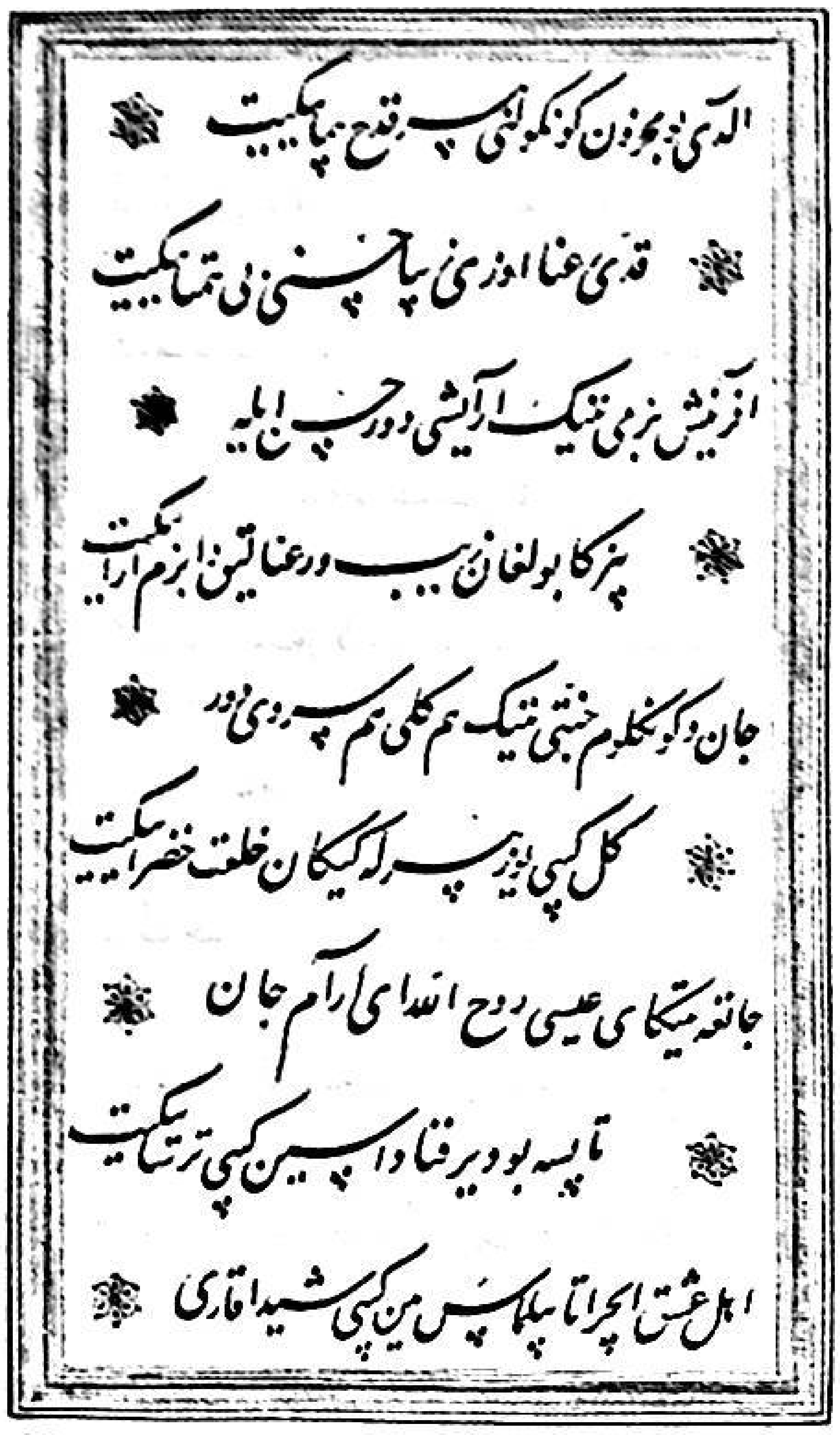

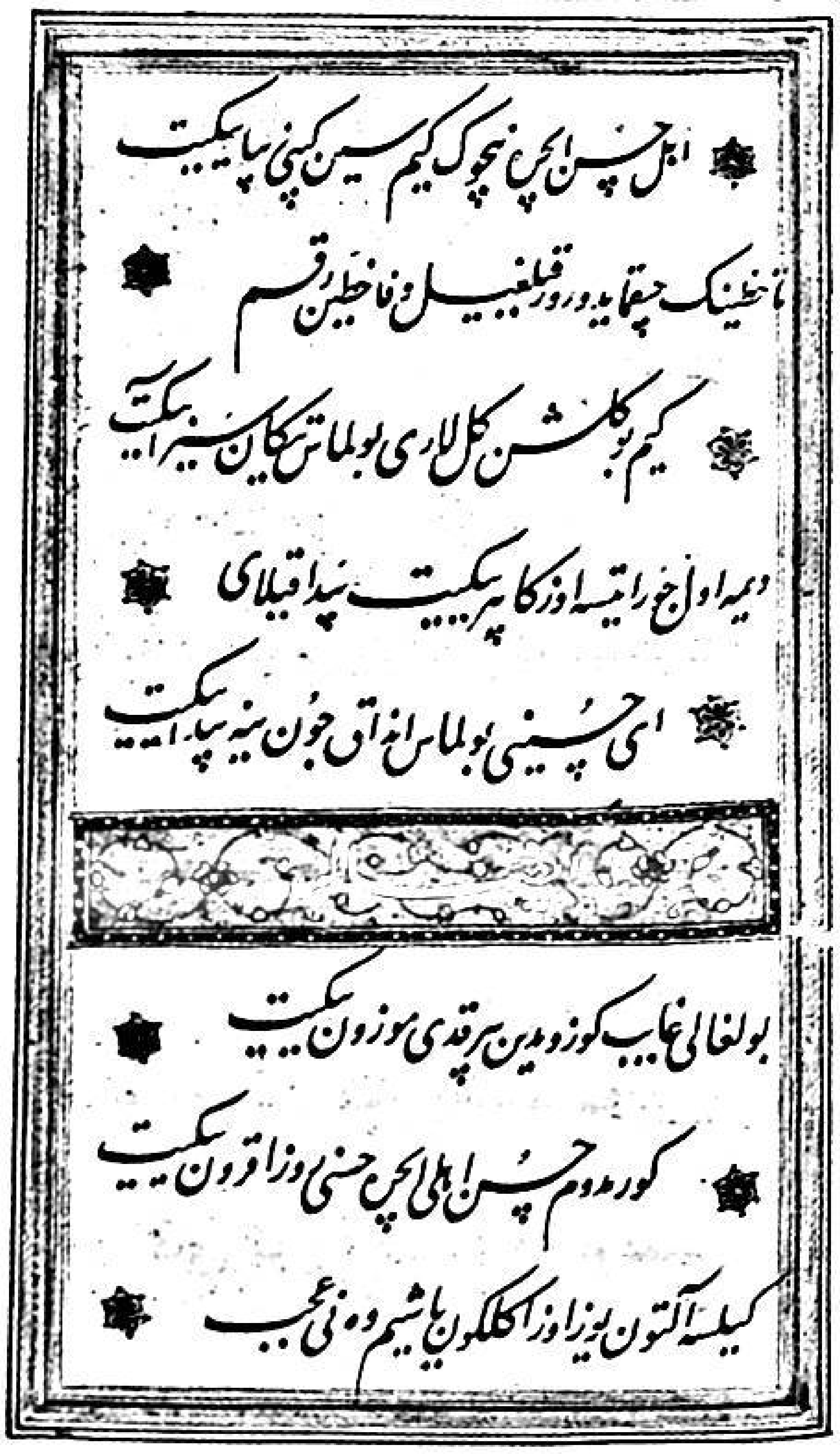

ئەيزدن لەھۆ

ئالدى بۆ مەھزۆن كۆڭۈلنى بىر قەدەھ پەيما يىگىت،
قەددى رەئنا، ئۆزى زىيبا، ھۆسنى بىھەمتا يىگىت.
ئافەرىنىش بەزمىنىڭ ئارايىشىدۆر ھۆسن ئىلە،
بىزگە بولغان زىيبۆ زەئنالىقدا بەزم ئارا يىگىت.
جانۆ كۆڭلۈم جەننەتىنىڭ ھەم گۈلى ھەم سەرۋىدۆر،
گۈل كەبى يۈز بىرلە كىيگەن خىلئەتى خۆزرا يىگىت.
جانغا يەتكەي ئىيسا رۆھۆللاھ، ئەي ئارامى جان،
تاپسا بۆ دەيرى فەنادا سەن كەبى تەرسا يىگىت.
ئەھلى ئىشق ئىچرە تاپىلماس مەن كەبى شەيدا قارى،
ئەھلى ھۆسن ئۆچۆن نىچۆككىم سەن كەبى زىيبا يىگىت.
تا خەتىڭ چىقمايدۆرۆر قىلغىل ۋەفا خەتتىن رەقەم،
كىم بۆ گۈلشەن گۈللارى بولماس تىكەنسىز، ئا يىگىت.
دىمە ئول جەۋر ئەتسە، ئۆزگە بىر يىگىت پەيدا قىلاي،
ئەي ھۆسەينىي، بولماس ئانداق چۆن يانا پەيدا يىگىت.

ئەيزەن لەھۆ

بولغالى غايىب كۆزۆمدىن بىر قەدى مەۋزۆن يىگىت،
كۆرمەدۆم ھۆسن ئەھلى ئىچرە ھۆسنى رۆز ئەفزۆن يىگىت.
كەلسە ئالتۆن يۈز ئۈزە گۈلكۈن ياشىم، ۋەھ، نې ئەجەب،

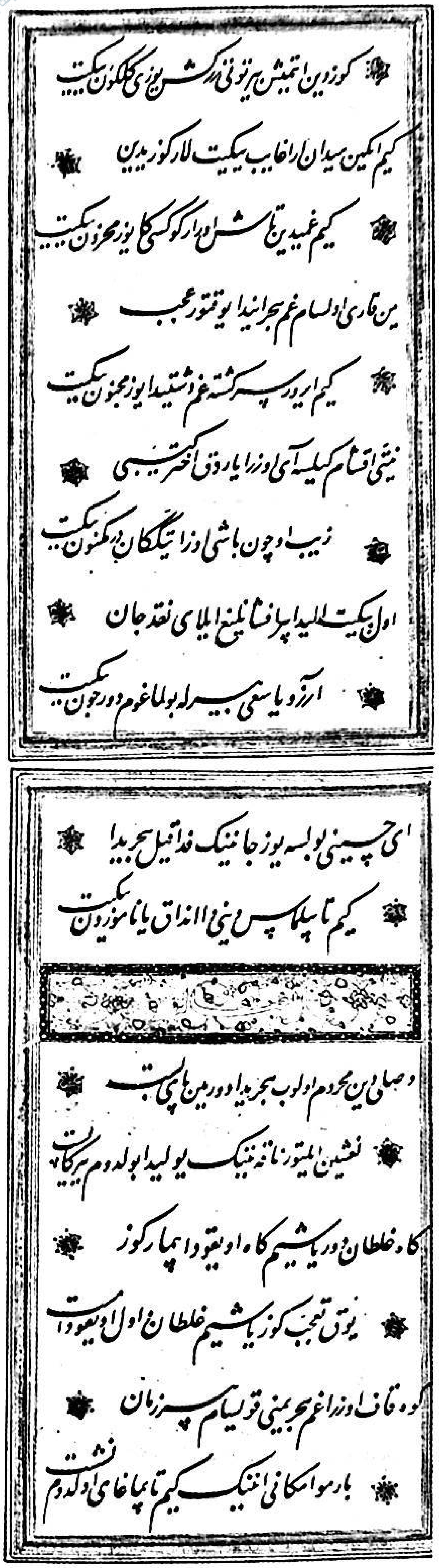
کوزدین اتمیش بیر تونی زرکش یوزی کلگون بیکیت
کیم اکین میدان ارا غایب بیکیتلار کوزیدین
کیم غمیدین تاش اورار کوکسکا یوز محزون بیکیت
مین قاری اولسام غمی هجرانیدا یوقتور عجب
کیم ایرور سرگشته غم دشتیدا یوز مجنون بیکیت
نیتی اقشام کیلسه آی اوزرا یاروق اختر کبی
زیب اوچون باشی اوزا تیککان دوری مکنون بیکیت
اول بیکیت اللیدا پرافشانلیغ ایلای نقد جان
ارزو یا سعی بیرله بولماغوم دور چون بیکیت
ای حسینی بولسه یوز جانینگ فدا قیل هجریدا
کیم تاپیلماس دونیا اانداق یانا موزون بیکیت
وصلی دین محروم اولوب هجریدا دورمین پای بست
نیشین المیتور ناقه نینگ یولیدا بولدوم یرگه پست
گاه غلطان دور یاشیم گاه اویقودا بیمار کوز
یوق تعجب کوز یاشیم غلطان و اول اویقودا مست
کوه قاف اوزرا غم هجرینی قویسام بیر زمان
بارمو امکانی اننینگ کیم تاپماغای اولدوم نشست

كۆزدىن ئېتمىش بىر تونى زەركەش، يۈزى گۈلگۈن يىگىت.

كىم ئېكىن مەيدان ئارا غايىب يىگىتلەر كۆزىدىن،

كىم غەمىدىن تاش ئۇرار كۆكسىگە يۈز مەھزۇن يىگىت.

مەن قارى ئۆلسەم غەمى ھىجرانىدا يوقتۇر ئەجەب،

كىم ئېرۇر سەرگەشتە غەم دەشتىدە يۈز مەجنۇن يىگىت.

نېتتى ئاقشام كەلسە ئاي ئۈزرە يارۇق ئەختەر كەبى،

زىيب ئۈچۈن باشى ئۈزە تىككەن، دۇررى مەكنۇن يىگىت.

ئول يىگىت ئالىلدا پۇرئەفشانلىغ ئەيلەي نەقدى جان،

ئارزۇ يا سەئيى بىرلە بولماغۇمدۇر چۈن يىگىت.

ئەي ھۆسەينىي، بولسا يۈز جانىڭ فىدا قىل ھەجرىدە،

كىم تاپىلماس دۇنيادا ئانداق يانا مەۋزۇن يىگىت.

ئەيزەن لەھۇ

ۋەسلىدىن مەھرۇم ئۇلۇپ ھەجرىدەدۇرمەن پايى بەست،

نەئشىن ئېلتۇر ناقەنىڭ يولىدا بولدۇم يەرگە پەست.

گاھ غەلتاندۇر ياشىم گاھ ئۇيقۇدا بىمار كۆز،

يوق تەئەججۇب كۆز ياشىم غەلتانۇ ئول ئۇيقۇدا مەست.

كوھى قاف ئۈزرە غەمى ھەجرىمنى قويسام بىر زەمان،

بارمۇ ئىمكانى ئانىڭكىم تاپماغاي ئۇلدۇم نىشەست.

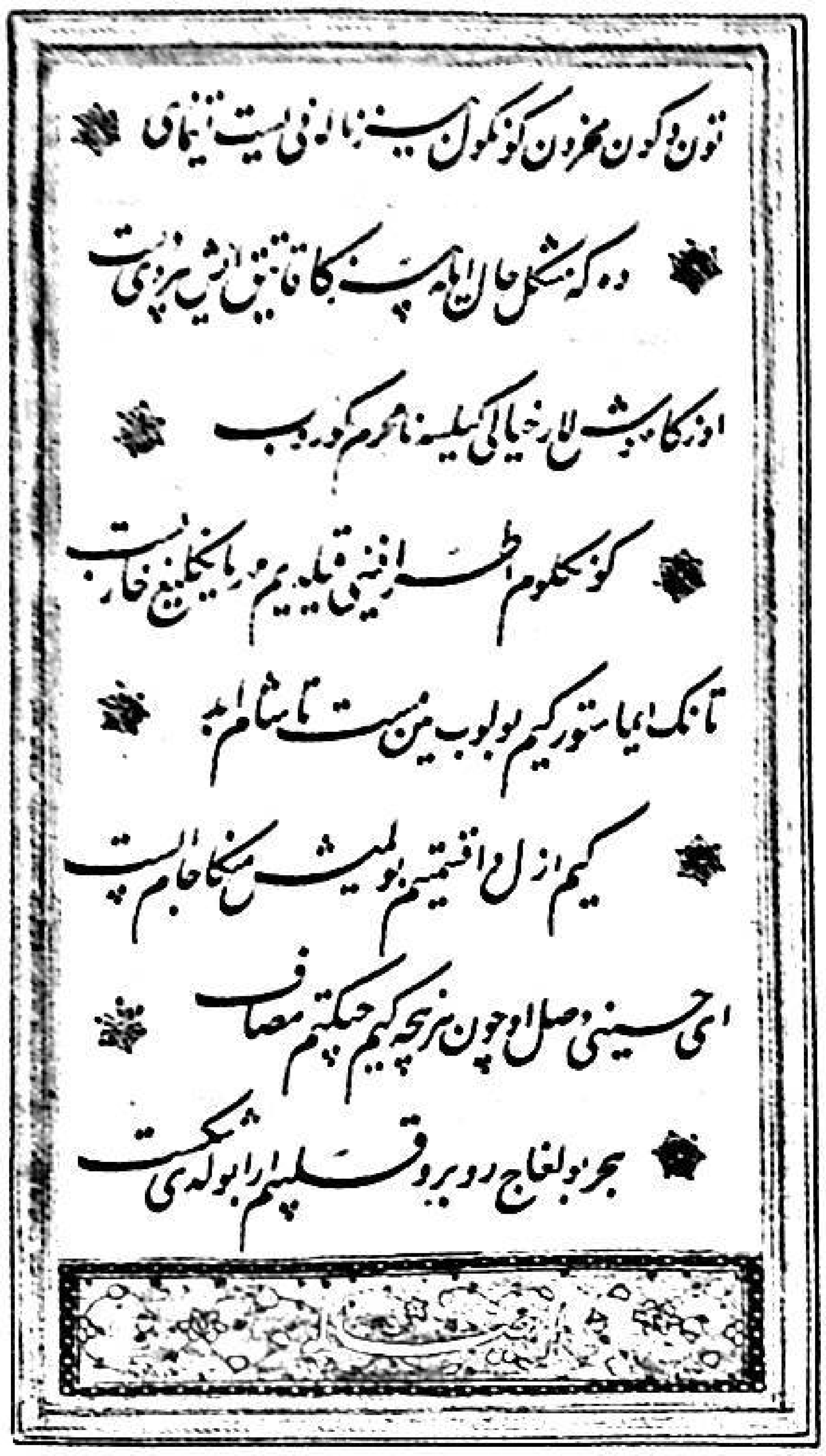

تۈنۈ كۈن مەھزۇن كۆڭۈل بىر نالەنى پەست ئەتمەدى،
ۋەھكى، مۇشكىل ھال ئىلە بىزگە قاتىق ئىش بەردى دەست.
ئۆزگە مەھۋەشلەر خەيالى كەلسە نامەھرەم كۆرۈپ،
كۆڭلۈم ئەترافىنى قىلدىم مىھر ياڭلىغ خار بەست.
تاڭ ئەمەستۇركىم، بولۇپمەن مەست تا شامى ئەبەد،
كىم ئەزەلدە قىسمەتىم بولمىش ماڭا جامى ئەلەست.
ئەي ھۈسەينىي، ۋەسل ئۈچۈن ھەر نېچەكىم چەكتىم مەساق،
بەھر بولغاچ رۇ بەرۇ قەلبىم ئارا بولدى شىكەست.

ئەيزەن لەھۇ

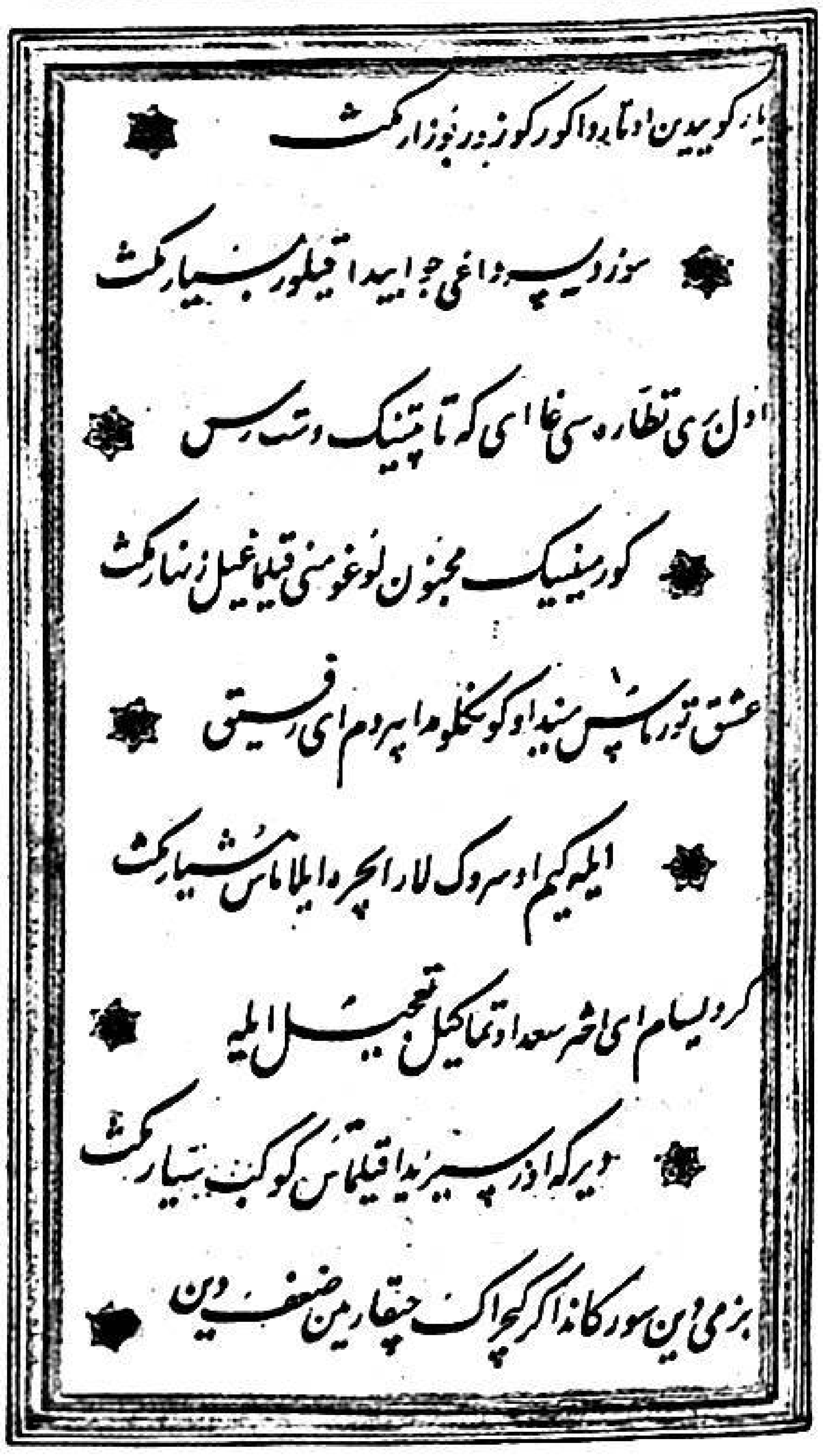

يار كۆيىدىن ئۆتەردە كۆرگۈزۈر بۇ زار مەكس،
سۆز دىسە داغى جەۋابىدا قىلۇر بىسيار مەكس.
ئول پەرى نەززارەسىغە، ئەيكى، تاپتىڭ دەستى رەس،
كۆر مېنىڭ مەجنۇنلۇغۇمنى قىلماغىل زىنھار مەكس.
ئىشق تۇرماس مەندەۋۇ كۆڭلۈمدە بىردەم، ئەي رەفىق،
ئۆيلەكىم ئۆسرۈكلەر ئىچرە ئەيلەمەس ھۇشيار مەكس.
گەر دىسەم، ئەي ئەختەرى سەئد، ئۆتمەگىل تەئجىل ئىلە،
دەركى ئۆز سەيرىدە قىلماس كەۋكەبى سەييار مەكس.
بەزمىدىن سۈرگەندە گەر كەچرەك چىقارمەن زەئفدىن،

ئەيب ئەمەس قىلسا تەھەررۇك ۋەقتىدە بىمار مەكس.
ئىشتىياقىدا ئۆلۈم ھالىدادۇرمەن، ئەي ئەجەل،
جان فىدا ئەيلەي ساڭا، كەلگۈنچە قىلساڭ يار مەكس.
نېتكەمەن ھەجرىدە مەكس ئەتمەي ۋە لېكىن خوشتۇرۇر،
ئەي ھۈسەينىي، نەچچە كۈن ئۆمر ئەيلەسە بىسيار مەكس.

ئەيزەن لەھۇ

تۆكۈپ قانىم تەرەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ،
كۆرۈپ ھالىم تەبەسسۇم قىلمادىڭ ھېچ.
تەبەسسۇم قىلمايىن جانىمنى ئالدىڭ،
ئالىپ جانىم تەرەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ.
جەھان ئەھلى كۆيۈپ ئاھىمدىن، ئەي يار،
بۇ ئاھىمدىن تەۋەھھۇم قىلمادىڭ ھېچ.
فىراقىدا، كۆڭۈل، كۆپ چەكتىڭ ئەفغان،
ۋىسالىدا تەرەننۇم قىلمادىڭ ھېچ.
ھۈسەينىي، ھەجرىدە ئەفغاندىن ئۆزگە،
كۆرۈپ مىھنەت، تەنەئئۇم قىلمادىڭ ھېچ.

ئەيزەن لەھۇ

خەستە جانىم زەئىفىغە لەئلى شەكەربارىڭ ئىلاج،

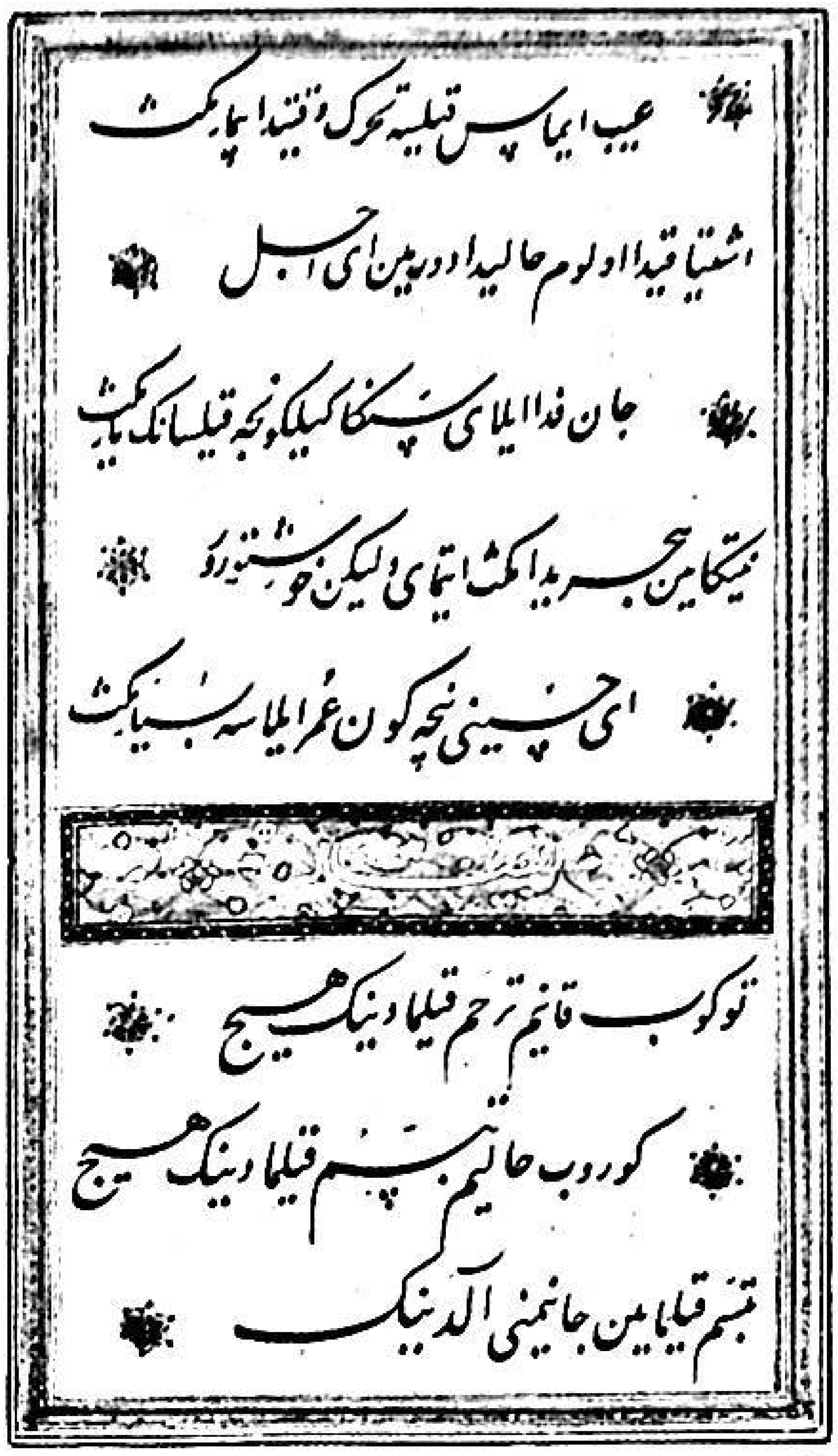
عیب ایماس قیلیسه تحرک وقتیدا بیمار مکث
اشتیاقیدا اولوم حالیدا دورمین ای اجل
جان فدا ایلای سنگا کیلگونچه قیلسانگ یار مکث
نیتکامین هجریدا مکث ایتمای ولیکن خوشتورور
ای حسینی نیچه کون عمر ایلاسه بسیار مکث
توکوب قانیم ترحم قیلمادینگ هیچ
کوروب حالیم تبسم قیلمادینگ هیچ
تبسم قیلماین جانیمنی آلدینگ

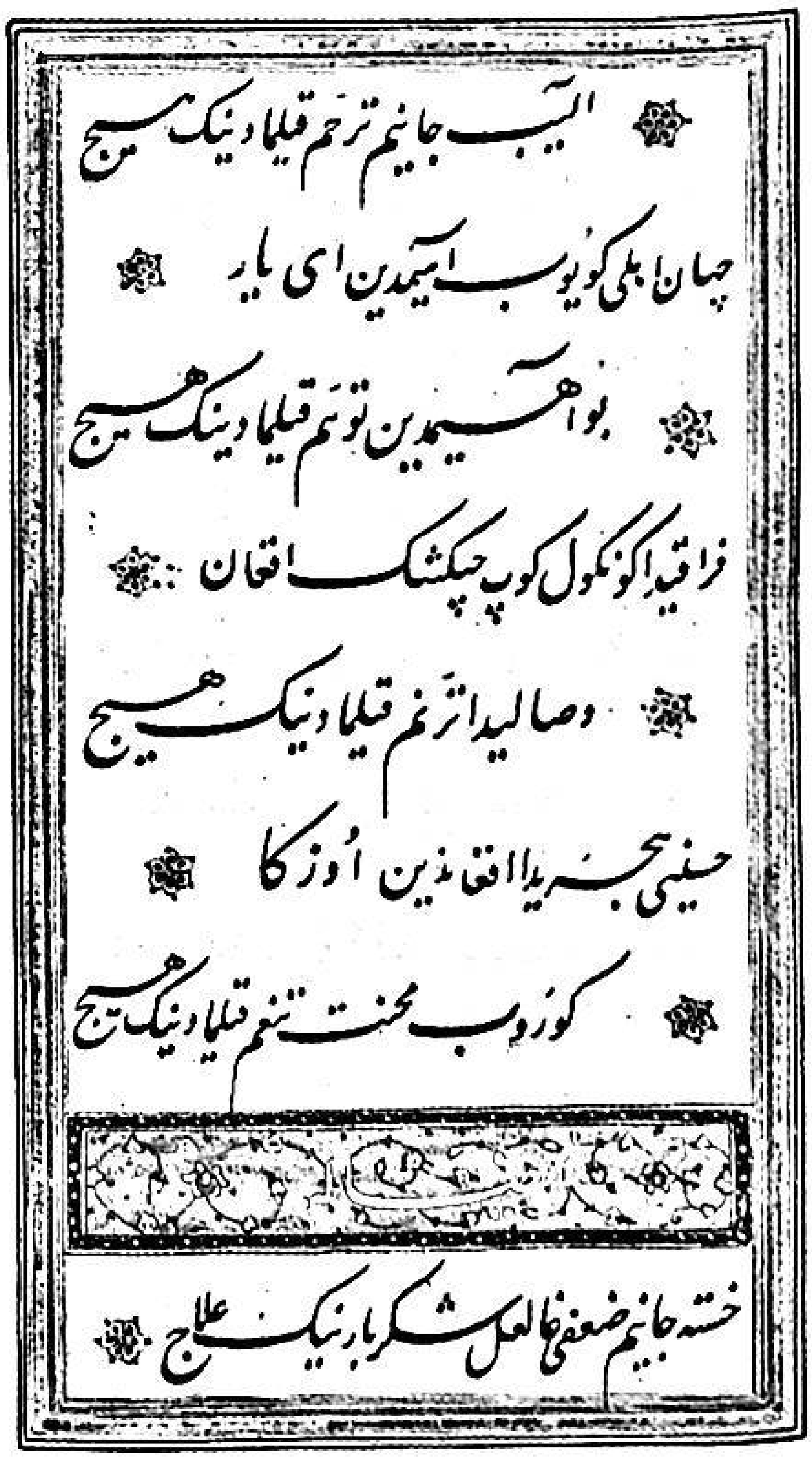
آلیب جانیم ترحم قیلمادینگ هیچ
جهان اهلی کویوب آهیمدین ای یار
بو آهیمدین توهم قیلمادینگ هیچ
فراقیدا کونگول کوپ چیکتینگ افغان
وصالیدا ترنم قیلمادینگ هیچ
حسینی هجریدا افغانیدین اوزکا
کوروب محنت تنعم قیلمادینگ هیچ
خسته جانیم ضعفیغا لعل شکربارینگ علاج

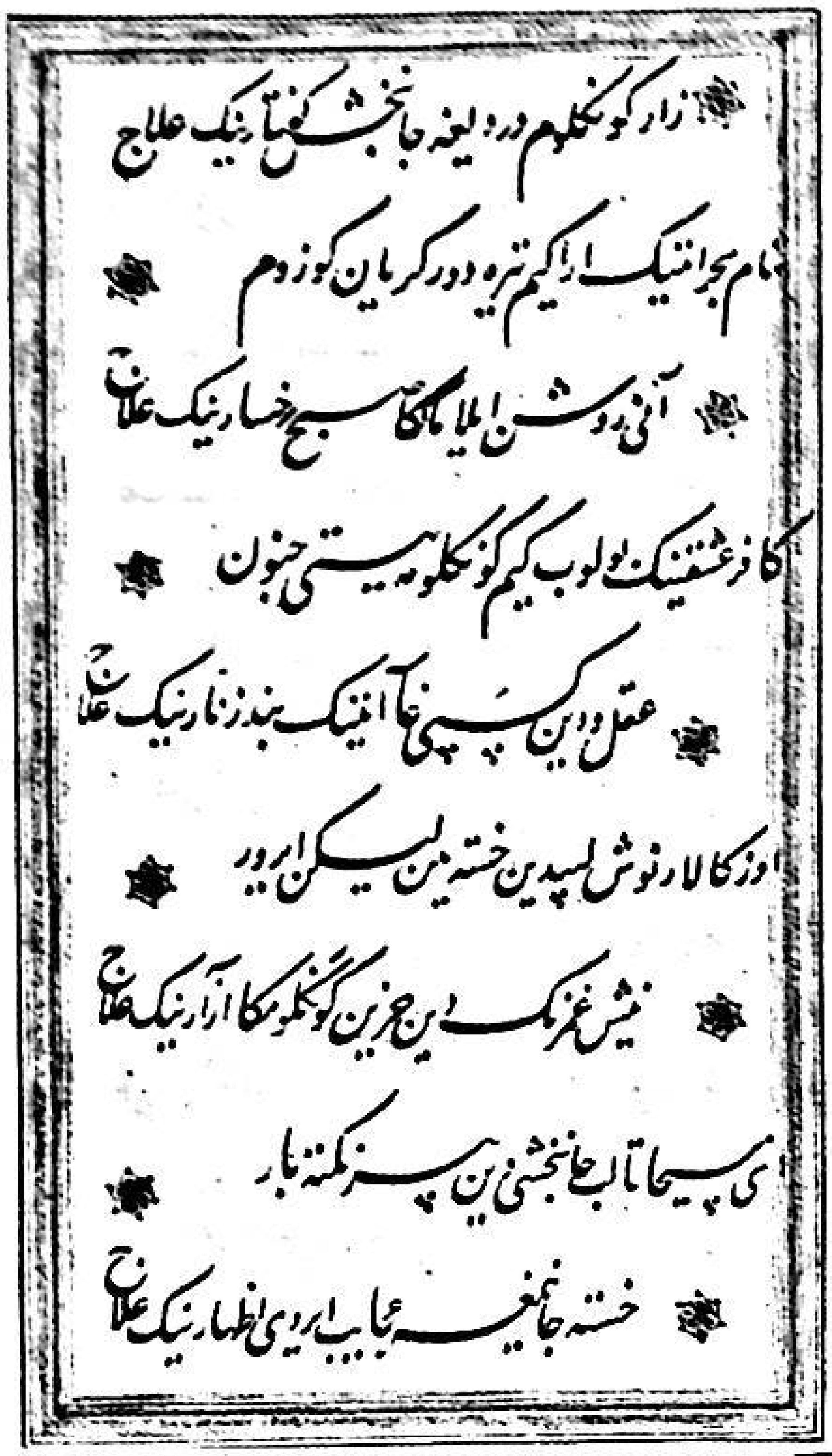

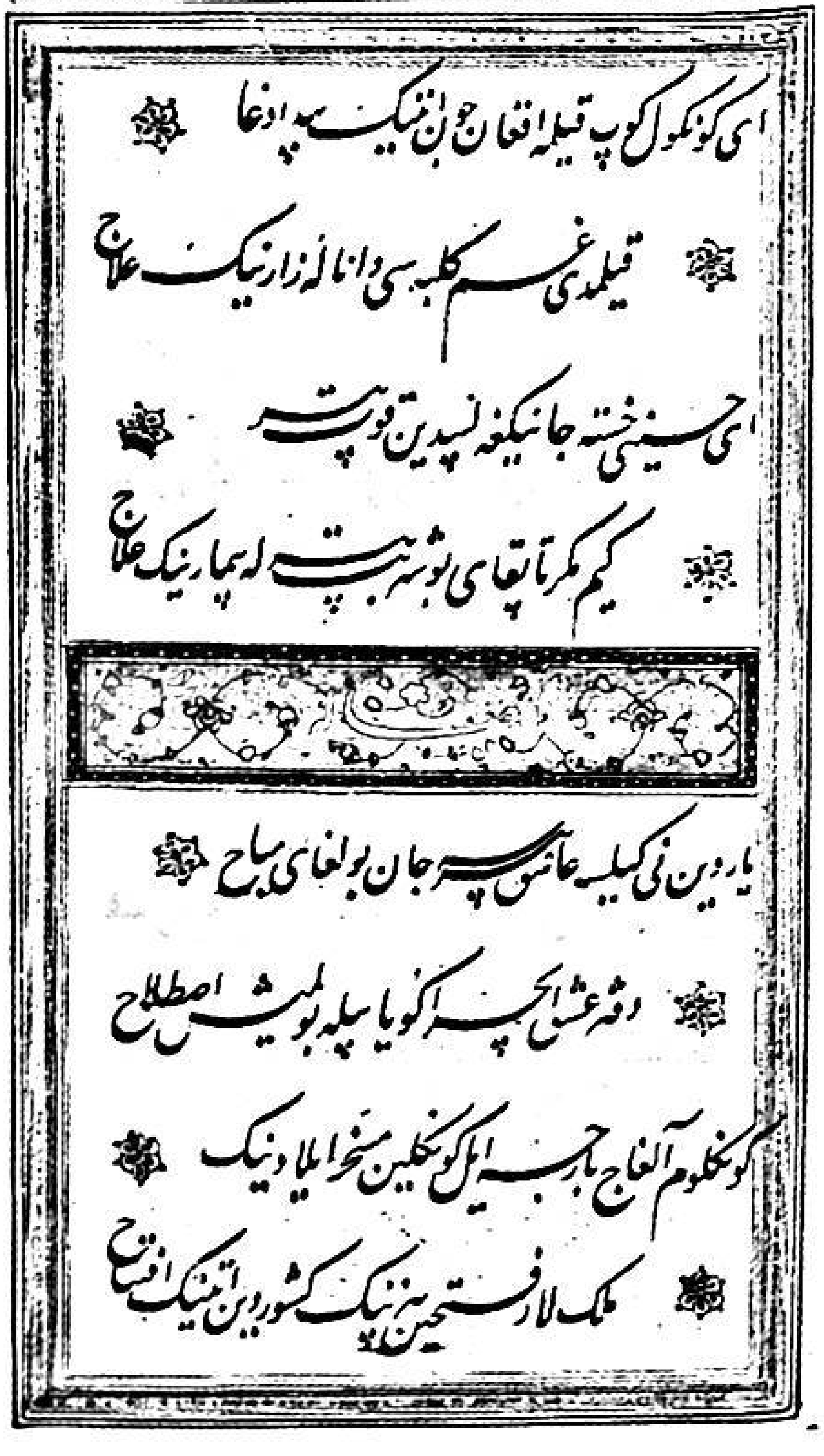

زار كۆڭلۈم دەردىغە جانبەخش گۇفتارىڭ ئىلاج.

شامى ھىجرانىڭ ئاراكىم تىيرەدۇر گىريان كۆزۈم،

ئانى رەۋشەن ئەيلەمەككە سۇبھى رۇخسارىڭ ئىلاج.

كافىرى ئىشقىڭ بولۇپكىم كۆڭلۈمە يەتتى جۇنۇن،

ئەقلۇ دىن كەسبىغە ئانىڭ بەندى زۇننارىڭ ئىلاج.

ئۆزگەلەر نۇشى لەبىدىن خەستەمەن، لېكىن ئېرۇر

نىشى غەمزەڭدىن ھەزىن كۆڭلۈمگە ئازارىڭ ئىلاج.

ئەي مەسىھا، تا لەبى جانبەخشىدىن بىر نۇكتە بەر،

خەستە جانىمغا ئەجايىپ ئەردى ئىزھارىڭ ئىلاج.

ئەي كۆڭۈل، كۆپ قىلما ئەفغان چۇن ئانىڭ بىدادىغا،

قىلمادى غەم كۇلبەسىدە نالەئى زارىڭ ئىلاج.

ئەي ھۈسەينىي، خەستە جانىڭغا لەبىدىن قۇت يېتەر،

كىم مەگەر تاپقاي بۇ شەربەت بىرلە بىمارىڭ ئىلاج.

ئەيزەن لەھۇ

ياردىن نې كەلسە، ئاشىق بەرسە جان، بولغاي مۇباھ،

دەفتەرى ئىشق ئىچرە گۇيا بۇيلە بولمىش ئىستىلاھ.

كۆڭلۈم ئالغاچ، بارچە ئەل كۆڭلىن مۇسەخخەر ئەيلەدىڭ،

مۇلكلەر فەتھىن بىزىڭ كىشۋەردىن ئەتتىڭ ئىفتىتاھ.

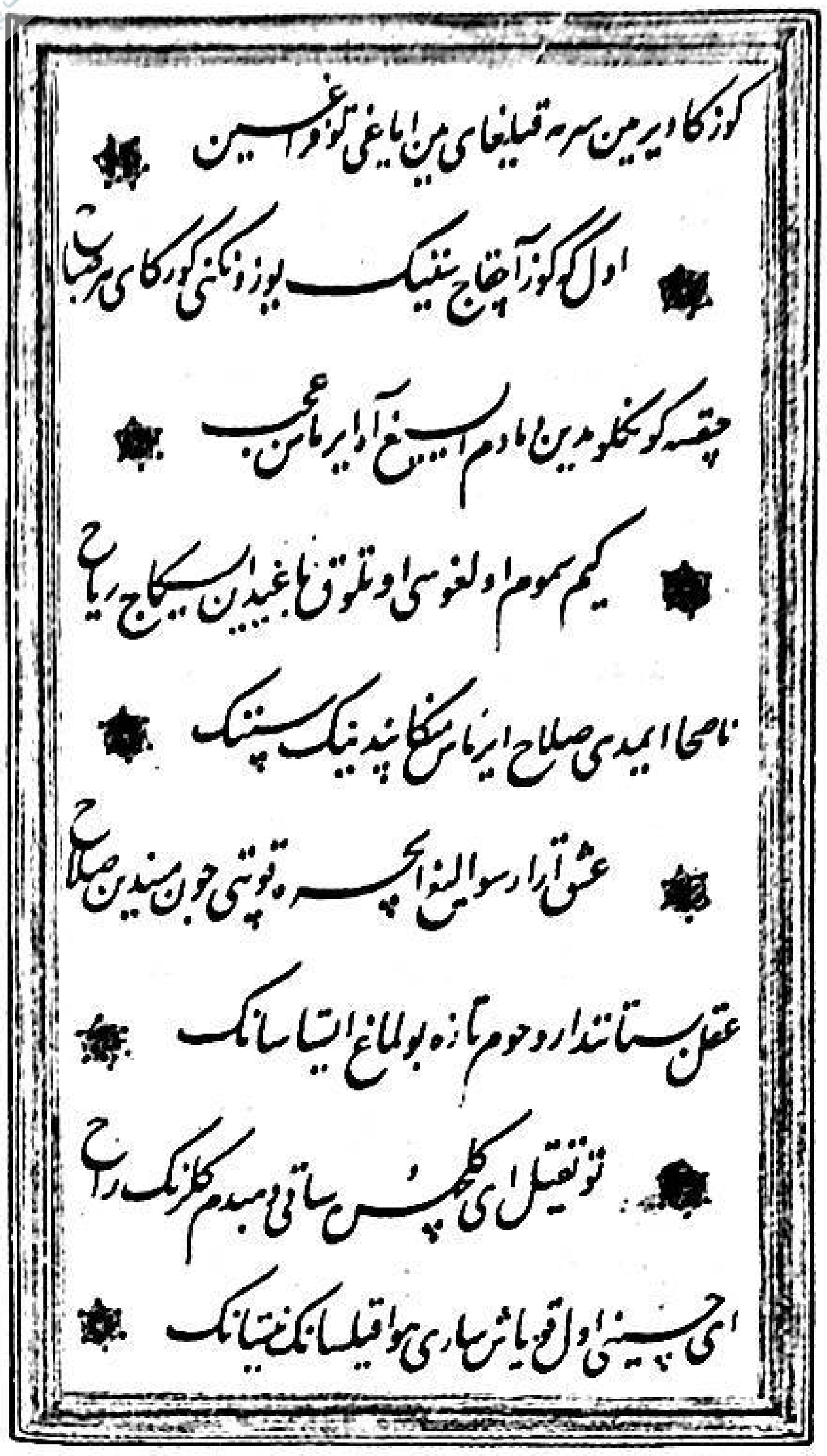
كوزكا دیرمن سرمه قیلغایمن ایاغی توفراغین
اول کی کوز آچقاچ سنینک یوزونکنی کورکای هر صباح
چقسه کونکلومدین دما دم ایسیغ آه ایرماس عجب
کیم سموم اولغوسی اوتلوق باغدین ایسکاچ ریاح
ناصحا امدی صلاح ایرماس منکا پندینک سنینک
عشق ارا رسوالیغ اچره قوپتی چون مندین صلاح
عقل بستانیندا روحوم تازه بولماغ ایستاسانک
توتقیل ای کلچهره ساقی دم بدم کلرنک راح
ای حسینی اول قویاش ساری هوا قیلسانک نیتانک

كۆزگە دەرمەن سۈرمە قىلغايمەن ئاياغى تۇفراغىن،

ئۇلكى كۆز ئاچقاچ سېنىڭ يۈزۈڭنى كۆرگەي ھەر سەباھ.

چىقسا كۆڭلۈمدىن دەما دەم ئىسىغ ئاھ، ئەرمەس ئەجەب،

كىم سەمۇم ئۇلغۇسى ئوتلۇق باغدىن ئەسكەچ رەياھ.

ناسىھا، ئەمدى سەلاھ ئەرمەس ماڭا پەندىڭ سېنىڭ،

ئىشق ئارا رەسۋالىغ ئىچرە قوپتى چۇن مەندىن سەلاھ.

ئەقل بۇستانىندا رۇھۇم تازە بولماغ ئىستەسەڭ،

تۇتقىل، ئەي گۈلچىھرە ساقىي، دەم بەدەم گۈلرەنگ راھ.

ئەي ھۇسەينىي، ئۇل قۇياش سارى ھەۋا قىلساڭ، نىتاڭ،

چۇنكى ساز ئەتتىڭ رىيازەت بىرلە ھەممەتتىن جەناھ.

ئەيزەن لەھۇ

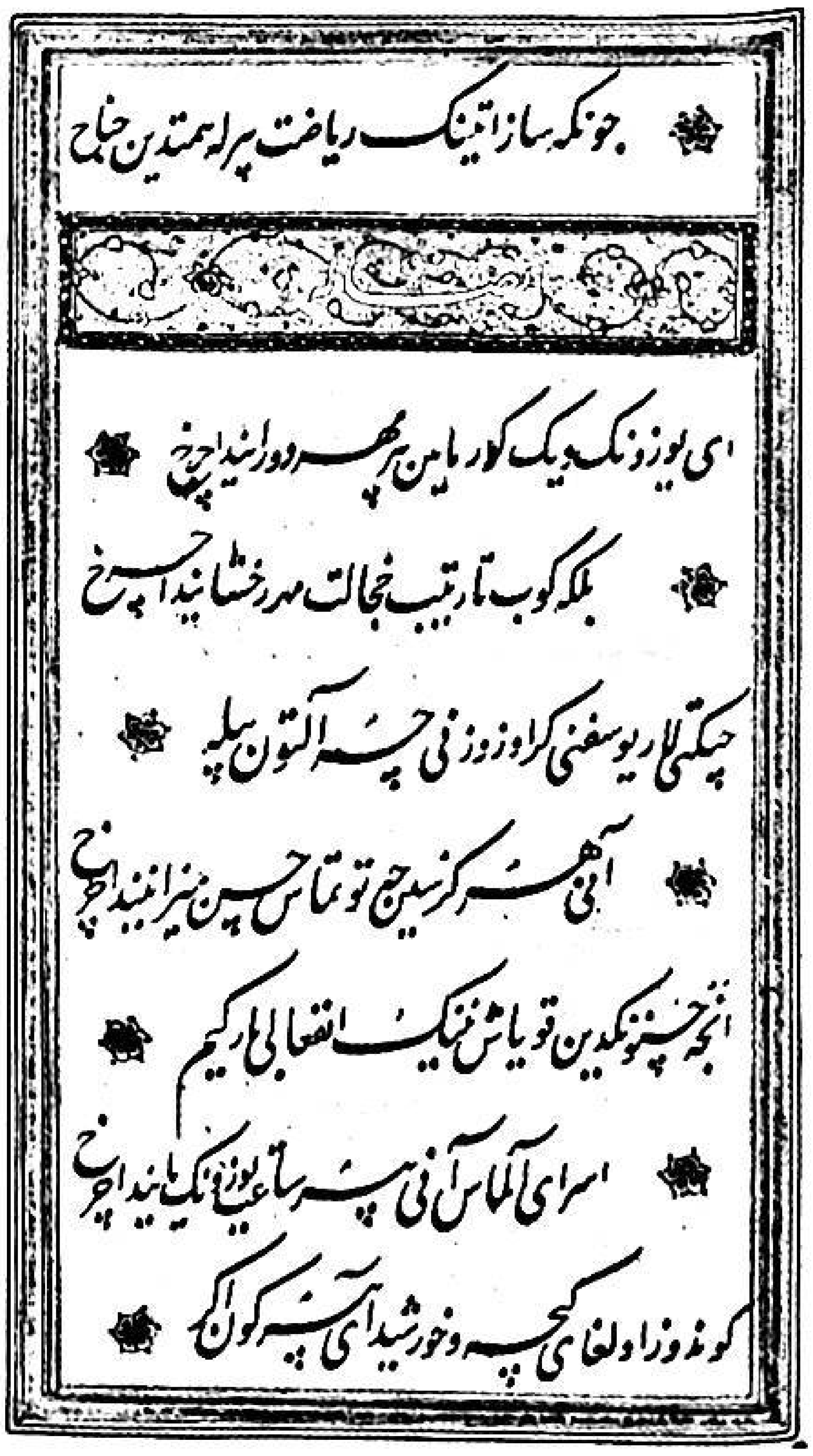
جونکه ساز اتینک ریاضت برله همتدین جناح
ای یوزونک دیک کورمایین هر مهر دورانیدا چرخ
بلکه کوب تارتیب خجالت مهر رخشانیدا چرخ
چیکتیلار یوسفنی کر اوز وزنیچه آلتون بیله
آنی هرکز سنچه توتماس حسن میزانیدا چرخ
انچه حسنونکدین قویاشنینک انفعالی بارکیم
اسرای آلماس آنی بیر ساعت یوزونک یانیدا چرخ
کوندوز اولغای کیچه و خورشید آی بیر کون اکر

ئەي، يۈزۈڭدەك كۆرمەيىن ھەر مىھرى دەۋرانىدا چەرخ،

بەلكى كۆپ تارتىپ خىجالەت مىھرى رەخشانىدا چەرخ.

چەكتىلەر يوسۇفنى گەر ئۆز ۋەزنىچە ئالتۇن بىلە،

ئانى ھەرگىز سەنچە تۇتماس ھۇسن مىزانىندا چەرخ.

ئانچە ھۇسنۇڭدىن قۇياشنىڭ ئىنفىئالى باركىم،

ئاسراي ئالماس ئانى بىر سائەت يۈزۈڭ يانىدا چەرخ.

كۈندۈز ئۇلغاي كىچەۋۇ خۇرشىدۇ ئاي بىر كۈن ئەگەر

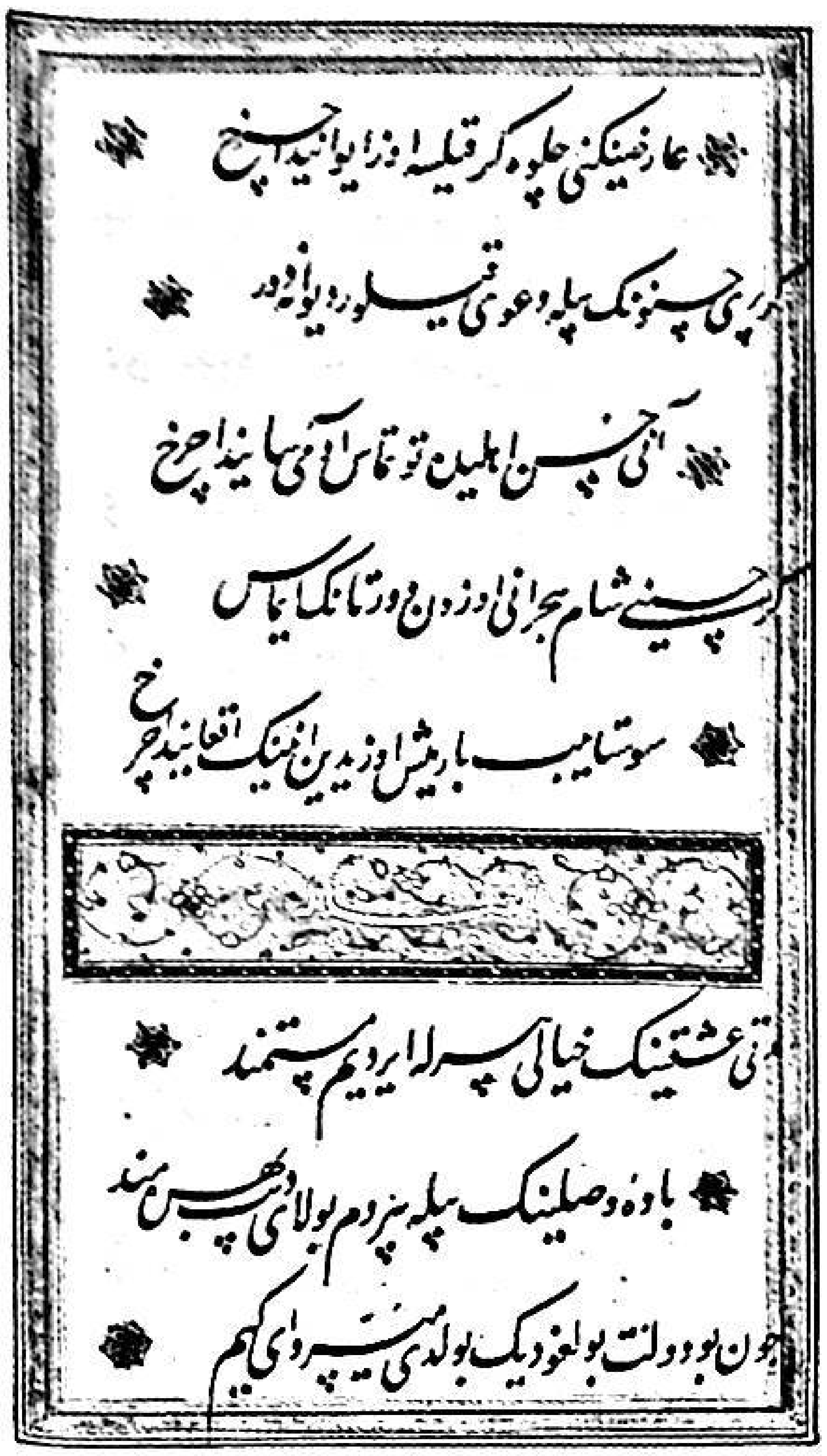

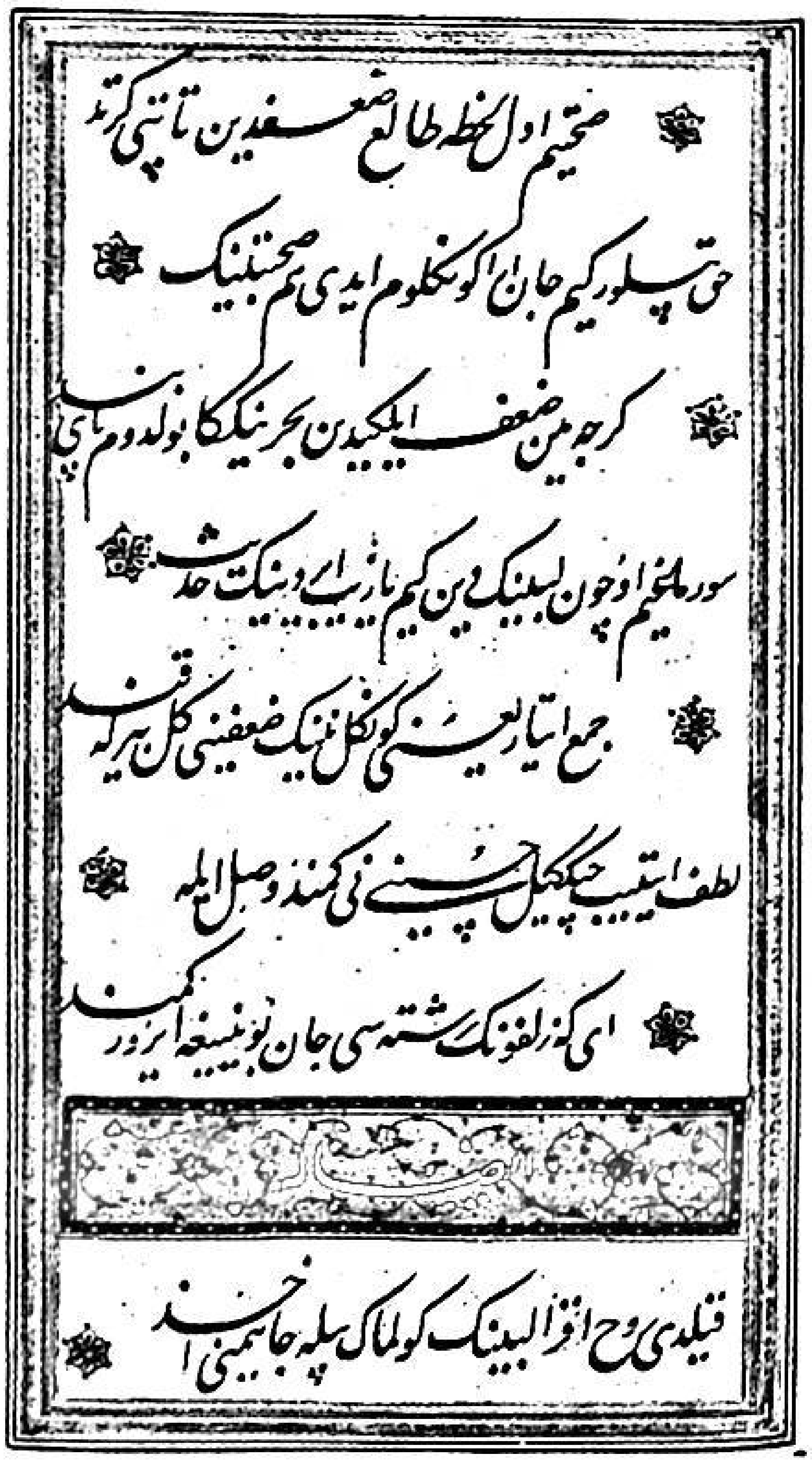

ئارەزىڭنى جىلۋەگەر قىلسا ئۇز ئەيۋانىنى چەرخ.

گەر پەرى ھۆسنۈڭ بىلە دەئۋا قىلۇر، دىۋانەدۇر،

ئانى ھۆسن ئەھلىدە تۇتماس ئادەمىي سانىدا چەرخ.

گەر ھۆسەينىي شامى ھىجرانى ئۇزۇندۇر، تاڭ ئەمەس،

سۇستايىپ بارمىش ئۆزىدىن ئانىڭ ئەفغانىدا چەرخ.

ئەيزەن لەھۇ

مۇددەتى ئىشقىڭ خەيالى بىرلە ئەردىم مۇستەمەند،

بادەئى ۋەسلىڭ بىلە بىردەم بولاي دەپ بەھرەمەند.

چۇن بۇ دەۋلەت بولغۇدەك بولدى مۇيەسسەر، ۋايكىم،

سەھھەتىم ئۇل لەھزە تالىئ زەئىفدىن تاپتى گەزەند.

ھەق بىلۇركىم، جان ئارا كۆڭلۈم ئىدى ھەمسۆھبەتىڭ،

گەرچە مەن زەئىف ئېلكىدىن ھەجرىڭگە بولدۇم پايى بەند.

سورماغىم ئۇچۇن لەبىڭدىنكىم يازىپ ئەردىڭ ھەدىس،

جەمئ ئېتەر يەئنى كۆڭلۈمنىڭ زەئىفىنى گۇل بىرلە قەند.

لۇتف ئېتىپ چەككىل ھۆسەيىنىينى كەمەندى ۋەسل ئىلە،

ئەيكى، زۇلفۇڭ رىشتەسى جان بويىنىغا ئىرۇر كەمەند.

ئەيزەن لەھۇ

قىلدى رۇھ ئەفزا لەبىڭ كۆلمەك بىلە جانىمنى ئەخز،

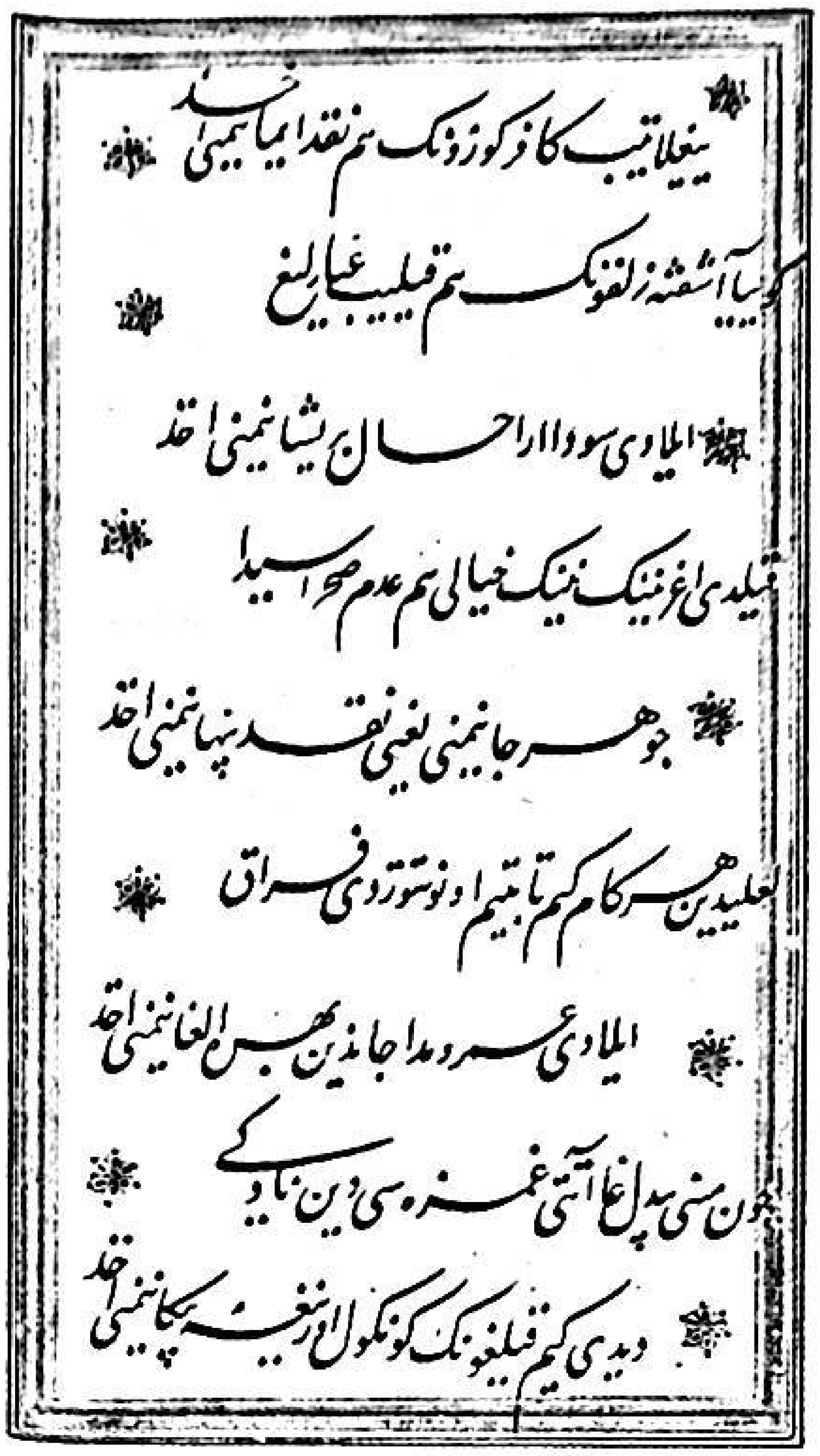

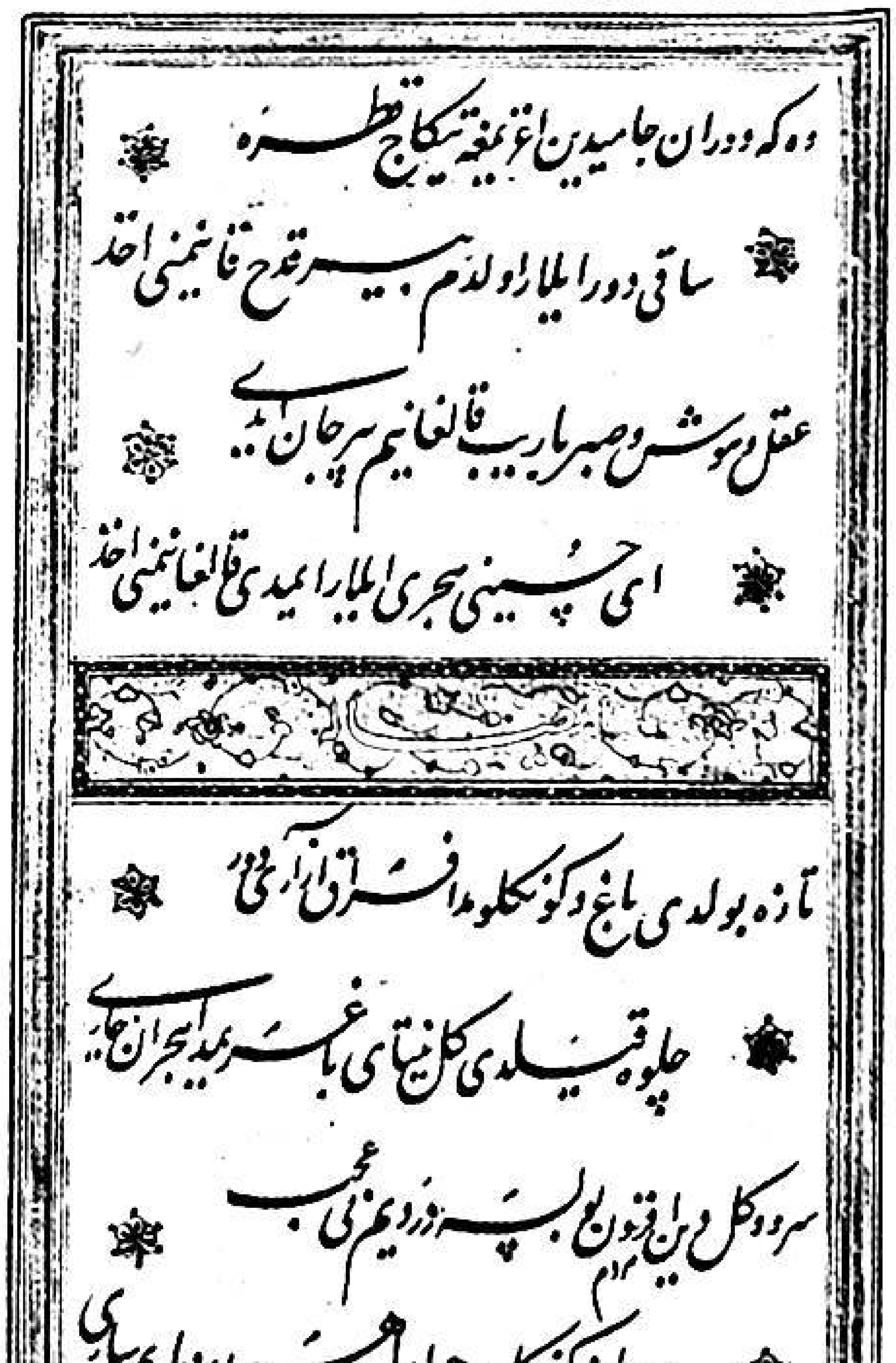

يىغلاتىپ كافىر كۆزۈڭ ھەم نەقدى ئىمانىمنى ئەخز.

گويىيا ئاشۇفتە زۇلفۇڭ ھەم قىلىپ ئەييارلىغ.

ئەيلەدى سەۋدا ئارا جانى پەرىشانىمنى ئەخز.

قىلدى ئاغزىڭنىڭ خەيالى ھەم ئەدەم سەھراسىدا،

جەۋھەرى جانىمنى، يەئنى نەقد پىنھانىمنى ئەخز.

لەئلىدىن ھەركامىكىم تاپتىم، ئۇنۇتتۇردى فىراق،

ئەيلەدى ئۇمرۇمدا جاندىن بەھرە ئالغانىمنى ئەخز.

چۈن مەنى بىدىلغا ئاتتى غەمزەسىدىن ناۋەكىي،

دىدىكىم: قىلغۇڭ كۆڭۈل ئورنىغا پەيكانىمنى ئەخز.

ۋەھكى دەۋران جامىدىن ئاغزىمغا يەتكەچ قەترەئى،

ساقىي دەۋر ئەيلەركى ئول دەم بىر قەدەھ قانىمنى ئەخز.

ئەقلۇ ھۇشۇ سەبر بارىپ، قالغانىم بىر جان ئىدى،

ئەي ھۇسەينىي، ھەجرى ئەيلەر ئەمدى قالغانىمنى ئەخز.

ئەيزەن لەھۇ

تازە بولدى باغۇ كۆڭلۈمدە فىراق ئازارىدۇر،

جىلۋە قىلدى گۇل، نىتەي، باغرىمدا ھىجران خارىدۇر.

سەرۋۇ گۇلدىن ھەردەم ئەفزۇن بولسا دەردىم، نى ئەجەب،

دەردلىغ كۆڭلۈم چۇ ئول ھەمدەرد يارىم سارىدۇر.

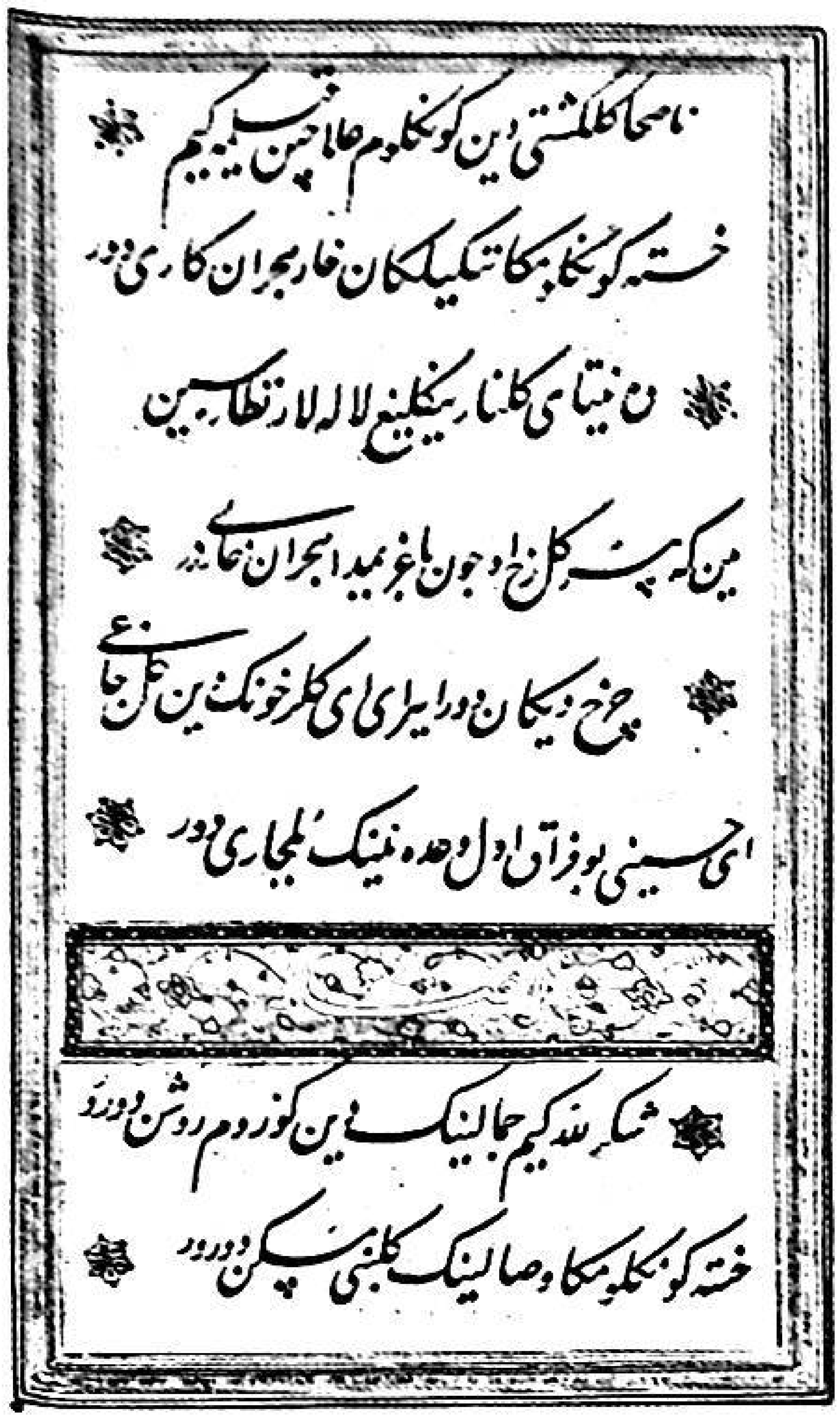

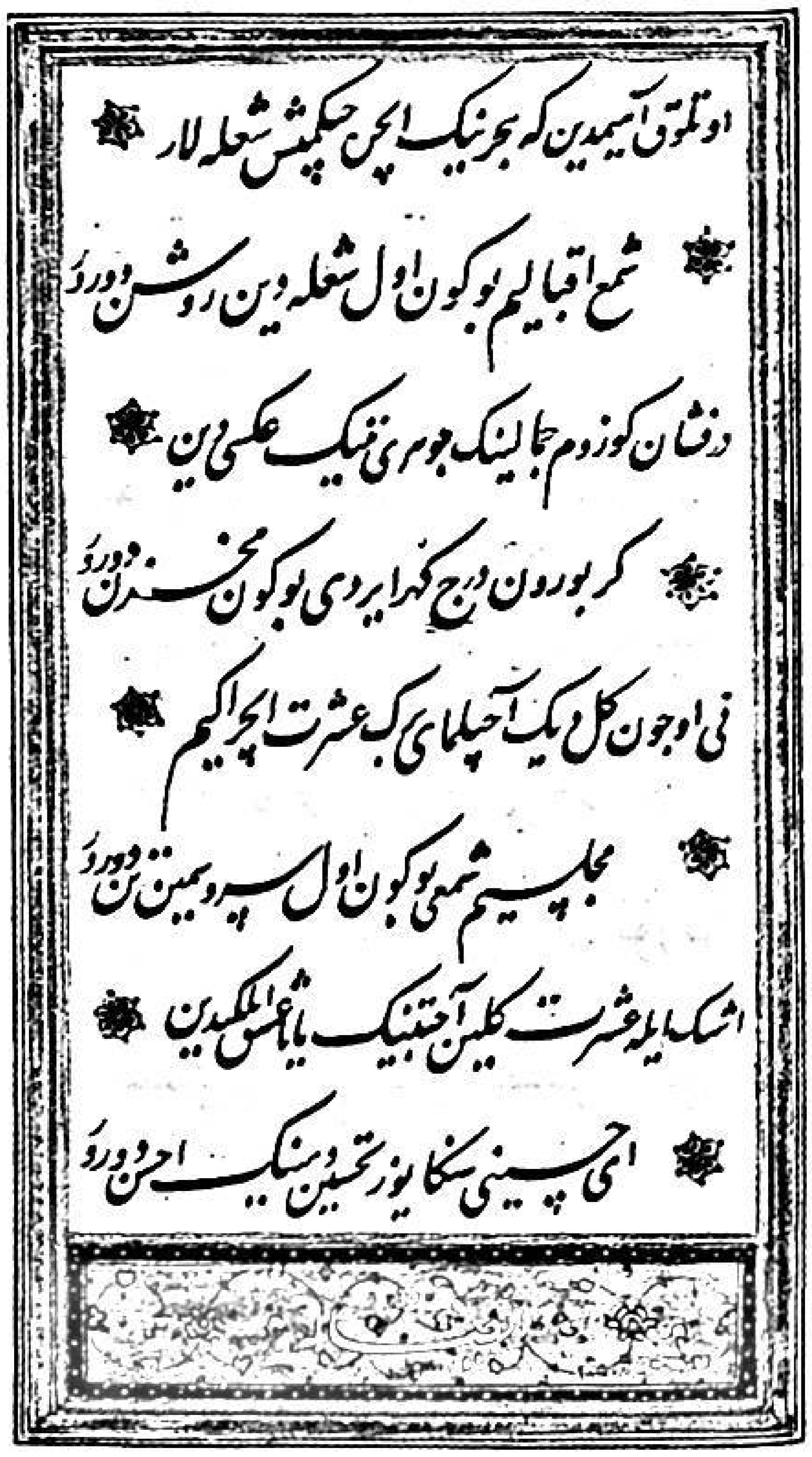

ناسىها، گۈلگەشتىدىن كۆڭلۈم ئېلاجىن قىلماكىم،
خەستە كۆڭلۈمگە تىكىلگەن خارى ھىجران كارىدۇر.
ۋەھ، نېتەي گۈلنار ياڭلىغ لالەر نەززارەسىن،
مەنكى بىر گۈلرۇخ ئۈچۈن باغرىمدا ھىجران خارىدۇر.
چەرخ دېگەندۇر ئايىراي، ئەي گۈل، رۇخوڭدىن گۈل چاغى،
ئەي ھۆسەينىي، بۇ فىراق ئول ۋەئدەنىڭ بۇلجارىدۇر.

ئەيزەن لەھۇ

شۈكرى لىللاھكىم، جەمالىڭدىن كۆزۈم رەۋشەندۇرۇر،
خەستە كۆڭلۈمگە ۋىسالىڭ گۈلبۇنى مەسكەندۇرۇر.
ئوتلۇق ئاھىمدىنكى ھەجرىڭ ئىچرە چەكمىش شۇئلەلەر،
شەمئى ئىقبالىم بۇ كۈن ئول شۇئلەدىن رەۋشەندۇرۇر.
دۇر فىشان كۆزۈم جەمالىڭ جەۋھەرىنىڭ ئەكسىدىن
گەر بۇرۇن دۇرجى گۆھەر ئەردى، بۇ كۈن مەخزەندۇرۇر.
نې ئۈچۈن گۈلدەك ئاچىلماي بەرگى ئىشرەت ئىچرەكىم،
مەجلىسىم شەمئى بۇ كۈن ئول سەرۋى سىيمىن تەندۇرۇر.
ئەشك ئىلە ئىشرەت گۈلىن ئاچتىڭ يانا ئىشق ئېلكىدىن،
ئەي ھۆسەينىي، ساڭا يۈز تەھسىنۇ مىڭ ئەھسەندۇرۇر.

ئەيزەن لەھۇ

كىتاب نۇر بىكتى nurkitap.com

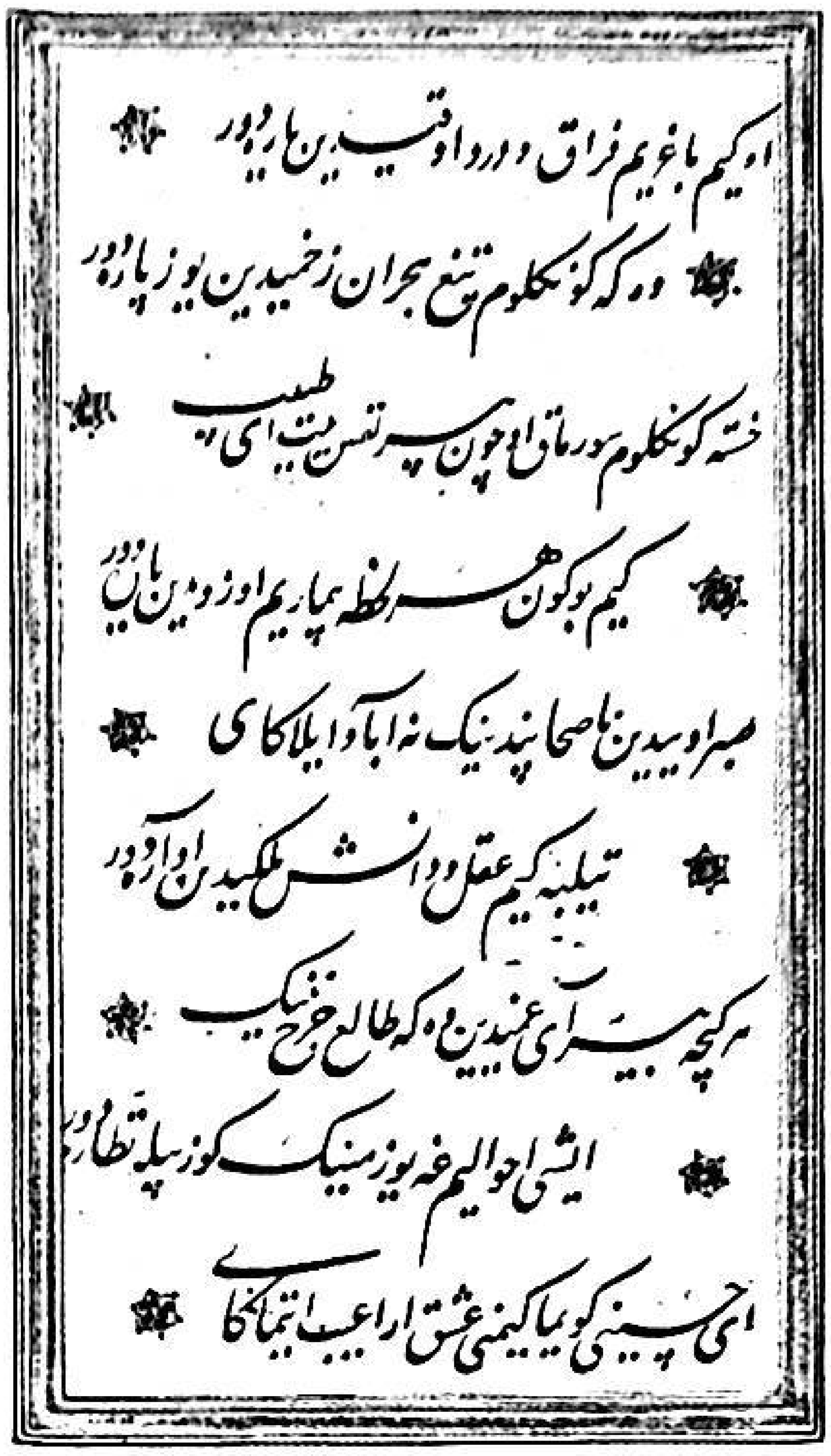

اوکیم باغریم فراق درد واوقیدین یاره دور

وه که کونکلوم تیغ هجران زخمیدین یوز پاره دور

خسته کونکلوم سورماق اوچون بیر نفس یت ای طبیب

کیم بو کون هر لحظه بیماریم اوزومدین باره دور

صبر اویدین ناصحا پند نیک نه آباد ایلاکای

تیلبه کیم عقل و دانش ملکیدین آواره دور

هر کیچه بیر آی غمیدین وه که طالع خرخنیک

ایشی احوالیم غه یوزمینک کوز بیله نظاره دور

ای حسینی کویا کیمنی عشق ارا عیب ایتماکای

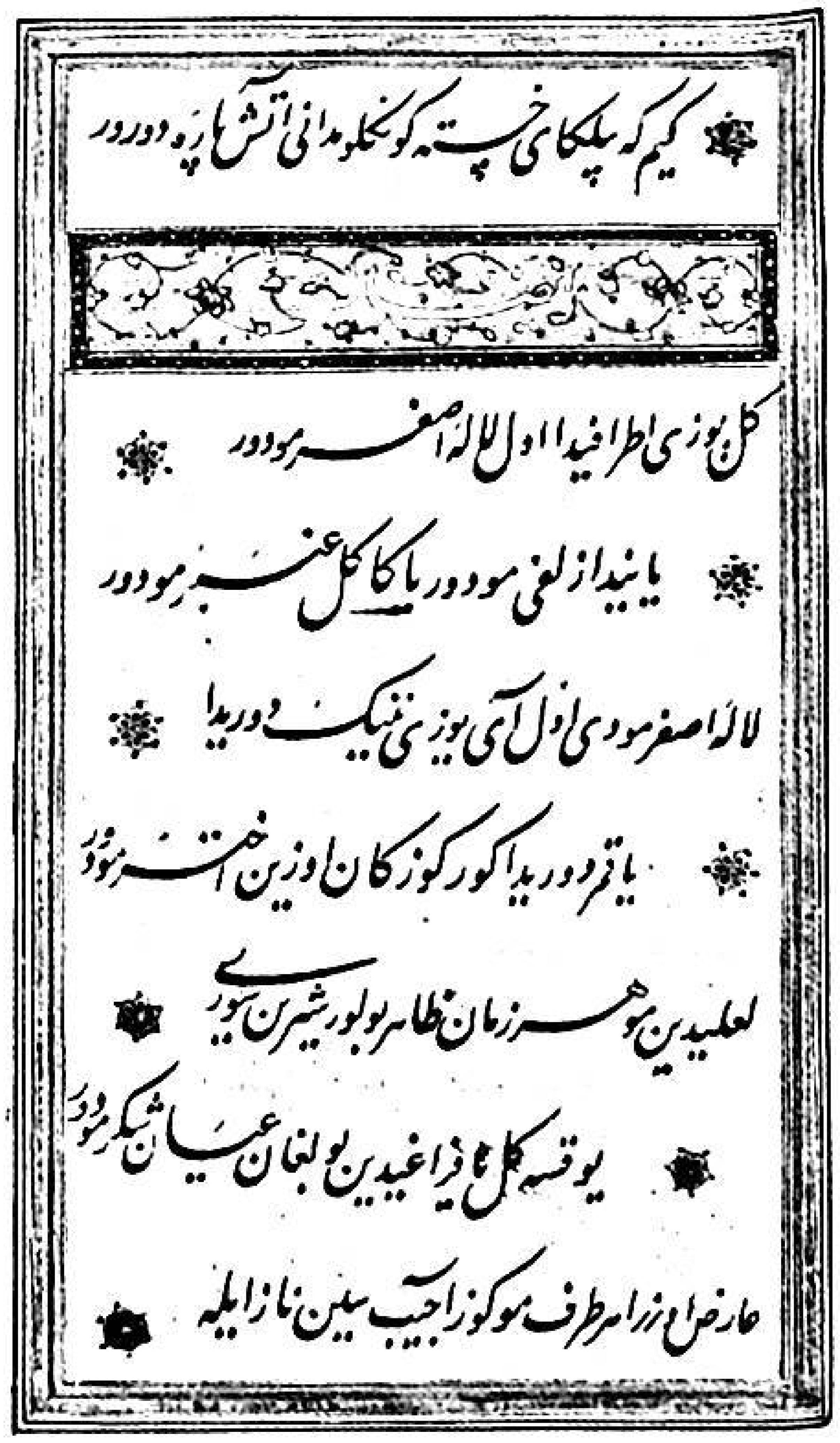

کیم که بیلکای خسته کونکلوم دا نی آتش پاره دور

گل یوزی اطرافیدا اول لاله اصفر مودور

یا نیدا زلفی مودور یا کاکل عنبر مودور

لاله اصفر مودی اول آی یوزی نینک دوریدا

یا قمر دوریدا کورکوزکان اوزین اختر مودور

لعلیدین هر زمان ظاهر بولور شیرین سوزی

یوقسه گل باغیدین بولغان عیان شکر مودور

عارض اوزرا هر طرف موکوز آچیب سین ناز ایله

ئاھكىم، باغرىم فىراقۇ دەرد ئوقىدىن يارەدۇر،

ۋەھكى، كۆڭلۈم تىغى ھىجران زەخمىدىن يۈز پارەدۇر.

خەستە كۆڭلۈم سورماق ئۈچۈن بىر نەفەس يەت، ئەي تەبىب،

كىم بۇ كۈن ھەر لەھزە بىمارىم ئۆزۈمدىن بارەدۇر.

سەبر ئۆيىدىن، ناسىھا، پەندىڭ نە ئاباد ئەيلەگەي،

تەلبەئىيكىم ئەقلۇ دانىش مۈلكىدىن ئەۋۋارەدۇر.

ھەر كېچە بىر ئاي غەمىدىن، ۋەھكى تالىئ، چەرخىنىڭ

ئىشى ئەھۋالىمغە يۈزمىڭ كۆز بىلە نەززارەدۇر.

ئەي ھۈسەينىي، كۆيمەكىمنى ئىشق ئارا ئەيب ئەتمەگەي،

كىمكى بىلگەي خەستە كۆڭلۈمدە نى ئاتەش پارەدۇر.

ئەيزەن لەھۇ

گۈل يۈزى ئەترافىدا ئۇل لالەئى ئەسفەرمۇدۇر؟

يانىدا زۇلفىمۇدۇر يا كاكۇلى ئەنبەرمۇدۇر؟

لالەئى ئەسفەرمۇ دەي ئۇل ئاي يۈزىنىڭ دەۋرىدە،

يا قەمەر دەۋرىدە كۆرگۈزگەن ئۆزىن ئەختەرمۇدۇر؟

لەئلىدىنمۇ ھەر زەمان زاھىر بولۇر شىرىن سۆزى،

يوقسە گۈل يافراغىدىن بولغان ئەيان شەككەرمىدۇر؟

ئارەز ئۈزرە ھەر تەرەفمۇ كۆز ئاچىپسەن ناز ئىلە،

يا ئاچىلغان ھەر سارى گۈلزار ئارا ئەنبەرمۇدۇر؟

دەھر ئىچىندە ئاپەتى تۇشمىش قىيامەت بولدىمۇ،

ياكى چىققان بەزمدىن مەست ئول پەرى پەيكەرمۇدۇر؟

لەئلى مەيدىن جان تۇتۇپمەن، ساقىيا، شەرھ ئەيلەكىم،

بادە قۇۋتى رۇھدۇر يا ئۆزگەچە جەۋھەرمۇدۇر؟

ئەي ھۇسەينىي، بارچە ئۇششاق ئىچرە سەنسەن بىنەۋا،

ھالىڭغا ناسازلىقلار قىلغان ئول كافەرمۇدۇر؟

ئەيزەن لەھۇ

ئەلگە باقىپ ھەر زەمان يۈز ناز ئىلە كۈلمەك نىدۇر؟

ئۆزگەلەرنى ئىرگۈزۈپ، ۋەھ، مىنى ئۆلتۈرمەك نىدۇر؟

ئەل سارى باقىپ كۈلۈپ غۇنچەڭنى ئەيلەپ دۇر فىشان،

رەشك پەيكانىن ھەزىن كۆڭلۈم ئارا تەگمەك نىدۇر؟

ئابى ھەيۋانىڭدۇر ئەلگە جان باغىشلاپ لۇتف ئىلە،

لەئلىڭ ئوتىدىن مىنىڭ جانىمنى كۆيدۈرمەك نىدۇر؟

نۇش خەند ئەيلەپ، چۈچۈك سۆزلەر قاتارسەن ئۆزگەگە،

مەن ۋىسالىڭدىن تەھەففۇز ئەيلەگەچ، سۆكمەك نىدۇر؟

ئىت يامانلاپتۇر ئىيەسىگە خەبەر يوق، ئەي كۆڭۈل،

بۇ مەسەلدەك ھەر زەمان ئول شوخدىن كۆسمەك نىدۇر؟

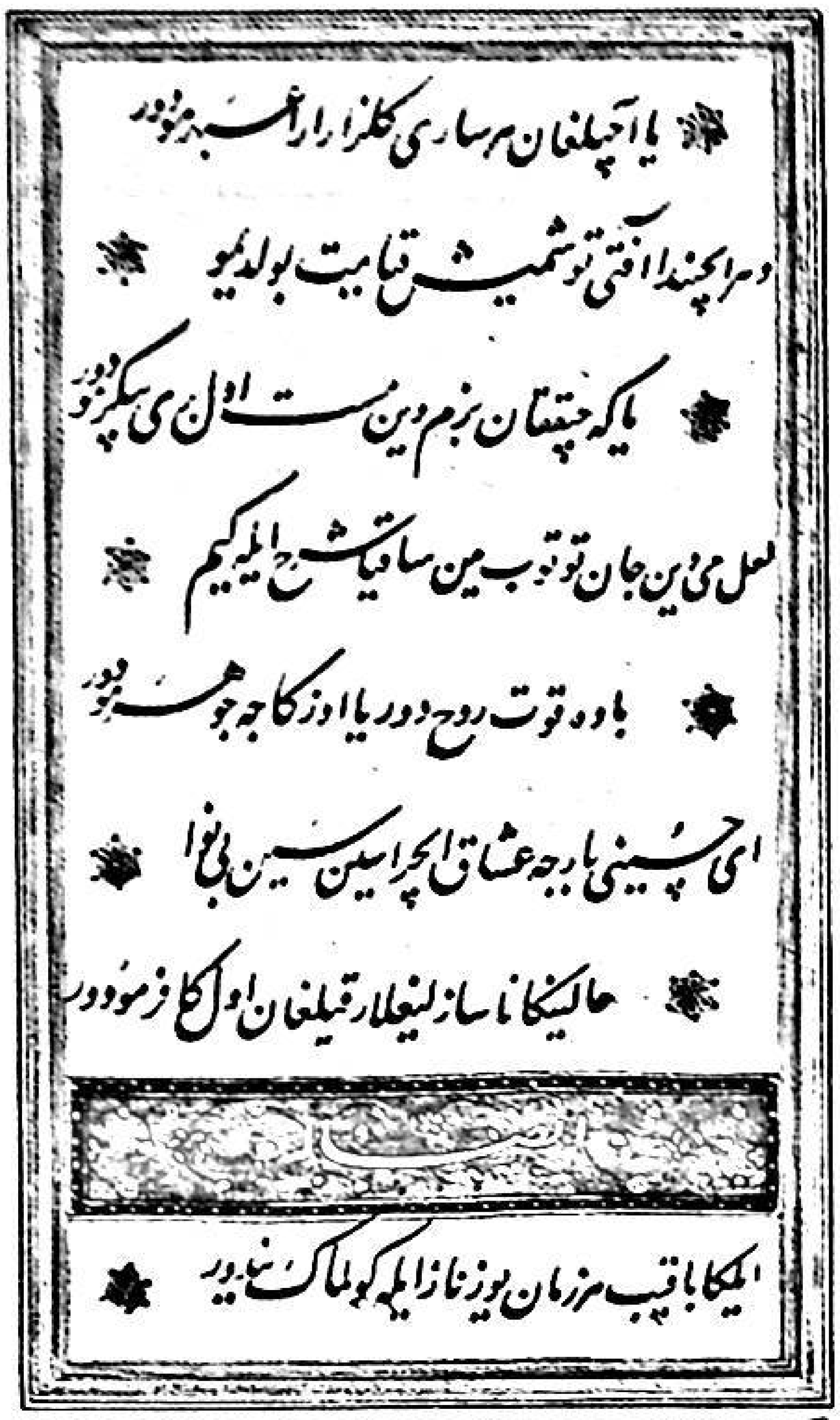
یا آچیلغان هر ساری گلزار ارا عنبر مودور
دهر اچینده آفتی توشمیش قیامت بولدیمو
یاکه چیقتان بزمدین مست اول پری پیکر مودور
لعل میدین جان توتوب مین ساقیا شرح ایلیکیم
باده قوت روح دور یا اوزکاچه جوهر مودور
ای حسینی بارچه عشاق ایچرا سین بینوا
حالینکا ناسازلیغلار قیلغان اول کافر مودور
ایلکا باقیب هر زمان یوز ناز ایله کولماک نیدور

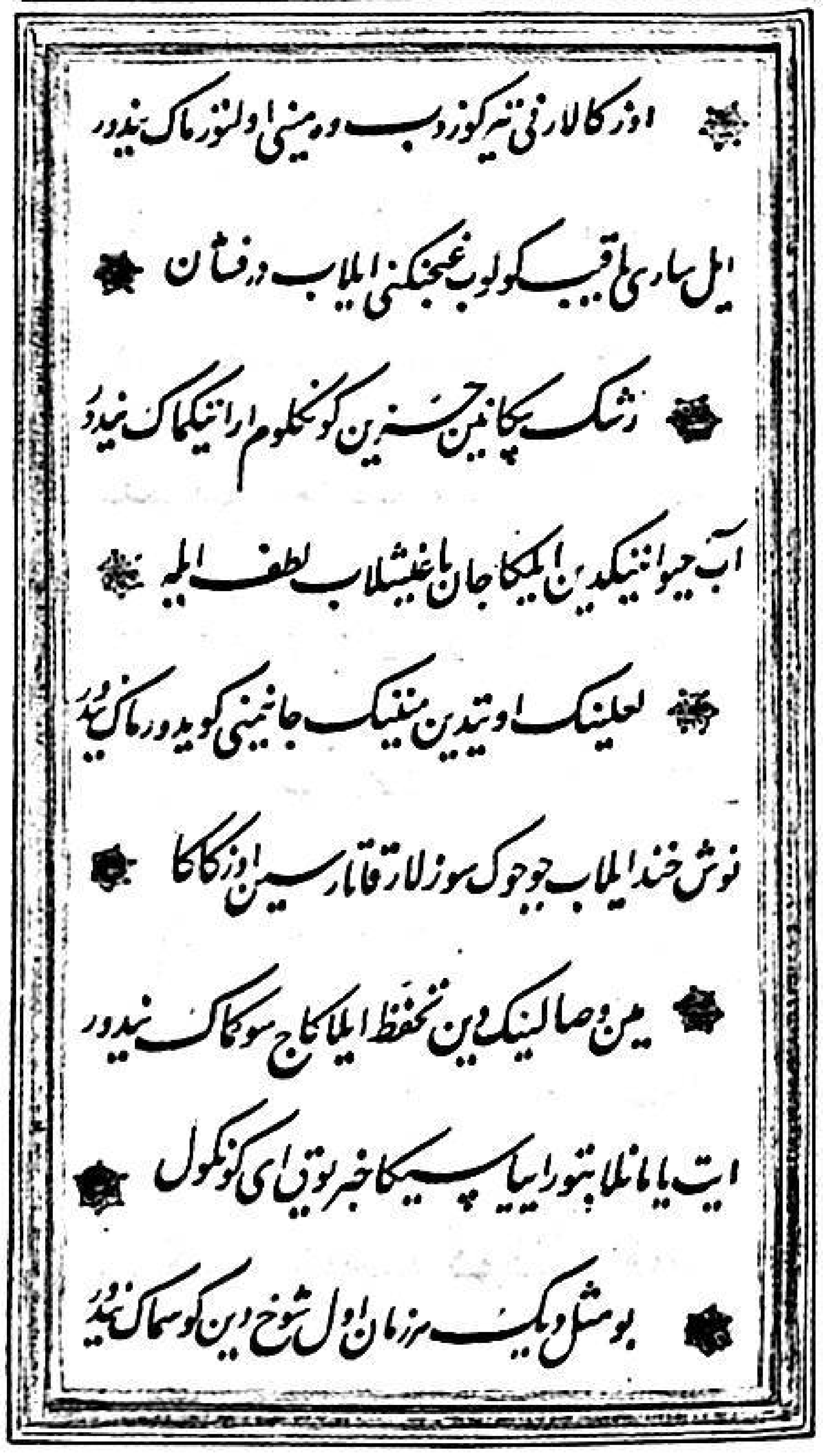
اوزکالارنی تیرکوزوب وه مینی اولتورماک نیدور
ایل ساری باقیب کولوب غنچنکنی ایلاب دور فشان
رشک پیکانین حزین کونکلوم ارا تیکماک نیدور
آب حیوانینکدین ایلکا جان باغیشلاب لطف ایله
لعلینک اوتیدین مینینک جانینی کویدورماک نیدور
نوش خند ایلاب چوچوک سوزلار قاتارسین اوزکاکا
مین وصالینکدین تحفظ ایلاکاچ سوکماک نیدور
ایت یامانلاپتور ایاسیکا خبر یوق ای کونکول
بو مثل دیک هر زمان اول شوخدین کوسماک نیدور

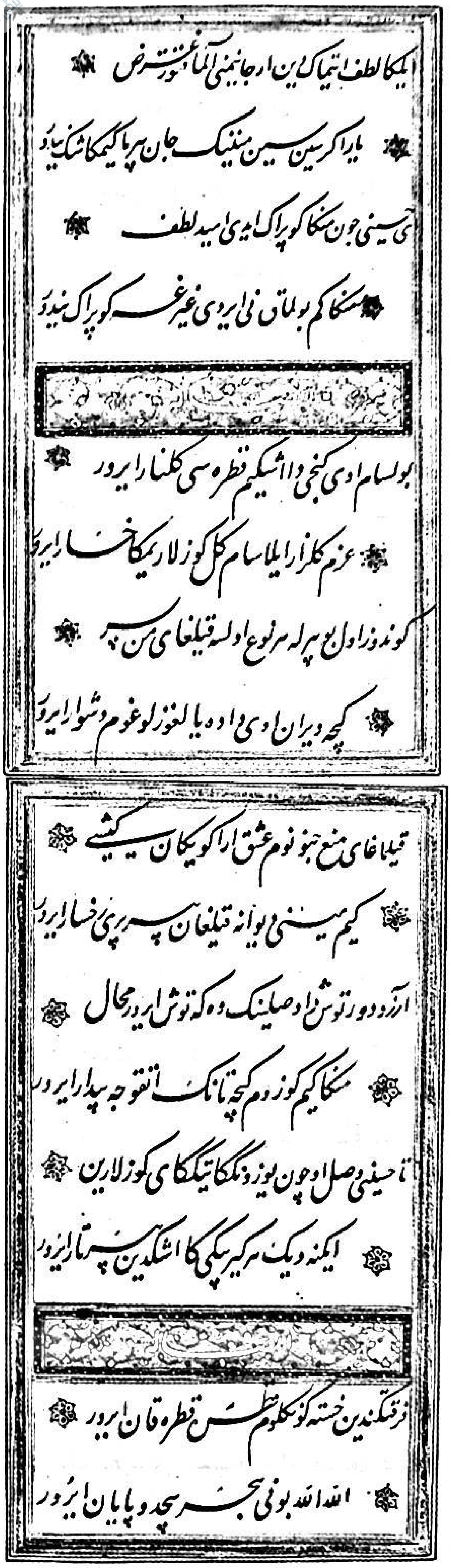

ئەلگە لۇتف ئەتمەكتىن ئەر جانىمنى ئالماقتۇر غەرەز،
يار ئەگەر سەنسەن مېنىڭ جان بەرمەكىمگە شەك نېدۇر؟
ئەي ھۇسەينىي، چۈن ماڭا كۆپرەك ئىدى ئۇممىدى لۇتف،
ماڭا كەم بولماق نې ئەردى، غەيرىغە كۆپرەك نېدۇر؟

ئەيزەن لەھۇ

بولسام ئۆي كۈنجىدا، ئەشكىم قەترەسى گۈلنار ئېرۇر،
ئەزمى گۈلزار ئەيلەسەم، گۈل كۆزلەرىمگە خار ئېرۇر.
كۈندۈز ئول بۇ بىرلە ھەر نەۋئ ئۇلسا قىلغاي مەن بەسەر،
كېچە ۋەيران ئۆيدە، ۋەھ، يالغۇزلۇغۇم دۇشۋار ئېرۇر.
قىلماغاي مەنئى جۇنۇنۇم ئىشق ئارا كۆيگەن كىشى،
كىم مېنى دىۋانە قىلغان بىر پەرى رۇخسار ئېرۇر.
ئاررۇدۇر تۈشدە ۋەسلىڭ، ۋەھكى، تۈش ئېرۇر مەھال،
ماڭاكىم كۆزۈم كېچە تاڭ ئاتقۇچە بىدار ئېرۇر.
تا ھۇسەينىي ۋەسل ئۇچۈن يۈزۈڭگە تىككەي كۆزلەرىن،
ئىگنەدەك ھەر كىرپىكىگە ئەشكىدىن بىر تار ئېرۇر.

ئەيزەن لەھۇ

فۇرقەتىڭدىن خەستە كۆڭلۈم قەترە ـ قەترە قان ئېرۇر،
ئاللاھ، ئاللاھ، بۇ نې ھەجرى بىھەدۇ پايان ئېرۇر.

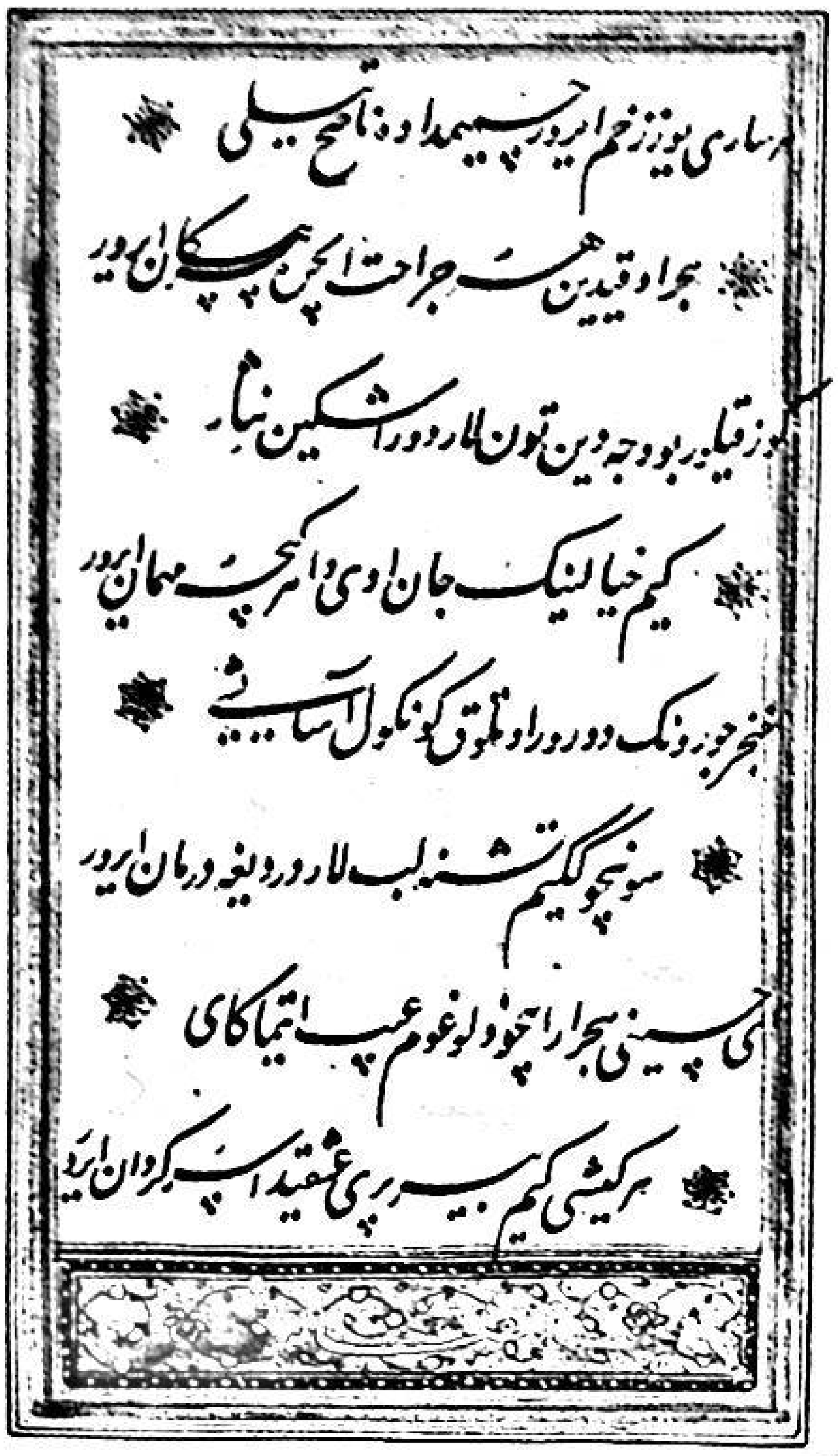

هر ساری یوز زخم ایرور جسمیمدا واه تیلی
هجر اوقیدین هر جراحت اچره بیر پیکان ایرور
کوز قیلور بو وجهدین تونلار دوری اشکین نثار
کیم خیالینک جان اوییده هر کیچه مهمان ایرور
خنجر جورونک دورور اوتلوق کونکول آسایشی
سو نیچوککیم تشنه لبلار دردیغه درمان ایرور
ای حسینی هجر ارا بیخودلوغوم عیب ایتماکای
هر کیشی کیم بیر پری عشقیدا سرگردان ایرور

هەر سارى يۈز زەخم ئېرۈر جىسمىمدا، ۋەھ، ناسىھ تىلى

ھەجر ئوقىدىن ھەر جەراھەت ئىچرە بىر پەيكان ئېرۈر.

كۆز قىلۇر بۇ ۋەجھەدىن تۈنلەر دۇرى ئەشكىن نىسار،

كىم خەيالىڭ جان ئۆيىدە ھەر كېچە مېھمان ئېرۈر.

خەنجەرى جەۋرۇڭدۇرۇر ئوتلۇق كۆڭۈل ئاسايىشى،

سۇ نېچۈككىم تەشنە لەبلەر دەردىغە دەرمان ئېرۈر.

ئەي ھۇسەينىي، ھەجر ئارا بىخۇدلۇغۇم ئەيب ئەتمەگەي،

ھەر كىشىكىم بىر پەرى ئىشقىدا سەرگەردان ئېرۈر.

ئەيزەن لەھۇ

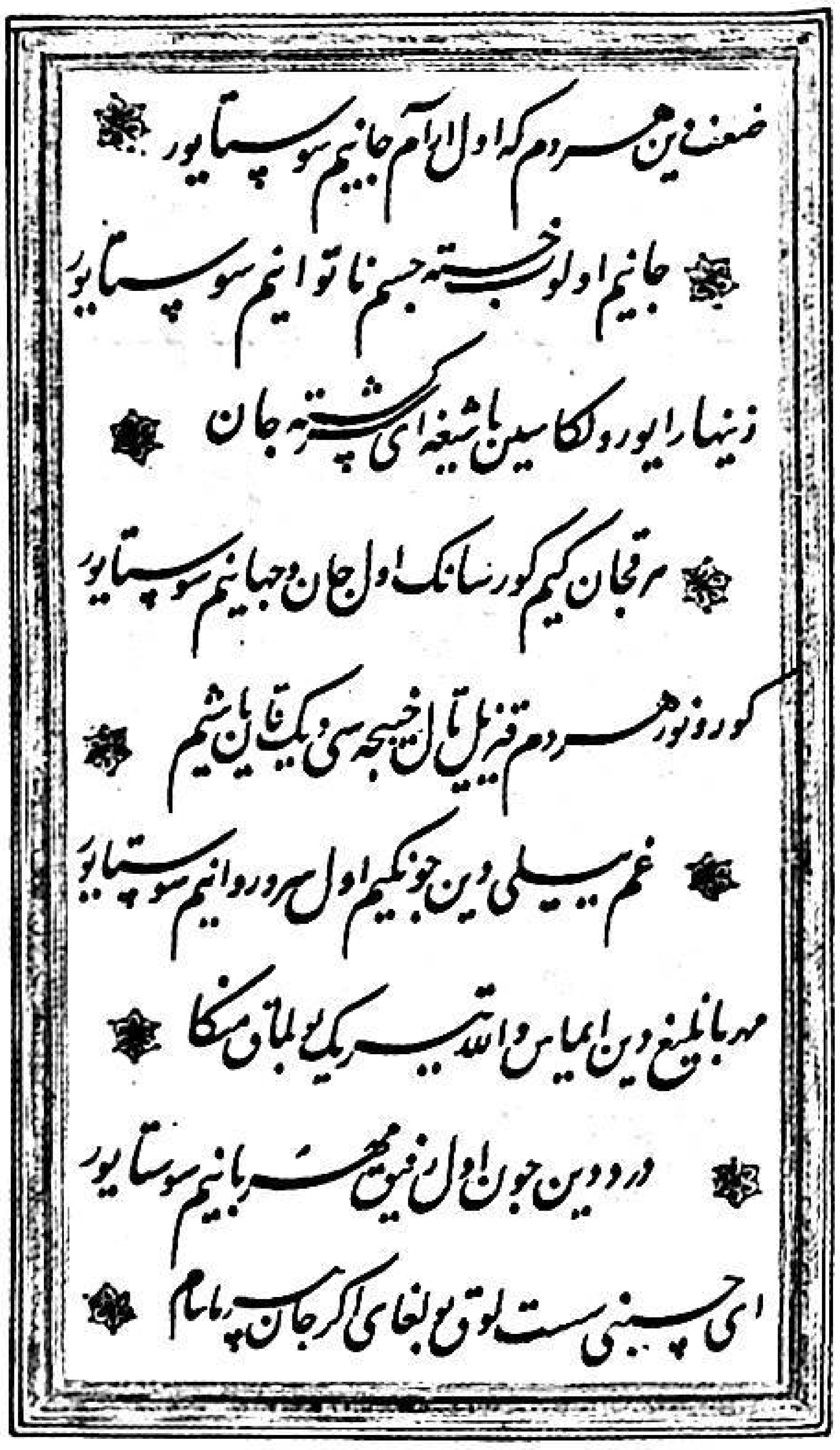

ضعفدین هر دم کی اول آرامِ جانیم سوستایور
جانیم اولوپ خسته جسمیم ناتوانیم سوستایور
زینهار ایورولکاسین باشیغه ای سرگشته جان
هر قچان کیم کورسانک اول جان جهانیم سوستایور
کورونور هر دم قیزیل تال خیپچه سیدیک قان یاشیم
غم ییلیدین چونکیم اول سرو روانیم سوستایور
مهربانلیغدین امماس والله تیریک بولماق منکا
دردین چون اول رفیقی مهربانیم سوستایور
ای حسینی سستلوق بولغای اگر جان برماسام

زەئىفدىن ھەردەم كى ئۇل ئارامى جانىم سۇستايۇر،

جانىم ئولۇپ خەستە، جىسمى ناتەۋانىم سۇستايۇر.

زىنھار ئەۋرۇلگەسەن باشىغا، ئەي سەرگەشتە جان،

ھەر قاچانكىم كۆرسەڭ، ئۇل جانۇ جەھانىم سۇستايۇر.

كۆرۈنۇر ھەردەم قىزىل تال خىپچەسىدەك قان ياشىم،

غەم يەلىدىن چۈنكىم ئۇل سەرۋى رەۋانىم سۇستايۇر.

مېھرىبانلىغدىن ئەمەس، ۋەللاھ، تىرىك بولماق ماڭا،

دەرددىن چۈن ئۇل رەفىقى مېھرىبانىم سۇستايۇر.

ئەي ھۇسەينىي، سۇستلۇق بولغاي ئەگەر جان بەرمەسەم،

nurkitap.com

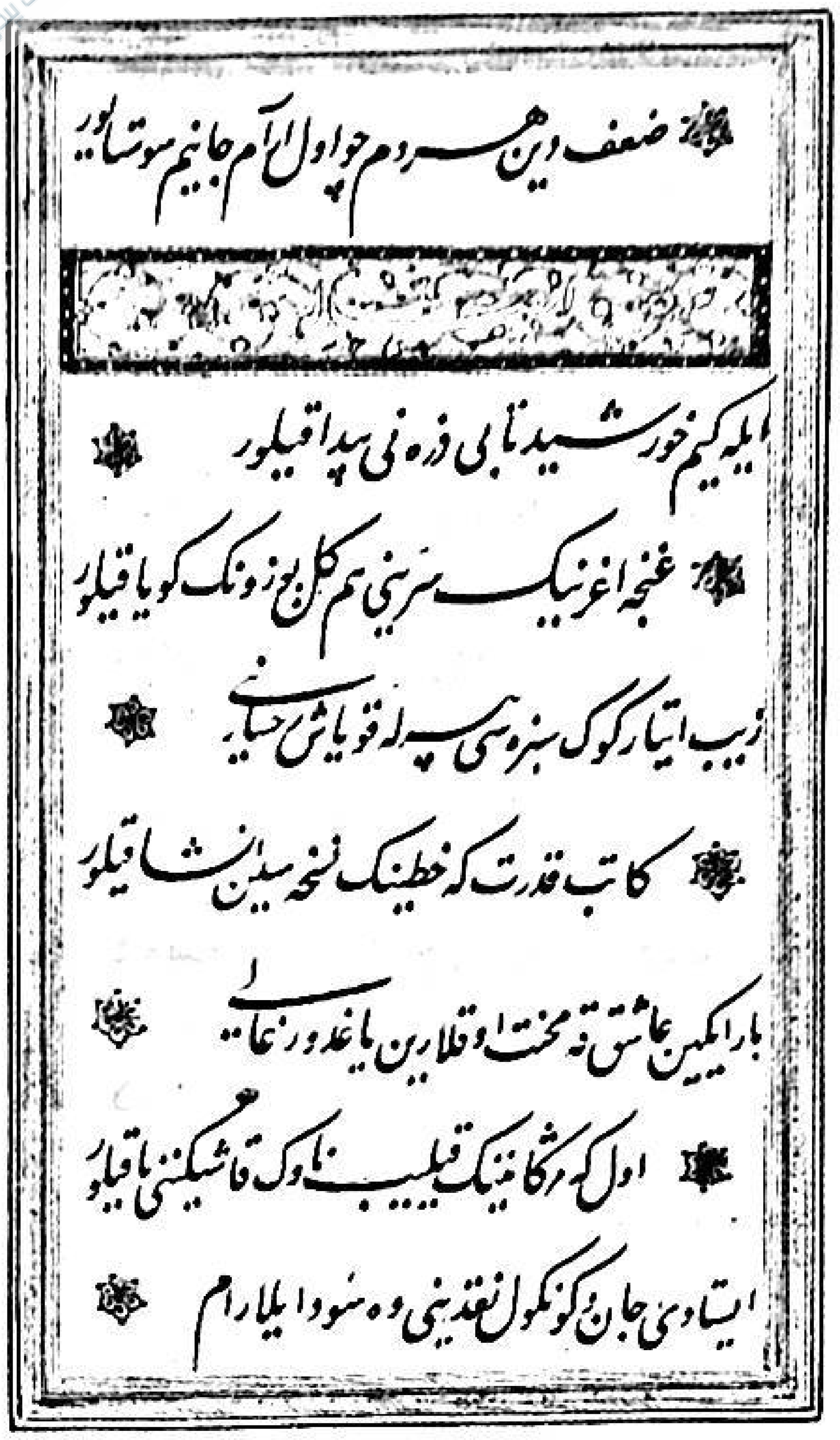
ضعف دین هردم چو اول آرام جانیم سوستایور
ایلیه کیم خورشید تابی ذره نی پیدا قیلور
غنچه آغزینک سررینی هم گل یوزونک گویا قیلور
زیب ایتار کوک سبزه سی بیرله قویاش رخسارینی
کاتب قدرت که خطینک نسخه سیدین انشا قیلور
بار ایکین عاشق قه محنت اوقلارین یاغدورغالی
اول که مژگانینک قیلیب ناوک قاشینی یا قیلور
ایستادی جان کونکول نقدینی وه سودا ایلارام

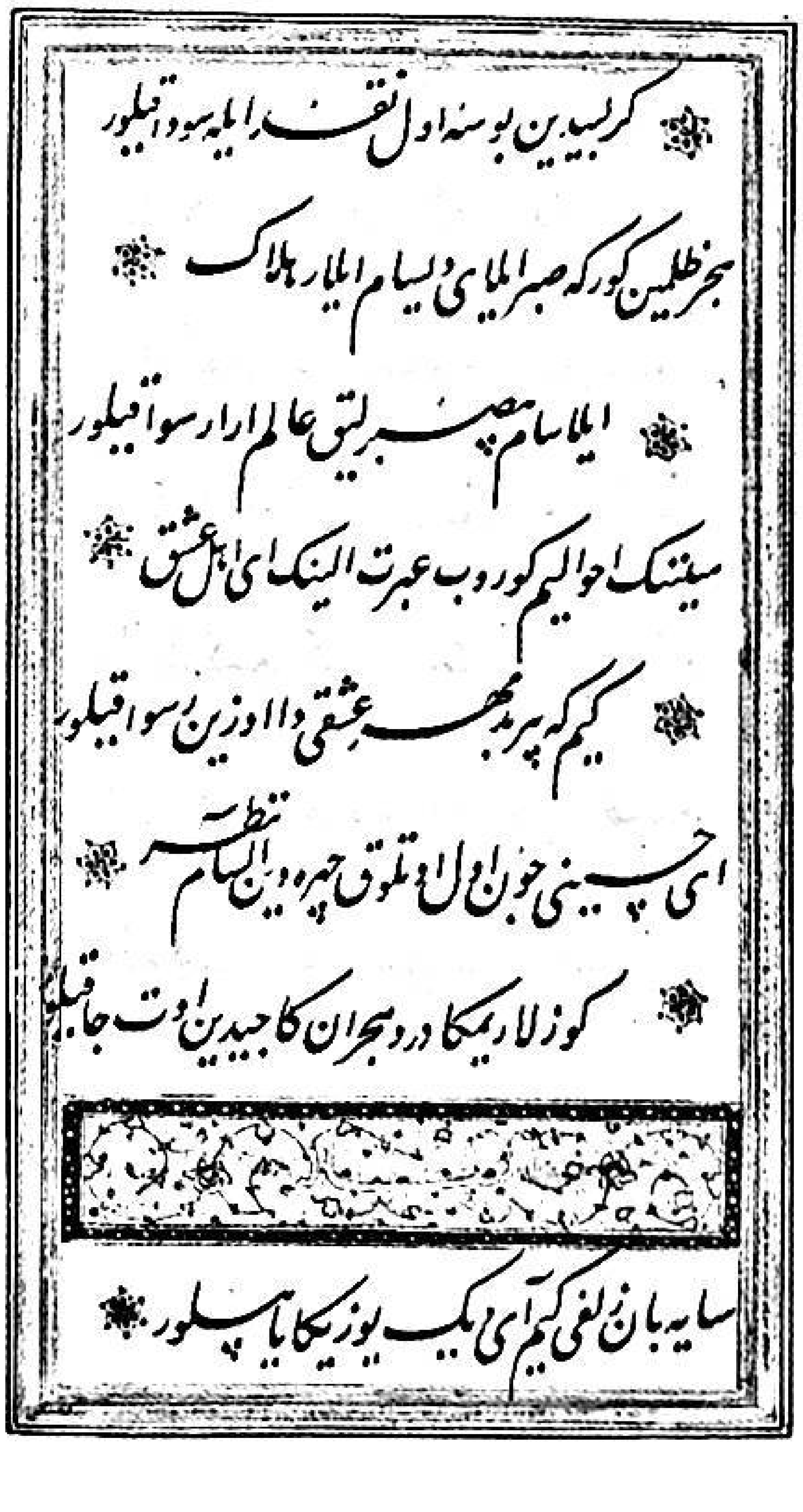
گر لبیدین بوسه ای اول نقد ایله سودا قیلور
هجر ظلمین کورکه صبر ایلای دیسام ایلار هلاک
ایلاسام بیصبرلیق عالم ارا رسوا قیلور
مینینک احوالیم کوروب عبرت آلینک ای اهل عشق
کیم که بیر بدمهر عشقیدا اوزین رسوا قیلور
ای حسینی چون اول اوتلوق چهره دین السام نظر
کوزلاریمگا درد هجران کاجیدین اوت چاقیلور
سایه بان زلفی کیم آی ایلیک یوزیگا یاپیلور

زەئىفدىن ھەردەم چۇ ئۇل ئارامى جانىم سۇستايۇر.

ئەيزەن لەھۇ

ئۇيلەكىم خۇرشىد تابى زەررەنى پەيدا قىلۇر،
غۇنچە ئاغزىڭ سىررىنى ھەم گۇل يۇزۇڭ گۇيا قىلۇر.
زىب ئېتەر كۆك سەبزەسى بىرلە قوياش رۇخسارىنى،
كاتىبى قۇدرەتكى خەتتىڭ نۇسخەسىدىن ئىنشا قىلۇر.
بار ئىكىن ئاشىققە مىھنەت ئوقلارىن ياغدۇرغالى،
ئۇلكى مىژگانىڭ قىلىپ ناۋەك، قاشىڭنى يا قىلۇر.
ئىستەدى جانۇ كۆڭۈل نەقدىنى، ۋەھ، سۇد ئەيلەرەم،
گەر لەبىدىن بۇسەئى ئۇل نەقد ئىلە سەۋدا قىلۇر.
ھەجر زۇلمىن كۆركى سەبر ئەيلەي دېسەم، ئەيلەر ھەلاك،
ئەيلەسەم بىسەبرلىق ئالەم ئارا رەسۋا قىلۇر.
مېنىڭ ئەھۋالىم كۆرۈپ ئىبرەت ئالىڭ، ئەي ئەھلى ئىشق،
كىمكى بىر بەدمېھر ئىشقىدا ئۆزىن رەسۋا قىلۇر.
ئەي ھۇسەينىي، چۈن ئۇل ئوتلۇق چېھرەدىن ئالسام نەزەر،
كۆزلەرىمگە دەردى ھىجران كاجىدىن ئوت چاقىلۇر.

ئەيزەن لەھۇ

سايەبانى زۇلفىكىم ئايدەك يۈزىگە ياپىلۇر،

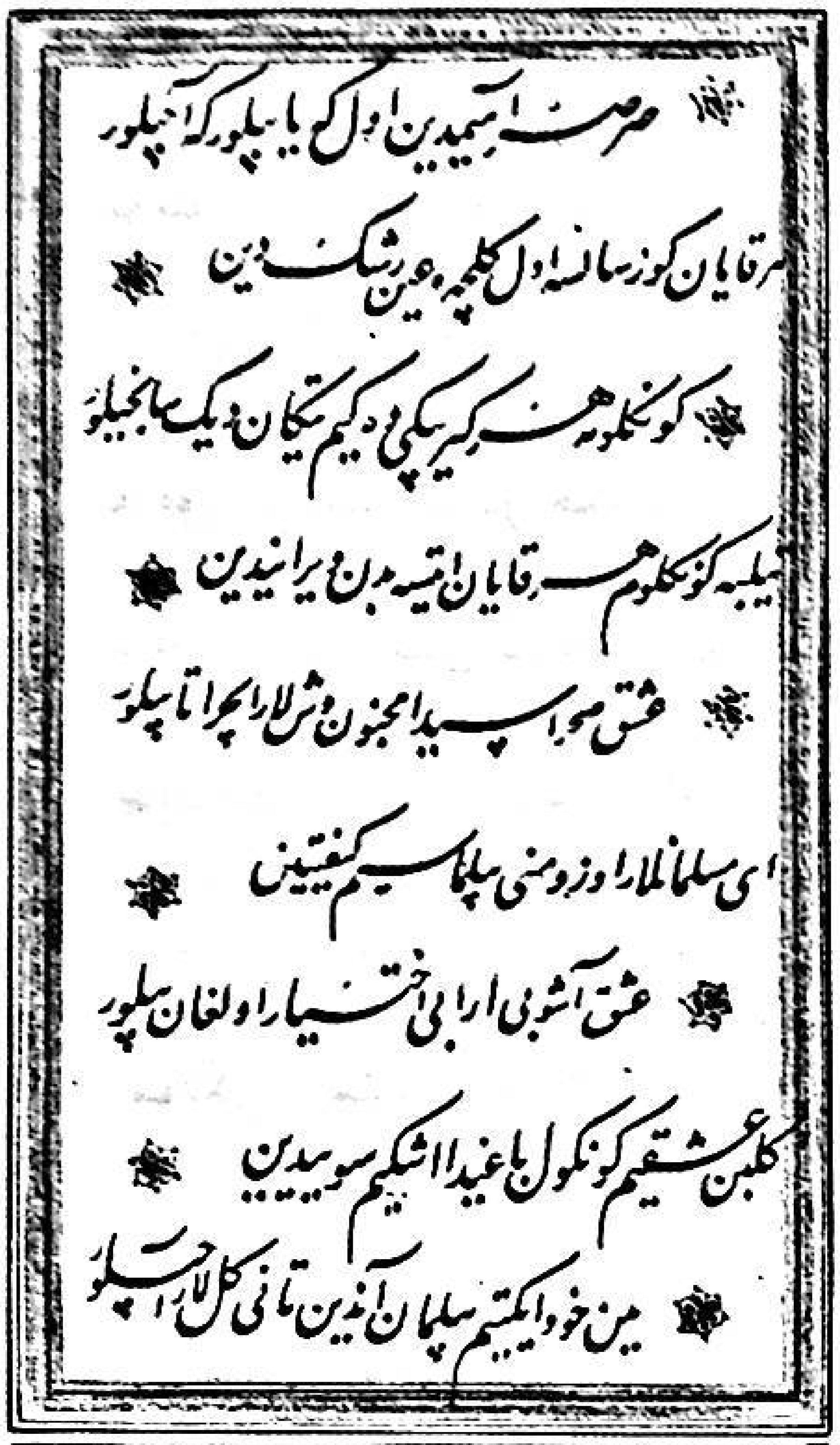

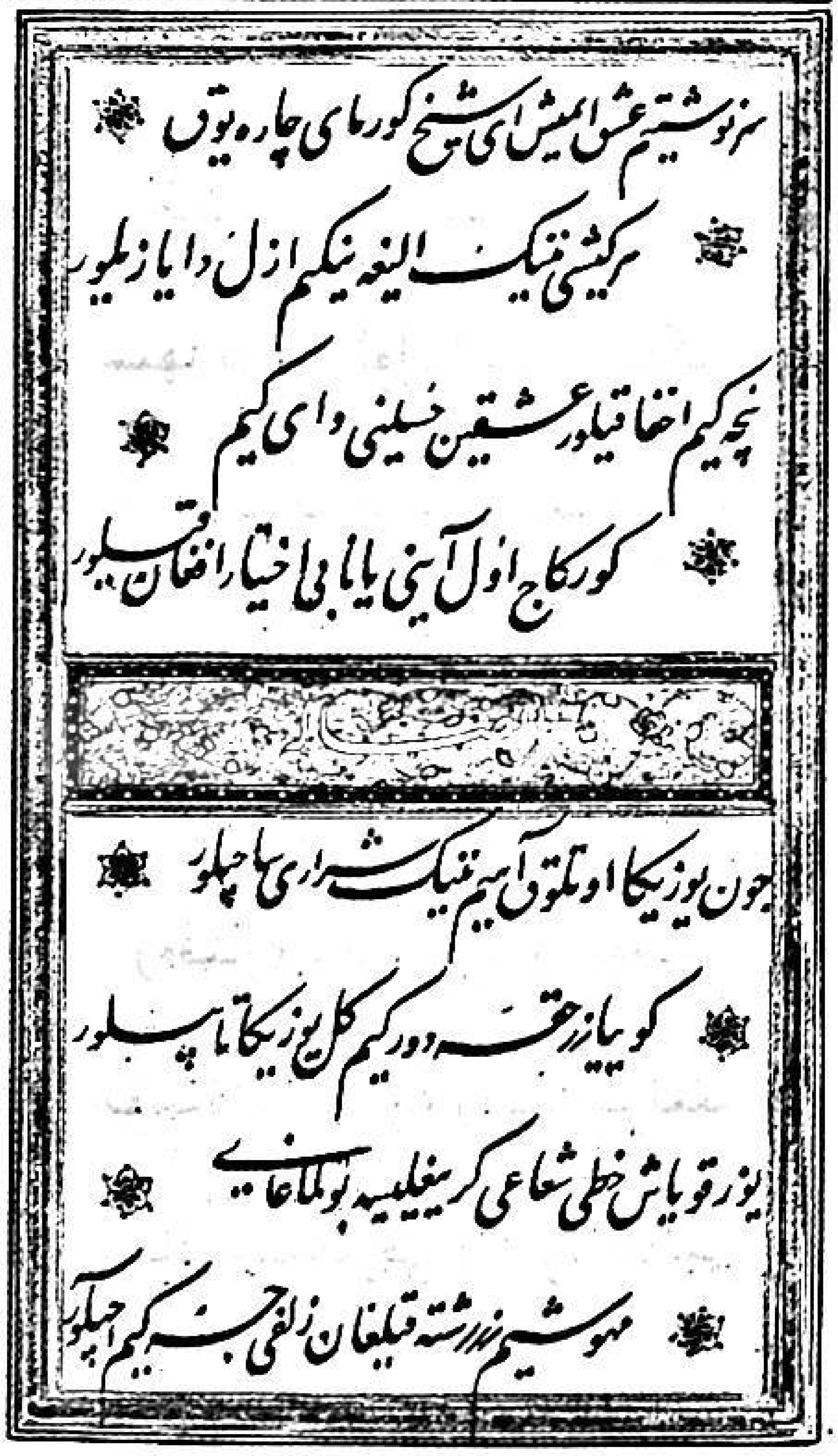

سەرسەرى ئاھىمدىن ئۇل گەھ ياپىلۇر، گەھ ئاچىلۇر.

ھەر قايان كۆز سالسا ئۇل گۇل چېھرە، ئەينى رەشكدىن،

كۆڭلۈمە ھەر كىرپىكى، ۋەھكىم، تىكەندەك سانچىلۇر.

تەلبە كۆڭلۈم ھەر قايان ئىتسە بەدەن ۋەيراندىن،

ئىشق سەھراسىدا مەجنۇنۋەشلەر ئىچرە تاپىلۇر.

ئەي مۇسۇلمانلار، ئۆزۈمنى بىلمەسىم كەيفىيەتىن،

ئىشق ئاشۇبى ئارا بىئىختىيار ئۇلغان بىلۇر.

گۈلبۇنى ئىشقىم كۆڭۈل باغىدا ئەشكىم سۇيىدىن،

مەن خۇد ئەكتىم، بىلمان ئاندىن تا نې گۈللار ئاچىلۇر.

سەرنەۋشتىم ئىشق ئېمىش، ئەي شەيخ، كۆرمەي چارە يوق،

ھەركىشىنىڭ ئاللىغا نېكىم ئەزەلدە يازىلۇر.

نېچەكىم ئىخفا قىلۇر ئىشقىن، ھەۋسىينىي، ۋايكىم،

كۆرگەچ ئۇل ئايىنى يانا بىئىختىيار ئەفغان قىلۇر.

ئەيزەن لەھۇ

چۇن يۈزىگە ئوتلۇق ئاھىمنىڭ شەرارى ساچىلۇر،

گوييا زەر ھۇققەدۇركىم گۈل يۈزىگە تاپىلۇر.

يۈز قوياش خەتتى شۇئائى گەر يىغىلسا، بولماغاي

مەھۋەشىم زەر رىشتە قىلغان زۇلفىچەكىم، ئاچىلۇر.

نې شەرەفدۇر ئول پەرى مەجنۇنىغاكىم، كۆڭلىنى
قەيد ئۈچۈن ئالتۇن سەلاسىل ئاچىبان مەھكەم بىلۇر.
خىلقەتى زەربەفت ئەگەر ئەرمەس نې ھاجەتكىم، ساچىن
ھەر تەرەف چۈنكىم ئاچار جىسمى سەراسەر ياپىلۇر.
كۆكتە چۈن خۇرشىدى ئالتۇن زىب ئىلە بۇ نەۋئ ئەمەس،
يەردە خۇد ئانداق قاچان بىر سەئد كەۋكەب تاپىلۇر.
ئەي ھۇسەينىي، شۈكر قىلكىم، يار ۋەسلى قەدرىنى
ھەجر مۈلكى دەشتىدە ئەۋۋارە بولغانلار بىلۇر.

ئەيزەن لەھۇ

قايسى جەننەت سەبزەسى خەتتى نەمۇدارىچە بار،
يا مەسىھا نۇتقى ئول لەئەلى شەكەربارىچە بار.
ناسىھا، جەننەت ئۈمىدى بىرلە بارمان كۈيىدىن،
كىم بۇ مەن مەھزۇنغا يۈز فىردەۋس گۈلزارىچە بار.
ئابى ھەيۋان گەر رەۋانۇ رۇھپەرۋەردۇر، مەسىھ
نې بۇ رەفتارى، نې ئول جانبەخش گۇفتارىچە بار.
ئەي مۇسەۋۋىر، نىچە رەڭئامىزلىقدا قايسى رەڭ
لەئلىنىڭ شىنگەرفى يا خۇد خەتتى زەنگارىچە بار.
دىسە بولغايكىم نەزەر فەننى نې بىلمەس زەررەئى،

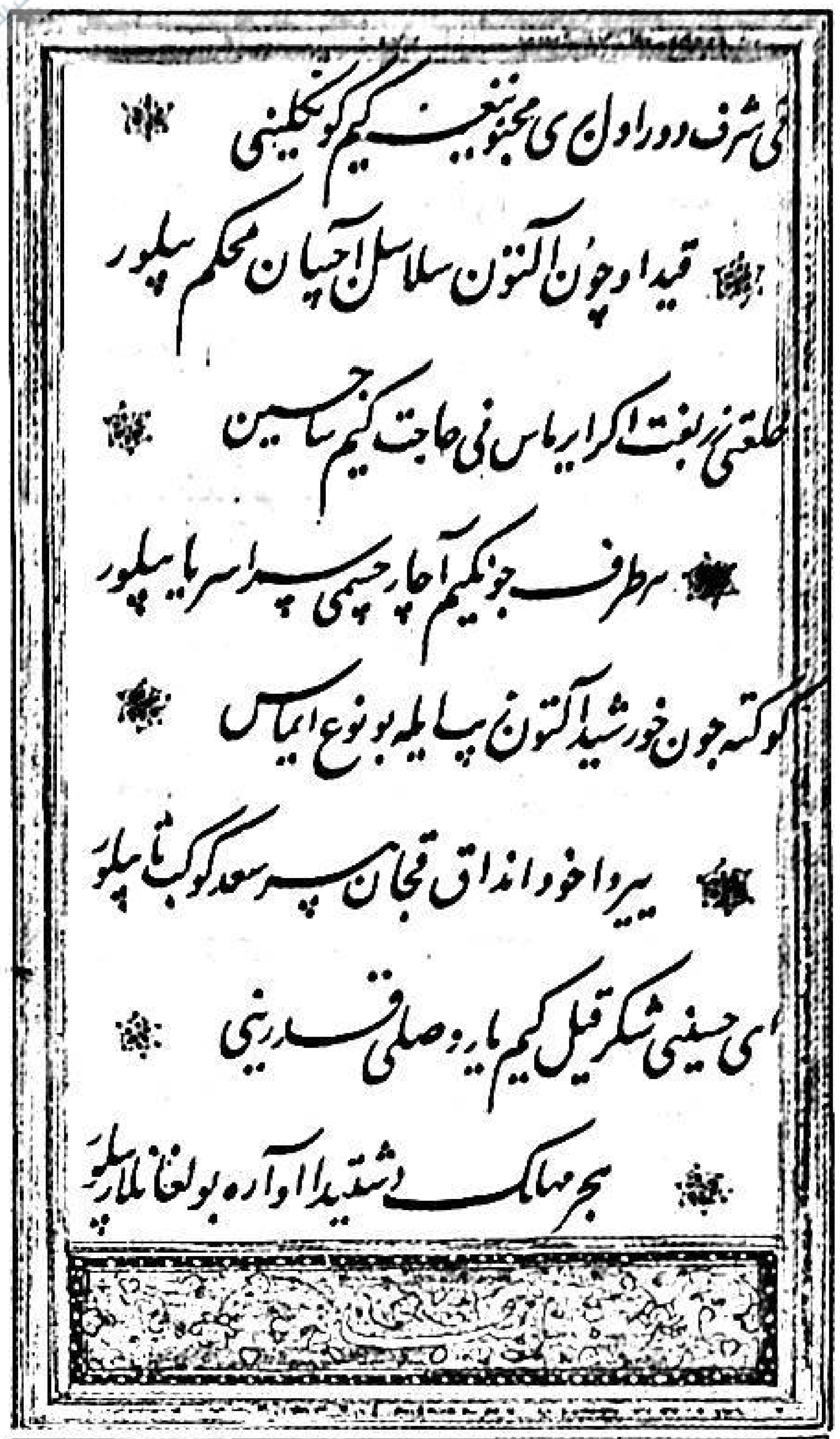
نی شرف دور اول پری مجنونغه کیم کونکلینی
قیدا اوچون آلتون سلاسل آچیبان محکم بیلور
خلقتی زربفت اگر ایرماس نی حاجت کیم ساچین
هر طرف جونکیم آچار جسمی سراسر یاپیلور
کوکته جون خورشید آلتون زیب ایله بو نوع ایماس
ییرده خود انداق قچان بیر سعد کوکب تاپیلور
ای حسینی شکر قیل کیم یار وصلی قدرینی
هجر مهالک دشتیده آواره بولغانلار بیلور

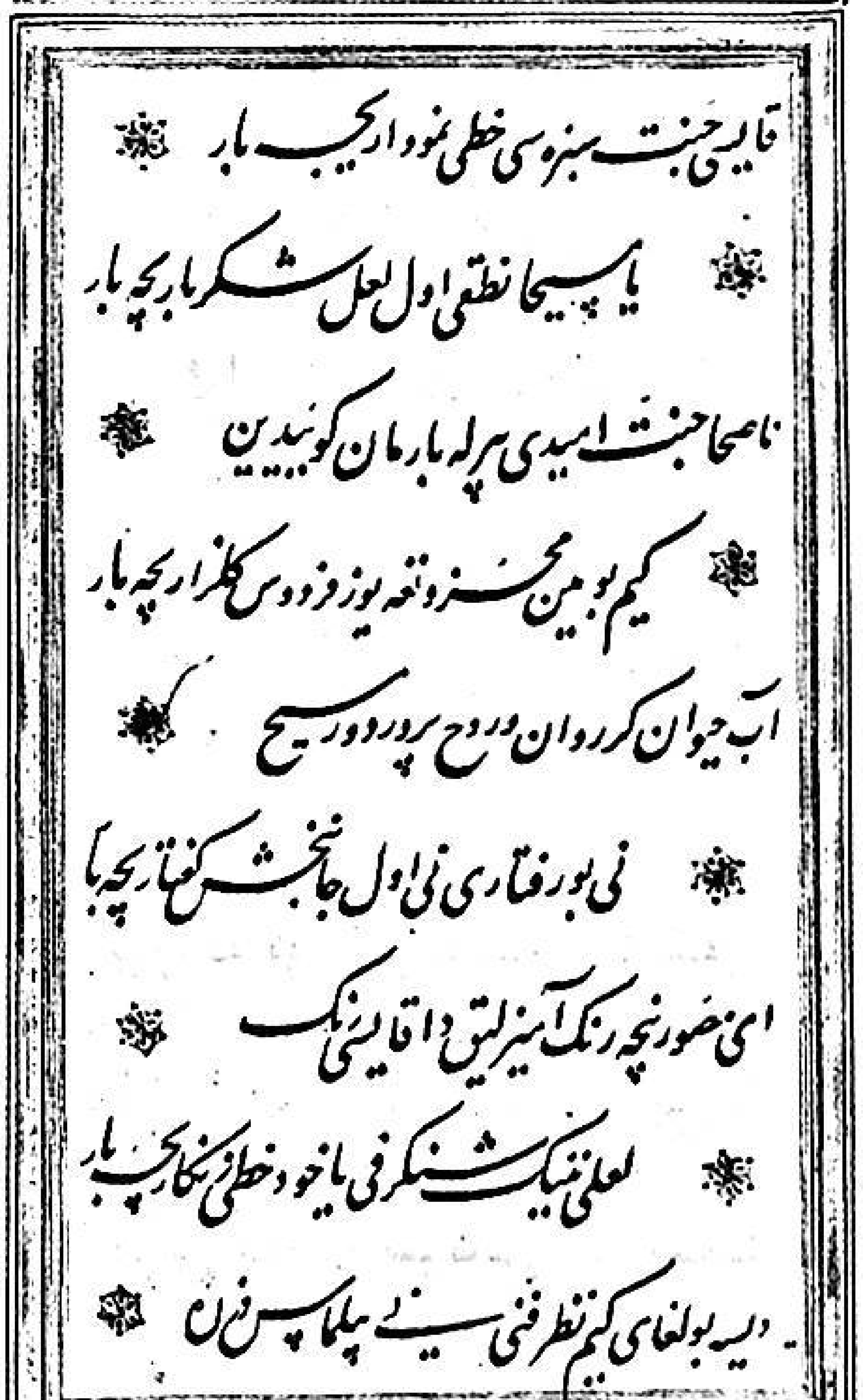
قایسی جنت سبزه سی خطی نمودارچه بار
یا مسیحا نطقی اول لعل شکربارچه بار
ناصحا جنت امیدی بیرله بارمان کویدین
کیم بو مین محزونغه یوز فردوس گلزارچه بار
آب حیوان گر روان وروح پرور دور مسیح
نی بو رفتاری نی اول جانبخش گفتارچه بار
ای مصور نیچه رنگ آمیزلیق دا قایسی رنگ
لعلی نینگ شنگرفی یا خود خطی زنگارچه بار
دیسه بولغای کیم نظر فنی سینی بیلماس فن

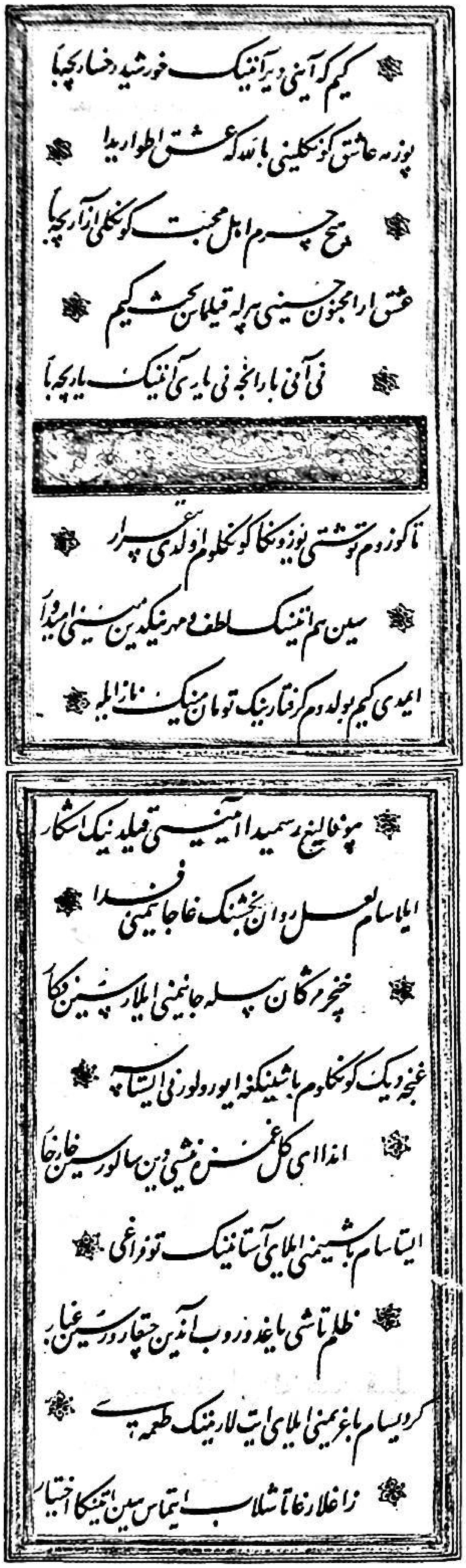
کیم کرآینی دیر آنینک خورشید رخسارچه با
بوزمه عاشق کونکلینی بالله که عشق اطواریدا
هیچ جرم اهل محبت کونکلی آزارچه با
عشق ارا مجنون حسینی برله قیلماس بحثکیم
نی آنی بار انچه نی یاری آنینک یارچه با

تا کوزوم توشتی یوزونکا کونکلوم اولدی بیقرار
سین هم آنینک لطف و مهرینکدین مینی امیدوار
ایمدی کیم بولدوم گرفتارینک توماننک نازایله
بوفالینغ رسمیدا آینی قیلدینک آشکار
ایلاسام لعل روان بخشینک غا جانیمنی فدا
خنجر مژکان بیله جانیمنی ایلارسین فکار
غنچه دیک کونکلوم باشینکغه ایوروولورنی ایستاسه
انداای گل غمزه نشیدین سالورسین خارخار
ایستاسام باشیمنی ایلای آستانینک توفراغی
ظلم تاشی یاغدوروب آندین چیقارورسین غبار
گر دیسام باغریمنی ایلای ایتلارینک طعمه سی
زاغلارغا تاشلاب ایتماس سین انینکا اختیار

كىمكى ئاينى دەر ئانىڭ خۇرشىد رۇخسارىچە بار.
بۇزما ئاشىق كۆڭلىنى، بىللاھكى، ئىشق ئەتۋارىدا
ھېچ جۇرم ئەھلى مۇھەببەت كۆڭلى ئازارىچە بار.
ئىشق ئارا مەجنۇن ھۇسەينىي بىرلە قىلماس بەھسكىم،
نې ئانى بار ئانچە، نې يارى ئانىڭ يارىچە بار.

ئەيزەن لەھۇ

تا كۆزۈم تۈشتى يۈزۈڭگە، كۆڭلۈم ئولدى بىقەرار،
سەن ھەم ئانىڭ لۇتفۇ مېھرىڭدىن مېنى ئۈممىدۋار.
ئەمدىكىم بولدۇم گىرىفتارىڭ تۈمەنمىڭ ناز ئىلە،
بىۋاپالىغ رەسمىدە ئاينى قىلدىڭ ئاشكار.
ئەيلەسەم لەئلى رەۋان بەخشىڭغە جانىمنى فىدا،
خەنجەرى مىژگان بىلە جانىمنى ئەيلەرسەن فىگار.
غۇنچەدەك كۆڭلۈم باشىڭغا ئەۋرۈلۈرنى ئىستەسە،
ئاندا، ئەي گۈل، غەمزە نىشىدىن سالۇرسەن خارخار.
ئىستەسەم باشىمنى ئەيلەي ئاستانىڭ تۇفراغى،
زۇلم تاشى ياغدۇرۇپ، ئاندىن چىقارۇرسەن غۇبار.
گەر دېسەم باغرىمنى ئەيلەي ئىتلارىنىڭ تۇئمەسى،
زاغلارغا تاشلاپ، ئەتمەسسەن ئىتىڭگە ئىختىيار.

بۇدۇر ئۇممىدى ھۆسنىنىڭكى، يا تەڭرى ساڭا
رەھم بەرگەي، يا ئاڭا سەبرۇ تەھەممۇل كىردىگار.

ئەيزەن لەھۇ

غۇنچەئى خەندان يارەب، كۆڭلۈمدە قالدى خارخار،
تىنماغۇر جانىمغا ئانسىز دۇنيىدا يارىي نى بار.
سەرۋ قەدلەر، لالە رۇخلاردىن ئاچىلماس بۇ كۆڭۈل،
ۋەھ، نېتەيكىم، دەھر باغى ئىچرە يوق ئۇل گۇلئۇزار.
ۋەسل جامىدىن ئاچىلۇر ئەردى كۆڭلۈم باغ ـ باغ،
ۋاي، يۈزىمىڭ ۋايكىم، ئۇل مەي يارەب، قالمىش خۇمار.
قايداكىم كۆرسەڭ ئانى كۆلمەك بىلە خۇرسەند ئېدىڭ،
ئەكسىن ئەيلە، ئەي كۆڭۈل، ھەر يەردە يىغلا زار ـ زار.
ۋەسل ئارا ھەردەم ساڭا جانىم فىدا ئەيلەي دېدىم،
نېۋچۇن، ئەي ئارامى جانىم، ئەيلەدىڭ مەندىن كەنار.
ئەي كۆڭۈل، تۇتقىل غەنىمەت شاھ مۇزەففەر ۋەسلىنى،
كىم ئۆتۈپتۇر دۇنيىدا مۇنداق بەلالار بىشۇمار.
ئەي ھۆسنىنى، يارسىز سەن نەيلەگۈڭ ئالەم ئارا،
قوپ ئەدەم سەرمەنزىلى ئەزمىن قىلىپ كەينىچە بار.

ئەيزەن لەھۇ

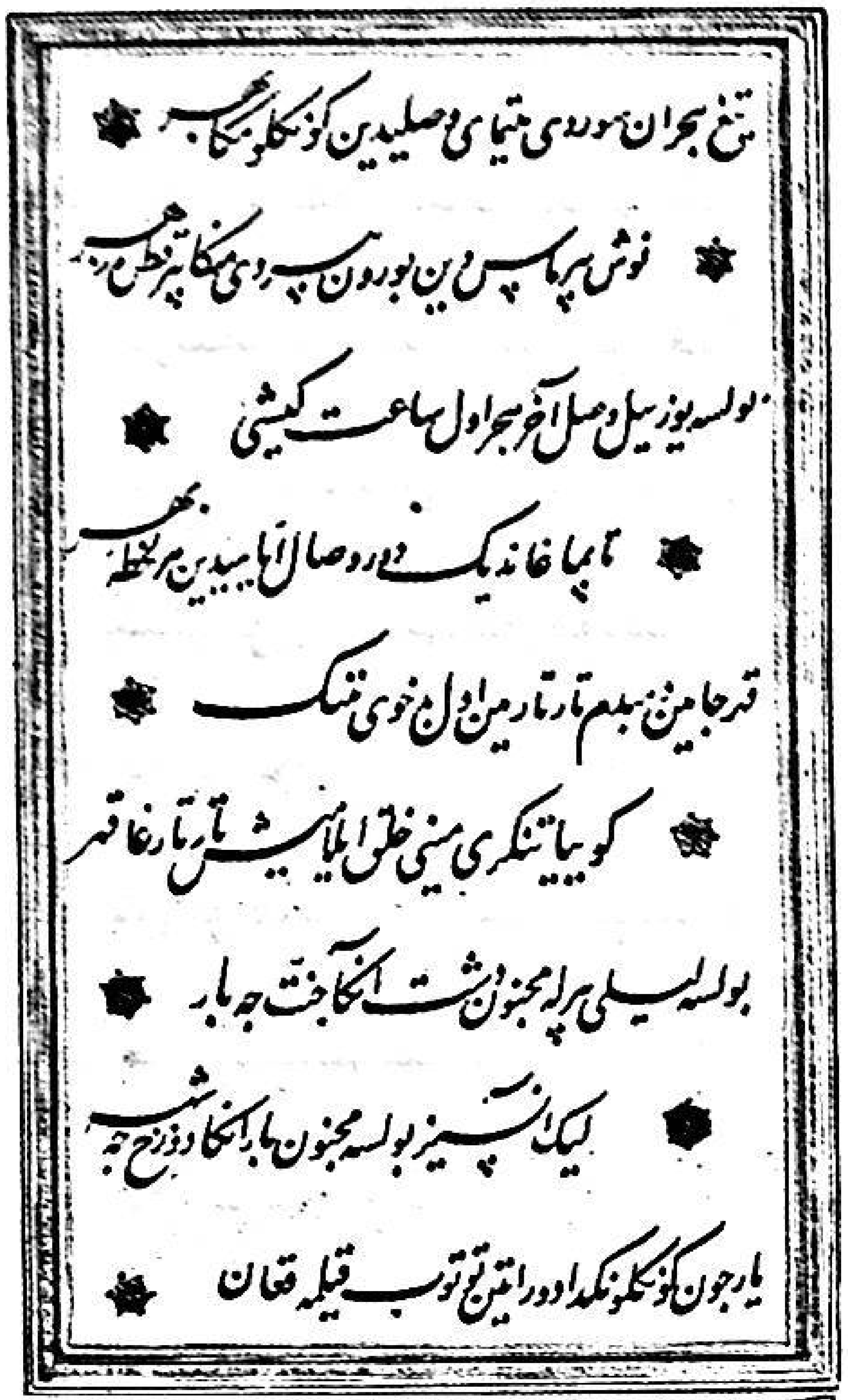

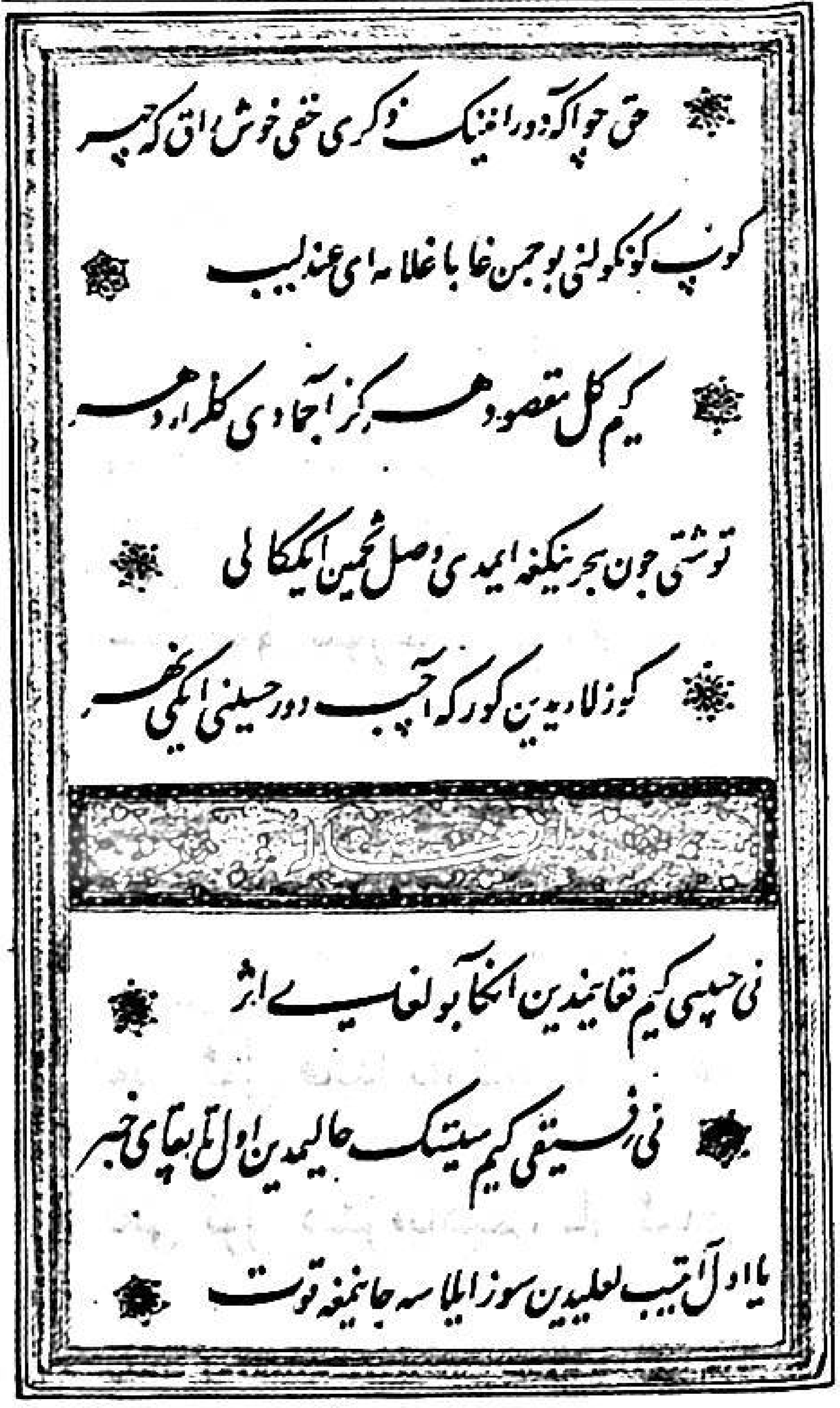

تىغى ھىجران سۇردى يەتمەي ۋەسلىدىن كۆڭلۈمگە بەھر،

نۇش بەرمەسدىن بۇرۇن بەردى ماڭا بىر قەترە زەھر.

بولسا يۈز يىل ۋەسل، ئاخىر ھەجر، ئول سائەت كىشى

تاپماغاندەكدۇر ۋىسال ئەييامىدىن بىر لەھزە بەھر.

قەھر جامىن دەم بەدەم تارتارمەن ئول بەدخۇينىڭ،

گۇيىيا تەڭرى مېنى خەلق ئەيلەمىش تارتارغا قەھر.

بولسا لەيلى بىرلە مەجنۇن دەشت ئاڭا جەننەتچە بار،

لېك ئانسىز بولسا مەجنۇن، بار ئاڭا دەۋزەخچە شەھر.

يار چۇن كۆڭلۈڭدەدۇر، ئاتىن تۇتۇپ قىلما فىغان،

ھەق چۇ ئاگەھدۇر، ئانىڭ زىكرى ھەقى خۇشراقكى جەھر.

كۆپ كۆڭۈلنى بۇ چەمەنغە باغلاما، ئەي ئەندەلىب،

كىم گۈلى مەقسۇد ھەرگىز ئاچمادى گۈلزارى دەھر.

تۇشتى چۇن ھەجرىڭغە ئەمدى ۋەسل تۇخمىن ئەككەلى،

كۆزلەرىدىن، كۆركى، ئاچىپدۇر ھۇسەينىي ئىككى نەھر.

ئەيزەن لەھۇ

نې ھەبىبىكىم، فىغانىمدىن ئاڭا بولغاي ئەسەر،

نې رەفىقىكىم، مېنىڭ ھالىمدىن ئول تاپقاي خەبەر.

يا ئول ئايىتىپ لەئلىدىن سۆز، ئەيلەسە جانىمغە قۇت،

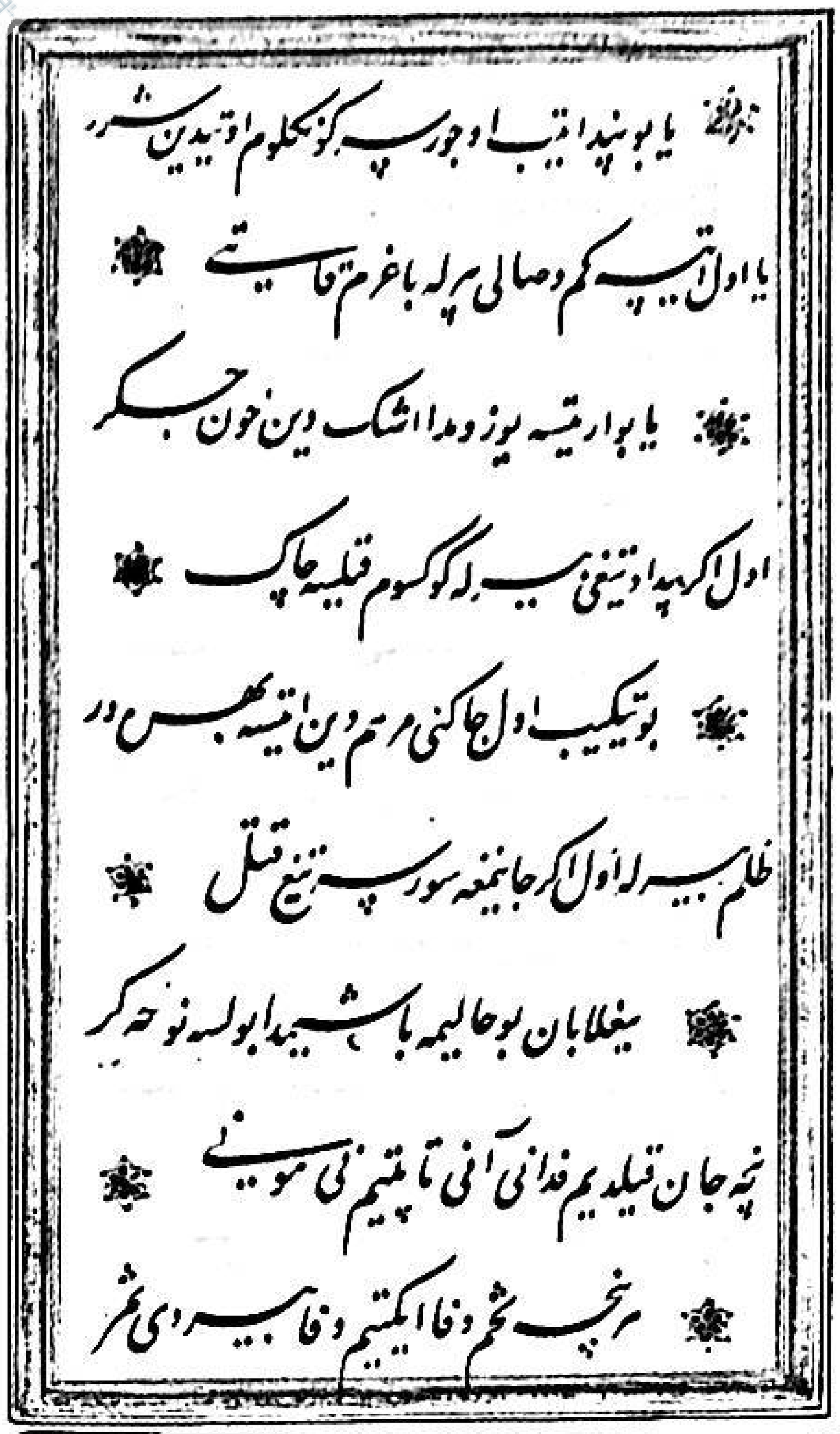

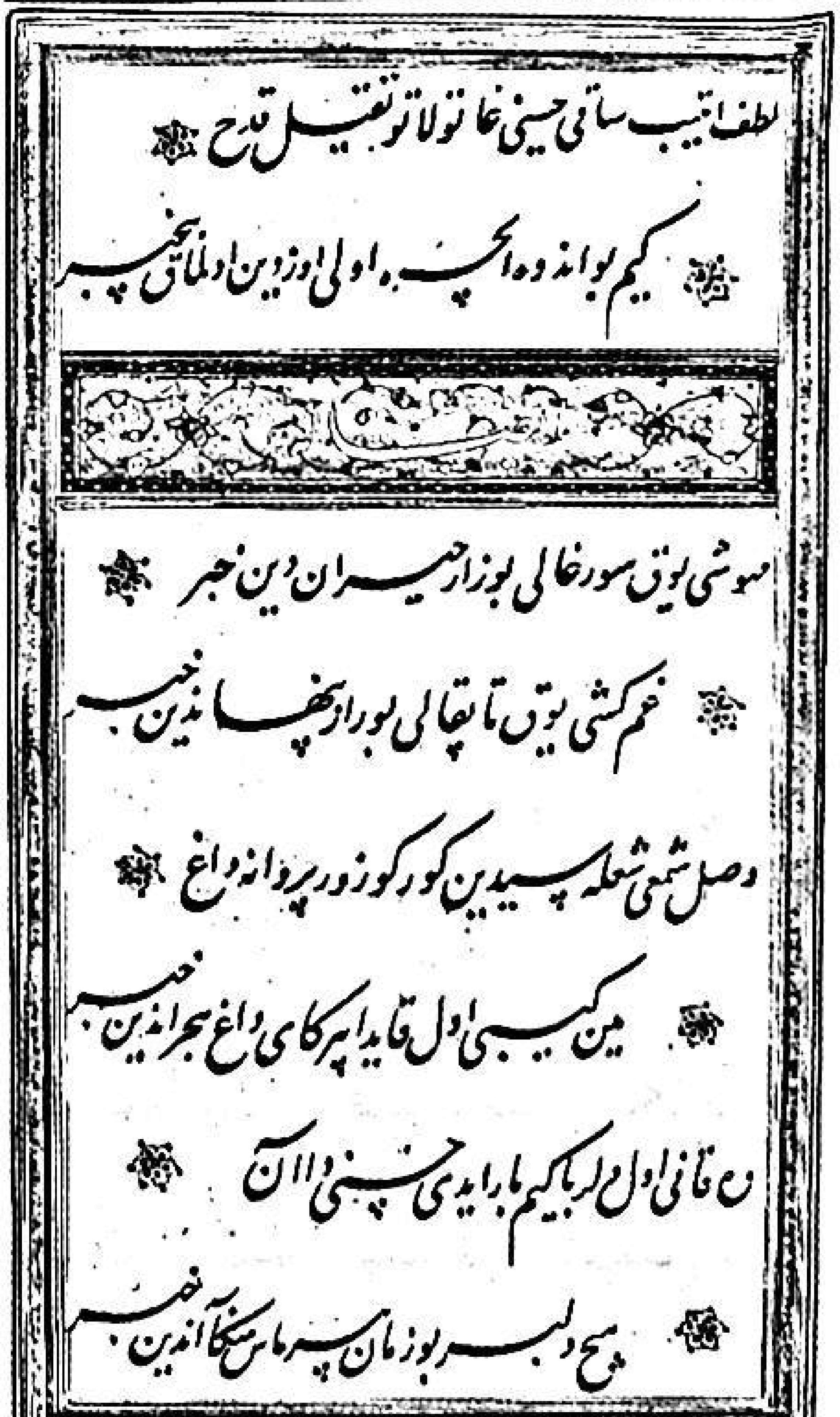

يا بۇ پەند ئايتىپ، ئۆچۈرسە كۆڭلۈم ئوتىدىن شەرەر.

يا ئول ئەتسە كەم ۋىسالى بىرلە باغرىم قانىنى،

يا بۇ ئارتسا يۈزۈمدە ئەشكىدىن خۇنى جىگەر.

ئول ئەگەر بىداد تىغى بىرلە كۆكسۇم قىلسا چاك،

بۇ تىكىپ ئول چاكنى مەرھەمدىن ئەتسە بەھرەۋەر.

زۇلم بىرلە ئول ئەگەر جانىمغا سۈرسە تىغى قەتل،

يىغلابان بۇ ھالىما، باشىمدا بولسا نەۋھەگەر.

نىچە جان قىلدىم فىدا، نى ئانى تاپتىم، نى مۇنى،

ھەر نىچە تۇخمى ۋەفا ئەكتىم، ۋەفا بەردى سەمەر.

لۇتف ئېتىپ، ساقىي، ھۆسنىنىغا تولا تۇتقىل قەدەھ،

كىم بۇ ئەندۇھ ئىچرە ئەۋلا ئۆزدىن ئولماق بىخەبەر.

ئەيزەن لەھۇ

مەھۋەشى يوق سورغالى بۇ زار ھەيراندىن خەبەر،

غەمكەشى يوق تاپقالى بۇ رازى پىنھاندىن خەبەر.

ۋەسل شەمئى شۇئلەسىدىن كۆرگۈزۈر پەرۋانە داغ،

مەن كەبى ئول قايدا بەرگەي داغى ھىجراندىن خەبەر.

ۋەھ، قانى ئول دىلرەباكىم، بار ئىدى ھۆسنىدا ئان،

ھېچ دىلبەر بۇ زەمان بەرمەس ماڭا ئاندىن خەبەر.

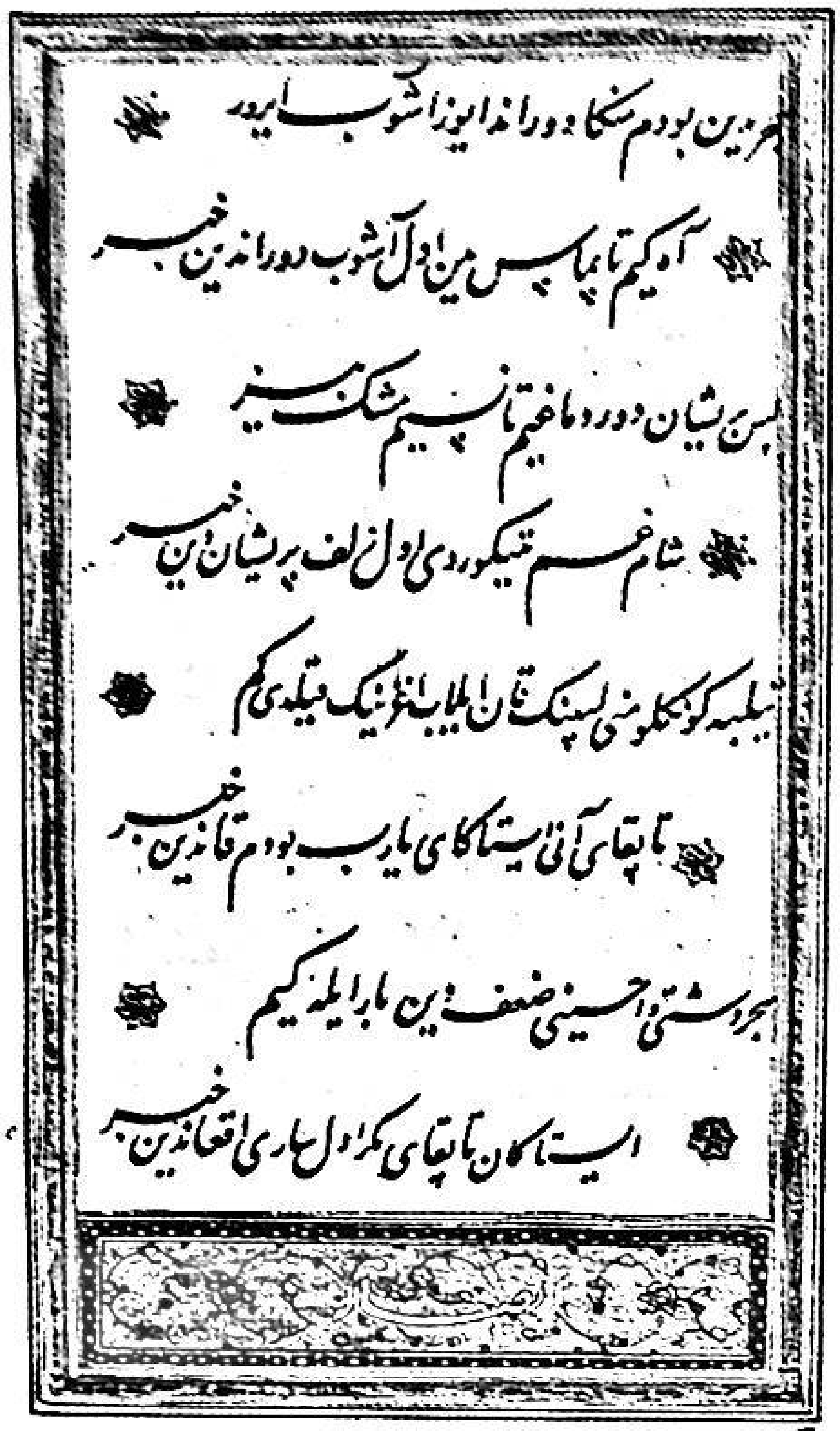

هەجرىدىن بۇ دەم ماڭا دەۋراندا يۈز ئاشۇب ئېرۇر،

ئاھكىم، تاپماسمەن ئۇل ئاشۇبى دەۋراندىن خەبەر.

بەس، پەرىشاندۇر دىماغىم تا نەسىيمى مۇشكبىز،

شامى غەم يەتكۇردى ئۇل زۇلفى پەرىشاندىن خەبەر.

تەلبە كۆڭلۈمنى لەبىڭ قان ئەيلەپ، ئاغزىڭ قىلدى گۇم،

تاپقاي ئانى ئىستەگەي، يا رەب، بۇ دەم قاندىن خەبەر.

ھەجر دەشتىدە ھۆسەينىي زەئىفدىن بار ئۈيلەكىم،

ئىستەگەن تاپقاي مەگەر ئۇل سارى ئەفغاندىن خەبەر.

ئەيزەن لەھۇ

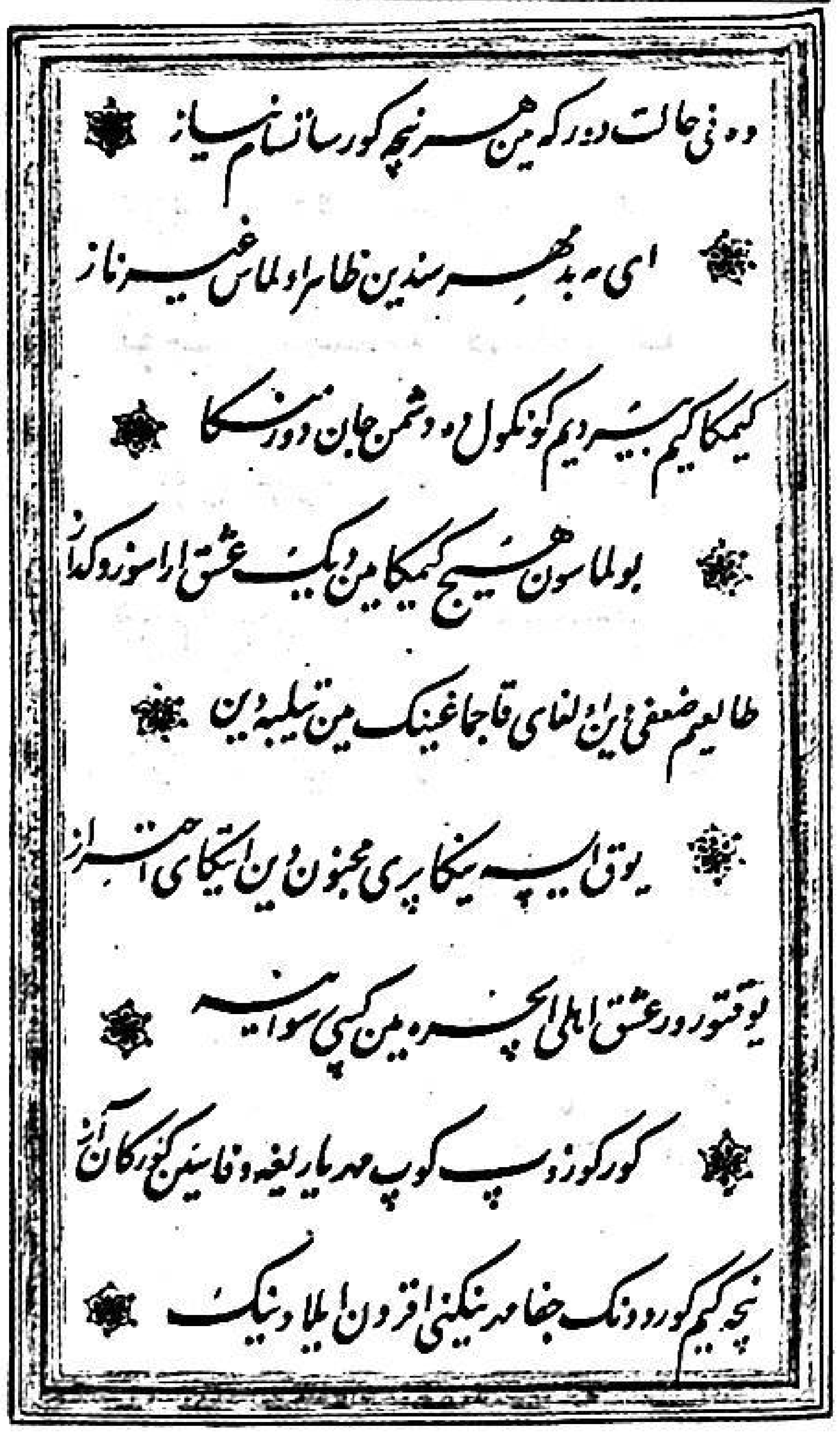

ۋەھ، نې ھالەتدۇركى مەن ھەرنېچە كۆرسەتسەم نىياز،

ئەي مەھى بەدمىھر، سەندىن زاھىر ئولماس غەيرى ناز.

كىمگەكىم بەردىم كۆڭۈل، ۋەھ، دۇشمەنى جاندۇر ماڭا،

بولماسۇن ھېچكىمگە مەندەك ئىشق ئارا سۇزۇ گۇداز.

تالىئىم زەئىفدىن ئولغاي قاچماغىڭ مەن تەلبەدىن،

يوق ئېسە نېگە پەرى مەجنۇندىن ئەتكەي ئەھتىراز.

يوقتۇرۇر ئىشق ئەھلى ئىچرە مەن كەبى رەسۋا يەنە،

كۆرگۈزۈپ كۆپ مىھر يارىغا، ۋەفاسىن كۆرگەن ئاز.

نېچەكىم كۆردۈڭ جەفا، مىھرىڭنى ئەفزۇن ئەيلەدىڭ،

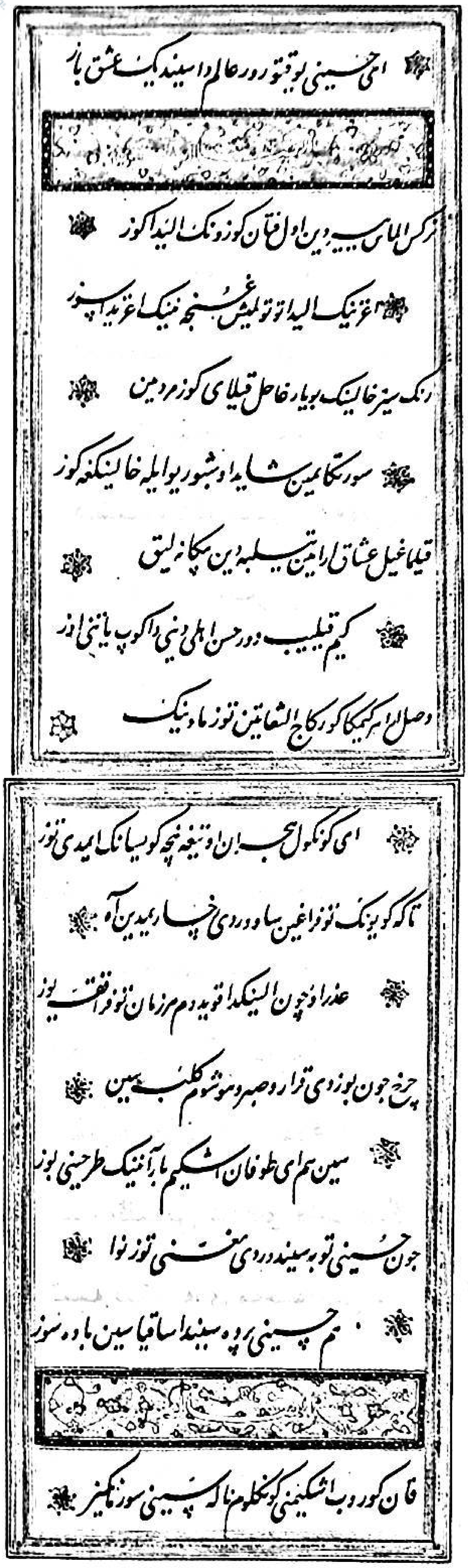

ئەي ھۇسەينىي، يوقتۇرۇر ئالەمدە سەندەك ئىشق باز.

ئەيزەن لەھۇ

نەرگىس ئالماس يەردىن ئول فەتتان كۆزۈڭ ئاللىدا كۆز،

ئاغزىڭ ئاللىدا تۇتۇلمىش غۇنچەنىڭ ئاغزىدا سۆز.

رەڭگىسىز خالىڭ بۇيارغا ھەل قىلاي كۆز مەردۇمىن،

سۈرتكەيمەن شايەد ئۇشبۇ رىۋ ئىلە خالىڭغا كۆز.

قىلماغىل ئۇششاق ئارا مەن تەلبەدىن بىگانەلىق،

كىم قىلىپدۇر ھۇسن ئەھلى دۇنيىدا كۆپ ياتنى ئۆز.

ۋەسل ئارا ھەر كىمگە كۆرگەچ ئىلتىفاتىن تۈزمەدىڭ،

ئەي كۆڭۈل، ھىجران ئوتىغە نىچە كۈيسەڭ ئەمدى تۈز.

تاكى كۈيۈڭ تۇفراغىن ساۋۇردى رۇخسارىمدىن، ئاھ،

ئۈزر ئۇچۇن ئاللىڭدا قويدۇم ھەر زەمان تۇفراقا يۈز.

چەرخ چۈن بۇزدى قەرارۇ سەبرۇ ھۇشۇم كۆلبەسىن،

سەن ھەم، ئەي تۇفانى ئەشكىم، بار، ئانىڭ تەرھىنى بۇز.

چۈن ھۇسەينىي، تەۋبە سىندۇردى، مۇغەننىي، تۈز نەۋا

ھەم «ھۇسەينىي» پەردەسىندە، ساقىيا، سەن بادە سۇز.

ئەيزەن لەھۇ

قان كۆرۈپ ئەشكىمنى، كۆڭلۈم نالەسىنى سورماڭىز،

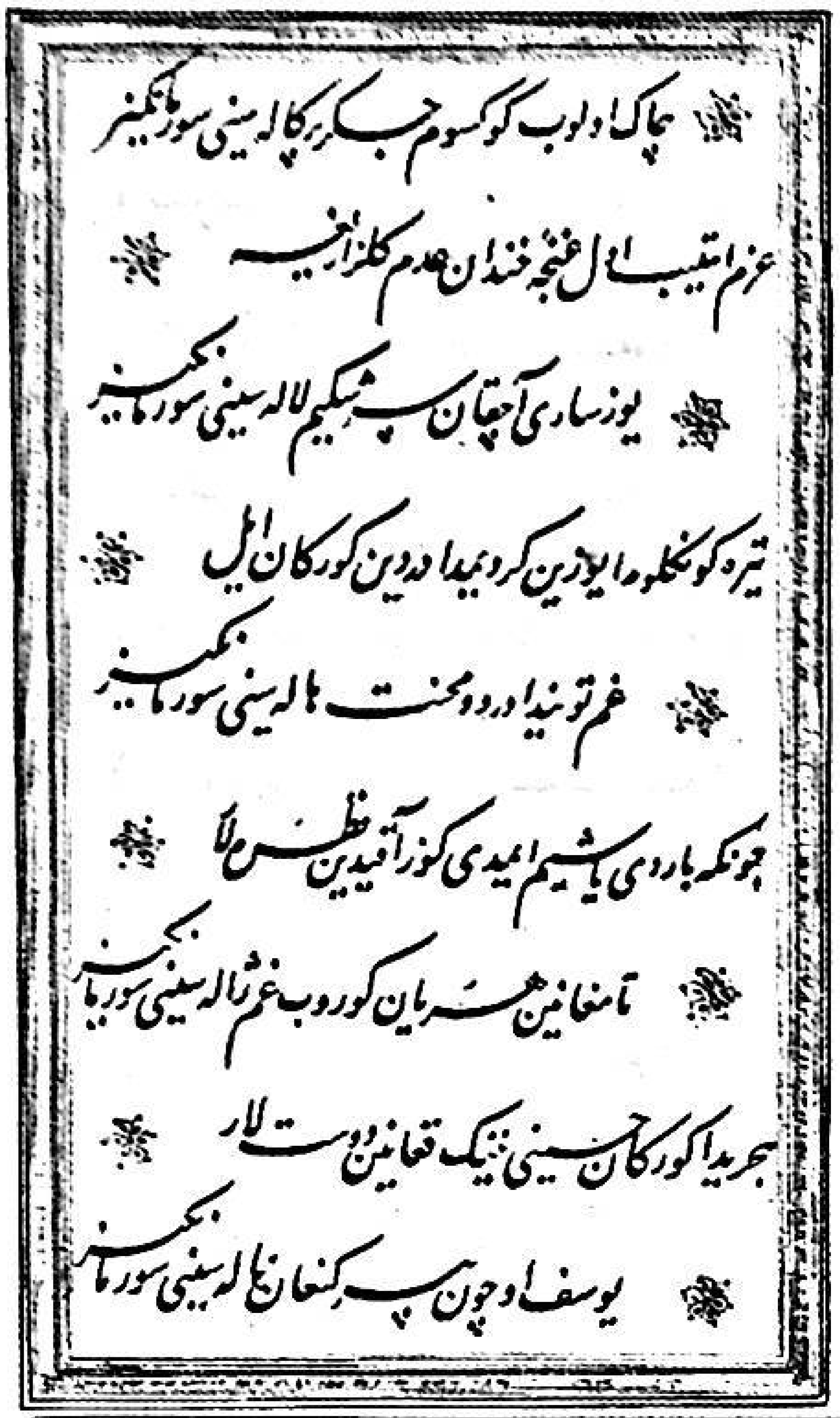

چاک اولوب کوکسوم جگر پرکالهسینی سورمانکیز
عزم اتیب ال غنچه خندان عدم گلزاریغه
یوز ساری آچقان سرشکیم لالهسینی سورمانکیز
تیره کونکلومده یوزین گردیمده دردین کورگان ایل
غم تونیده درد و محنت هالهسینی سورمانکیز
چونکه باردی یاشیم امیدی کوز آقیدین قطرهلار
تامغانین هریان کوروب غم ژالهسینی سورمانکیز
هجریدا کورکان حسینی نینک فغانین دوستلار
یوسف اوچون پیر کنعان نالهسینی سورمانکیز

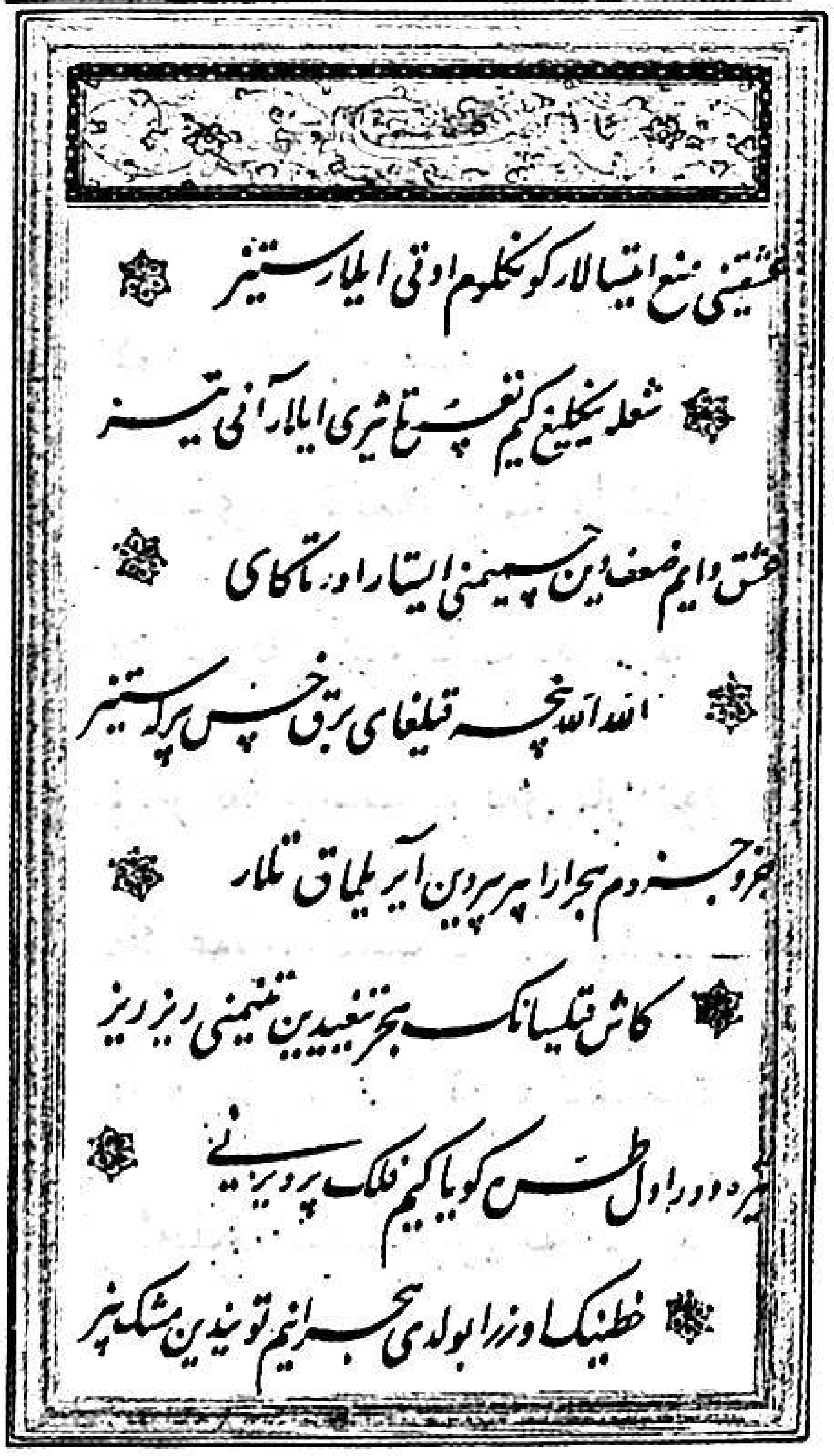

عشقینی منع ایتیالار کونکلوم اوتی ایلار ستیز
شعله ینکلیغ کیم نفس تاثیری ایلار آنی تیز
عشق دایم ضعفدین جسمیمنی ایستار اوتکاکی
الله الله نیچه قیلغای برق خس برله ستیز
جزو جزوم هجر ارا بیر بیردین آیریلماق تیلار
کاش قیلسانک هجر تیغیدین تنیمنی ریز ریز
تیره دور اول طره گویا کیم فلک پرویزینی
خطینک اوزرا بولدی هجرانیم تونیدین مشکبیز

چاك ئولۇپ كۆكسۇم، جىگەر پەرگالەسىنى سورماڭىز.
ئەزم ئېتىپ ئول غۇنچەئى خەندان ئەدەم گۈلزارىغا،
يۈز سارى ئاچقان سىرشكىم لالەسىنى سورماڭىز.
تىرە كۆڭلۈمدە يۈزىن، گەردىمدە دەردىن كۆرگەن ئەل،
غەم تۈنىدە دەردۇ مېھنەت ھالەسىنى سورماڭىز.
چۈنكى باردى ياشىم، ئەمدى كۆز ئاقىدىن قەترەلەر
تامغانىن ھەريان كۆرۈپ، غەم ژالەسىنى سورماڭىز.
ھەجرىدە كۆرگەن ھۈسەيىنىنىڭ فىغانىن، دوستلار،
يۈسۈف ئۈچۈن پىرى كەنئان نالەسىنى سورماڭىز.

ئەيزەن لەھۇ

ئىشقىنى مەنئى ئەتسەلەر كۆڭلۈم ئوتى ئەيلەر ستىز،
شۇئلە ياڭلىغكىم، نەفەس تەئسىرى ئەيلەر ئانى تېز.
ئىشق دائىم زەئىفدىن جىسمىمنى ئىستەر ئۆرتەگەي،
ئەللاھ، ئەللاھ، نىچە قىلغاي بەرق خەس بىرلە ستىز.
جۇزئۇ - جۇزئۇم ھەجر ئارا بىر - بىردىن ئايرىلماق تىلەر،
كاش قىلساڭ ھەجر تىغىدىن تەنىمنى رىز - رىز.
تىرەدۇر ئول تۇررە، گويىاكىم فەلەك پەرۋىزىنى
خەتتىڭ ئۇزرە بولدى ھىجرانىم تۈنىدىن مۇشكبىز.

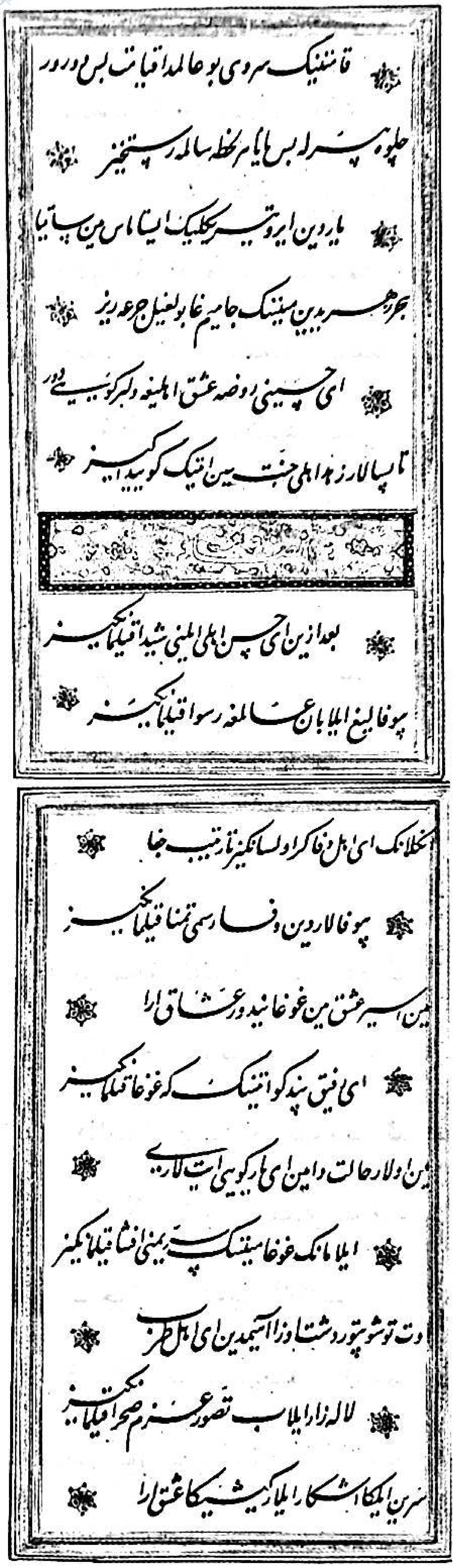

قامەتىڭ سەرۋى بۇ ئالەمدە قىيامەت، بەسدۇرۇر،

جىلۋە بىرلە بەس يانا ھەر لەھزە سالما رۇستەخىز.

ياردىن ئايرۇ تىرىكلىك ئىستەمەسمەن، ساقىيا،

ھەجر زەھرىدىن مېنىڭ جامىمغا بولغىل جۇرئە رىز.

ئەي ھۇسەينىي، رەۋزە ئىشق ئەھلىغە دىلبەر كۇيىدۇر،

تاپسالار زۇھد ئەھلى جەننەت، سەن ئانىڭ كۇيىدا كىز.

ئەيزەن لەھۇ

بەئدازىن ئەي ھۇسن ئەھلى، ئەلنى شەيدا قىلماڭىز،

بىۋەفالىغ ئەيلەبان ئالەمغە رەسۋا قىلماڭىز.

ئاڭلاڭ، ئەي ئەھلى ۋەفا، گەر ئۆلسەڭىز تارتىپ جەفا،

بىۋەفالاردىن ۋەفا رەسمى تەمەننا قىلماڭىز.

مەن ئەسىرى ئىشقمەن، غەۋغا نىدۇر ئۇششاق ئارا،

ئەي رەفىقى پەندگۇ، ئايتىڭكى: غەۋغا قىلماڭىز.

مەن ئۆلەر ھالەتدەمەن، ئەي يار كۇيى ئىتلارى،

ئەيلەمەڭ غەۋغا، مېنىڭ سىررىمنى ئىفشا قىلماڭىز.

ئوت تۇشۇپتۇر دەشت ئۆزە ئاھىمدىن، ئەي ئەھلى تەرەب،

لالەزار ئەيلەپ تەسەۋۋۇر، ئەزمى سەھرا قىلماڭىز.

سىررىن ئەلگە ئاشكار ئەيلەر كىشىگە ئىشق ئارا

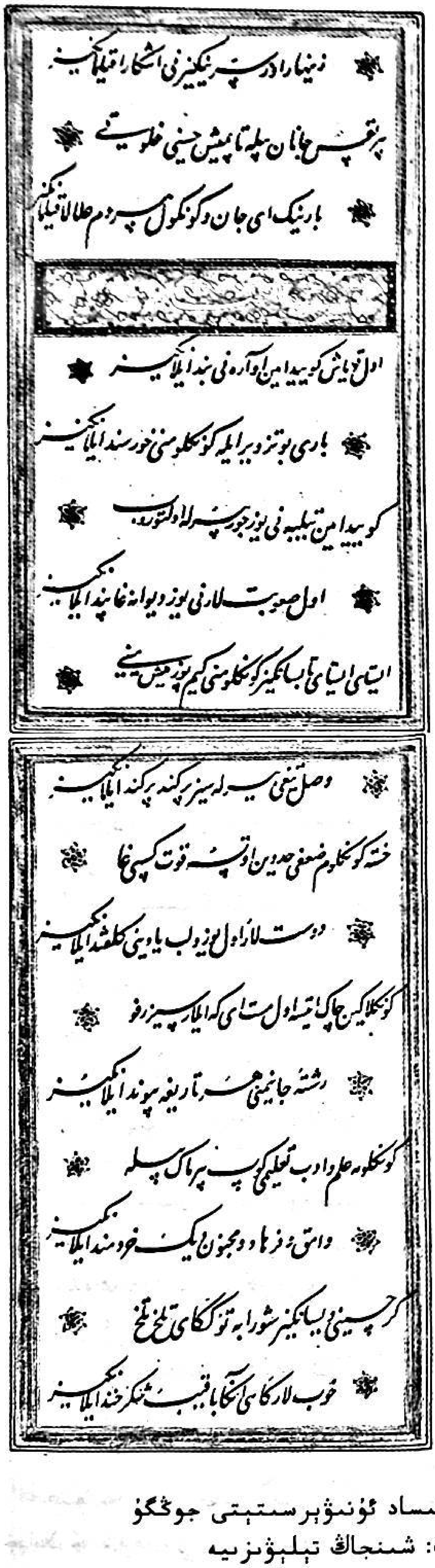

زىنھار ئۆز سىررىڭىزنى ئاشكارا قىلماڭىز.
ھەر نەفەس جانان بىلە تاپمىش ھۆسەينىي خىلۋەتىي،
بارىڭ، ئەي جانۇ كۆڭۈل، ھەردەم ئەلالا قىلماڭىز.

ئەيزدىن لەھۇ

ئول قۇياش كۇيىدا مەن ئاۋارەنى بەند ئەيلەڭىز،
بارى بۇ تەزۋىر ئىلە كۆڭلۈمنى خۇرسەند ئەيلەڭىز.
كۇيىدا مەن تەلبەنى يۈز جەۋر بىرلە ئۆلتۈرۈپ،
ئول سۇئۇبەتلەرنى يۈز دىۋانەغە پەند ئەيلەڭىز.
ئىستەي - ئىستەي تاپساڭىز كۆڭلۈمنىكىم، بۇزمىش مىنى
ۋەسل تىغى بىرلە سىز پەركەند - پەركەند ئەيلەڭىز.
خەستە كۆڭلۈم زەئفى ھەددىن ئۆتسە قوۋۋەت كەسبىغە،
دۇستلار، ئول يۈزۈ لەب يادىنى گۇلقەند ئەيلەڭىز.
كۆڭلەكىن چاك ئەتسە ئول مەست، ئەيكى، ئەيلەرسىز رۇفۇ،
رىشتەئى جانىمنى ھەر تارىغا پەيۋەند ئەيلەڭىز.
كۆڭلۈمە ئىلمۇ ئەدەب تەئلىمى كۆپ بەرمەك بىلە،
ۋامىقۇ فەرھادۇ مەجنۇندەك خىرەدمەند ئەيلەڭىز.
گەر ھۆسەينىي دىسەڭىز شۇرابە تۆككەي تەلخ - تەلخ،
خۇبلار، گەھى ئاڭا باقىپ شەكەرخەند ئەيلەڭىز.

داۋامى كېيىنكى ساندا

(نەشرگە تەييارلىغۇچىلاردىن گۇلئايىم ياقۇپ: شىنجاڭ مالىيە ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتى جوڭگو تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، ئوبۇلقاسىم مەمەت: شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى تەرجىمە مەركىزىدە)

www.nurkitap.com

موللا قۇتلۇق نەزەربەگ مۇھتەسىب، موللا كەنجى خاتىپ سايرامىي

دەر بايانى سايرام

نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزى ھاپىز

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: سايرام قەدىمىي ماكانلارنىڭ بىرى. بۇ جايدا مىلادىيەدىن ئىلگىرىلا مىڭئۆيي بىنا قىلىنىشقا باشلىغان. بۇ جايدا ئەھمەد يەسسەۋىي، موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا خوجا ئوغلى سايرامىي، نىمشېھىت ئەرمىيا ئەلى دامولا سايرامىي، موللا قۇتلۇق نەزەربەگ مۇھتەسىب ئاخۇنۇم سايرامىي ۋە باشقا كۆپلىگەن ئالىملار، تەرىقەت دېڭىزىنىڭ غەۋۋاسلىرى، مۇقام چىمەنزارىنىڭ خۇشناۋا بۇلبۇللىرى، تارىخ ئاسمىنىنىڭ ھۇمايۇنلىرى، نەزىم كانلىرىنىڭ گۆھەرلىرى، مەرىپەت كۆكىنىڭ ھىلالى، سەنئەت گۈلزارىنىڭ نىھالى، جاھان سىپاھلىرىنىڭ سەردارلىرى، ئەقىل ـ پاراسەت خەزىنىسىنىڭ ساھىبلىرى ئۆتكەن. بۇلارنىڭ ئىش ئىزلىرى، قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلىرى تارىخ بەتلىرىگە خاتىرىلەنگەن ھەمدە تارىختىن بۇيان كىشىلەرنىڭ ئېغىزىدىن ـ ئېغىزىغا تارقىلىپ بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن. بەزى مەلۇماتلار بولسا يېڭى تېپىلغان ھۆججەت، ماتېرىياللار ئارقىلىق بىزگە ئايان بولماقتا.

كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھوزۇرىغا سۇنۇلغان بۇ «دەر بەيانى سايرام» (سايرامنىڭ بايانى) ناملىق ئەسەرمۇ خېلى كۆپ ئىجتىمائىي، تارىخىي مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قىممەتلىك ئەسەر بولۇپ، ئۇنى ئۇلۇغ بوۋام موللا قۇتلۇق نەزەربەگ مۇھتەسىب ئاخۇنۇم سايرامىي بىلەن بوۋام موللا كەنجى خاتىپ سايرامىيلار يازغان. كىچىك چاغلىرىمدا دادام بۇ ئەسەرنىڭ قول يازمىسىنى تولا ئوقۇيتتى. مەنمۇ بۇ قىسسەنى تولا ئوقۇيتتىم ھەمدە يادلىۋالاتتىم. 1960 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ كۆتۈرۈلگەن ھەمدە ئون يىل داۋاملاشقان بوران ـ چاپقۇندا بۇ ئەسەر كۆيدۈرۈلۈپ، ئاران تۆت بېتىلا ساق قېلىپ ھازىرغىچە يېتىپ كەلدى. كېيىن مەن يادلىغانلىرىمغا ھەمدە باشقىلارنىڭ قەغەز يۈزى ۋە كاللىسىغا خاتىرىلىۋالغانلىرىغا ئاساسەن ئۇشبۇ قىسسەنى تولۇقلىدىم. ئەينەن تولۇقلاشقا ئىمكان بولمىغان جايلىرىنى غۇۋا ئېسىمدە قالغان مەزمۇنلار بويىچە يېزىپ چىقتىم ھەمدە خاتىمە قىسمىدا ئىجادىي شېئىرىمنى قوشتۇم. ئەسلىي قول يازما بار تۆت پارچە شېئىردا ئەينى دەۋرنىڭ تىل ـ يېزىق ئەھۋالى ياخشى ئەكس ئەتكەن، ئەمما باشقىلارنىڭ ۋە ئۆزۈمنىڭ خاتىرىسىگە ئاساسەن تولۇقلىغان شېئىرلاردا ئەينى دەۋرنىڭ تىل ـ يېزىق ئەھۋالىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە ئىمكان بولمىدى، چۈنكى، كۆچۈرۈۋالغان ياكى كاللىدا خاتىرىلىۋالغان شېئىرلارنىڭ تىلى تىل ۋە يېزىقنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ كېتىدىكەن. شۇڭا، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇنى توغرا چۈشىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

قىسسەدە دىيارىمىزدىكى، بولۇپمۇ سايرامدىن ئىبارەت بىر يۇرتنى مەركەز قىلغان ھالدا ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلارغا ئالاقىدار خېلى كۆپ ئۇچۇرلار خاتىرىلەنگەن بولۇپ، بۇ مۇئەييەن ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. مۇشۇ سەۋەبلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ ئەسەرنى كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھوزۇرىغا سۇندۇم.

1

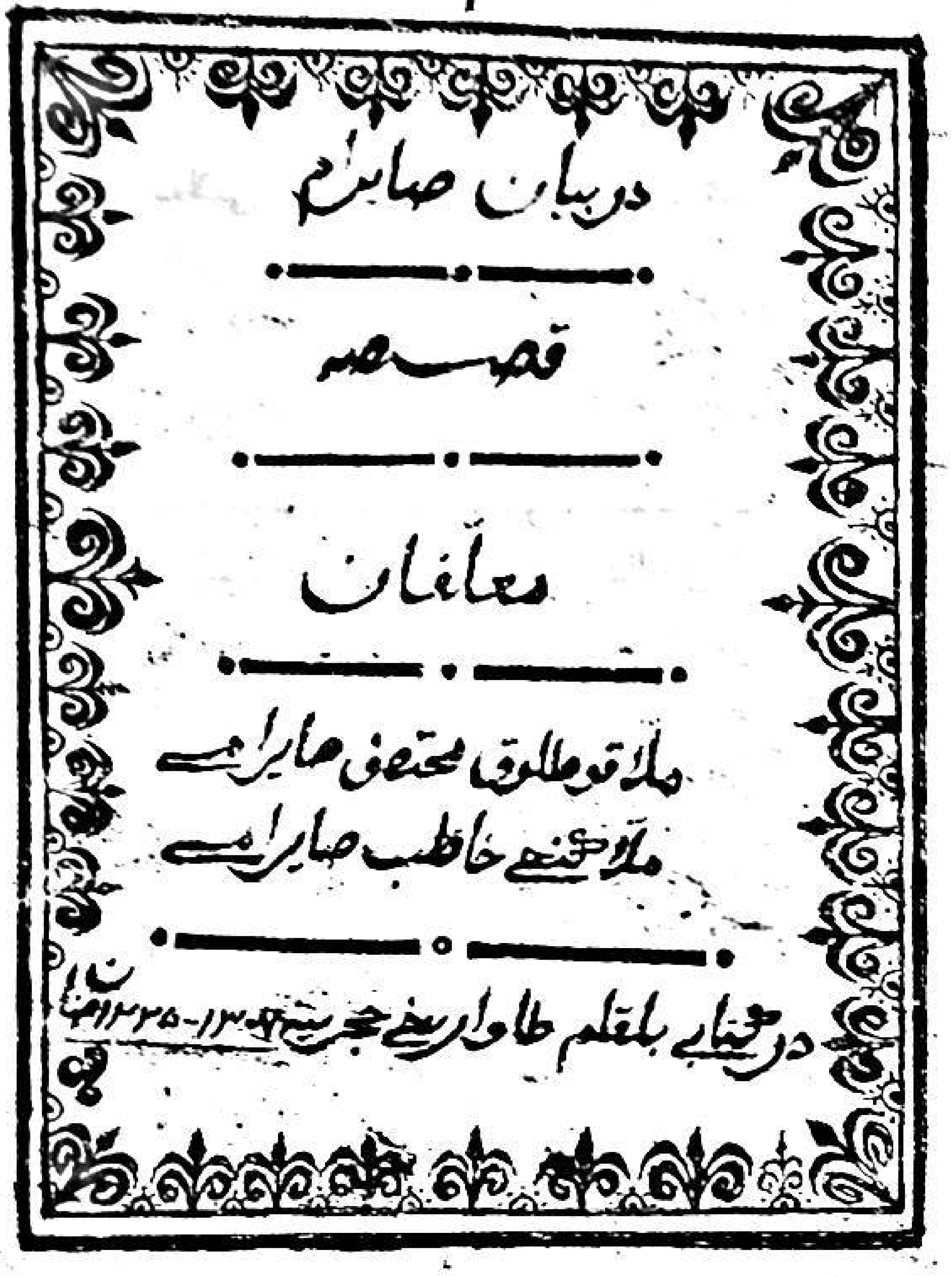

2

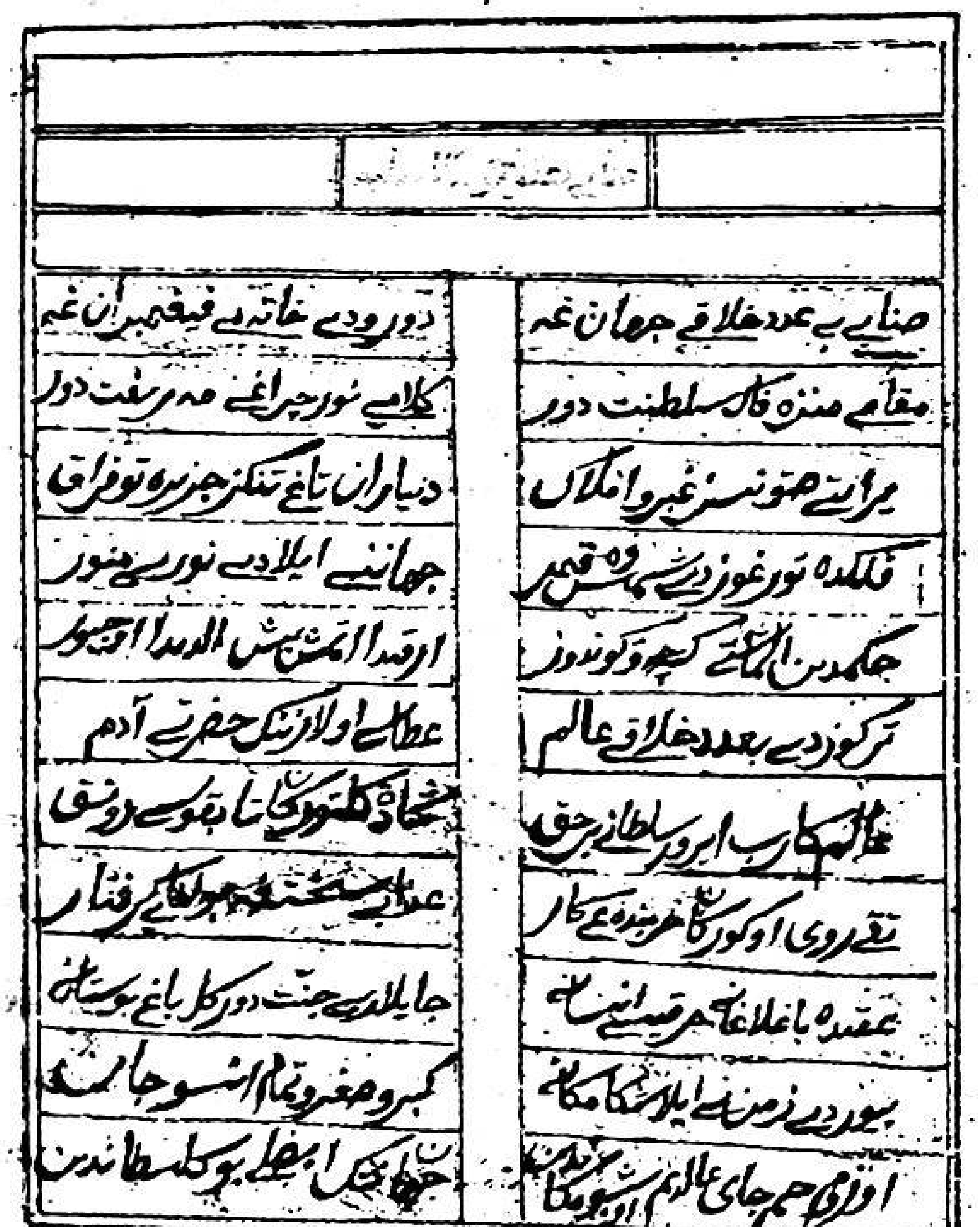

سەنايى مۇسەننفى رەھمەتۇللا ئەلەيھى

سەنايى[1] بىئەدەد[2] خەللاقى[3] جەھانغا،
دۇرۇدى خاتەمى[4] فەيغەمبەرانغا.
مەقامى مۇنەززە[5] فاك سەلتەنەتدۇر،
كەلامى[6] نۇر چەراغى مەئرىفەتدۇر.
ياراتتى سۇتۇنسىز[7] غەبراۋۇ ئەفلاك[8]،
دىياران تاغ ـ تېڭىز، جەزىرە، تۇفراق.
فەلەكدە تۇرغۇزدى شەمسۇ قەمەر[9]،
جەھاننى ئەيلەدى نۇرى مۇنەۋۋەر.
ھۆكمىدىن ئالماشتى كېچەۋۇ كۈندۇز،
ئارقىدا ئاتمىش بەش، ئالدىدا ئۈچ يۈز.
تىرگۇزدى بىئەدەد خەللاقى ئالەم،
ئاتاسى ئۇلارنىڭ ھەزرەتى ئادەم.
ئالەمگە رەب ئېرۇر سۇلتانى بەرھەق،
شەھادەت كەلتۇرگەن تاپقۇسى رەۋنەق.
تەقى روي ئۆگۈرگەن ھەر بەندەئى كار،
ئەزابى سەختىغە بولغاي گىرىفتار.
ئەقىدە باغلاغان ھەر قايسى ئىنسان،
جايلارى جەننەتدۇر گۇل باغۇ بۇستان.
بۇيۇردى زەمىننى ئەيلەشكە مەكان،
كەبىرۇ سەغىرۇ[10] تەمام ئىنسۇ جان.
ئۆزۈم ھەم جاي ئالدىم ئۇشبۇ مەكاندىن،
جەھاننىڭ ئەبزەلى بۇ گۇلستاندىن.

نەسەبى مۇسەننفى[11] رەھمەتۇللا ئەلەيھى[12]

ئاتىم كەنجى ئۆزۈم مىسكىن بىچارەمەن،
بار ھەياتىم ئەل ئىشقىدا ئەۋۋارەمەن.
ئاتام ئىسمى قۇتلۇق نەزەر، خاجە نەسلى،
مۇقەددەمدە مەنزەلگاھى چىميان[13] ئەسلى.
غافۇر نەزەر غايىب نەزەر ئەجداد بىزگە،
خاجە نەزەر بابامىز ھەم ئۇستاد بىزگە.
مۇقەددەمدە قۇتلۇق نەزەر ئاتام يازغان،
يەسسي، چىميان يۇرتلارىنى تالاي قازغان.
نىيەت قىلدىم مەن يازاي دەپ يۇرت بايانى،
جەھان فانىي، بۇ ئۆمرىنىڭ يوق فايانى.

nurkitap.com كىتاب نۇر بېكىتى

ئۆلۈپ كەتسەم، بۇ كىتابىم نىشان قالسۇن،
ئەقرەبالار[14] ئوقۇپ مېنى ئەسكە ئالسۇن.
خۇدايا، بۇ ئىشلارىمغا مەدەد ئەيلە،
ھەر بەلايى مەرەزلەردىن سىھھەت ئەيلە.

زەبانى مۇسەننىفى رەھمەتۇللا ئەلەيھى

باشتا ئىلھام، قولدا قەلەم، دىلدا فىكر،
يۈرەكدە ئوت، جاندا ئىشق، تىلدا زىكر.
ئۆتتى كۈنلەر، ئۆتتى ئايلار قالدى كۆپ ئىش،
يېقىن كەلدى ئۆلۈم خەۋفى، چۈشتى تەشۋىش.
پۈكۈلدى بەل، تۆكۈلدى چىش، ئولغايدى ياش،
قىران ئەردىم قىروۋ قوندى ئاقاردى باش.
ھەيات ئەرمەس ئەل ـ يۇرتىنى كىم سۆيمەسە،
ئادەم ئەرمەس ئەل ئىشقىدا ھەم كۆيمەسە.
ئەل ـ يۇرتىدىن كەچكەنلەرنى كۆردۈم چەندان[15]،
ئانداغلارنىڭ قەلبىدە يوق قىلچە ئىمان.
ئاشىق ياڭلىغ[16] بۇ قەلبىمدە مەھبۇب ئىشقى،
ياندى ۋىجدان بولدى گۈلخان كۆيۈپ فىشتى.
ئالغىن، كەنجى، قولغا قەلەم ھەقنى كۆزلە،
ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا راسنى سۆزلە.

ئىبتىدائى مۇقەددەمە

كەلامىمغە بولسۇن ھەقنىڭ ئىنايەتى،
يۇرت نامىنى ئايتۇر سايرام ۋىلايەتى.
بۇ يازغانىم مۇقەددەمە ئىبتىداسى،
«ئامىن» دەڭلار، تەمام بولسۇن ئىنتىھاسى[17].
بۇ سايرامىنىڭ تەۋارىخى مۇقەددەمدۇر،
زەمانلاردىن ئەھلى ئىنسان مۇجەسسەمدۇر.
بۇ دىيارنىڭ شەيخ ـ شەبابى[18]، قىز ـ جەۋانى،
تۈركىي تىللىق ھەنەفىيە مۇسۇلمانى.
بۇندا بىسيار خەلايىقلار مەسكۇن[19] بولغان،
چەندان مەزار ـ مەشايىخلار مەدفۇن[20] بولغان.
فىرى مۇرشىد ئىبراھىم شەيخ تۇغۇلغان جاي،
قەبز[21] بولۇپ لەھەت ئىچرە قويۇلغان جاي.
ئاقتائاتام، قىلىچئاتام بۇندا ياتار،
سۇلتانئاتا، سەئىدئاتا قاتار ـ قاتار.

٣

٤

سەرزەبان

زەبانىمنى بەيان ئەيلەي مەكانىمدىن،
نامى مەشھۇر ئەزىز يۇرتۇم سايرامىمدىن.
سايرام دېمەك توقسۇن، سايرام، قىزىل دېمەك،
ئاخىرىغا ئۇلاپ يانا قېيىر[22] دېمەك.
سايرام ئۆزى بىر ۋىلايەت كۆپ مەھەللە،
توقسۇن، سايرام، قىزىل، قېيىر فەللەمۇ فەللە.
سايرامدىكى سۆزلەپ ئۆتكەن يۇرتنىڭ ئۆزى،
مۇقەددەمدە بولغان ئىكەن بىردىن يۈزى.
بۇ سايرامدا تاغمۇ ئېقىن، دەريالار كۆپ،
ھەم قەدىمىي تەۋارىخى ئىزنالار كۆپ.
بىلمەس بۇنى يېڭى ئۆسكەن نەۋ جەۋانلار[23]،
يېزىپ كەتكەن، بۇرۇن ئۆتكەن تارىخدانلار.
ئىزدەپ – سوراپ يېزىپ چىقتىم كېزىپ ھەريان،
بەس، ئەتەكى ئەۋلادلارغا بولسۇن ئەيان.
قەلەم ئالدىم قەدىمقىلەر ئىزىن بېسىپ،
ياشانغاندا بۇ ئىش ماڭا بولدى نەسىپ.
گاھ قىلۇرمەن كىتابىمنى كىميانە،
گاھ بولۇرمەن مەلامەتكە چوڭ نىشانە.

*   *

بۇ سايرامنىڭ بەكمۇ ئاۋات بازىرى بار،
شەيخ ئەۋلىيائاتا ئاتلىق مازىرى بار.
سايرامدا بار بازار، يېزا، كەنت، ئايماق،
نام چىقارغان ئەل ئىچىدە قېتىق، قايماق.
بۇ سايرامنىڭ ئايماقىدۇر لاپا – بوغان[24]،
ئادەملىرى زەبەردەس ھەم يوغان – يوغان.
كانچىتام[25]، تۇر[26]، ئارامە(ھە)للە[27]، يەزەكقايغۇ[28]،
تاغ باغرىدا ساپ ھاۋالىق ياخشى جاي ئۇ.
كۆتەمە ھەم سايزەرەتۇ قاش مە(ھە)للىسى،
قاراياغاچ، ئۈچ يەنە توقاچ مە(ھە)للىسى.
يېڭىباغ ھەم شاھ مە(ھە)للىسى ئوتتۇرىسىدا،
مىڭجىگدە دەپ بىر كەنتى بار يۇقىرىسىدا.
قارادۆۋە دەپ جايى بار، قەدىم قورغان،
قىلدى ۋەيران دەۋر – دەۋران جۇت شىۋىرغان.

توقسۇن، ياتۇر، جىرغىلانلار مە(ھە)للە ئىسمى،
ئۇشبۇ جايلار بۇ سايرامنىڭ ھەم بىر قىسمى.
ئاناقىز ھەم بالاقىز دەپ ئايمىقى بار،
ئايماقلارنىڭ خېلى يىراق ئارىلىقى بار.
بىر جايى بار، نامى ئۇنىڭ مارجانتېرەك،
ئادەملىرى بەكمۇ باتۇر ھەمدە زېرەك.
تار جىلغىدا بار يەنە غول[29]، قاسساپتورغاي[30]،
يايلىقىدا كۆل ۋە ئايتاش قاتارلىق جاي.
تۆگەبوينى[31]، شىتاچى[32] ھەم يېڭى لەنگەر[33]،
كۆھىباغ[34] ھەم جىغانباغ[35] دەپ ئاتالغان يەر.
ئېدىرلىقتا يالغۇزتال[36] ھەم قالماققوتان[37]،
يەنە تېخى پوپايېقىن[38]، قوزغۇنداۋان[39].
لەڭگەربۇلاق[40]، ئەشمەقىيا[41]، چوڭقۇر ئېقىن،
سېرىقكۆتەل[42]، يىقىلغانتاغ[43]، يوللار قىيىن.
شەيتان شەھىرى، مەمەيا ھەم قاراقاڭشار،
ئاياغكېچىك، شوربۇلاق دەپ جايلىرى بار.
جەنۇبىدا چۆلتاغ بىلەن خامپاساي بار،
تاغۇ دەريا ئارىسىدا چوڭ توقاي بار.
شەرقىدە بار ئويچاكاندا يەنە تۇرتام،
يېزىۋەرسەم گەپ بەك تولا، بولماس تامام.
مۆچىبا[46] ھەم روشەنبۇلاق[47]، ئاقتامازار[48]،
كوناشەھەر دېگەن جاينىڭ بەك داڭقى بار.
ئاقداۋان[49] ھەم كوناشەھەر، چاغانتوقاي[50]،
يوللىرىمۇ يار لېۋىدە ئەگرى – دوناي.
قىرغىز مە(ھە)للە، سۆگەتبۇلاق، مازارغوجام،
بۇ مازارنىڭ نامى مەشھۇر قىلىچ ئاتام.
قىرمىشئاتا، قىلىچئاتا بىر تۇغقاندۇر،
شاھادەتنىڭ شارابىغا يولۇققاندۇر.
پىرى مۇرشىد ئىبراھىم شەيخ تونۇلغان جاي،
ئۇنىڭ پۇشتى قۇل خاجە ئەھمەد تۇغۇلغان جاي.
ھازىرىمۇ ھەم كۆپ بۇ جايلاردا شەيخ ئەۋلادى،
دىللىرىدا ئەجدادىنىڭ ئىشقى – يادى.
جىگدەلىكۇ بەشتوغراق ھەم بەگچە مە(ھە)للە،
مىس-مە(ھە)للىسى، تېتىر، تۇرتام پەللە – پەللە.
سۇلتانئاتا بەشتوغراقنىڭ مازىرىدۇر،
سۇلتان سوتۇق بۇغراخاننىڭ ئەۋلادىدۇر.
مازار غوجام، توغراق، تېتىر قاتار – قاتار،

سەئىدئاتا تېتىر دېگەن جايدا ياتار.
سەئىدئاتا شېھىت ئەمەس غازى بولغان،
ئەينى چاغدا ئەردەبىلگە[51] قازى بولغان.
قارىغاي مە(ھە)للە، چوناق مە(ھە)للە، جەرەنبۇلاق[52]،
بۇ جايلاردا ئوخشار گۇرۇچ، بۇغداي، قوناق.
دۆڭشو بىلەن ھاپباز مە(ھە)للە ئوتتۇرىسىدا،
توقاي دېگەن بىر مە(ھە)للە بار يۇقىرىسىدا.
يول ئۈستىدە بازىرى بار نامى ئۆتەڭ،
يىگىتلىرى بەكمۇ باتۇر، قىزلار سەتەڭ.
يەنە تېخى زىرقتوتان[53]، مارجانبۇلاق[54]،
بۇلاق بويلاپ يايلىشىدۇ كۆپ ئات - ئۇلاق.
قىزىل دېسە، مىڭئۆي دېمەي ئۆتمەك تەستۇر،
ئېدىر ئارىلاپ كەتكەن يوللار ئېگىز - پەستۇر.
شېرىن كەلگەن قىزىلغىمۇ ساياھەتكە،
كۆرۈپ غارنى ئىشقى تولغان ساداقەتكە.
غار ئىچىدە پەرھادنىمۇ كۆرگەن ئىدى،
ئاتەش قەلبى چىن دىلىدىن سۆيگەن ئىدى.
پەرھادمۇ ھەم ئۇشبۇ جايدا تاغلار كەسكەن،
مۇزئارت سۈيى شەھرىيارغا ئاتلاپ ئۆتكەن.
قىيالارغا ئۇ شاھانە ئۆيلەر قازغان،
مۇئەللىپلەر چەندان - چەندان ئەسەر يازغان.

* *

بۇ ھەقتە كۆپ گەپ ئۇزارتماي چۈشەي يولغا،
قېيىر تامان قامچا ئۇراي مەن دۇلدۇلغا.
سايراملىقنى دەيدۇ ئادەمنىڭ يامانى،
ئەمدى كەتتىم يول ئېلىپ قېيىر تامانى.
بايان ئەيلەي سەھىپەمدە قېيىر بابىن،
تالاي يىللار قىلىپ كەلگەچ ئىزتىرابىن[55].
تاغ ئىچىدە بىر مە(ھە)للە بار «قېيىر» دەيدۇ،
بارغان كىشى يوللىرىنى قىيىن دەيدۇ.
قېيىر ئۆزى تاغ ئىچىدە مە(ھە)للە ئۆزۈك،
ئادەملىرى بەك ئويۇنچى، كۆڭلى تۈزۈك.
قېيىر دېگەن چوڭ بىر يېزا پارچە ئايماق،
سىيراب[56] ئۇندا گۆش ۋە قىمىز، قېتىق، قايماق.
قازانچى[57] ھەم ئاراگەمە[58]، يۇلغۇنياقا[59]،
يىراق ئەمەس يوللىرىغا كەتمەس تاقا.

گەر بارسىڭىز قاراغول[60] ھەم مىسبۇلاقتا[61]،
يوللار ئۇزۇن بوغۇز ئېلىك ئات - ئۇلاقتا.
ئات - ئېشەكنىڭ تۇيىقىغا تاقا قېقىلىڭ،
قورسىقىنى ئاچ قويماستىن ئوبدان بېقىلىڭ.
ئالتۇنقوش[62] ھەم بوزكىرىكى[63] تاغ ئىچىدە،
گەر بارسىڭىز يالغۇز يۈرمەڭ تۈن - كېچىدە.
بۇ تاغلاردا ئېيىق، يىلپىز، تۈلكە، بۆرە،
يالغۇز ئەمەس توپ - توپ يۈرەر گۇرە - گۇرە.
چىمران[64] بىلەن ئۇكەدۆۋە[65]، بوستانتېرەك[66]،
ئادەملىرى پالۋان سۈپەت، قورقماس يۈرەك.
ئالتۇنقوشنىڭ تاغلىرىدۇر تامام ئالتۇن،
دەريالىرى ئۆركەشلىسە، چىقار شاۋقۇن.
تاغلىرىدا بۇغا - مارال، كېيىك، ئارقار،
قىيالاردا قانات قاقار بۈركۈت، شۇڭقار.
قاپتاللاردا ئۇلار، كەكلىك، چىل، بۆدۈنە،
ئوتلاقلاردا كۇدە كۆكى ھەم پىدىنە[67].
چۈغلۇقچېچەك[68] سىزگە باقار ئوچۇق چىراي،
تىك قارىغاي، تېۋىلغا ھەم شىلۋا، ئىرغاي.
ھەر كىشىنى قىلار شۇنچە كۆپ مەھلىيا،
تاغ لەيلىسى، چىمچىمكۆز ھەم ئادەمگىياھ.
بۇ جايدىكى ئوت - چۆپلەرمۇ دورا بولۇر،
ۋاقتى كەلسە ئۆلۈمگىمۇ چارە بولۇر.
قايتىپ يەنە راۋان بولاي سايرام تامان،
قېيىر، قىزىل، توقسۇنلارمۇ قالدى ئامان.
سايرام ئورۇن ئالغان جايدۇر مۇزئارت قېشى،
بۇلاقلارى ئاققان يېرى تۈگمەن بېشى.
بۇلاقتىكى زەمزەملىرى بەكمۇ سۈزۈك،
ئادەملىرى بەكمۇ سېخىي، كۆڭلى تۈزۈك.
تاڭ سەھەردە بۇلبۇللىرى سايراپ تۇرار،
خۇش سادالار يۈرت ئىچىگە تاراپ تۇرار.
سايرامنىڭمۇ كونا - يېڭى بازىرى بار،
كونىسىنىڭ ئاياغىدا مازىرى بار.
بازىرىدا قېتىق - قايماق، چامغۇر - زەردەك،
خوتۇنلىرى سودا قىلار ئەينى ئەردەك.
ئويۇنچى ھەم چاقچاقچىدۇر سايرام خەلقى،
دوست، ئىناقلىق مۇھەببەتنىڭ كانى بەلكى.
بار ھۈنەرۋەن، مالچى، دېھقان، ئەشرەپلىرى،

بەكمۇ قىزىق بۇ سايرامنىڭ مەشرەپلىرى.
سايراملىقنىڭ «هارامزادە» قالپىقى بار،
بايقىمسالىڭ مەشرەپلەردە پايپىقى بار.
«سايرام» دېگەن بۇ ئىسىمنىڭ ئۆتمۈشى بار،
تارىخلاردا دەلىل - ئىسپات پۈتمىشى بار.
سايرام ھەقتە ئەل ئىچىدە بار رىۋايەت،
بولغان ئىكەن مۇقەددەمدە بىر ۋىلايەت.
بۇ ۋىلايەت تارىخلاردىن ئورۇن ئالغان،
ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا مىراس قالغان.
بايان ئەيلەي بولۇپ ئۆتكەن ھېكايەتنى،
ئۇسال قىلغان ئەينى چاغدا بەدۆلەتنى.
ھازىرمۇ بار بۇ گەپ ئەلنىڭ ئېغىزىدا،
يازدىم شۇڭا رەتلەپ تارىخ مېغىزىدا.

ۋىلايەت

بۇ سايرامدا نۇرغۇن ئەۋلاد ئۆتكەنىكەن،
تارىخچىلار سەھىپىگە پۈتكەنىكەن.
ئەل ئاغزىدا بايان بولغان مۇنداق سۆز بار،
بىلىپ قېلىڭ، بۇنى سىزگە ئەيلەي ئىزھار.
دانىشمەنلەر دىيارىنى گۆھەر دەيدۇ،
سايراملىقلار بازىرىنى شەھەر دەيدۇ.
ۋىلايەتنىڭ تارىخلاردا ئىزى ھەم بار،
ئەجدادلارنىڭ ئىنئام قىلغان سۆزى ھەم بار.
مۇقەددەمدە ئاتالغانىكەن سايرام ۋە باي،
مۆھۇر باسقان خەت - چەكلەردە «شايا توقاي».
تارىخلاردا خانلىقلارمۇ كۆپ بولۇشقان،
ئۆز ئالدىغا يۇرت سورىشىپ، نەپ ئېلىشقان.
مىلادىيەنىڭ كۆپ مۇقەددەم ئەسىرىدە،
سايرام ئىكەن شۇل كوچارنىڭ تەسىرىدە.
باي ۋە سايرام، توقسۇ، شايا ھەمدە كوچار
ئاتالغانىكەن ئەل ئاغزىدا «چوڭ شەھرىيار».
سايرام شۇ چاغ كوچار خانىغا قارايدىكەن،
خان ھۆكۈمى بۇ يەرلەرگە تارايدىكەن.
تۇرغانىكەن شۇ خانلىقنىڭ ئەمەلدارى،
تۇگىمەسكەن ئەلنىڭ ئەلەم، قايغۇ - زارى.
ئاتايدىكەن كوچارنى «كۆسەن» دىيارى،
سايرام ئىكەن شۇ دىيارنىڭ ۋىلايىتى.

سايرام

تۇرار ئىكەن تالاي زالىم ھۆكۈمرانلار،
قاغان، تېكىن، بارلاس، چۇراس ئالامانلار.
ئالمائاتا، يەتتەسۇ ھەم چارىن، چېلەك،
ئۇش، قاراقول ھەم ئىسسىقكۆل، نارىن، بېشكەك.
ياركەنت، يەسسى، ئوترار، تالاس ھەمدە سۇياپ،
چىمكەنت، پىسكەنت، تاشكەنت، سايرام ھەم ئىسفەجاپ.
ئىلى، چۆچەك، ئالتاي، قومۇل بىلەن تۇرپان،
ئاقسۇ، كۇچا، كورلا، بۈگۈر، تەكلى ماكان.
ئاتۇش، قەشقەر، ياركەنت بىلەن قارغىلىق ھەم،
گۇما، خوتەن، لوپ ۋە چەرچەن، چاقىلىق ھەم.
سەركۇھ بىلەن خۇنجىراپ ھەم قاراڭغۇ تاغ،
كۇئىنلۇن ھەم قاراقورۇم قالماي ئۇ چاغ.
پەيزىئاۋات ھەم مەكىت، پوسكام، مارالباشى،
شەھرى كېتىك ھەم تارىمنىڭ ئىككى قاشى.
پايانسىز جاي قۇنتەيجىگە قارايدىكەن،
پەرمانلىرى ئۇ يەرلەرگە تارايدىكەن.
قالماقلاردىن نويانلارنى تۇرغۇزۇپتۇ،
ھوقۇقىنى ئۇ يەرلەرگە يۈرگۈزۈپتۇ.
كەڭ ئاۋامنىڭ كۆرگەن كۈنى كۈلپەت ئىكەن،
ئۇزۇقلۇقى زەھەر - زۇقۇم، زۇلمەت ئىكەن.
قايسى ئۆينىڭ مورىسىدىن چىقسا تۈتۈن،
تۈتۈن پۇلى دەپلا سېلىق ئالار شۇ كۈن.
نۆكەرلىرى بەش - ئالتىسى كېلىپ ئۆيگە،
يەپ - ئىچەركەن تۆرە بولۇپ چىقىپ تۆرگە.
ئاش - تائامنى تۈگىتەركەن يەپ ھەم يالاپ،
مال - مۈلكىنى ئېپكېتەركەن بۇلاپ - تالاپ.
ئەركىنگىنە ئۆيگە قازان ئاسالماسكەن،
ئەل ئازادە ئەل قاتارى ياشالماسكەن.
گەر بىراۋنىڭ خوتۇنلىرى تۇغسا ئوغۇل،
جان پۇلى دەپ ئالار ئىكەن ئون تەڭگە پۇل.
قىز تۇغۇلسا بەش تەڭگە نەق ساناپ ئالار،
ئۆيدىكىلەر دەرد - ئەلەمدە قاقشاپ قالار.
ئاياغ كەيسە، ئايدا ئالار ئالتە يارماق،
كەيمىگەنلەر يانتاق چاپار يالاڭئاياغ.
جازا بېرەر قىڭراقتا چۆپ تاراشلىسا،

نۇر كىتاب

قامچا ئۇرار قولدا ئۇزۇپ چۆپ تاشلىسا.
ئەر بېشىدا تەمرەتكىسى بولسا تەمتەم،
تۆت تەڭگە پۇل ئالار ئىكەن تۇرۇپ مەھكەم.
ھەر كىشىنىڭ ئۇيما تېزى بولسا ئەگەر،
كۆرگەن ھامان ئون تەڭگىنى ئېلىپ كېتەر.
گەر بېشىدا قىرما تېزى بولغان ئەردىن،
قاتتىق تۇرۇپ ئالار قىرىق تەڭگىدىن.
بولسا مىسباش مەيلى كىمكى ئەگەرچەندە،
«مىڭ تەڭگە باج بەر» دەپ قىلۇر پاراكەندە.
بولسا بىراۋ ئەگەر ئېگىز لەڭمەن پاچاق،
«سېپىلگە چىق» دەر، چىقمىسا ئىشى چاتاق.
قايسى بىركىم بولسا بىرئاز بويى پاكار،
ئارتار ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئېغىر تاغار.
قاي بىراۋنىڭ تېنى بولسا سېمىز ـ يوغان،
«باي مۇشۇ» دەپ قويار ئاڭا ئېغىر ئالۋان.
ئەگەر تېنى بولسا ۋىجىك، ئورۇق ـ ئاۋاق،
«كارغا كەلمەس رودۇپاي» دەپ ئۇرار تاياق.
تۇن ـــ كېچىدە بىرەر ئۆيدە ياقسا چىراغ،
نەچچە سالدات كېلەر قولدا قورال ـ ياراغ.
«نېمە ئۈچۈن تۈن ـ كېچىدە ياتمىدىڭ» دەپ،
«ئوردىمىزغا ئوت قويۇشقا قەستلىدىڭ» دەپ؛
تۈپتۈز قىلار ئۆينى راسا يېقىپ گۈلخان،
ئۆي ئىگىسى بولۇپ كېتەر خانىۋەيران.
ئىككى يارماق بىر ئاخشاملىق جىنچىراغقا،
«بېرىسەن» دەپ بۇيرۇق سوقار ھەممە ياققا.
توخۇ، ئۆردەك باققانلاردىن تۇخۇم پۇلى،
ھويلىسىدا باراڭ بولسا ئۈزۈم پۇلى.
لەشكىرىگە چىل، بۆدۈنە ئوۋلاتقۇزۇپ،
ئىتلىرىغا تۈلكە، توشقان قوغلاتقۇزۇپ.
ھەممە يەردە زىرائەتنى قىلىپ پايمال،
خامانلاردىن چىقار ئىكەن دانسىز پاخال.
باغلىرىدا بولسا ئەگەر يېمىش ـ مېۋە،
شاخلىرىنى يېرىپ ئالار مىسلى دىۋە.
ئەل ـ ئاۋامغا ئاراملىق يوق بىرەر سائەت،
بۇ زۇلۇمغا ئەھلى سايرام قىلماي تاقەت.
مەسلىھەتتە بىرلىشىپ ئەل راسلىنىپتۇ،
قۇنتەيجىگە قارشى جەڭگە ئاتلىنىپتۇ.

ئەر ـ خوتۇنۇ چولڭ ـ كىچىكۇ قېرى ھەم ياش،
قوللىرىدا تاياق ـ توقماق، تىغ بىلەن تاش.
بىر كېچىدە قوزغىلىپتۇ بولۇپ ۋۇلقان،
«زالىملار تېز يوقالسۇن» دەپ سېلىپ چۇقان.
بۇ يەردىكى نويانلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ،
ئوردىسىنى ئۆلۈكلەرگە تولدۇرۇپتۇ.
قاچقىنىنى قوغلاپ تۇتۇپ تاغ ـ دالادىن،
چاناپ ـ چەيلەپ چىقىشىپتۇ راست پۇخادىن.
قۇنتەيجىگە خەۋەر قىپتۇ بىرسى قېچىپ،
تەيجى يەنە ئۆز رەسمىچە ئەنت ئىچىپ.
ئاتلىنىپتۇ قايتا يەنە سايرام تامان،
ئۆزى زالىم، كۆزى قانلىق پەيلى يامان.
سەپ ـ سەپ بولۇپ سان ـ ساناقسىز سالداتلىرى،
كېلىپتۇ كۆپ كاللا كېسەر جاللاتلىرى.
سايرامدىكى ئادەملەرنى قىلىپ قىرغىن،
ئەسىرلەرنى زەنجىر بىلەن باغلاپ بىردىن.
قۇنتەيجىنىڭ بارگاھىغا كەلتۈرۈپتۇ،
ھەم ئۇلارنىڭ نەسەبىنى تەكشۈرۈپتۇ.
ئۇلۇغلارنى شۇ مەيداندا قىلىپ قەتلى،
ھەم ئۇلارغا قىلچە رەھىم قىلماي قەتئىي.
ئېسىلزادە ئۇرۇقلارنى تونۇپ تاللاپ،
قوۋۇق، كىشەن، زەنجىر بىلەن مەھكەم باغلاپ؛
ئەل ـ ئاۋامنى ئۇلۇغلاردىن ئايرىش ئۈچۈن،
دەرد ـ ئەلەمنى ئېغىر قىلىپ ئارتىش ئۈچۈن؛
كۆچۈرۈپتۇ ئۈچ ئۇرۇقتىن يىگىرمىدىن،
شاھۇ ئەمىر، غوجىلارنىڭ ھەر بىرىدىن.
ئاتمىش ئۆيلۈك سايراملىقنى كۆچۈرۈپتۇ،
ئەسلىي يۇرتنىڭ چىراغىنى ئۆچۈرۈپتۇ.
بۇ كۆچكەنلەر «ئاق ئۆيلۈك» دەپ ئاتىلىپتۇ،
يۈك ـ تاقلىرى يەلكىسىگە ئارتىلىپتۇ.
دەسلىپىدە كەلتۈرۈپتۇ ئالمالىققا،
يىگىرمە كۈن يول يۈرۈپتۇ ئارىلىقتا.
بىر يىلغىچە ئالمالىقتا تۇرغۇزۇپتۇ،
ئوردا ـ ساراي، قەلئە ـ سېپىل قۇرغۇزۇپتۇ.
بۇندا ئۇزاق تۇرغۇزۇشتىن ئەنسىرىشىپ،
غەلۋە ـ غەلىيان چىقىرىشتىن غەم قىلىشىپ.
بىر يىلدىن سوڭ بۇ يەردىنمۇ كەتكۈزۈپتۇ،

قوغلاپ ـ سۈرۈپ تورپانغىچە يەتكۈزۈپتۇ.
مىڭ تەسلىكتە يېتىپ كەپتۇ ئىككى ئايدا،
ئۇسساپ، چارچاپ چۆل ـ جەزىرە قۇملۇق سايدا.
ھەم خاندۇڭشاھ[1] دېگەن جايدا ئولتۇرۇپتۇ،
ھاردۇق ئېلىپ بىرئاز كۆڭۈل تىندۇرۇپتۇ.
كۆك ئېلىپتۇ بۇ يەردىمۇ بوز يەر ئېچىپ،
كارىز سۈيى تاپالمىسا يامغۇر ئىچىپ.
جان بېقىپتۇ مىڭ تەسلىكتە ئىككى يىلچە،
سۇسىزلىقتىن كۆنەلمەپتۇ ئۇلار قىلچە.
ئەنە شۇنداق جاپا چېكىپ يۈرگىنىدە،
بۇ جاھاندا جەبىرنى جىق كۆرگىنىدە؛
بۇ يەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىپ چىڭ خاندانى،
گۇمران بوپتۇ قۇنتەيجىنىڭ خانۇمانى.
قۇنتەيجىنىڭ ئۆلگەنلىكى ئاڭلىنىپتۇ،
كۆچمەنلەرمۇ كەتمەك ئۈچۈن راسلىنىپتۇ.
«ھەدىس» سۆزى «ۋەتەن سۆيمەك ئىماندىن» دەپ،
«ئىمان بىلەن كېتەيلى بۇ جاھاندىن» دەپ؛
يۇرتقا قاراپ يول يۈرۈپتۇ ئۇزاق ـ ئۇزاق،
مۇزداۋاندىن ئۆتەلمەپتۇ يوللار توساق.
مۇزداۋاندا چىڭ لەشكىرى قوماندانى
كۆچمەنلەردىن ئاڭلاپ ئېنىق مۇددىئانى.
دەپتۇ: يولدا ئەسكەر تولا، قالايمىقان
يول يۈرمەڭلار ئۇڭشالغۇچە بۇ يەر ـ جاھان.
بۇ سۆز بىلەن يۇرتلىرىغا كېتەلمەپتۇ،
كىمنىڭ كەسكەن ماكانىغا يېتەلمەپتۇ.
قايتىپ كېلىپ ياقېرىقتا ئولتۇرۇپتۇ،
بەك قىيىندا بىر يىلنىمۇ تولدۇرۇپتۇ.
قىش ئۆتۈپتۇ شاھتۇر دېگەن مەھەللىدە،
جان بېقىپتۇ جەندە، جۇلدۇر كېپەنلىدە.
قايتىپ كەپتۇ ياتۇر بىلەن شىتاچىغا،
كۆھىباغ ھەم قازغان بىلەن پەشتاچىغا.
يەنە ئىزدەپ سۇ ـ تۇپرىقى ياخشى جاينى،
يايلاتساق دەپ تاغلىرىدا چارۋا مالنى.
چارلاپ يۈرۈپ سۈيى بىلەن تۇپرىقىنى،
بايقاپ كۆرۈپ بەرىكەت بار ـ يوقلۇقىنى.
يەرلىرىنى ئورا قىلىپ كولاپ راسا،
تۇپرىقىنى ئورىسىغا سولاپ راسا.

تۇپرىقى ئۆز ئورىسىغا پاتمىغاندا،
توقماق بىلەن چىڭدىسىمۇ قاتمىغاندا؛
سۇلىرىنى تارازىدا ئۆلچەپ تولۇق،
ئېغىر ـ يېنىك ئەھۋالىنى دەڭسەپ تولۇق.
تەلەپ قىلغان ئۆلچەمگە يەتكىنىدە،
قايناتقاندا ئۆرلەپ تېشىپ كەتكىنىدە؛
تەپتىش قىلىپ تاغلىرىنىڭ يايلىقىنى،
ئالتۇن ـ كۈمۈش، مىس ۋە كۆمۈر بايلىقىنى؛
كۆرۈپ يەنە كېيىك، ئارقار، بۇغا ـ مارال،
يەتكۈزۈشۈپ بىر ـ بىرىگە خەۋەر دەرھال.
ھەممىسىنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن چاغدا،
ئارزۇ قىلغان نىشانىغا يەتكەن چاغدا؛
ھەممىسى تەڭ تەستىق سېلىپ بىرلىك بىلەن،
مەسلىھەتنى مەھكەم قىلىپ يەرلىك بىلەن.
نىشانىمىز دەپ بېكىتىپ ئىتتىپاقنى،
قېرىنداشلىق مەقامىدا ياشىماقنى.
يۇرت چوڭلىرى، ئاقساقاللار راست گەپلىشىپ،
ئەزا قويۇپ، مۆھۈر بېسىپ، ھۆججەتلىشىپ.
غوجا نەسلى ئاناقىزدا يەرلىشىپتۇ،
شۇ جايدىكى ئاۋام بىلەن بىرلىشىپتۇ.
يەرلىكلەرمۇ قايىل بولۇپ ھەممىسىگە،
تەكلىپ قىپتۇ بۇك ـ باراقسان مە(ھە)للىسىگە.
شاھ ئۇرۇقى شاھ مە(ھە)للىسى دېگەن جايدا،
تۆگىسىنى يايلىتىپتۇ تۇزلۇق سايدا.
بەگ ئۇرۇقى قىزىل تامان يول يۈرۈپتۇ،
بەگچە مە(ھە)للە دېگەن جايدا ئولتۇرۇپتۇ.
ھازىرمۇ بار بۇ يەرلەردە بەگ ئۇرۇقى،
ئېتىز ـ ئېرىق، باغۇ باراڭ، تام ـ قورۇقى.
ئۇشبۇ جايلار بۇ نام بىلەن ئاتىلىپتۇ،
نەسەبىنىڭ نامى يەنە يادلىنىپتۇ.
جەم بولۇشۇپ بۇ جايلاردا ئولتۇرۇپتۇ،
يەرلىك بولۇپ بۇندا كۆڭۈل تىندۇرۇپتۇ.
سايراملىقلار بۇ ماكاندىن ئورۇن ئاپتۇ،
سايرام دېگەن نام شۇنىڭدىن قاپتۇ.
ساقىي، سۇنغىل سايراملىققا سۇزۇك مەيدىن،
باقىي بولسۇن بۇ ماكانىم ھەممە جايدىن.

سايرامنىڭ قېتىقى

سايراملىقنىڭ «يامان» دېگەن ئاتىقى بار،
ئەل ئىچىدە نام چىقارغان قېتىقى بار.
بۇ ئاتاقنىڭ يېتىپ كەلگەن يىلتىزى بار،
تارىخلارغا تىزىپ يازغان خەت ئىزى بار.
بەدۆلەتنىڭ ھۆكۈم سۈرگەن زامانىدا،
ئەسكەرلىرى تۇرغان سايرام تامانىدا.
ئېغىر ئىدى ئەل ئىچىدە جەبىر ـ زۇلۇم،
مىڭ تەسلىكتە كۈن كەچۈرگەن ئاجىز مەزلۇم.
بۇ سايرامنىڭ بازىرىدا بىر تۇل خوتۇن،
يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك ھەم يوق ئۇتۇن.
بۇ مومايغا مىراس ئىدى چاڭچى[20] لەقەم،
ھاشىرخان دەپ ئاتىشاتتى بارچە ئادەم.
بار ئىدى ـ يۇ، ئۇنىڭ ئۇماق تۆت بالىسى،
مال ـ مۈلكىدىن دۇنيالىقتا بىر كالىسى.
كالىسىنى سېغىپ قېتىق ئېتەر ئىدى،
بۇنى سېتىپ كۈنى ئاران ئۆتەر ئىدى.
مىڭ تەسلىكتە كۈنلىرىنى ئۆتكۈزەتتى،
ئەزرائىلنى سەل نېرىراق كەتكۈزەتتى.
بەدۆلەتنىڭ ئادەملىرى كۈندە كېلىپ
ئىچەر ئىدى بۇ مومايدىن قېتىق ئېلىپ.
كەلسە ئىچمەي كەتمەس ئىدى زورلۇق قىلىپ،
پۇلىسىنى گاھى بەرمەي، گاھى بېرىپ.
دورغىلىرى قويار ئىدى سۈت ئالغۇنى،
بىر تەشتەككە توشماس ئىدى قېپقالغىنى.
بۇ مومايمۇ ھەسرەت بىلەن قالار ئىدى،
بەرگەن پۇلغا جۇپ زاغرا نان ئالار ئىدى.
بەش ئادەمنىڭ جان بېقىشى بولدى قىيىن،
بۇ مومايمۇ چارە ئويلاپ تاپتى كېيىن.
موماي بىر كۈن بالىسىغا گەپ ئۆگەتتى،
ئاغزا مۇنداق قىلىش ئۈچۈن يول كۆرسەتتى.
دېدى موماي: قۇلاق سېلىپ ئاڭلا، بالام،
ئۆيگە كەلگەن ئادەملەرگە قاراڭ، بالام.
قېتىق ئىچەر ئەمەلدارلار ئۆيگە كىرسۇن،
مەن قېتىقنى ئېلىپ كېلەي، كۆڭلى تىنسۇن.
«ۋاي ئانا» دەپ سەن تالادىن يۈگۈرۈپ كىرگىن،
«ئېمىپ كەتتى ئانىسىنى تەخەي» دېگىن.
«تەخەي ئېمىپ سۈتنى ئازلا قويدى» دېگىن،
«ئەتە قېتىق بولمايدىغان بولدى» دېگىن.
«ماقۇل» دېدى بالا ئىشىكتە ئويناپ تۇردى،
لەشكەرلەرنىڭ كېلىشىنى پايلاپ تۇردى.
كەلدى لەشكەر قېتىق ئىچمەك بولۇپ يەنە،
ئولتۇرۇشتى بورۇنقىدەك تۆردە يەنە.
موماي ئېلىپ كەلدى يەنە قېتىقلارنى،
قىلالمىدى ئەركىن سودا ـ سېتىقلارنى.
تەشتەكلەرنى قوللىرىغا ئېلىشقاندا،
ئالدىرىشىپ قېتىقلارغا يېپىشقاندا؛
«ۋاي ئانا» دەپ بالا توۋلاپ كىردى دەرھال،
«ۋاي نېمە؟» دەپ ئانىسىمۇ قويدى سوئال.
«ئەتە قېتىق بولمايدىكەن» دېدى بالا،
ئۆز كۆڭلىدە خۇشاللىقتا چۆمدى ئانا.
«نېمە ۋەقە؟» دېدى ئانا بالىسىغا،
چاندۇرماستىن دېدى بالا ئانىسىغا؛
«ئېمىۋالدى ئانىسىنى چىقىپ تەخەي،
سۈت بولمىسا ئەتە قېتىق نەدىن كەلگەي».
لەشكەرلەرمۇ بىر ـ بىرىگە قاراپ قالدى،
«قانداق گەپ؟» دەپ بىرى شۇئان سوراپ قالدى.
دېدى موماي: بولماس ئەمدى راست ئېيتمىسام،
«تەخەي ئەمدى ئانىسىنى» دېدى بالام.
بىزدە بارى دۇنيالىقتا بىرلا ئېشەك،
كېلەر شۇندىن يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك.
بۇنى سېغىپ قېتىق ئېتىپ ساتقان ئىدۇق،
شۇنداق قىلىپ جاننى بېقىپ ياتقان ئىدۇق.
مە(ھە)للىمىزدە ھېچبىر كىشى بىلگەن ئەمەس،
ھەم كۆڭلىدە قىلچە گۇمان قىلغان ئەمەس.
كىچىك بالا سىر ساقلاشنى بىلمەيدىكەن،
كەسكىن چاغدا گەپنى ئوڭلاپ قىلمايدىكەن.
لەشكەرلەردە غەزەپ ئۆرلەپ تاشتى شۇ دەم،
تەشتەكلەرنى تاپسىلارغا ئاتتى شۇ دەم.
«ئەمدى يوقتۇر» دېدى موماي «مەندە ئامال،
گۇناھىمنى بەدۆلەتكە ئايتاي دەرھال.
گەر خالىسا مېنى ئېتىپ جازالىسۇن،
ياكى ئېگىز دارغا ئېسىپ دۇمبالىسۇن.

بۇ مومايدىن گەپنى ئۇلار دەل ئاڭلىدى،
قورققىنىدىن پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى.
دېدى لەشكەر: ئېشەك سېغىپ قېتىق ئېتىپ،
ئەقلىمىزنى بۇلغاپسەن ـ دە، بىزگە سېتىپ.
سايرامدا بەك ئوسال ئىكەن سودا ـ سېتىق،
ئادەملىرى ساتار ئىكەن ئېشەك قېتىق.
بۇ ۋەقەنى غوجىمىزغا دېمىگەيسەن،
قېتىقىڭنى ئەمدى بىزگە بەرمىگەيسەن.
كەتتى لەشكەر ئۆز يولىغا غەزەپلىنىپ،
قالدى موماي بۇ چارىدىن لەززەتلىنىپ.
ئەنجانلىقلار ئىچمەس بولدى قېتىقنى،
قىلدى موماي ئەركىن سودا ـ سېتىقنى.
قىلسا بوزەك خەلقىمىزنى ئەنجانلىقلار،
چارە تاپتى بۇ ئىشقىمۇ سايراملىقلار.
شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ مومايمۇ ئارام ئالدى،
بۇ لەقەممۇ سايراملىققا شۇنىڭدىن قالدى.
زالىملاردىن ئەلمۇ ئارام تاپمىغانتى،
شۇڭا يەنە بەدۆلەتنى باپلىغانتى.
سايراملىقنى چارىسى بار چاغلىغايسىز،
ئەمدى گەپنى بىر موللامدىن ئاڭلىغايسىز.

بەدۆلەتنى «قارشى ئېلىش»

كەلگەن ئىدى بەدۆلەتمۇ بۇ سايرامغا،
چۈشكەن ئىدى ئەل ئىچىدە بىر قايىنامغا.
زۇلۇم ـ كۈلپەت ئەل ئىچىدە ئېغىر بولغان،
دەرد ـ ئەلەمدىن ئەلنىڭ كۆزى قانغا تولغان.
ئالۋان ـ ياساق ئالغان ئىدى قاتتىق قويۇپ،
تۇرغان ئىدى نامرات خەلق جاندىن تويۇپ.
كونا ئالماقنىڭ تەسلىكىدىن ئەلمۇ نىمجان،
قالغان ئىدى بىر مە(ھە)للىدە بىرلا قازان.
يەرگە ئالۋان قويار ئورۇق چېچىلماستا،
باغقا ئالۋان قويار چېچەك ئېچىلماستا.
يەرگە ئالۋان ھېسابلىسا تارتىپ تاناپ،
باغقا ئالۋان ھېسابلىغان شاخنى ساناپ.
ئۆشرە ـ زاكات ئالۋىنىنى قويۇپ ئېغىر،
تاپشۇرمىسا تاياق تېگىپ دۈمبە يېغىر.
قوي ـ ئۆچكىسى بار كىشىدىن ھەم ئالار نەپ،
تۇياق پۇلى، يۇڭ پۇلى ھەم سۈت پۇلى دەپ.
سەككىز يارماق ئالار كەيگەن ئۇزۇن تونغا،
كالتە چاپان كەيسە تېگەر تاياق قوڭغا.
ئاياللارغا دەررە ئۇرار يۈز ياپمىسا،
ئەرنى ئۇرار باج ـ سېلىققا پۇل تاپمىسا.
چارۋا ساغسا، سۈت دەپ كېلەر دورغىلىرى،
قوللىرىدا يوغان مالتاق ـ سوغىلىرى.
تۈگمەنلەرگە مىڭلاپ كۈرە ئاشلىق تۆكەر،
تېز تارتمىسا تۈگمەنچىنىڭ كۈنى بەتتەر.
ئاندىن قالسا جۇۋازچىنىڭ ئىشى چاتاق،
«ياغنى بەر» دەپ كېلەر قولدا يوغان قاپاق.
تۆمۈرچىلەر نەيزە، قىلىچ سوقار ھەقسىز،
«ھەق بەر» دېسە، جېنى ئامان قالماس ھەرگىز.
باپكارلارمۇ توقار ھەر كۈن ماتا ـ كاناپ،
پەرزەنتلىرى جەندە كىيەر ياماق ياماپ.
موزدۇزلارمۇ لەشكەرلەرگە تىكەر ئاياغ،
زىمىستاندا ئۆزى يۈرەر يالاڭئاياغ.
ھەممىسىدىن هارۋىكەشنىڭ ھالى خاراب،
كېچە ـ كۈندۈز تىنماستىن يۈرەر قاتراپ.
ئەل ئۆتمەكتە نارازىلىق غەيۋەت بىلەن،
بەدۆلەتمۇ چىقتى يولغا ھەيۋەت بىلەن.
يولنى باستى بىرقانچە كۈن ئەگرى ـ توقاي،
تىنماي چېلىپ داقا ـ دۈمباق، ناغرا ـ سۇناي.
سايرامغىمۇ چاپارمەنلەر كەلدى قاتراپ،
خەۋەر تاپتى تېزلىك بىلەن جىمى ئەتراپ.
ئەمەلدارلار تەييارلىدى گۆش ۋە قۇيرۇق،
ئەل ئىچىگە قىلدى ئۇلار شۇنداق بۇيرۇق.
قارشى ئېلىش تەييارلىقى چوڭ باشلاندى،
داقا ـ دۈمباق، تۇغ ـ ئەلەملەر ھەم راسلاندى.
بۇ سايرامنىڭ بۇرغىلان دەپ مە(ھە)للىسى بار،
بۇ مە(ھە)للىنىڭ تۇردى ئاتلىق موللىسى بار.
بۇ موللامدا ئادىل نىيەت ئاشقان ئىدى،
بەدۆلەتكە غەزەپ ئۆرلەپ تاشقان ئىدى.
ئاچقان ئىدى تۇردى موللام ئۆيدە مەكتەپ،
تالىپلارغا ئۆگىتەتتى تەرتىپ ـ ئەدەپ.
بەزى تالىپ ئوقۇر ئىدى ئەلىف ۋە لام،
قارشى ئېلىش چارىسىنى تاپتى موللام.

kitap.com

ئۆگىنىپتۇ تالىپلارغا قەتئىي قورقماي،
ئۆگىنىپتۇ تالىپلارمۇ كۆڭۈل چاچماي.
موللام دېدى: بەدۆلەتىم كەلمەكچىكەن،
سايرامنىمۇ سەيلە قىلىپ كۆرمەكچىكەن.
بىز چىقارمىز «قارشى ئېلىپ» بەدۆلەتنى،
ئۆزىنى رۇسلاپ، راسا تۈزلاپ، تۈزەپ رەتنى.
كىم توۋلىسا توۋلاۋەرسۇن ئۇنى ماختاپ،
ئاقنى قارا، قارىسىنى يېپىپ ئاقلاپ.
بىز توۋلايمىز: «بۇغداي تەردۇق يوق باشاق» دەپ،
«زۇلۇم سالدى بەدۆلەتىم كۆن تاشاق»⑦ دەپ.
ھە دېگەندە سىلەر قورقماي چىڭ توۋلاڭلار،
قالغىنىنى ئۆزۈم ئەپلەي، غەم قىلماڭلار.
«ماقۇل» دېدى شاگىرتلىرى روھقا تولۇپ،
موللام راسا تەييارلاندى خۇشال بولۇپ.
خەۋەر كەلدى «بايدىن يولغا چىقتى» دېگەن،
تەييارلاندى نازۇنېمەت لېگەن ـ لېگەن.
تويلىنىشتى خالايىقمۇ ھەر تەرەپتىن،
بۇ موللامۇ ئورۇن ئالدى ئالدى سەپتىن.
قانچە ساقلاپ بەدۆلەتمۇ كەلدى بۇندا،
شاگىرتلارنى موللام ئىشقا سالدى شۇندا.
«ھىم» دېگەندە شاگىرتلارغا قاراپ قويۇپ،
ۋارقىراشتى شاگىرتلىرى قورقماي تۇرۇپ.
«بۇغداي تەردۇق سامىنى كۆپ يوق باشاق» دەپ،
«زۇلۇم سالدى بەدۆلەتىم كۆن تاشاق» دەپ.
بۇنى ئاڭلاپ بىر ـ بىرىگە ئەل قاراشتى،
بەدۆلەتتە قەھر ـ غەزەپ ئۆرلەپ تاشتى.
زۇلۇم بولسا بولمامدىكەن قارشىلىقمۇ،
ئۇ زۇلۇمنى ئۆزگەرتەلمەس ياخشىلىقمۇ.
بۇ موللامنىڭ ھالى ئەمدى قانداق بولدى،
ئەل ـ ئاۋامنىڭ كۆڭلى شۇ دەم غەمگە تولدى.
بۇ موللامنى ئەل ئاشىقى چاغلىغايسىز،
ۋاقىئەنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىغايسىز.

* *

بەدۆلەتمۇ چۈشتى ئارام ئالماق ئۈچۈن،
مەززە قىلىپ ئىچمەك قېتىق ـ قايماق ئۈچۈن.
قوردى چېدىر ـ بارگاھلار ھەيۋەت بىلەن،
پاسىبانلار قوغداپ تۇردى ھۆرمەت بىلەن.
ھايال قىلماي كەلدى لەشكەر ئەل ئىچىگە،
«چاقىرىدۇ» دېدى شۇندا بىر كىشىگە.
«غوجىمىزنى كۆن تاشاق دەپ تىللىغان كىم؟
بارسۇن دەرھال غوجىمىزدىن بولدى ھۆكۈم.»
تۇردى موللام «لەببەي» دېدى، ماڭدى دەرھال،
قەدەم باستى مەغرۇرانە بولماي ھايال.
ئېلىپ باردى ئىككى لەشكەر دەرغەزەپتە،
قالدى خەلق ھەيران بولۇپ غەم ـ ھەسرەتتە.
ئېلىپ كىردى بەدۆلەتنىڭ دەرگاھىغا،
باقتى موللام پادىشاھنىڭ دىدارىغا.
بويلىرىدا زەر شاھانە بەنارىس تون،
ياقىلىرى يالتىراقلىق تامام ئالتۇن.
باشتا پەرەڭ شايىسىدىن سەللىسى بار،
دارامەتتە ئىسكەندەرچە ھەيۋىسى بار.
ئوڭ قولىغا ئالغان ئۆزۈن شەمشىرى رۇم،
ئەلپازىدىن بۇ موللامنى چاپار چوقۇم.
سول قولىدا مىلتىقى بار ئونبىر ئاتار،
دەل سېلىنغان ئوقلىرىمۇ قاتار ـ قاتار.
ئەل تۇراتتى غەم ـ ئەندىشە ھەس ـ ھەس بىلەن،
جاللاتلىرى قىلىچ بىلەپ بەس ـ بەس بىلەن.
«ئەسسالام» دەپ تەزىم قىلىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ،
كىردى موللام ھەرىكىتىنى قاملاشتۇرۇپ.
بەدۆلەتمۇ دەرغەزەپتە سورىدى سوئال،
ئىككى كۆزى قانغا تولغان گېپى قوپال.
«سەت گەپ قىلىپ توۋلىغان كىم؟ سەنمۇ؟» دېدى،
«مۇنداق سۆزگە لايىق ئەمەس مەنمۇ؟» دېدى.
«نېمە ئۈچۈن مۇنداق سۆزنى توۋلىدىڭ سەن؟
نېمە ئۈچۈن ئەپسانە سۆز ئويلىدىڭ سەن؟»
جاۋاب بەردى تۇردى موللام قورقماي تۇرۇپ،
ئولتۇراتتى بەدۆلەتمۇ بەداشقان قۇرۇپ.
دېدى موللام: ئىسمىم تۇردى، ئۆزۈم موللا،
يامان نىيەت يوقتۇر مەندە ئەلھەمدۇلىللا.
سەت گەپ بىلەن تىللىغاننىڭ موللىسى مەن،
سەۋەبىنى ئۆزلىرىگە ئېيتماقچىمەن.
زۇلۇم ـ كۈلپەت، يىغا ـ زار ئەلنى باستى،
ئەل ئىچىدە دادۇ پەرياد تولۇپ تاشتى.

بۇ ئەھۋالنى شاھىم بىلىپ قالسۇن دېدىم،
ئەلنى خۇش قىلىپ دۇئاسىنى ئالسۇن دېدىم.
تىللىمىسام چاقىرماس دەپ ئويلىغانتىم،
بېشىمنىمۇ ئاخىرەتكە يوللىغانتىم.
خۇش ئىدىم مەن ئۆزلىرىنىڭ رەھمىتىدىن،
ياغسۇن دېدىم ئادالەتمۇ ھىممىتىدىن».
بەدۆلەتنىڭ ئاچچىقىمۇ بىرئاز ياندى،
يانپاشلىرى ياستۇقىغا سەل تاياندى.
ياخشى تون ھەم سەروپالار كەلتۈرگۈزدى،
بارچىسىنى بۇ موللامغا كەيدۈرگۈزدى.
توننى كىيىپ ئەل ئىچىگە چىقتى موللام،
بەدۆلەتكە لەقەم قويغان ئۇشبۇ سايرام.
ئۇزۇن تۇرماي بۇ سايرامدا بەدۆلەتمۇ،
شۇنىڭدىن كېيىن بولدى بىرئاز ئادالەتمۇ.
بۇ سايرامدا يېڭىسارلىق بىر يىگىتنى،
سىپاگەرلىك ھۈنىرىدە پىر يىگىتنى؛
قەتل قىلدى كىچىككىنە گۇناھ ئۈچۈن،
ئەلگە ئادىل كۆرۈنمەك مۇددىئا ئۈچۈن.
بۇ يىگىت بىر مومايدىن قېتىق ئالغان،
ئىچىپ بولۇپ پۇلنى بەرمەي كېتىپ قالغان.
موماي بېرىپ ئەرزىن ئېيتتى بەدۆلەتكە،
ئۈمىد شۇكى، جازا بەرسە جىنايەتكە.
بەدۆلەت لەشكەرلىرىن قىلدى سەپراس،
دېدى: كۆرسەت، قايسى ئىچتى، سۆزلىگىن راست.
بۇ مومايمۇ بىر قاراپلا ئالدى تونۇپ،
«ئاشۇ شۇ» دەپ كۆرسەتتىلەر قورقماي تۇرۇپ.
دېدى شۇئان بەدۆلەتمۇ: راستمۇ گېپىڭ؟
يالغان بولسا كېسىلىدۇ ھازىر بېشىڭ».
بۇ مومايمۇ ھەممە گەپكە ماقۇل بولدى،
باشتىن ـ ئاياغ دەۋاسىدا دادىل بولدى.
لەشكەر ئېيتتى تېنىۋالدى «ئىچمىدىم» دەپ،
دېدى موماي سۆزىنى «بۇ يالغان گەپ.»
بەدۆلەتمۇ كەلدى شۇئان دەرغەزەپكە،
بۇيرۇقىنى جاكارلىدى پۈتۈن سەپكە.
يارغۇزىمەن بۇ لەشكەرنىڭ قورسىقىنى،
تەكشۈرىمەن قېتىقنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى.
ئۆز گۇناھى راستلا ئىچكەن بولسا لەشكەر،
لېكىن موماي يالغان تۆھمەت قىلسا ئەگەر؛
تىللىرىنى ئامبۇر بىلەن سۇغۇرىمەن،
تەنلىرىنى قېنى بىلەن يۇغۇرىمەن.
بۇ لەشكەرنىڭ قارنىغا تىغ ئۇرۇلدى ۋارس،
چىقتى قېتىق ئاقتى يەرگە، ئەيىۇھەنناس.
بىر قاچا قېتىق ئۈچۈن جاننى ئېلىش،
كىشىنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمەس بۇ ئىش.
بەدۆلەت كۈچار تامان بولدى راۋان،
شۇنىڭ بىلەن بۇ سايرامۇ قالدى ئامان.

خاتىمە

زالىملارنى راست باپلىغان ئۇستا سايرام،
ھايات يولى ئەل غېمىگە پۇختا سايرام.
تارىخلاردا تالاپەتنى كۆپ تارتقان جاي،
مۇقەددەمدە زالىملارغا مۇشت ئاتقان جاي.
بۇ سايرامنىڭ ئەلگە قوشقان ھېكمىتى بار،
زالىملارنىڭ چاپلاپ قويغان تۆھمىتى بار.
رىۋايەتلەر ئاتاقلارنىڭ يىلتىزى بار،
ئەل ئىچىدە ئۇنىڭ قالغان ھەم ئىزى بار.
بەس، بۇ ھەقتە تەكلىپ ئەتتى نەچچە ياران،
ئىجتىھاتقا ئىلىك ئاچتى بارچە ئىمكان.
ئوبدان قاراپ ئەقىل ـ ئىدراك ئەينىكىدە،
سوزۇپ، تاسقاپ پاراسەتنىڭ ئەلگىكىدە؛
ئىبتىدا دەپ مەن قولۇمغا قەلەم ئالدىم،
بۇ سەپەرنىڭ دۇلدۇلىغا قامچا سالدىم.
قەلىمىمنى چاپتۇرغانچە يۇردۇم ھەريان،
يېتەلمىدىم ئۇزاپ كەتكەچ نۇرغۇن كارۋان.
تارىخلاردا تالاي ئۆتتى تاراقلىشىپ،
يىللار ئارا بىزدىن كەتتى يىراقلىشىپ.
قەلئە، سېپىل، تۇر، خارابە بار ھەر جايدا،
گەپ سورىسام ئۈندىمىسە نېمە پايدا.
كۆمۈلگەچكە ۋەقەلەرنى كۆرگەنلىرى،
زۇۋان سۈرمەس يەر ئاستىدا ياتقانلىرى.
مۇراجىئەت قىلدىم تارىخ بەتلىرىگە،
نەزەر سالدىم رىۋايەتلەر رەتلىرىگە.
يازدىم تامام كۆرگەن بىلەن ئاڭلىغاننى،
ۋەقەگە مەنبەدۇر دەپ چاغلىغاننى.

كۆپ ئەمەستۇر مېنىڭ بىلگەن ـ كۆرگەنلىرىم،
ئەسكە ئالسۇن ئەل ـ يۇرتىنى سۆيگەنلىرىم.
بوۋام يازغان بۇ قىسسەنىڭ باياننى،
مەنمۇ يازدىم ئىزدەپ ـ سوراپ داۋامىنى.
دانىشىم يوق پاراسەتسىز ئامى ئۆزۈم،
قەلەمكەشلەر گۆرۈھىنىڭ خامى ئۆزۈم.
بۇ يىل ئاران ئون ئالتە كام يۈزگە كىردىم،
دېمىم قىسقا، تىلىم كېكەچ سۆزگە كىردىم.
ئىككى مىڭ ئون ئالتە ئىدى مىلادىدا،
كىتاب پۈتتى ھاپىز يەتتى مۇرادىغا.

ئەپۇ ئەيلەڭ ئىشلىرىمدا ئازغىنىمنى،
بىلىپ ـ بىلمەي خاتا ـ نۇقسان يازغىنىمنى.
كۆرسىڭىز گەر كەم ـ زىيادە يەرلىرىنى،
تۈكمەڭ يۈزۈمدىن خىجالەت تەرلىرىنى.
ئۇچراتسىڭىز خاتا جايىنى تۈزەپ قويۇڭ،
بەدئىيلىكنىڭ بايانىدا بېزەپ قويۇڭ.
چەتلەپ كەتمەڭ سىزمۇ ئەل ـ ئەجدادىڭىزدىن،
يىراق ئەتمەڭ پېقىرنىمۇ يادىڭىزدىن.
ساقىي، سۇنغىل جام، مەيدىن قېنىپ ئىچەي،
تەخىر قىلىڭ، كۆپ ئىچمىگە سەكرەپ چۈشەي.

ئىزاھلار:

①سەنا ــ ماختاش، مەدھىيە. ② بىئەدەد ــ ھېسابسىز، نۇرغۇن. ③ خەللاق ــ ياراتقۇچى. ④ خاتەم ــ تامغا، تامغىلىق ئۈزۈك، ئۈزۈك، ئاخىر، «خاتەمۇل ـ ئەنبىيا»نىڭ قىسقارتىلمىسى. ⑤ مەقامى مۇنەززەھ ــ پاكلىق دەرىجىسى. ⑥ كەلام ــ سۆز، نۇتۇق. ⑦ سۇتۇن ــ تۈۋرۈك. ⑧ ئەفلاك ــ ئاسمان، كۆك. ⑨ شەمسۇ قەمەر ــ كۈن ۋە ئاي. ⑩ كەبىرۇ سەغىر ــ قېرى ـ ياش. ⑪ مۇسەننىف ــ مۇئەللىپ، ئاپتور. ⑫ رەھمەتۇللا ئەلەيھى ــ ئاللانىڭ رەھمىتى بولغاي. ⑬ چىميان ــ يۇرت نامى. ⑭ ئەقرەبا ــ ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىن كىشىلەر. ⑮ چەندان ــ كۆپ، تولا. ⑯ ياڭلىغ ــ ...دەك ـ تەك. ⑰ ئىنتىھا ــ ئاخىر، سوڭ. ⑱ شەيخ ـ شەبابى ــ قېرى ـ ياش. ⑲ مەسكەن ــ جاي، ماكان. ⑳ مەدفۇن ــ كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان. ㉑ قەبىز ــ قولغا ئالماق، تۇتماق، ئۆلمەك، ھۆججەت. ㉒ قېپىر ــ يەر ـ جاي نامى. ㉓ نەۋ جەۋان ــ ياش يىگىت. ㉔ لاپا ـ بوغان ــ يەر ـ جاي نامى. ㉕㉖㉗㉘㉙㉚㉛㉜㉝㉞㉟㊱㊲㊳㊴㊵㊶㊷㊸㊹㊺㊻㊼㊽㊾㊿ ــ سايرامدىكى يەر ـ جاي نامىلىرى. (51) ئەردەبىل ــ ئاقسۇنىڭ بۈرۈنقى ئاتىلىشى. (52)(53)(54) ــ سايرامدىكى يەر ـ جاي نامى. (55) ئىزتىراب ــ ھاياجان، پەرىشانلىق، چاڭ ـ توزان. (56) سىيراب ــ مول، كۆپ، سۇلۇق، نەم، ھۆل. (57)(58)(59)(60)(61)(62)(63)(64)(65)(66) ــ يەر ـ جاي نامىلىرى. (67) پىدىنە ــ تاماق ئېتىپ يېگىلى بولىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. (68) چۇغلۇقچېچەك ــ چېچېكى چۇغلۇقنىڭ رەڭگىدە قىزغۇچ ئېچىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. (69) خاندۆڭشاھ ــ پىچان ناھىيەسى لەمجىن بازىرىغا قاراشلىق يۇرتنىڭ نامى بولۇپ، ھازىر «خاندو» دەپ ئاتىلىدۇ. (70) چاڭچى ــ دائىم دېگۈدەك چاڭ ـ توزان قايىنىتىپ تۇرغاچقا، شۇنداق ئاتالغانىكەن. (71) كۆن تاشاق ــ ئىلگىرى بەدۆلەت باشقىلار بىلەن چېلىشقاندا، ئەرلىك ئەزاسى چاچراپ كەتكەنىكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ كۆندىن بىر خالتا ياساپ چاچراپ كەتكەن ئەزاسىنى شۇ خالتىغا سېلىپ بېلىگە چىگىپ يۈرگەچكە، باشقىلار تەرىپىدىن شۇنداق ئاتالغانىكەن.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: باي ناھىيە قىزىل يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتىن دەم ئېلىشقا چىققان)

گۆرۆكەشلىك، سەرراپلىق، بانكا ۋە سودىگەرچىلىكنىڭ بايانى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «گۆرۆكەشلىك، سەرراپلىق، بانكا ۋە سودىگەرچىلىكنىڭ بايانى» ناملىق بۇ تېكىست «گۆرۆكەشلىكنىڭ بايانى»، «سەرراپلىق ۋە بانكىنىڭ بايانى»، «سەرراپلىقنىڭ بايانى»، «سودىگەرچىلىكنىڭ بايانى»دىن ئىبارەت تۆت پارچە مەزمۇندىن تەركىب تاپقان. تېكىستلەردىن «گۆرۆكەشلىكنىڭ بايانى»، «سەرراپلىق ۋە بانكىنىڭ بايانى»، «سەرراپلىقنىڭ بايانى»نى مۇھەممەد ئەلى داموللا، «سودىگەرچىلىكنىڭ بايانى»نى ئابدۇۋەلى ئاخۇنلار شۋېت مىسسىيونېرى گۇستاف رەكۋېتنىڭ ئالاھىدە تەشەببۇسى بىلەن خوتەن قەغىزى ۋە سىزىقلىق پەرەڭ قەغىزىگە يازغان. تېكىستلەرنى قەشقەردىكى شۋېت مىسسىيونېرلىرى يىغىپ ساقلىغان ۋە كېيىن ئۇلار قەشقەردىن ئايرىلغاندا «قەشقەر باسما بۇيۇملىرى» تەركىبىدە شۋېتسىيەگە ئېلىپ كېتىلىپ، كېيىنكى كۈنلەردە لۇند ئۇنىۋېرسىتېتى «ياررىڭ يىغمىلىرى»غا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن. بۇ تېكىستلەر ھازىر گۇننار ياررىڭ يىغىپ توپلىغان «ياررىڭ يىغمىلىرى» نامىدىكى 207 ـ نومۇرلۇق ئارخىپتا ساقلانماقتا.

بۇ تېكىستلەردە چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە، بانكىچىلىق، گۆرۆچىلىك ۋە سودىگەرچىلىك ئەھۋاللىرى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان، شۇنداقلا ئەينى دەۋردىكى پۇل ئوبوروت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش شەكىللىرى، پۇل ئامانەت قويۇش، قەرز ئېلىش شەكىللىرى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇماتلار بېرىلگەن.

تېكىستلەرنى نەشرگە تەييارلاشتا مەتىنشۇناسلىق پىرىنسىپى بويىچە ئەينى دەۋر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ئوقۇلغۇ قىلىندى ھەمدە بىر قىسىم ئەرەبچە، پارسچە ئاتالغۇلارغا ئىزاھ بېرىلدى. بۇ ئەسەر ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، تىلى، يېمەك ـ ئىچمىكى قاتارلىق مەدەنىيەت قاتلاملىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ دەپ قاراپ، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلدى.

گەرەۋكەشلىكنىڭ بەيانى
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوقۇلغۇسى

گەرەۋ ئالغۇچى[1] بىر دۇكان ئاچىپ ئەھۋالىغا تۇشلۇق نەقد پۇل[2] يانىدا قويۇپ ئولتۇرۇپ ھاجەتمەنىد مال كۆتەرىپ كەلسە، ئون تەنگەلىك مال بولسا ئىككى مىسقال پۇل بېرىپ ئالادۇر. بۇ قىسمى گەرەۋكەشنى بىر پۇلچى ئاتارلار. بۇلار تەنگەگە ھەفتەدە بىر پۇلدىن ئالارلار. بىر مالنىڭ ئۆزىنى تارىخى ھەفتە ۋە كۈن ئەدەدى[3] بىلەن ئۈچ پارچە كاغەزگە[4] پۈتۈپ پەيپەيزە[5] ياكى گەرەۋ خەت دەپ بىر خەتنى مال قويغان كىشىنىڭ قولىغا تاپشۇرادۇر. ئىككىنچى خەتنى مالنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە قويادۇر. ئۈچۈنچى خەتنى چوڭ دەفتەرىگە ئالادۇر. ئۇلار داڭزا[6] ئايتۇرلار. يەنە بىر قىسمى گەرەۋكەش دۇكاندا مال قويسالار

كىتاب نۇر بېكىتى
www.nurkitap.com

مال ئون تەنگەلىك بولسا بەش تەنگەگە ئالادۇر. لېكىن بۇلار تەنگەگە ئىككى ئالادۇر. بۇلارنى ئىككى پۇلچى ئاتارلار. بۇلارنىڭ مال ساقلايدۇرغان قائىدەسى ئالتە ئايغىچەلىك ئىكەن. ئالتە ئايدا ئانا پۇلى بالا پۇلى تەڭ بولۇر ئىكەن. ئول ۋەقت مالنى بازارغا چىقارىپ ساتار ئىكەن. ۋەئىدەسى[7] ئالتە ئاي بولغانى بىرلە تۆرت ئايدا مال ئىگەسى پۇلنى بالاسى بىلەن بېرىپ مالنى ئاجراتىپ ئالالىسا ئالالۇر ئىكەن، ئالالماسا قويغان مالى قولىدىن كېتەر ئىكەن. ئەگەر مال قويغان كىشىنىڭ قولىغا بەرگەن خەت يوقالىپ كەتسە، بەرگەن خەت قولىدا بولماغانى ئۈچۈن مالنى بەرمەس ئىكەن. يىتۈرگەن خەتنى بىر كىشى تاپىپ ئالىپ بەرسە، خەتنى كۆرۈپ ئاڭا بېرۈر ئىكەن. بىر كىشى ئوغۇرلاپ ئالغان مالنى دۇكانىغا ئالىپ بارسا، «سەن بۇ مالنى قايدىن[8] ئالدىڭ؟ سېنى كىم تونۇيدۇر؟» دېمەس ئىكەن. بەلكى بىر كىچىك بالا ئوغۇرلاپ كەلگەن بولسامۇ ھەم پۇل بېرىپ ئالىپ قويار ئىكەن. بۇلار ئوغرى بىلەن شېرىكدەك ھەفتەنىڭ ئىچىدە بىر پۇلدىن تەنگەگە ئالارمىز، دەپ جىزە[9] ھەم ئالار ئىكەن. بەھانە ئىستەپ مالنى ساتغالى قوپار ئىكەن.

گروکش لیک نینک بیانی

گرو الغوچی بر دوکان اجیب اوالیغ توشلوق نقد پل یا نیداقویوب

اولتوروب حاجتمند مال کوتاریب کلسه اون تنکه لیک مال بولسه ایکی

متقال پل بریب الادور بو قسمی گروکش نی بر پل چی آمار لار تو تنکه کا

هفته ده بر پلدین الارلار. بر مال نینک اوزینی تاریخی هفته وکون عددی

بیلان اوچ پارچه کاغذ کا یوتوب پیپی زه دیب بر خطنی مال قویغان کشی نینک

قولیغه تاپشورادور ایکنچی خطنی مال نینک اوزی بیلان قویادور اوچونچی خطنی

چونک دفتریکا الادور اولار دانکده ایتورلار. بنه بر قسمی گروکش دوکاندا مال

قویله لار مال اون تنکه لیک بولسه بیش تنکه کا الادور لیکن بولار تنکه کا ایکی

الا دور بولارنی ایکی یل چی اثارلار بولارنینک مال سا قلاپدور غان قاعده سی
الا آی بچه لیک ایکان الته آیدا انا یلی یلا بیلی تینک بولوور ایکان اول وقت
مال نی بازارغه چیقاریب ساتار ایکان و عده سی الته آی بولغانی برله
تورت آیدا مال ایگاسی پل نی یلاسه بیلان بریب مالی نی اجراتیب الالسه
الا دور ایکان الالماسه توتوان مالی تولیدین کتار ایکان. اکر مال توتوان
کشی نینک تولیغه برکان خط بو قالیب کتسه برکان خط تولیدا بولماغانی اوچون
مالی نی برماسه ایکان بیتو رکان خط نی برکشی تاپیب الیب بارسه خطنی
کورسه‌ب انکا برور ایکان برکشی اوغورلاب الغان مال نی دوکانیغه الیب
بارسه سن بو مال نی قایدین الدینک ستی کیم توتویدور دیماس ایکان بلکه
برکیچیک بلا اوغورلاب کالکان بولسه موهم پل بریب الیب تو یار ایکان
بولارا وغری بیلان شریکدیک هفته نینک ایچیده [illegible] بریلدین تنکه کالایمز
دیب [illegible] الار ایکان [illegible] ایسباب مال نی ساتغالی تو یار ایکان

سەررافلىق ۋە بانقەنىڭ بەيانى

ۋە سەررافلىق دېگەن نەقد[10] زەربلىك پۇلنى زەربسىز پۇلغا تەڭگەشىپ نەفئە[11] ئالادۇر. ھەم زەربلىك پۇلنى زەربلىك پۇلغا تەڭگەشەدۇر. مەسىلەن: دارچەن[12]، تېيىن پۇل، ئاق تەنگە بېرىپ زەربسىز كۈمۈش ۋە

زەربسىز ئالتۇن ئالادۇر. ۋە ھەم زەربلىك پۇل بېرىپ، زەربلىك ئالتۇن تىللا ۋە سوم تىللا ئالادۇر. ۋە ھەم ئەللىك سەرلىك يامبۇ ئون سەرلىك كۈمۈش ئالادۇر. ئانىڭ بەدەلىدە ئاق تەنگە ۋە تىزا، تىيىن پۇل، دارچەن پۇل بېرىپ ئالىپ، شۇنىڭ بىلەن فائىدە[13] ئالادۇر. بالدۇ[14] كاغەز سوم[15]، تىللا سوم بىلەن ئوخشاش ئۆتەر ئەردى. ھەلى بىر كىشى بازاردىن بىر نەرسە ئالىپ ئاڭا كاغەز سوم تەڭلەسە، ئالمايدۇرلار. لېكىن، سەررافلار ئۆز ئىچىدە كاغەز سومنى ئالىشىپ ـ ساتاشىپ ئۆز نەرخى بىرلە ئۆزئارا ئۆتكۈزۈشۈپ تۇرۇپدۇرلار. سەررافلار ھەممەسى ئوخشاش ئەمەس. بەئزىلەر تولا دەستمايە[16] ئۆز پۇلى بار ۋە بەئزىلەركىم دەستمايە كىشىلەردىن يۈز سەر كۈمۈشكە ئايدا بىر نەرسە توختاتىپ ئالىپ، شۇنىڭ بىلەن سەررافلىق قىلادۇر. ئۇلاردىن بەئزىسى ئاز پۇلى بولۇپ، چوڭ ئىش قىلالمايدۇرغانلار بار. پۇلىغا كاغەز سوم ئالىپ ـ ساتىپ گەزەران[17] قىلادۇر. گاھى زىيان تاپىپ، گاھى فائىدە تاپىپ يۈرەدۇر. ۋە بانقە[18] دېگەننىڭ دەستمايەسى ھەممە دەستمايەدىن چوڭدۇر. ئول ئىش ھەم بىر تەرەفدىن سەرراف تەرىقەسىغە ئوخشايدۇر. چۈنكى، بەئزى كىشىلەرنىڭ نەقدى جىق پۇلى بولسا بانقەغە تاشلايدۇر. ئايدا توختاغلىق پۇلى بار، پۇلىغا مۇۋافىق ئايدا نەفئىنى ئالىپ خەرجلەيدۇر[19]. بەئزىلەرگە مال كېرەك بولسا، ھازىر پۇلىنى بانقەغە بېرىپ مال بۇيۇرسا، كەلتۈرۈپ بېرەدۇر. شۇبۇ قەبىلە ئىش قىلادۇر. لېكىن، بانقەنىڭ دەستمايەسى ھەممە دەستمايەدىن چوڭدۇر. بىر كىشىنىڭ تولا پۇلى بولۇپ يول سەفەر ئەندىشەسىدىن قورقۇپ پۇلىنى بانقەغە بېرىپ يەنە بىر شەھەردەكى بانقەغە دەستىخەتنى[20] ئالىپ بارسا، بانقەغە تاشلاغان پۇلىنى ئالالايدۇر. خىتاينىڭ كاغەز پۇلىنى تىزا[21]، ئورۇسنىڭ پۇلىنى ئاقچا، ئوشاق پۇلىنى تىيىن دەرلەر.

صرافلیق و بانقه نینک بیانی

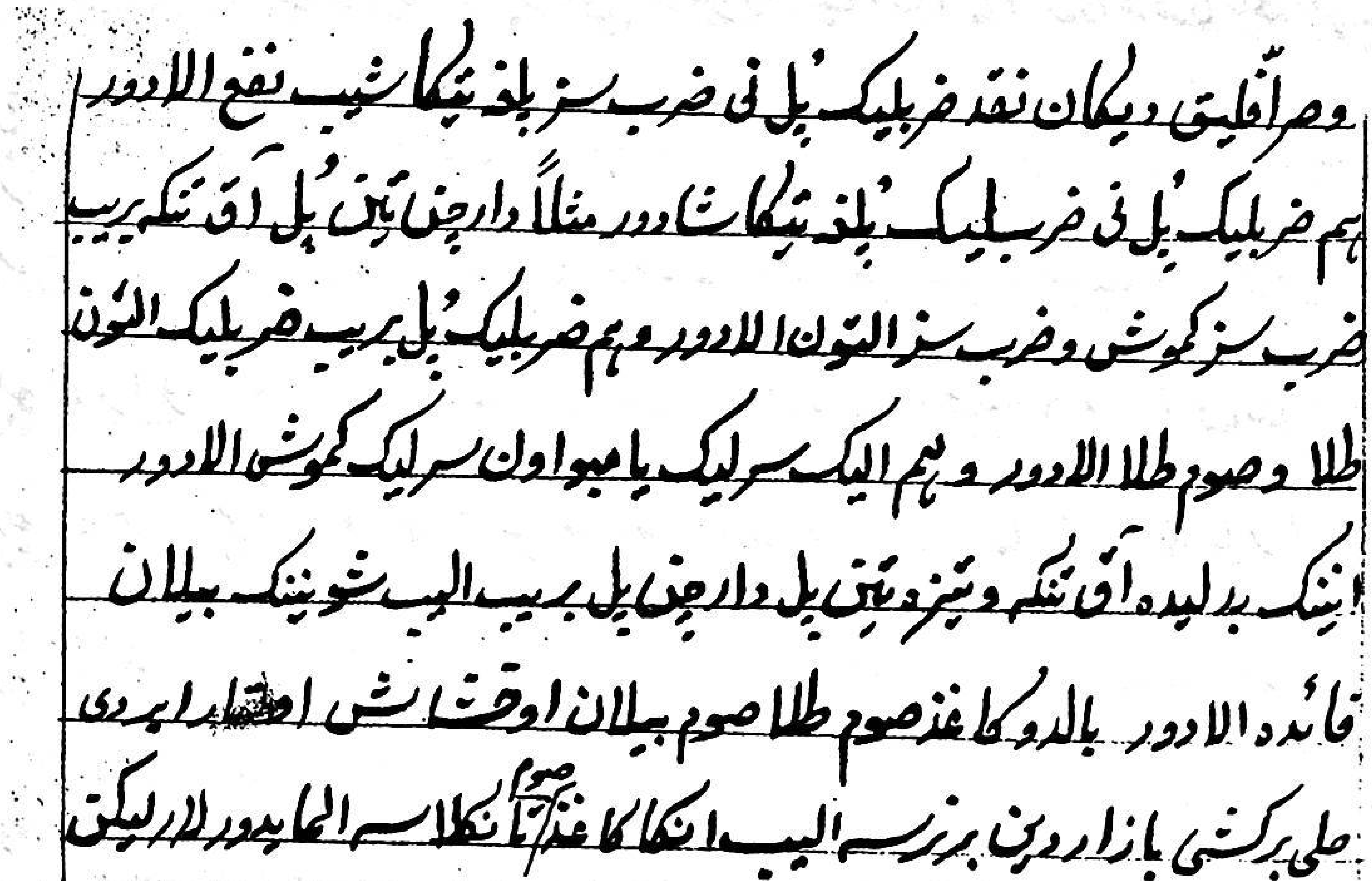
و صرافلیق دیکان نقد ضربلیک پول نی ضرب سز بلغو تیکاشیب نفع الادور
هم ضربلیک پول نی ضربلیک بلغو تیکاشادور مثلا دارچین تیتی پول آق تنکه بیریب
ضرب سز کموش و ضرب سز آلتون الادور و هم ضربلیک پول بیریب ضربلیک آلتون
طلا و صوم طلا الادور و هم الیک سرلیک یامبو اون سرلیک کموش الادور
اینینک بدلیده آق تنکه و تیزه و تیتی پول دارچین پول بریب الیب شونینک بیلان
فائده الادور بالدو کاغذ صوم طلا صوم بیلان اوتار ایردی
حلی بر کشی بازاردین بر نرسه الیب انکا کاغذ صوم تانکلاسه المایدورلار لیکن

صرافلار اوز الجیده کاغذ صوم نی الیب سانا شیب اوز نرخی بر له اوزارا
اونکو زوشوب توروب دورلار صرافلار نه سی اوخشاش ایماس بعضیلار
تولا دستمایه اوزلی بار و بعضیلار کم دستمایه کشیلاردین یوز سر کموشکا آیدا
بر زر سه توخنایب الیب شونینک بیلان صرافلیق قیلادورلار اولاردین بعضیسی
آز پلی بولوب چونک ایش قیلالمایدور غانلار بار پلیق کاغذ صوم الیب ساتیب
گذران قیلادور گاهی زیان تاپیب گاهی فائده تاپیب یورادور. و بانقه دیکانلار
نینک دستمایه سی هم دستمایه دین چونک دور اول ایش هم بر طرفدین صراف طریقه سیغه
اوخشایدور چونکه بعضی کشیلار نینک نقدی چیقی پلی بولسه بانقه غه تاشلایدور
آیدا توخناغلیق پلی بار بلیغه موافق آیدا نفعی نی الیب خرجلایدور بعضیلار کا مال
کراک بولسه حاضر پلی نی بانقه غه ریب مال بیورسه کلتوروب برادور شیو
قبیله ایش قیلادور لیکن بانقه نینک دستمایه سی هم دستمایه دین چونکدور
بر کشی نینک تولا پلی بولوب یول سفر اندیشه سیدین قورقوب پلی نی بانقه غه
تیب بر شهرداکی بانقه غه دستخطی نی الیب بارسه بانقه غه تاشلاغان پلی نی الالادور
خطای نینک کاغذ پلی نی تینزه اوروس نینک پلی اقچه اونشاق پلی فی تیتس دیرلار

سەررافلىقنىڭ بەيانى

سەررافلار[22] بىر رەستە تىللا ساراي ئىچىدە ۋە ئالدىدا سەررافلىق قىلۇرلار. ئۇلارنىڭ ئىشى زەربلىق ئالتۇن ـ كۈمۈش ۋە ھەم زەربسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش، دارچەن پۇل، كاغەز، تىزا، كاغەز سوم بۇلارنى ساتادۇر ۋە ئالادۇر. زەربلىق ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرى تىللا سوم ۋە يامبۇ ئاق تەنگەدۇر. زەربسىز ئالتۇن ـ

كۇمۇش تىللا يىرىگ[23] ۋە پارچە كۇمۇشدۇر. بۇلارنىڭ قىلادۇرغان سەۋداسىدا[24] تەفاۋۇتى[25] بار. مەسىلەن، بىر كىشىگە يامبۇ ساتماقچى ۋەيا ئالماقچى بولسا، يامبۇ بەدەلىگە ئاق تەنگە بېرۇر بولسا، ئاز بىر نەرسە كېمەيتىپ بېرۇر. ئەگەر بەدەلىگە تىزا بېرەدۇرغان بولسا، بىر نەرسە زىيادە قىلىپ بېرۇرلەر. ئانداغ ئەمەسكى، تىزا ئالماسا ئالۇرلار، لېكىن تەفاۋۇتسىز ئالماسلار. شۇنداغكى، تىزاغە كەلگەندە ھەر سەۋدادا تەفاۋۇت قىلۇرلار. ئۇلار كاغەز سوم ئالىپ ـ ساتىپ تۇرۇپدۇرلار. ئۇلاردا ھەم ئاق تەنگە ۋە تىزا كەبى بار. بالدۇر جالە دەپ ئالۇر ئەردى. مانا ئەمدى جالە تىزا ئۇستىدە قالىپدۇر. بۇ سەبەب تىزانىڭ كۆھنە[26] بولۇپ يىرتىلغان ئۇچۇن ھەممە كىشى تىزىغا كۆڭۈلسىز بولۇپدۇر. بۇ كۈنلەردە تىللا يامبۇ بازارىدىن كاغەز سوم بازارى غولداپ[27] قالىپدۇر. ھەر كىشىنىڭ قولىدا دەستە ـ دەستە كاغەز سوم بار، ئۆز نەرخىدە ساتاشىپ ـ ئالىشىپ[28] تۇرۇپدۇر.

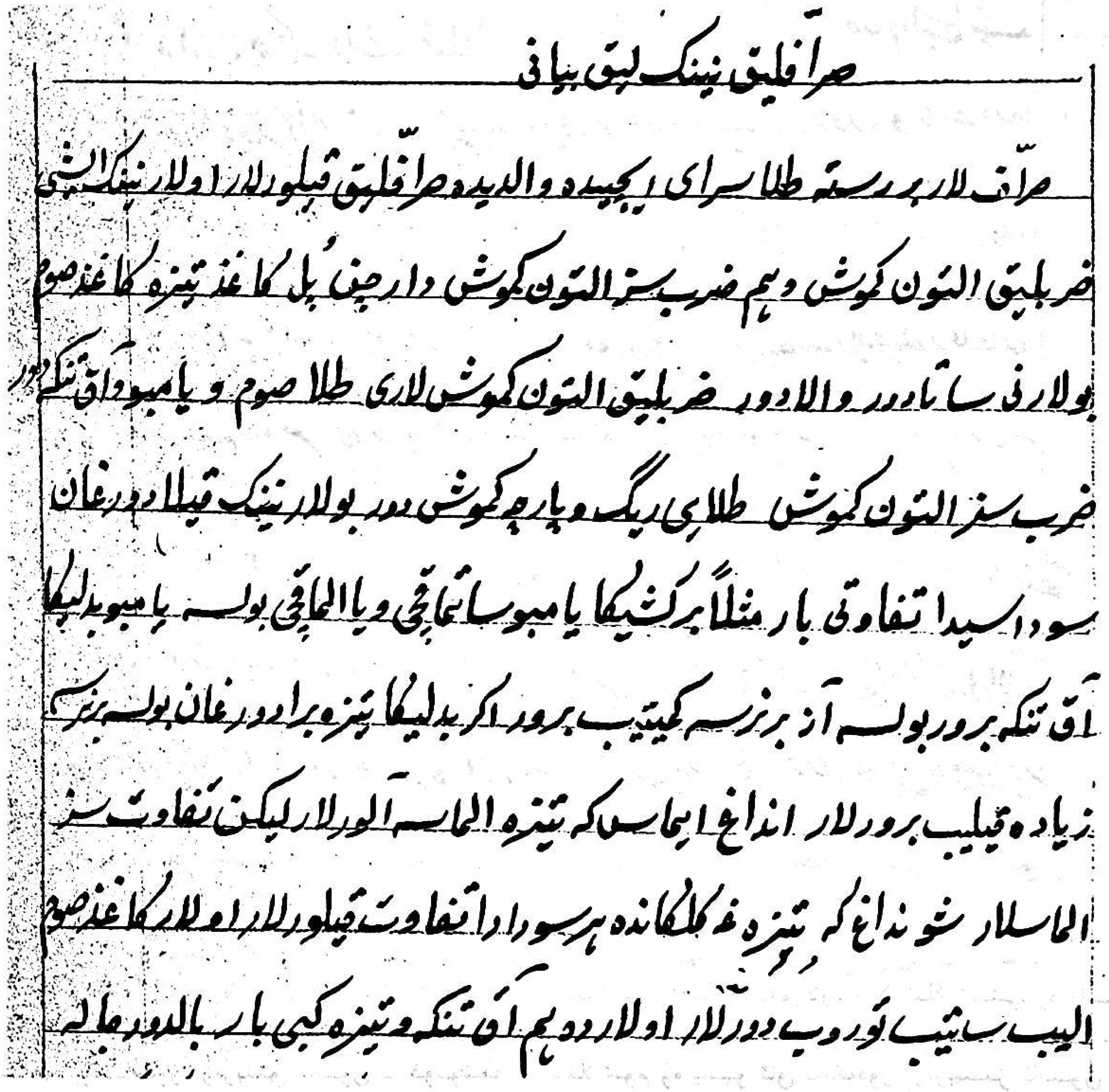
صرّافليق نينك ليق بياني

صرّاف لار بر رسته طلا سراي ايچيده والديده صرّافليق قيلور لار اولار نينك الشي
ضربليق آلتون كموش وهم ضرب سز آلتون كموش وارچين پل كاغذ تيزه كاغذ صوم
بولارني ساتادور والادور ضربليق آلتون كموش لاري طلا صوم و يامبو آق تنكه دور
ضرب سز آلتون كموش طلاي ريگ و پارچه كموش دور بولار نينك قيلادورغان
سوداسيدا تفاوتي بار مثلاً بر كشيگا يامبو ساتماقچي ويا الماقچي بولسه يامبو بدليگا
آق تنكه برور بولسه آز برنرسه كميتيب برور اگر بدليگا تيزه برادورغان بولسه برنرسه
زياده قيليب برور لار انداغ ايماس كه تيزه الماسه آلور لار ليكن تفاوت سز
الماسلار شونداغ كه تيزه غه كلگانده هر سوداده تفاوت قيلور لار امه لار كاغذ صوم
اليب ساتيب توروپ دور لار اولار ده هم آق تنكه و تيزه كبي بار بالدور جاله

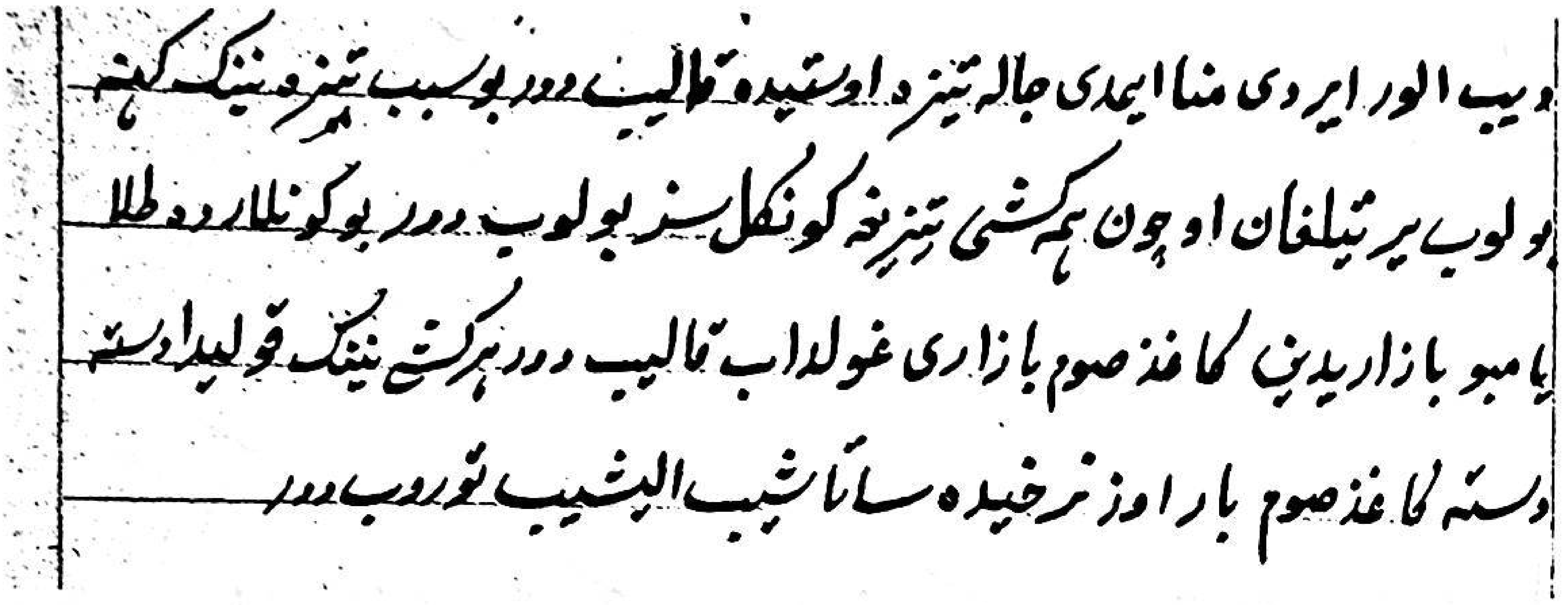
ویب الور ایردی منا ایمدی حاله تیزدا وستیده تالیب دور بو سبب تیز ... نینگ کیم
بولوب یر ئیلغان او چون همه کیشی تیزغه کونکل سیز بولوب دور بو کونلار دو طلا
یا مبو بازاریدین کاغذ صوم بازاری غولداب تالیب دور هر کیشی نینگ قولیدا دسته
دسته کاغذ صوم باراوز نرخیده ساتاشیب الیشیب توروب دور

سەۋداگەرنىڭ بەيانى

سەۋداگەر[29] دېگەن ئىقلىمدىن ئىقلىمغا مال ئالىپ بارىپ ساتىپ تىرىكچىلىك قىلادۇرغان ئاقىل بىر خەلقدۇر. بۇلار مال ئالماي تۇرۇپ ئالىپ ساتادۇرغان مالنىڭ ھېسابىنى فىكر قىلادۇرغانلارى ھەم بار. بىر شەھەردە مال ئەرزان بولۇپ يەنە بىر شەھەردە مال قىممەت بولسا، ئارالىقىدا[30] قانچە تاپاۋەتى بار، ئەۋۋەل خەيال قىلىپ، ئاندىن مال ئالىپ بارىپ ساتىپ دېگەندەك ھەيان[31] ئالادۇر.

خاقانغا تابىئ[32] كاشغەر[33] دېگەن شەھەرنىڭ يانبۇلاق[34] دېگەن كەنتىدە غوچاق ھاجى، ھەيدىكار ھاجى دېگەن ئىككى بىر تۇققان سەۋداگەر كىشى بار ئەردىلەر. بۇلار بىر كۈن دوستىنىڭ ئۆيىدە بىر نەچە دۇستلارى بىرلە[35] بەزمىدە ئولتۇرۇپ، ئەھلى مەشرەپلەرنىڭ[36] قاتارىدا بىر بىگانە كىشىنىڭ ئولتۇرغانىنى كۆرۈپ: «بۇ نەيەردىن[37] كەلگەن كىشى؟» دەپ بەزمىنىڭ ئىگەسىدىن سورىسا، «ئۈرۈمچىدىن كەلگەن مۇسافىر» دەپ جەۋاب بەردى. ئول ئادەمنى يانىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۈرۈمچىدە بار سەۋداگەرلەرنىڭ ئەھۋالىدىن چىيىزى[38] گەپلەشىپ، ئاندىن ئۈرۈس ئاقچەسىنىڭ نەرقى باھاسىنىڭ توغراسىدىن سورىدى. «ھازىر بىر سومنى ئۈرۈمچىدە ئون تۆرت تەڭگەگە ئالىپ تۇرادۇر» دەپ جەۋاب بەردىلەر. ئەرتەسى ئۆيگە كېلىپ ساندۇقدا بار سوملارنى بىر يۈز ئەللىك مىڭدىن زىيادەرەك[39] ھېساب قىلدىلار. شول ھەفتە يول جابدۇقى قىلىپ ئىككى بەرادەر[40] ئۈرۈمچىگە سەفەر قىلدىلار. مەنزىل ـ مەراھىللارنى[41] تەي قىلىپ[42]، ئۈرۈمچىگە بارىپ بىر تەنجىرىگىنىڭ سارايىغا تۈشتى. ئەرتەسى[43] بۇلار ساندۇقلارنى جايلاپ قويۇپ، سەرراف بازارىغا باردىلار. سومنىڭ بەھاسىنى مۇسافىر ئايتقاندەك ئون تۆرت تەڭگەگە ساتىلىپ تۇرغانىنى كۆرۈپ، تولا خۇش بولدىلار. ئەرتەسى تەنجىرىگىلار بىلەن سۆزلەشىپ توققۇز تەڭگە ئوتتۇز پۇلدىن ئالغان بىر يۈز ئەللىك مىڭ سومنى ئون تۆرت تەڭگەدىن نەرق قىلىپ بىر خىشت يىگىرمە سەككىز تەڭگەدىن چايغا تېگىشتىلەر. مەزكۇر چايلارنى كىرا قىلىپ كاشغەرگە ئالدۇرۇپ كېلىپ، سارايغا تۈشۈرۈپ[44]، بىر خىشت چاينى قىرىق يەتتە تەڭگەدىن نەرق قىلىپ سەۋداگەرلەرگە تارقاتىپ بېرىپ، پۇلىنى ھەفتەلىك ۋەئدەگە[45] ساتتىلار. بۇ ئىككى بەرادەرنىڭ نىييەتى[46] دۇرۇست[47] كىشىلەر ئېدى. پات پۇرسەتدە تولا يەر ـ ھويلا ئالىپ، ھەممەگە شۆھرەت تاپتىلار. ئاز ۋەقتدىن كېيىن، غوچاق ھاجى يۇرتغا سەردار بولۇپ ھەممەنىڭ ئالدىدا ئىززەتلىك بولدىلار. ھەر ۋەقت كەمبەغەل ئادەملەرگە ياردەم بېرۇر بولدى. بەك باي بولغاندا تەكەببۇر بولۇپ، يۇرت خەلقىغە تولا ئازار قىلىپ[48]، پۇل بەرمەي تولا ئادەملەرنى بىكار ئىشلەتۇر ئەردىلەر.

سوداگرنینک بیانی

سوداگر دیکان اقلیم دین اقلیمغه مال الیب باریب ساتیب تیریکچیلیک قیلادورغان عاقیل بر خلق دور. بولار مال الماي توروب الیب ساتادورغان مالنینک حسابینی فکر قیلالایدورغان لاری هم بار. بر شهرده مال ارزان بولوب ینه بر شهرده مال قیمت بولسه ارالیقیدا قانچه تاپاونی بار اول خیال قیلیب اندین مال الیب باریب ساتیب دیکانلیک عیان الادور.

خاقانغه تابعه کاشغر دیکان شهرنینک یان بولاق دیکان کنتیده غوچاق حاجی حیدیکار حاجی دیکان ایکی بر توقان سوداگر کشی بار ایدیلار. بولار بر کون دوستی نینک اویده بر نیچه دوست لاری مله بزمده اولتوروب اهلی مشربلارنینک قطاریدا بر بیکانه کشی نینک اولتورغانینی کوروب بو نیردین کلکان کشی دیب بزمی نینک ایکاسیدین سوریسه اورومچی دین کلکان مسافر دیب جواب بردی. اول آدمنی یانیغه اولتورغوزوب اورومچی ده بار سوداگرلارنینک احوالیدین چیزی گپ لاشیب اندین اوروس اقچه سی نینک نرقی بهاسی نینک

تونغواسیدین سورادی حاضیر بر صوونی اوروبچی ده الاون تورت تنکه که
الیب توراد ولر دیب جواب بردیلار ایرته سی اوی که کلیب صندوقدا
بار صوولارنی بر یوز الیک مینک دین زیاده راک حساب قیلدیلار شول
هفته یول جابدوقی قیلیب ایکی برادر اوروبچی که سفر قیلدیلار منزل
مراحیل لارنی طی قیلیب اوروبچی که باریب بر تنجیرینک نینک
سارایغه توشتی ایرته سی بولار صندوق لارینی جابلاب قویوب
سرّاف بازاریغه باردیلار صوم نینک بهاسی نی مسافر ایتقاندیک اون
تورت تنکه که ساتیلیب تورغانی نی کوروب تولا خوش بولدیلار
ایرته سی تنجیرینک لار بیلان سوزلاشیب توقوز تنکه اوتوز پولدین
الغان بر یوز الیک مینک صوم نی اون تورت تنکه دین نرق قیلیب
بر خیشت یکرمه سکز تنکه دین چایغه تیکیشتی لار مزکور چای لارنی
کیرا قیلیب کاشغرکه الدوروب کلیب سارایغه توشوروب بر خیشت
چای نی قوق یته تنکه دین نرق قیلیب سوداگرلارکه تارقاتیب بریب
پولینی هفته لیک وعده که ساتیبلار بو ایکی برادرنینک تهتی دوروست
کشی لار ایدی پات پورسته تولا پرچویلی الیب همه که شهرت

تاپتیلار از وقت دیعن کیین غوجاق حاجی یورت غه سردار بولوب
همه نهنک الدیدا عزتلیک بولدیلار هر وقت کمبغل آدملارکه یاردم
مرور بولدی بک بای بولغاندا تکبّر بولوب یورت خلقیغه تولا آزار
قیلیب پُل برمای تولا آدملارنی بیکار ایشلاتور ایردیلار.

یەشمىسى

گۆرۈكەشلىكنىڭ بايانى

گۆرۈ ئالغۇچى بىر دۇكان ئېچىپ، ئەھۋالغا تۇشلۇق نەق پۇلنى يېنىدا سېلىپ ئولتۇرۇپ، بىرەر ھاجەتمەن كىشى مال كۆتۈرۈپ كەلسە، ئون تەڭگىلىك مال بولسا، ئۇنى ئىككى مىسقال پۇل بېرىپ ئالىدۇ. مۇنداق گۆرۈكەشنى «بىر پۇلچى» دەپ ئاتايدۇ. بىر تەڭگىگە ھەپتىدە بىر پۇلدىن ھەق ئالىدۇ. بىر مالنىڭ ئۆزىنى ھەپتە ۋە كۈن سانى بىلەن ئۈچ پارچە قەغەزگە پۈتۈپ، پەيپەيزە ياكى گۆرۈ خەت دەپ بىر خەتنى مال قويغان كىشىنىڭ قولىغا تاپشۇرىدۇ؛ ئىككىنچى خەتنى مالنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە قويىدۇ؛ ئۈچىنچى خەتنى چوڭ دەپتىرىگە تىزىملايدۇ، ئۇلارنى «دەنزە» دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىر خىل گۆرۈكەش بولۇپ، بىرەرسى دۇكاندا مال قويسا، قويغان كىشىنىڭ مېلى ئون تەڭگىلىك بولسا، بەش تەڭگە ئالىدۇ. لېكىن، بۇلار بىر تەڭگىگە ئىككى پۇل ئالىدۇ. بۇلارنى «ئىككى پۇلچى» دەپ ئاتايدۇ. بۇلارنىڭ مال ساقلايدىغان قائىدىسى ئالتە ئايغىچىلىك ئىكەن. ئالتە ئايدا ئانا پۇلى بىلەن بالا پۇلى تەڭ بولىدىكەن. ئۇ ۋاقىتتا مالنى بازارغا ئاچىقىپ ساتىدىكەن. بەلگىلەنگەن مۇددەتتى ئالتە ئاي بولغىنى بىلەن مال ئىگىسى پۇلنى تۆت ئايدا بالا پۇل بىلەن بېرىپ مالنى قايتۇرۇپ ئالالايدىكەن. ئالالمىسا قويغان مېلى قولدىن كېتىدىكەن. ئەگەر مال قويغان كىشىنىڭ قولىدىكى مال قويغانلىق خېتى يىتىپ كەتسە، بەرگەن خەت قولىدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن مالنى بەرمەيدىكەن. يىتكەن خەتنى بىر كىشى تېپىۋېلىپ ئېلىپ بارسا، خەتنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا مالنى بېرىدىكەن. بىر كىشى ئوغرىلىۋالغان مالنى دۇكانغا ئېلىپ بارسا، «سەن بۇ مالنى قەيەردىن ئالدىڭ؟»، «سېنى كىم تونۇيدۇ؟» دېمەيدىكەن. بەلكى بىر كىچىك بالا ئوغرىلاپ كەلگەن بولسىمۇ ئۇنىڭغا پۇل بېرىپ ئېلىپ قويىدىكەن. بۇلار ئوغرى بىلەن شېرىكتەك، ھەپتىنىڭ ئىچىدە بىر پۇلدىن تەڭگە ئالىمىز دەپ جازانىخورلۇق قىلىدىكەن. باھانە ئىزدەپ مالنى ساتقىلى قويىدىكەن.

سەرراپلىق ۋە بانكىنىڭ بايانى

سەرراپلىق دېگەن نەق زەرىلىك پۇلنى زەربىسىز پۇلغا تېگىشىپ نەپ ئېلىشنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا،

زەربىلىك پۇلنى زەربىلىك پۇلغا تېگىشىشىنىمۇ كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، داچەن، تېيىن پۇل، ئاق تەڭگە بېرىپ، زەربىسىز كۈمۈش ۋە زەربىسىز ئالتۇن ئالىدۇ. زەربىلىك پۇل بېرىپ زەربىلىك ئالتۇن تىللا ۋە سوم تىللا ئالىدۇ. يەنە ئەللىك سەرلىك يامبۇغا ئون سەرلىك كۈمۈش ئالىدۇ: ئۇنىڭ بەدىلىگە ئاق تەڭگە ۋە تىزا، تېيىن پۇل، داچەن پۇل بېرىپ، شۇنىڭ بىلەن پايدا ئالىدۇ. بۇرۇن قەغەز سوم تىللا سومغا ئوخشاش ئۆتەتتى، هازىر بىر كىشى بازاردىن بىر نەرسە ئېلىپ ئۇنىڭ ئورنىدا قەغەز سوم تەڭلىسە، ئالمايدۇ. لېكىن، سەرراپلار ئۆز ئىچىدە قەغەز سومنى ئېلىپ ـ سېتىپ ئۆز نەرخىدە ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. سەرراپلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاش ئەمەس. بەزىلەرنىڭ دەسمايىسى كۆپ، بەزىلىرىنىڭ دەسمايىسى ئاز بولۇپ، كىشىلەردىن يۈز سەر كۈمۈشكە ئايدا بىر نەرسە توختىتىپ ئېلىپ، شۇنىڭ بىلەن سەرراپلىق قىلىدۇ. ئۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ پۇلى ئاز بولغاچقا، چوڭ ئىش قىلالمايدۇ. پۇلغا قەغەز سوم ئېلىپ ـ سېتىپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. گاھى زىيان تارتىپ، گاھى پايدا تېپىپ يۈرىدۇ. بانكىنىڭ دەسمايىسى ھەممە دەسمايىدىن كۆپتۇر. مۇنداق ئىش يەنە بىر تەرەپتىن سەرراپنىڭ شەكلىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى، بەزى كىشىلەرنىڭ نەق پۇلى جىق بولسا بانكىغا قويىدۇ. ئايدا مۇقىم پۇلى بار بولۇپ، پۇلغا مۇۋاپىق ئايدا ئۆسۈمىنى ئېلىپ خەجلەيدۇ. بەزىلەرگە مال كېرەك بولسا، يېنىدىكى پۇلنى بانكىغا بېرىپ مال بۇيرۇسا، بانكا كەلتۈرۈپ بېرىدۇ. مۇشۇ تەرىقىدە ئىش قىلىدۇ. لېكىن، بانكىنىڭ دەسمايىسى ھەممە دەسمايىدىن كۆپتۇر. بىر كىشىنىڭ پۇلى كۆپ بولۇپ، يول سەپەردىن ئەندىشە قىلىپ پۇلنى بانكىغا تاپشۇرۇپ، يەنە بىر شەھەردىكى بانكىغا چەكنى ئېلىپ بارسا، بانكىدىكى پۇلنى ئالالايدۇ. خەنزۇلارنىڭ قەغەز پۇلنى «تىزا»، ئورۇسنىڭ پۇلنى «ئاقچا»، ئۆششاق پۇلنى «تېيىن» دەيدۇ.

سەرراپلىقنىڭ بايانى

سەرراپلار بىر رەستىدىكى تىللا سارايىنىڭ ئىچىدە ياكى سارايىنىڭ ئالدىدا سەرراپلىق قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىشى بولسا زەربىلىك ئالتۇن ـ كۈمۈش ۋە زەربىسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش، داچەن پۇل، قەغەز، تىزا، قەغەز سوم قاتارلىقلارنى سېتىش ياكى ئېلىشتۇر. زەربىلىك ئالتۇن ـ كۈمۈش دېگەن تىللانى، يامبۇ بولسا ئاق تەڭگىنى كۆرسىتىدۇ. زەربىسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش تىللا، يىرىك ۋە پارچە كۈمۈشتۇر. بۇلارنىڭ قىلىدىغان سودىسىدا تاپاۋىتى بار. مەسىلەن، بىر كىشىگە يامبۇ ساتماقچى ياكى ئالماقچى بولۇپ، يامبۇنىڭ ئورنىغا ئاق تەڭگە بەرمەكچى بولسا، ئازراق بىر نەرسە كېمەيتىپ بېرىدۇ. ئەگەر بەدىلىگە تىزا بەرمەكچى بولسا، بىر نەرسىنى ئارتۇق قىلىپ بېرىدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، تىزا ئالمىسا ئالمايدۇكى، تاپاۋەتسىز ئالمايدۇ. شۇنداقكى، تىزىغا كەلگەندە ھەرقانداق سودىدا تاپاۋەت قىلىدۇ. ئۇلار قەغەز سوم ئېلىپ ـ سېتىپ تۇرىدۇ. ئۇلاردا ئاق تەڭگە ۋە تىزىغا ئوخشاش نەرسىلەر بار. بۇرۇن «جالە» دەپ ئالاتتى، هازىر جالە تىزىنىڭ ئۈستىدە قاپتۇ. بۇنىڭ سەۋەبى تىزا كونىراپ يىرتىلغاچقا، ھەممە كىشىنىڭ ئۇنىڭدىن رايى يېنىپتۇ. بۇ كۈنلەردە تىللا، يامبۇ بازىرىدىن بەكرەك قەغەز سوم بازىرى كۆپىيىپ قاپتۇ. ھەر كىشىنىڭ قولىدا تۇتام ـ تۇتام قەغەز سوم بار، ئۆز نەرخىدە ئېلىپ ـ سېتىشىپ تۇرىدۇ.

سودىگەرنىڭ بايانى

سودىگەر دېگەن ئىقلىمدىن ـ ئىقلىمغا مال ئېلىپ بېرىپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئاقىل

بىر خەلقتۇر. بۇلارنىڭ ئارىسىدا مال ئالماي تۇرۇپ ئېلىپ ـ ساتىدىغان مالنىڭ ھېسابىنى پىكىر قىلىدىغانلىرىمۇ بار. بىر شەھەردە مال ئەرزان بولۇپ، يەنە بىر شەھەردە مال قىممەت بولسا، ئوتتۇرىدا قانچىلىك تاپاۋىتى بار ئىكەنلىكىنى ئويلىشىپ ئاندىن مال ئېلىپ بېرىپ سېتىپ پايدا ئالىدۇ.

مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق قەشقەر دېگەن شەھەرنىڭ يانبۇلاق دېگەن كەنتىدە غوچاق ھاجى، ھەيدىكار ھاجى دېگەن ئىككى بىر تۇغقان سودىگەر كىشى بار ئىدى. بۇلار بىر كۈنى دوستىنىڭ ئۆيىدە بىرنەچچە دوستى بىلەن بىللە بەزمىدە ئولتۇراتتى. مەشرەپ ئەھلىنىڭ قاتارىدا بىر ناتونۇش كىشىنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، «بۇ نەدىن كەلگەن كىشى؟» دەپ بەزمىنىڭ ئىگىسىدىن سورىسا، «ئۈرۈمچىدىن كەلگەن مۇساپىر» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇلار ئۇ ئادەمنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۈرۈمچىدىكى سودىگەرلەرنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا بىرئاز گەپلىشىپ، ئاندىن ئورۇس ئاقچىسىنىڭ نەرخى ھەققىدە سوئال سورىدى. ئۇ ئادەم: «ھازىر بىر سومنى ئۈرۈمچىدە ئون تۆت تەڭگىگە ئالىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. ئۇلار ئەتىسى ئۆيگە كېلىپ ساندۇقتا بار سوملارنى ھېسابلىدى. جەمئىي بىر يۈز ئەللىك مىڭ سوم چىقتى. ئۇلار شۇ ھەپتىسى يول جابدۇقى قىلىپ ئۈرۈمچىگە سەپەر قىلدى. سەپەر ھازىرلىقلىرىنى تەييارلاپ، ئۈرۈمچىگە بېرىپ، بىر تەنجىرىڭنىڭ سارىيىغا چۈشتى. ئەتىسى بۇلار ساندۇقلىرىنى جايلاپ قويۇپ سەرراپ بازىرىغا باردى. ھېلىقى مۇساپىر ئېيتقاندەك، بىر سومنىڭ ئون تۆت تەڭگىگە سېتىلغانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق خۇش بولدى. ئەتىسى ئۇلار تەنجىرىڭلار بىلەن سۆزلىشىپ، توققۇز تەڭگىگە ئوتتۇز پۇلدىن ئالغان بىر يۈز ئەللىك مىڭ سومنى ئون تۆت تەڭگىدىن ھېسابلاپ، ئاندىن يىگىرمە سەككىز تەڭگىگە بىر كېسەك چاي ھېسابلاپ ئالدى. ئۇلار كىرا قىلىپ مەزكۇر چايلارنى قەشقەرگە ئەكەلدۇرۇپ سارايغا چۈشۈرۈپ، بىر كېسەك چاينى قىرىق يەتتە تەڭگىدىن سودىگەرلەرگە تارقىتىپ بېرىپ، پۇلنى بىر ھەپتىدە بېرىدىغانغا كېلىشىپ ساتتى. بۇ ئىككى بۇرادەرنىڭ نىيىتى دۇرۇس كىشىلەر ئىدى. ئۇلار پات پۇرسەتتە نورغۇن يەر ۋە ھويلا سېتىۋېلىپ كاتتا شۆھرەت قازاندى. بىر مەزگىلدىن كېيىن غوجاق ھاجى يۇرتىغا باش بولۇپ، ھەممىنىڭ ئالدىدا ئاتاققا ئىگە بولدى. ئۇ دائىم دېگۈدەك كەمبەغەللەرگە ياردەم قولىنى سۇندى. بەك بېيىپ كەتكەندە بولسا تەكەببۇرلىشىپ، يۇرت خەلقىگە نورغۇن ئازار بېرىپ، پۇل بەرمەي نورغۇن ئادەملەرنى بىكار ئىشلەتتى.

ئىزاھلار:

① گەرەۋ — گۆرۈ، رەنە. ② نەقد پۇل — نەق پۇل. ③ كۈن ئەدەدى — كۈن ھېسابى، ۋاقىت چېكى. ④ كاغەز — قەغەز. ⑤ پەيپەيزە — بۇ، خەنزۇچىدىكى «牌子» دېگەن سۆز بولۇپ، مىنگو دەۋرىدىكى گۆرۈگە قويۇلغان نەرسە ئۈچۈن چىقىرىلغان خەت ياكى ھۆججەتنى كۆرسىتىدۇ. ⑥ داڭزا — بۇ خەنزۇچىدىكى «单子» دېگەن سۆز بولۇپ، «تالون» دېگەن مەنىدە. ⑦ ۋەئدە — ۋەدە، لەۋز. ⑧ قايدىن — قەيەردىن، نە يەردىن. ⑨ جەزە — بۇ سۆز مەتىندە بىرئاز ئېنىقسىز بولغاچ، جۈملىنىڭ ئومۇمىي مەنىسىدىن «جەزە، جەز» دەپ پەرەز قىلىندى. مۇنداق بولغاندا، مەنىسى «نەپ ئېلىش، چوتا ئايرىش، پايدا ئايرىش» بولۇپ، ئەسلىي تېكىستىنىڭ مەزمۇنىغا يېقىنلىشىدۇ. ⑩ نەقد — نەق. ⑪ نەفئ — نەپ، پايدا. ⑫ دارچەن — بۇ خەنزۇچىدىكى «大钱» دېگەن سۆز بولۇپ، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى قىممىتى ئەڭ كىچىك، ئوتتۇرىسى تۆشۈك مېتال پۇلدۇر. بىر داچەن ھازىرقى بىر پۇڭغا توغرا كېلىدۇ. ⑬ فائىدە — پايدا. ⑭ بالدۇ — بۇرۇن، بالدۇر، ئىلگىرى. ⑮ كاغەز سوم — قەغەز پۇل، قەغەز سوم. ⑯ دەستمايە — دەسمايە. ⑰ گەزەران — كۈن ئۆتكۈزۈش، جان بېقىش. ⑱ بانقە — بانكا. ⑲ خەرەجلەيدۇ — خەجلەيدۇ، سەرپ قىلىدۇ. ⑳ دەستخەت — قولدا يېزىلغان خەت، تىلخەت. ㉑ تىزە — بۇ، مىنگونىڭ دەسلىپىدە چىقىرىلغان پۇلنىڭ نامى بولۇپ، خەنزۇچە «帖子» دېيىلىدۇ. ئومۇمەن پۇل مەنىسىدە كېلىدۇ. ㉒ سەرراف — سەرراپ، گۆرۈكەش. ㉓ يېرىگ — يىرىك. ㉔ سەۋدا ـ سودا ـ سېتىق. ㉕ تەفاۋۇت — تاپاۋەت، كىرىم. ㉖كۆھنە — كونا. ㉗ غولداپ — كۆپىيىپ، جىقلاپ. ㉘ ساتاشىپ ـ ئالاشىپ — ئېلىشىپ ـ سېتىشىپ، ئېلىم ـ سېتىم. ㉙ سەۋداگەر

— سودىگەر، سېتىقچى. ㉚ ئارالىقىدا — ئارىلىقىدا، ئارىسىدا. ㉛ ھەيان — ھايان، پايدا. ㉜ خاقانغا تابىنىش — چىلاڭ ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق، خانغا قاراشلىق. ㉝ كاشغەر — قەشقەرنىڭ بۇرۇنقى نامى. ㉞ يانبۇلاق — قەشقەردىكى يەر - جاي نامى. ㉟ بىرلە — بىللە، بىرلىكتە. ㊱ ئەھلى مەشرەپلەرنىڭ — مەشرەپ ئەھلىلىرىنىڭ. ㊲ نە يەردىن — قەيەردىن. ㊳ چىيزى — ئۇدۇل، تۈز. ㊴ زىيادەرەك — كۆپرەك، جىقراق، ئارتۇقراق. ㊵ بەرادەر — بۇرادەر. ㊶ مەنزىل مەراھىل — يول، مەنزىل. ㊷ تەي قىلىپ — يۈرۈپ، مېڭىپ. ㊸ ئەرتەسى — ئەتىسى. ㊹ تۈشۈرۈپ — چۈشۈرۈپ. ㊺ ۋەئدە — ۋەدە، لەۋز. ㊻ نىييەت — نىيەت. ㊼ دۇرۇست — دۇرۇس، توغرا، ھەقىقىي. ㊽ ئازار قىلىپ — ئازار بېرىپ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: جۇڭگو ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىدە)

«ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە» ـ شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ ئەسىرى

ئۆمەرجان نۇرى

ئىككى يىلدىن بېرى ئىمىر غىياس « ‹ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە›نى شاھ مەھمۇد چوراس يازغانمۇ؟» (شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2014 ـ يىللىق 1 ـ سان)، « ‹ئەنىسۇت ـ تالىبىن›دىن ‹رەفىقۇت ـ تالىبىن، غىچە» (بۇلاق، 2014 ـ يىللىق 6 ـ سان)، « ‹ئۈچ پارچە ئەسەر› ۋە يەتتە خىل قاراش» (شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2015 ـ يىللىق 3 ـ سان)، « ‹ئالتەشەھەر› سۆزى توغرىسىدا — ‹ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە›نىڭ ئاپتورى كىم؟» (شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى، 2015 ـ يىللىق 3 ـ سان) قاتارلىق ئوخشاش بىر مەزمۇن، بىر تېمىدىكى ئالتە ماقالىنى گېزىت ـ ژۇرناللاردىلا ئەمەس، «بوزقىر تورى»دىمۇ ئېلان قىلىپ، نۇشىرۋان يائۇشېف پارسچىدىن ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلىپ، «شۇرا» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغان «ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە»نى شاھ مەھمۇد چوراس يازمىغان، دېگەن دەۋانى ئاقتۇرۇش ئۈچۈن جىق قان ـ تەر سەرپ قىلىۋاتىدۇ. مەن دەسلەپتە ئىمىر غىياسنى «ئالتەشەھەر مەكتۇپلىرى»نى نەشرگە تەييارلاشتا ئاساسلانغان ئەسلىي مەنبەنى كۆرۈش ئىمكانىيىتى بولمىغاچقا، پەرەز بىلەن سۆز ئويۇنى ئويناۋاتقان ئوخشايدۇ، دەپ ئانچە ئېرەن قىلمىغانىدىم. كېيىن ئىمىر غىياسنىڭ «ئالتەشەھەر مەكتۇپلىرى»نى تولۇق، چۈشىنىپ ئوقۇمايلا قالماستىن، شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ هازىرقى زامان مەتبۇئاتلىرىدا نەشر قىلىنغان «يەكەن سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» ۋە «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىمۇ چۈشىنىپ ئوقۇيالمىغانلىقىنى، يەنە چاپىقىنى ئالمەن دەپ كۆزىنى ئويۇۋېرىدىغانلىقىنى هېس قىلدىم. شۇڭا، شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ يوقىرىقى ئىككى ئەسىرىنىڭ هازىرقى زامان مەتبۇئاتلىرىدىكى نەشرى ئۈستىدە چۈشەنچە بېرىشنى لايىق تاپتىم.

شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ هازىرغىچە ئىلىم ئەھلىگە مەلۇم بولغان ئەسىرى ئىككى بولۇپ، بىرى، ئىمىر غىياس شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ ئەمەس، دەپ دەۋاسىنى قىلىۋاتقان پارسچە يېزىلغان تارىخىي ئەسىرى، يەنە بىرى، پارسچە يېزىلغان «ئەنىسەت ـ تالىبىن» دۇر.

شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ پارسچە يېزىلغان تارىخىي ئەسىرى ئىسمائىل خان دەۋرىدە هىجرىيەنىڭ 1087 ـ يىلى (مىلادىيەنىڭ 1676 — 1677 ـ يىللىرى) تاماملانغان بولۇپ، مەزكۇر ئەسەرگە مۇئەللىپ تەرىپىدىن ئىسىم قويۇلمىغان. 1913 ـ يىلى ۋ . ۋ . بارتولد تاشكەنتتە باقىجانباي دېگەن كىشىنىڭ ئۆيىدە بۇ قول يازمىدىن بىرنى تېپىپ، ئۆزىنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىلمىي كاماندىروپكا» دېگەن ماقالىسىدە تونۇشتۇرغان ۋە «كاشغەر تارىخى» دېگەن ئىسمىدا بەزى قىممەتلىك مەزمۇنلارنى تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلغان. 1916 ـ يىلى تاشكەنتكە قايتا كەلگەندە بۇ قول يازمىنى سۈرەتكە تارتىپ ئېلىپ

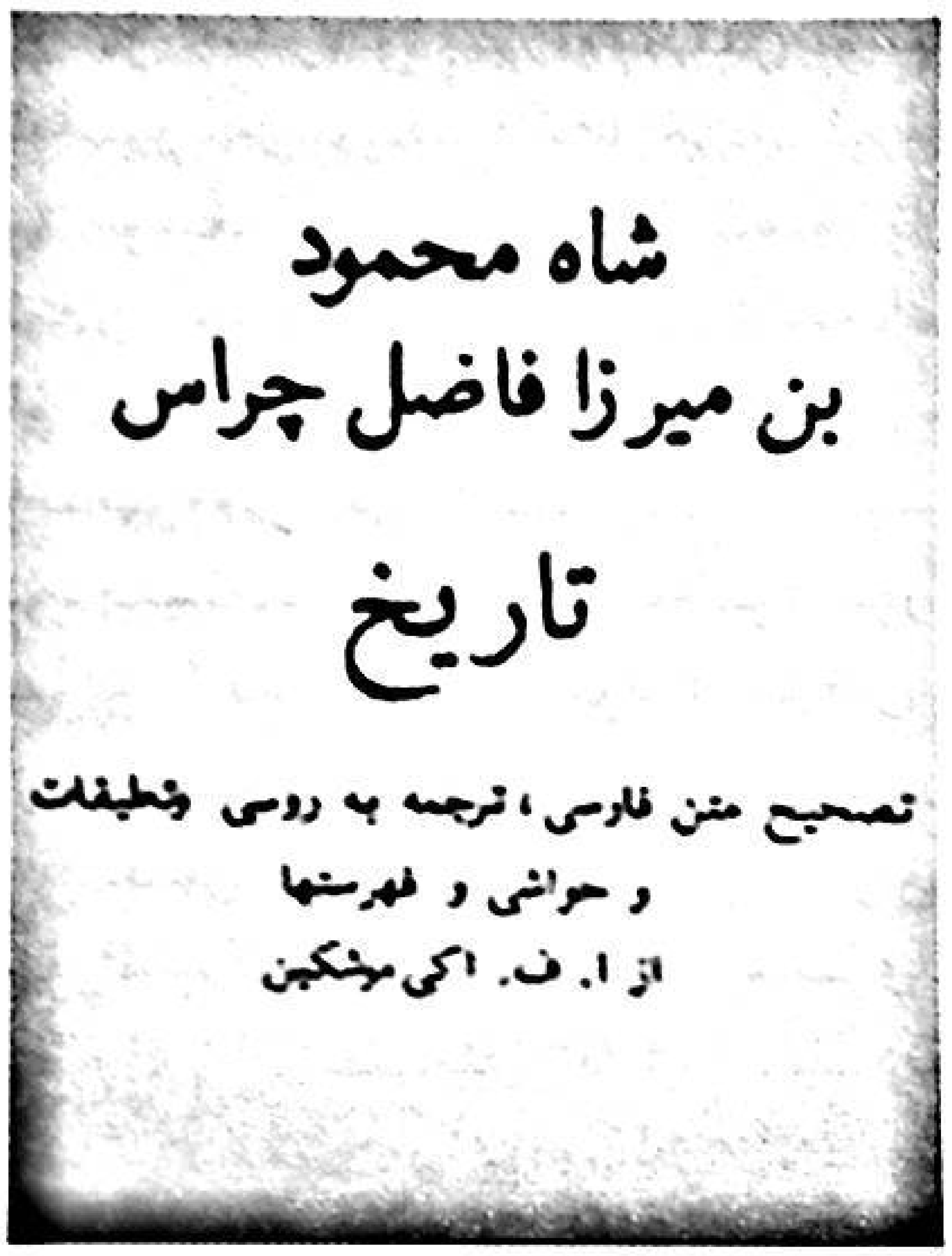

شاه محمود
بن میرزا فاضل چراس
تاریخ
تصحیح متن فارسی، ترجمه به روسی، تعلیقات
و حواشی و فهرستها
از ا. ف. اکی موشکین

كەتكەن. ئا . ف . ئاكىمۇشكىن سۈرەتكە تارتىلغان شۇ نۇسخىسىغا ئاساسەن نەشرگە تەييارلاپ، «تارىخى شاھ مەھمۇد بىننى مىرزا فازىل» دېگەن مەتىنگە ئاساسەن، پارسچە «تارىخ» (بەزىلەر دەپ يۈرگەندەك «تاۋارىخ» ئەمەس)، رۇسچە «خرونىكا» (يىلنامە) دېگەن ئىسىمنى قويۇپ، 1976 ـ يىلى موسكۋادا نەشر قىلدۇرغان. بۇ نەشرىدە پارسچە مەتىن (تېكىست) نى تەھقىقلەپ يېگىدىن بەتكە تىزدۇرۇپ، رۇسچە تەرجىمە ۋە فىھرىست (ئىندېكىس) نى قوشۇپ ئېلان قىلدۇرغان①. (بۇ ھەقتىكى تونۇشتۇرۇشنى ۋېي لىياڭتاۋ ئەپەندىنىڭ ماقالىسىدىن كۆرۈۋېلىڭ)②.

مەزكۇر ئەسەر 2010 ـ يىلى سانكىت پېتىربۇرگدا قايتا نەشر قىلىنغان. ئاكىمۇشكىن بۇ ئەسەرنى نەشرگە تەييارلىغاندا، شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ يەنە بىر پارسچە يېزىلغان ئەسىرى «ئەنىسەت ـ تالىبىن»نى قىسقارتىپ (مەزكۇر ئەسەرنىڭ 331 ـ بەتتىن 344 ـ بەتكىچە) بېرىش بىلەن بىللە شاھ مەھمۇد چوراس ھەققىدە خاتىرە قالدۇرۇلغان مىر خالىددىن كاتىب ياركەندىنىڭ «ھىدايەتنامە»سىنىمۇ قىسقارتىپ (مەزكۇر ئەسەرنىڭ 345 ـ بەتتىن 346 ـ بەتكىچە) بەرگەن. بۇ ئىككى ئەسەرگە ئايرىم تېما قويۇپ، نەدە ساقلىنىۋاتقانلىقى ۋە ئەسەر تىلى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن. 1980 ـ يىللاردا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىنىڭ ھاۋالىسىگە ئاساسەن، بۇ كىتابتىكى پۈتۈن پارسچە مەتىننى ھەبىبۇللا ئېلى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققاندىن كېيىن، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى «سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» دېگەن نامدا 1988 ـ يىلى نەشر قىلغان. كىمنىڭ سەۋەنلىكىدىن بولغانلىقى نامەلۇم، «ئەنىسەت ـ تالىبىن» بىلەن «ھىدايەتنامە»نىڭ تەرجىمىسىنى ئاكىمۇشكىندەك تېما قويۇپ ئايرىماستىن «تارىخ»نىڭ داۋامىغا قوشۇپ، ھەتتا ئارىسىغا قىيما تىققاندەك كىرگۈزۈپ، پۈتۈن مەتىننى بىرلا كىتاب ھالىتىدە نەشر قىلىۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا خاتا چۈشەنچە پەيدا بولۇپ قالغان. ئەسلىدە «سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار»نىڭ 205 ـ بەتتىكى يۇقىرىدىن سانىغاندا ئىككىنچى قۇر بىلەن شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ تارىخىي تېمىدىكى ئەسىرى ئاخىرلىشىدۇ ۋە مەزكۇر بەتتىكى «شۇتۇر خەلپەنىڭ ۋەقەلىرى» دېگەن ماۋزۇدىن باشلاپ «ئەنىسەت ـ تالىبىن» باشلىنىپ، 237 ـ بەت يۇقىرىدىن سانىغاندا بەشىنچى قۇردىكى «ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر!» دېگەن جۈملە بىلەن تاماملىنىدۇ. مەزكۇر بەتنىڭ ئالتىنچى قۇردىن «ھىدايەتنامە» باشلىنىپ، 239 ـ بەتتىكى «... ۋە بەزىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈكىگە توپا چاچتى» دېگەن قۇر بىلەن تاماملىنىدۇ. 239 ـ بەتتىكى «باباقبەگ بىلەن ئاخۇند كالانلارنىڭ كەلگىنى ۋە شۇ چاغدا بولغان ئىشلار» دېگەن ماۋزۇدىن كىتابنىڭ ئاخىرىغىچە يەنە شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ «تارىخ» دېگەن ئەسىرىنىڭ ئاخىرى بولۇپ، ئاكىمۇشكىن نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىنىڭ 100 ـ، 101 ـ بەتلەردىكى مەتىنىدىن ئىبارەت. بۇ يەردىكى «موللا ئىۋەز ئوغلى دوست قولى» بۇ تارىخىي ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى بولماستىن، بەلكى «تارىخ» دېگەن ئەسەرنى تاماملىغۇچىدۇر. دېمەك، يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ ئەسەرنىڭ مەزمۇنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا خاتا چۈشەنچە پەيدا قىلغان. ھەتتا ئابلەت نۇردۇن ئۇيغۇرچە نۇسخىسىغا ئاساسەن خەنزۇچىغا «يىلنامە (编年史)» دەپ تەرجىمە قىلغان نۇسخىسىدىمۇ بۇ سەۋەنلىك شۇ پېتى كېتىپ قالغان③.

بۇ ئەسەردىن بىر نۇسخىنى نۇشىرۋان يائۇشېف 1915 ـ يىلى قاراقاشلىق ئىيسا قازىدىن ئارىيەت ئېلىپ، پارسچىدىن تاتارچىغا ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلىپ، ئەسلىي نام قويۇلمىغان بۇ ئەسەرگە مەزمۇنىغا ئاساسەن «ئالتە شەھەر تارىخىدىن بىر پارچە» دەپ نام قويۇپ، ئۇدۇللۇق «شۇرا» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇرىدۇ. ئارقىدىن شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار تولۇقلىنىپ كەتسۇن دېگەن نىيەتتە ئۆزى ئىگىلىگەن ماتېرىياللارنى «ئالتە شەھەر تارىخىدىن بىر پارچە»نىڭ داۋامى سۈپىتىدە ئېلان قىلدۇرۇۋېرىدۇ. ئاكىمۇشكىن نۇشىرۋان يائۇشېفنىڭ تاتارچىغا تەرجىمە قىلىپ ئېلان قىلدۇرغان نۇسخىسىنىڭ دەل شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ تارىخىي ئەسىرى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىللە، ئەيسا قازىنىڭ قولىدا قالغان نۇسخىسىدىن ئۇچۇر ئالالمىغانلىقىنى يازىدۇ[1].

نۇشىرۋان يائۇشېف «شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 1915 ـ يىلىدىكى 13 ـ سانىدا مەزكۇر قول يازمىنى تاپقانلىقىدىن خەۋەر بېرىدۇ. بىراق، 18 ـ سانىدا ئالتە شەھەرنىڭ قاراڭغۇ تارىخىدىن شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ «تارىخ» دېگەن ئەسىرى باشلانغان تارىخقىچە بولغان مەزمۇنلارنى ئۆزى تولۇقلاپ قويىدۇ. «شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 1915 ـ يىلىدىكى 19 ـ سانىدىن 1916 ـ يىلىدىكى 22 ـ سانىغىچە بولغان توت سانىدا ۋە 1917 ـ يىلىدىكى 18 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە» دەل شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ «تارىخ» دېگەن ئەسىرىدۇر. بۇ نۇقتىدا شۇبھىلەنگۈدەك ياكى تالاش ـ تارتىش قىلغۇدەك يوچۇق يوق. 1916 ـ يىلىدىكى 24 ـ سانىدىن باشلاپ ئېلان قىلىنغانلىرى، نۇشىرۋان يائۇشېفنىڭ ئۆزى ئىگىلىگەن مەلۇماتلارغا ئاساسەن يېزىپ چىققان مەزمۇنلار بولۇپ، شاھ مەھمۇد چوراسقا تەئەللۇق ئەمەس. 1916 ـ يىلىدىكى 23 ـ سانىدا بېرىلگەن بايان نۇشىرۋان يائۇشېف داۋاملاشتۇرۇپ يازماقچى بولغان تارىخنىڭ كىرىش سۆزى بولۇپ، نۇشىرۋان يائۇشېفقا مەنسۇپ مەزمۇنلار 1916 ـ يىلىدىكى 24 ـ سانىدىن باشلىنىپ، 1917 ـ يىلىدىكى 10 ـ سانىدا ياقۇپبەگنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. نۇشىرۋان يائۇشېفنىڭ بۇ يازغانلىرى، شۇ چاغقىچە يېزىلغان تۇنجى «ئالتە شەھەر تارىخى» ھېسابلىنىدۇ.

ئاتالمىش «تارىخى رەشىدىي ـ زەيلى»نىڭ تېپىلىش جەريانى ۋە نېمە ئۈچۈن «تارىخى رەشىدىي ـ زەيلى» دەپ ئاتىلىپ قالغانلىقى ھەققىدە ھاجى نۇرھاجى تەپسىلىي مەلۇمات بېرىدۇ («بۇلاق» ژۇرنىلى، 2002 ـ يىللىق 3 ـ سان). شۇنىڭدەك ئەسەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى ھەققىدە مەخمۇت ئابدۇۋەلى تەھلىل يۈرگۈزىدۇ («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، 2003 ـ يىللىق 3 ـ سان). شاپىگرافتا بېسىپ ئىچكى قىسىمدا پايدىلىنىش ئۈچۈن تارقىتىلغان نۇسخىسىغا ئاساسەن، ئابدۇرېشىت مۇھەممەت نەشرگە تەييارلاپ، ئاۋۋال «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1981 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا، كېيىن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى چىقارغان «قەدىمكى كىتابلار تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1986 ـ يىللىق 1 ـ، 2 ـ سانىغا بېسىلغان «تارىخى رەشىدىي ـ (زەيلى)» ناملىق ئەسەردە، بۇ ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى مىرزا مەھمۇد چوراس، دەپ كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، بۇ ئىككى نۇسخىدا بىردەك مەھمۇد چوراسنىڭ ئىسمى ئۇچرىمايدۇ. ئەسلىدە «تارىخى رەشىدىي ـ زەيلى»نىڭ مۇئەللىپى مىرزا شاھ مەھمۇد چوراس، دېگەن ئاتالمىش تەتقىقات نەتىجىسىنى 30 يىلنىڭ ئالدىدا پېشقەدەملىرىمىز توقۇپ چىققان. بۇ ئەسەرنىڭ

ئەسلىي نۇسخىسى يورۇقلۇققا چىققاندا، ھەممە ئىش ئايدىڭلىشىدۇ.

«ئەنىسەت ـ تالىبىن»نىڭ مۇئەللىپى مىرزا مەھمۇد چوراس ئىكەنلىكىدە تالاش ـ تارتىش يوق. «ئەنىسەت ـ تالىبىن»نىڭ ئاكىموشكىن ئېلان قىلغان قىسقارتىلغان نۇسخىسىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىنى ليۇ يىڭشىڭ، ليۇ جېڭيىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ («سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار»دىكى 205 ـ بەتتىن 222 ـ بەتكىچە بولغان مەزمۇننى) ئېلان قىلغاندىن كېيىن[5]، ئەزىز يۈسۈپ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا ئېلان قىلدۇردى. شۇنىڭ بىلەن «ئەنىسەت ـ تالىبىن»نىڭ ئاكىموشكىن ئېلان قىلغان قىسقارتىلغان نۇسخىسى «يەكەن سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار»نىڭ 205 ـ بەت بىلەن 237 ـ بەت ئارىلىقىغا كىرىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

«ئەنىسەت ـ تالىبىن»نىڭ تۈركىي تەرجىمىسى «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىڭ سانكت ـ پېتېربۇرگدا ساقلىنىۋاتقان B771 ـ نومۇرلۇق نۇسخىسىنىڭ، 13 ـ بېتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋە 14 ـ بېتىنىڭ باشلىنىشىدىكى «بۇ ‹رەفىقۇت ـ تالىبىن›، ‹ئەنىسەت ـ تالىبىن›دىن ۋۇجۇدقا كەلدى» دېگەن ئۇچۇر بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. 12 ـ بېتىدىكى: «بۇ بەندەئى كەمىنە قەلىلۇتتائەت ۋە كەمبەزائەت ـ ئەبۇل مەنسۇر بى ئىستىتائەتدىن بۇ كىتاب ‹ئەنىسەت ـ تالىبىن›نىڭ ئىبارەتلىرى ۋە مەجمۇئى رىۋايەتلىرى تۈركىي ئەلفازدا رەۋشەن ۋە تۈركىي ئىبارەتتە مۇبەرھەن بولسۇن دەپ ...» دېگەن قۇرلار مەزكۇر ئەسەرنى ئەبۇل مەنسۇر ئىسىملىك كىشىنىڭ تەرجىمە قىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

مۆھتەرەم ئۇستاز مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2011 ـ يىللىق 6 ـ سان ۋە 2012 ـ يىللىق 1 ـ، 2 ـ سانىدا «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىڭ تۈركىي تەرجىمىسىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، پىروفېسسور ئابدۇرەئۇف پولاتنىڭ ئاسپىرانتى نۇرىمانگۇل تۇرسۇن ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسىدە مەزكۇر قول يازمىنىڭ مورفولوگىيەسىنى تەتقىق قىلغان. ئەمما، نۇرىمانگۇل تۇرسۇن «كاتىپ» دېگەن سۆزنى «مۇئەللىپ، يازغۇچى» دەپ چۈشىنىپ قېلىپ، بۇ ئەسەرنى «بەشئېرىقلىق موللا ئەھمەد ئىبنى موللا مۇھەممەد سوپى ئىبنى قۇربان سوپى باي» دېگەن كىشى يازغان دەپ ھۆكۈم چىقارغان[6].

مەن «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىڭ قاراقاشتا تەرجىمە قىلىنغان بىر نۇسخىسىنى ساقلاۋاتىمەن. بۇ نۇسخىنىڭ 16 ـ بېتىدىكى: «قويۇپ سۆزنى، مەنسۇر، مەقسەدغە يۈر، ئەمىر ئەمرىغە پۈت قەلەم ـ خامە سۈر. ئول ھەزرەت مەزكۇر بۇزرۇكۋار ۋە ئالى تەبار بۇ بەندەئى كەمىنە قەلىلۇتتائەت ۋە كەمبەزائەت ـ ئەبۇل مەنسۇر بى ئىستىتائەتدىن بۇ كىتاب ‹ئەنىسەت ـ تالىبىن›نىڭ ئىبارەتلىرى ۋە مەجمۇئى رىۋايەتلىرى تۈركىي ئەلفازدا رەۋشەن ۋە تۈركىي ئىبارەتتە مۇبەرھەن بولسۇن دەپ ئىلتىماس ئەيلەپ...» دېگەن قۇرلار، بۇ قول يازمىنى ئەبۇل مەنسۇر ئىسىملىك كىشىنىڭ تەرجىمە قىلغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. لېكىن، قولۇمدىكى نۇسخىنىڭ ئاخىرىدا كىتابنى كىم كۆچۈرۈپ، كىم ساقلىغانلىقى

مەن ساقلاۋاتقان «رەفىقۇت ـ تالىبىن» نىڭ 16 ـ بېتى

ئىلاۋە قىلىنمىغان. سانكت ـ پېتېربۇرگدا ساقلىنىۋاتقان B 771 ـ نومۇرلۇق نۇسخىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرى، يەنى 114 ـ بەتتىكى «تارىخقا مىڭ ئىككى يۈز يەتمىش بىردە ئاقسۇ ھېسابىدا قوي يىلى بەرائەت ئايىنىڭ بىرى[7] سەيشەنبە كۈنى تەمام بولدى. خەت ـ ۋاراقلار ئۈزرە مىڭ يىل قالۇر، كاتىبى بىچارە ھەيران زار تۇفراقغا بارۇر. بەش ئارىق موللا ئەھمەد ئىبنى موللا مۇھەممەد سوفى ئىبنى قۇربان سوفى باي» دېگەن قۇرلار مەزكۇر نۇسخىنى «بەشئېرىقلىق مۇللا ئەھمەد ئىبنى موللا مۇھەممەد سوپى ئىبنى قۇربان سوپى باي» نىڭ كۆچۈرگەنلىكىنى دەلىللەيدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، قولۇمدىكى نۇسخىنىڭ ئەسلىي نۇسخا بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى زور.

بۇ قول يازمىنىڭ يەنە بىر نۇسخىسى 1981 ـ يىلى قەشقەرلىك قادىر بۇلاق تەرىپىدىن تېپىلىپ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىگە تەقدىم قىلىنغان. ئاكادېمىيە كۇتۇپخانىسى 00679 ـ نومۇرلۇق قول يازما، دەپ ساقلىغان[8]. بۇ قول يازمىنى كۆپەيتىۋالغان سوگاۋارا جۈن، قول يازما no.002913 بىلەن ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، ئىچ مۇقاۋىسىغا «بەدىئۈز زەمان خانىنىڭ چىنگىزنامە كىتابى» دەپ مەتىن بىلەن ئوخشاشمايدىغان خەت ۋە سىياھ بىلەن ماۋزۇ قويۇلغانلىقىنى ئېيتىدۇ ۋە ئەنگلىيەنىڭ Bodleian Library كۇتۇپخانىسىدا «تەزكىرەئى ئەزىزان»نىڭ بىر نۇسخىسى «چىنگىز نامەئى مەخدۇم ئەئزەم» دېگەن نام بىلەن ساقلىنىۋاتقانلىقىدىن ئۇچۇر بېرىدۇ. بۇ قول يازمىنى ھاجى نۇرھاجى نەشرگە تەييارلاپ[9]، نەشرگە بەرگەندىن كېيىنكى ئەھۋاللار ھەققىدە مۆھتەرەم ئۇستازلاردىن بىرسى مۇنداق ئۇچۇر بېرىدۇ: «كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى ۋە باشقا ئىشلىرى ھەققىدە تونۇشلۇقۇم بار، چۈنكى مەن بۇ كىتابنىڭ كوررېكتورلۇقىنى بىرقانچە قېتىم قىلغانىدىم. شۇ يىللاردا بىرەيلەننىڭ، بۇ چىڭگىزخان ھەققىدىكى كىتاب ئىكەن دېيىشى بىلەن، ‹چىڭگىزنامە› دەپ ئاتىلىپ قالغان ۋە شۇ نامدا نەشر قىلىنغان. ئاپتورى مەسىلىسىگە كەلسەك، ‹بۇ كىتابەت رۇز سەيشەنبە كۈنى تەمام بولدى. راقىم موللا مىرسالىھ كاشغەرىي›، دەپ يېزىلغان. مانا بۇنىڭدىن قارىغاندا، موللا مىر سالىھ كاشغەرىي بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى بولماستىن كۆچۈرگۈچى كاتىپتۇر. كىتابنىڭ ئەسلىي ئاپتورى نامەلۇم[10]». بارچە مەسىلە دەل مۇشۇ يەردىن چىققان. چۈنكى، كىلاسسىك ئەسەرلەردە كۆپ ئۇچرايدىغان «راقىم» سۆزى «كۆچۈرگۈچى» دېگەن مەنىدە ئەمەس، بەلكى «يازغۇچى، يەنى تۇنجى قەلەم تەۋرەتكۈچى» دېگەن مەنىدە[11] بولۇپ، «كاتىپ» سۆزى «كۆچۈرگۈچى، يازغۇچى، يەنى قايتىلاپ كۆچۈرۈپ يازغۇچى»نى كۆرسىتىدۇ[12]. «راقىم» بىلەن «كاتىپ» كەلىمىسىنىڭ مەنىسى شۇنداق ئېنىق تۇرسا، يەنە «مېنىڭچە» دەپ تۇرۇپ ھۆكۈم چىقىرىش ئىلمىي پوزىتسىيە ئەمەس. «راقىم» بىلەن «كاتىپ» كەلىمىسىنىڭ مەنىسىنى توغرا چۈشەنگەندە، ئاكمۇشكىن تەھقىقلىگەندەك، ئاتالمىش «تارىخى كاشغەر»نىڭ مۇئەللىپى نامەلۇم، يەنى ئۇ كۆچۈرۈلگەن نۇسخا بولىدۇ. ئاتالمىش «چىڭگىزنامە» ئەسلىي مۇئەللىپى «موللا مىر سالىھ كاشغەرىي» ئىسىملىك كىشى بولغان بىر قول يازما بولۇپ چىقىدۇ. چۈنكى، مۇھەممەد ئەئلەمنىڭ «ھازا تەزكىرەئى ھاجى پادشاھ ھەبىبۇللاھ ۋە راشىددىن خان غازى ۋە يەئقۇب بەگ» دېگەن قول يازمىسىنىڭ پارىژدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسىنىڭ ئاخىرىغا «تائرىخقە بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئون بىرىنچى يىلىدا ماھى شەئبان ئەلمۇئەززەمىنىڭ ئون سەككىزىدە، يەكشەنبە كۈنىدە تەسنىف قىلىندى. راقىمەئى مۇھەممەد ئەئلەم ساكىنى خوتەن» دېگەن ئىمزا بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ نۇسخا مۇئەللىپىنىڭ ئەسلىي قول يازمىسى، سانكت ـ پېتېربۇرگ نۇسخىسىدا «راقىمەئى مۇھەممەد ئەئلەم» دېگەن ئىمزا بولمىغانلىقى ۋە ئارىدا بىر قۇر خەت كەملىكىگە ئاساسەن كۆچۈرۈلگەن نۇسخا، دەپ ھۆكۈم قىلىنغان[13]. دېمەك، مەيلى ئاتالمىش «چىڭگىزنامە» ياكى «تارىخى كاشغەر» بولسۇن، ھەر ئىككىلىسى ئەسلىي ئەسەرنىڭ نامى ئەمەس. «راقىمەئى موللا مىر سالىھ كاشغەرىي» دەپ ئىمزا قويۇلغان نۇسخا ئەسلىي قول يازمىدۇر.

ئەلى غوپۇر ئەپەندى ئاتالمىش «تارىخى كاشغەر»نى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئەسەرنىڭ ئاتالمىش «چىڭگىزنامە» بىلەن ئوخشاشلىقى بايقالغاندىن كېيىن، ئاتالمىش «چىڭگىزنامە» دەپ ئاتالغان نۇسخىنى كۆچۈرۈلگەن نۇسخا، «تارىخى كاشغەر» دەپ ئاتالغان نۇسخىنى بولسا ئەسلىي نۇسخا دەپ ھۆكۈم قىلىپ، ئەسەر نامىنى «تارىخى كاشغەر» دەپ ئاتاش توغرا[14]، دەپ قارىغان.

خۇلاسە كالام شۇكى، «ئالتەشەھەر تارىخىدىن بىر پارچە»نىڭ تېمىسىنى نۇشىرۋان يائۇشېۋ قويغان بولسىمۇ، ئەسەرنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن مۇئەللىپى بەرھەق شاھ مەھمۇد چوراستۇر. شاھ مەھمۇد چوراس ئەسىرىگە ئىسىم قويمىغاچقا، نەشرگە تەييارلىغانلارنىڭ بەش خىل ئىسىم قويۇشى كېلىپ چىققان. باشقا ھەرقانداق قاراشلارنىڭ ئىلمىي ئاساسى يوق. «ئەنىسەت ـ تالىبىن»نىڭ تۈركىي تەرجىمىسى «رەفىقۇت ـ تالىبىن»مۇ شاھ مەھمۇد چوراسنىڭ ئەسىرى بولۇپ، ئەبۇ مەنسۇر مەن تەرجىمە قىلدىم، دەپ ئەسكەرتكەن تۇرسا، ئەمدى بىز تۈرۈپ سەن يازغان دەپ تۇرۇۋالساق بولماس.

ئاخىرىدا ئىمىر غىياسىنىڭ مۇنداق بىرنەچچە نۇقتىغا دىققەت قىلىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن:

1. ئەنۋەر بايتۇر ئۈچۈر بەرگەن «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىڭ ئۆزبېكىستاندا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسى ھەققىدە تەپسىلىي مەنبە يوق. لېكىن، سانكىت ـ پېتىربۇرگدىكى «ئاسىيا خەلقلىرى قول يازمىلار فوندى»دا ساقلىنىۋاتقان «رەفىقۇت ـ تالىبىن» ئاشكارا مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىدى. بۇ نۇسخا دەل مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇرغان نۇسخا ھەم نۇرمانگۈل تۇرسۇن پايدىلانغان نۇسخىدۇر. بۇ يەردە بىر شۈبھىلىنىشكە تېگىشلىك بىر نۇقتا بار. ئۇ بولسىمۇ، ئەنۋەر بايتۇر «رەفىقۇت ـ تالىبىن»نىڭ ئۆزبېكىستان نۇسخىسى ھەققىدە ئىستاتا كۆرسىتىپ دەلىللىمىگىنىگە قارىغاندا، مەنبە تەمىنلەشتە خاتالاشقان بولۇشى ياكى سانكىت ـ پېتىربۇرگ نۇسخىسىنى ئۆزبېكىستاندا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسى، دەپ خاتا ئۈچۈر بەرگەن بولۇشى ئېھتىماللىققا يېقىن. ئامانبېك جەلىلوف «يەكەن خانلىقى» دېگەن ماقالىسىدە، ئۆزبېكىستاندا ساقلىنىۋاتقان يەكەن خانلىقىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىگە دائىر ھەممە قول يازمىلارنى ئىستاتا ئېلىپ كۆرسەتكەندە، شاھ مەھمۇد چوراسنى: «تارىخى رەشىدى زەيلى» (1672 ـ، 1676 ـ يىللىرى ئارىسىدا يېزىلغان)، «ئەنىسەت ـ تالىبىن» (1696) ناملىق ئەسەرلەرنىڭ يازغۇچىسى» دەپلا تونۇشتۇرۇپ[15]، بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ئۆزبېكىستاندا ساقلىنىۋاتقانلىقىنى يازمىغان. ئۇنىڭ بۇ نۇقتىدا ئۇيغۇرچە مەنبەلەردىن پايدىلانغانلىقى ئېنىق.

2. چوقان ۋەلىخانوف «ئالتەشەھەر» ئاتالغۇسىنى قوللىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا پوپ يا . بىچۈرىن (西域見聞錄)نى رۇسچىغا تەرجىمە قىلىپ، «جۇڭغارىيە ۋە ئالتەشەھەرنىڭ بايانى» دېگەن نامدا نەشر قىلدۇرغان. شۋېت مىسسىيونېرلىرى 1914 ـ يىلى قەشقەردە نەشر قىلغان، بىرلا سان نەشر قىلىپ توختاتقان تۇنجى ئۇيغۇرچە گېزىت «يارۇغلۇق ـ ئالتەشەھەرنىڭ رۇزنامەسى»[16]دىمۇ «ئالتەشەھەر» ئاتالغۇسىنى قوللانغان. ئۆزىمىزنىڭ يازما مەنبەلىرىدىمۇ «ئالتەشەھەر» ئاتالغۇسىنى قوللانغانلىق ھەققىدە دەلىللەر ساماندەك. ھېچ بولمىسا، موللا مۇسا سايرامىنىڭ «تارىخى ھەمىدىي» ناملىق ئەسىرىنىغۇ ئوقۇغان بولغىيدىڭىز؟! شۇڭا، نۇشىرۋاننىڭ «ئالتەشەھەر» ئاتالغۇسىنى قوللىنىپ سالغان ۋە موللا مۇسا سايرامىنى تاۋاپ قىلمىغانلىقىدەك يۈز يىلنىڭ ئالدىدىكى «گۇناھى»دىن ئۆتسىڭىز.

3. «ئالتەشەھەر مەكتۇپلىرى»نى نەشرگە تەييارلىغاندا، بەزى جۇغراپىيەلىك ئاتالغۇلارنى بۈگۈنكى كۈنىمىزدە نەشرىياتچىلىق پىرىنسىپ ۋە ئۆلچىمىمىزگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالغۇلارنى ئۆزگەرتىپ مۇۋاپىق ئاتالغۇ بىلەن ئېلىشقا توغرا كەلگەن. بۇنى ھەرقانداق بىر ئەقىل ئىگىسى چۈشىنىپ يېتەلەيدۇ. تەھرىرلىكتە بەزى مەسىلىلەر ساقلانغانلىقىمۇ ھەقىقەت. ئەگەر ھەقىقەتەن سېلىشتۇرما ھۆججەتشۇناسلىققا ھېرىسمەن بولسىڭىز، كېيىنكىلەر كىيدۇرگەن قالپاقنى سېلىشتۇرماي، ئەسلىي

مەزمۇننى سىلىشتۇرسىڭىز توغرا جاۋابقا ئېرىشەلەيسىز.

4. قولىمىزدا بىرىنچى قول ماتېرىيال بىلەن مەزكۇر ئەسەر ئۈستىدە ئىشلەنگەن ئىشەنچلىك تەتقىقات مەنبەسى يوق تۇرۇپ، ھەرقانداق مەسىلىگە ھۆكۈم قىلماڭ؛ بۇ ئەقىللىي ساۋات بولسۇن. تارىخىي ھۆججەتشۇناسلىق ساھەسىدىكى ئىلمىي ئەھلىگە ھۆرمەت بىلەن مۇئامىلە قىلىڭ. ئۈچىنچى قول ماتېرىياللارغا تايىنىپ، ئىسپاتسىز دىياگنوزغا ئالدىنىپ، ئىلمىي ئەھلىگە بوھتان چاپلاش ئىلمىيلىك بولمايدۇ. بولۇپمۇ ئۆزىڭىزنىڭ ماقالىلىرىگە ئىلمىي تەلەپنى يۇقىرى قويۇڭ؛ ئوپئوخشاش بىر مەزمۇندا ئالتە پارچە ماقالە يېزىپ يۈرگۈچە، كۆپرەك ئىزدىنىڭ.

ئىزاھلار:

①Шах Махмуд ибн мирза Фазил Чурас: Хроника, О.Ф. Акимушкин, М. Наука, Москва, 1976. (苏)О·Ф·阿基穆什金著:《(札剌思)编年史》俄文译注本序，陈国光译，新疆宗教研究资料，第十六辑，新疆维吾尔自治区社会科学院宗教研究所，1988.
②魏良弢：沙·马合木·楚剌斯《编年史》，民族研究，1987年，第1期。
③国家清史编纂委员会·文献丛刊：清代察合台文文献译注，第19-121页，新疆人民出版社，2013年版。
④ مەزكۇر كىتابتىكى ئاكىمۇشكىننىڭ تەتقىقاتىغا قاراڭ.
⑤刘迎胜，刘正寅：沙·马合木·楚剌思《寻求真理者之友》(节选)译注(上)，西北民族研究，1993年，第2期。
⑥努尔曼古丽·吐尔逊：19世纪文献《学徒知己(Enis-ul Talibin)》的形态研究，2013年5月，中央民族大学硕士学位论文。
⑦ مىلادىيە 1854 - يىلى29 - ئاپرېل كۈنى.
⑧ موللا مىر سالىھ كاشغەرىي: «چىڭگىزنامە»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى.
⑨ ھاجى نۇرھاجىنىڭ «قەدىمكى ئۇيغۇرلار ۋە قاراخانىلار» دېگەن كىتابىدىكى تەرجىمىھالىدا «چىڭگىزنامە»نى مەت-تۇرسۇن باھاۋىددىن بىلەن بىرلىشىپ نەشرگە تەييارلىغانلىقى يېزىلغان. لېكىن، «چىڭگىزنامە»دە «مۇھەررىرى مۇ-ھەممەت تۇرسۇن» دەپلا يېزىلغان. بۇنى بىلگىلى بولمىدى.
⑩ غالىپ بارات: مەھمۇد كاشغەرىي ئىزىدىن، «كىروران» ژۇرنىلى، 2006 - يىللىق 6 - سان.
⑪王培文主编：新阿拉伯语-汉语词典，第773页，商务印书馆，2003年版。
⑫王培文主编：新阿拉伯语-汉语词典，第1728页，商务印书馆，2003年版。
⑬A. M. Мугинов, Описание уйгурских рукописей Института Народов Азии, с.45-48, АНСССР, Москва, 1962. HAMADA Masami: <L'Histoire de Hotan> de Muhammad A'lem, Un essai de traduction du text turc oriental, (ZINBUN, Vols 15(1979), 16(1980), 18(1982). Kagaku Kenkyusyo. Kyoto University). 濱田正美:< 十九世紀ウイグル歴史文献序説>,『東方學報』,第五十五冊,1993.3,388頁.
⑭ ئەلى غوپۇر: «قەشقەر تارىخى»نىڭ باش - ئاخىرى»، «بۇلاق» ژۇرنىلى 2008 - يىللىق 6 - سان.
⑮Prof. Dr. Amanbeck H. Djalılov: Yarkent Hanlığı (1465-1759), TüRKLER, sayfa 667, Cild 8, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara.
⑯YARRİNG, Gunnar Alfred: Prints from Kashghar, The Printing Offise of the Swedesh Mission in Eastan Turkistan, History and Production with an Attempt at a Bibliografhy, pp 15, 1991, Stockholm: Svensca Forskning sinstitutet İstanbul.

(ئاپتورى: خوتەن مائارىپ ئىنستىتۇتىدا)

مۇھەممەت قاسىم، ئەنۋەر ئابدۇرېھىم پالتۇ

تەرەققىيپەرۋەر زات تاشئاخۇن ئەزىزى ۋە ئۇنىڭ سودا-سانائەت كارخانىسى

ھەربىر دەۋردە شۇ دەۋرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىدىغان، شۇ دەۋرگە قارىتا كۈچلۈك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بولغان ۋىجدانى ئويغاق، ۋەتەن ـ خەلقىنى سۆيىدىغان ئاز ساندىكى ئادەملەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە يانغان مەشئەل بارا ـ بارا لاۋۇلداشقا باشلايدۇ، ئەنە شۇ مەشئەلنىڭ نۇرانە شولىسى ئەقىل كۆزلىرى كور بولغان تالاي كىشلەرنى ئىستىقبال ئۈپۈقىغا يېتەكلەپ ماڭىدۇ. شۇنداق كىشىلەرنىڭ بىرسى تاشئاخۇن ئەزىزى ئاتاقلىق دۆلەت ئەربابى، تونۇلغان يازغۇچى، شائىر سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ئاتىسى بولۇپ، ئۇ 1855 ـ يىلى ئاتۇشنىڭ سۇنتاغ يېزىسى ۋاقۋاق كەنتىدىكى ئوقۇمۇشلۇق دىنىي زات ئەزىزئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئىپتىدائىي بىلىمنى ئائىلىسىدە ئالغان، كېيىن ئاتۇشنىڭ مەشھەدتىكى كونا مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇ كىچىكىدىنلا زېرەك، كۆرگەنلا نەرسىگە قىزىقىدىغان تىرىشچان، تەدبىرلىك بالا بولۇپ، ئوقۇش جەريانىدا پارس، ئەرەب، تۈرك تىل ـ يېزىقىنى پۇختا ئىگىلىگەننىڭ سىرتىدا، ئۆز دەۋرىنىڭ زامانىۋى پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنىمۇ قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ، ئوقۇمۇشلۇق زاتلاردىن بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئۇنىڭ ئاسماندىن، يەردىن، دۇنيادىن، ھېسابتىن، تارىختىن بىلىمى مول ئىدى. ئۇ مۇشۇنداق ئىلمىي سەۋىيەسى بولغانلىقى ئۈچۈنلا دۇنيانىڭ تەرەققىيات يۈنىلىشىنى ئەينى دەۋر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئېھتىياجىنى، بۇ جەمئىيەتنىڭ دۇنيادىكى ئىلغار ئەللەر بىلەن بولغان پەرقىنىڭ ھەر جەھەتتىن ناھايىتى زورلۇقىنى سەگەكلىك بىلەن مۆلچەرلەپ ۋە تونۇپ يېتىپ، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي پائالىيەت سەھنىسىگە ئاڭلىق ھالدا قەدەم قويغان. ئۇ تەرەققىيپەرۋەر كارخانىچىلارنىڭ شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى مۇساپايۇپلاردىن كېيىنكى يەنە بىر نامايەندە خاراكتېرلىك شەخسلىرىدىن بىرسى ئىدى.

تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ قىران چاغلىرى
(1928 ـ 1855)

ئۇنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرىنىڭ مەزمۇنى كۆپ تەرەپلىمىلىك بولۇپ، ئاساسلىقى تۆۋەندىكى بىرقانچە تەرەپلەردە گەۋدىلىنىدۇ.

1. مائارىپچىلىق پائالىيىتى

19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ گەۋدىلىكى ۋە تەسىرى زورراقى مائارىپچىلىق پائالىيىتى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆز يۇرتى ۋاقۋاقتا قۇرغان

تاشئاخۇن 1894 ـ يىلى يۇرتى ۋاقۋاقتا قۇرغان مەكتەپنىڭ
هازىرقى يېڭىلانغان كۆرۈنۈشى

«تاشئاخۇن مەكتىپى» ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ نامايەندىسى، «هۈسەينىيە» مەكتىپىدىن كېيىن شىنجاڭدا بارلىققا كەلگەن يەنە بىر نامايەندە بولۇپ هېسابلىنىدۇ. تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ ئەڭ قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان تەرىپى شۇكى، ئۇ ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان يېڭىچە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتىنىمۇ، ئەينى چاغدىكى مۇشكۈللۈكىنىمۇ چۈشىنىپ يەتكەن. شۇڭا، ئۇ بىر مەزگىل سودا ـ سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئازايتىپ، مەخسۇس يېڭىچە مائارىپنى يولغا قويۇشنى تەرغىب قىلىپ، يېڭىچە مەكتەپ ئېچىشقا قارشى چىققان، بۇزغۇنچىلىق قىلغان مۇتەئەسسىپ كۈچلەرگە، خۇراپاتلىققا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ يەنە ۋاقۋاقتىكى مەكتەپ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، مەشھەدتىكى بازار ئېچىدە بىر سىنىپلىق يېڭى مەكتەپ ئاچقان، ئەقلى خۇراپات داشقاللىرى بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان مۇتەئەسسىپ كۈچلەر بۇ سىنىپقا دەرس ئۆتىدىغان مۇئەللىمنى ئۇرۇپ ـ تىللاپ قوغلىۋەتكەندە، تاشئاخۇن بۇ قارا كۈچلەرگە دەلمۇدەل تاقابىل تۇرۇپ، ئۆز ئوغلى سەيپىدىن ئەزىزىنى شۇ مەكتەپتە مۇئەللىملىك قىلدۇرغان.

ئومۇمەن تاشئاخۇن ئەزىزى ئاشۇ زۇلمەت ۋە جاهالەت قاپلىغان كونا دۇنيادا نۇرغۇن چەكلىمىلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۆزى قىلالايدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قىلغان.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەزمۇنلارغا ئاساسەن، تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ تارىخىي ئورنىنى مۇنداق بېكىتىشكە بولىدۇ.

تاشئاخۇن ئەزىزى ئىزدەنگۈچى، يېڭىلىق ياراتقۇچى، مىللەتنىڭ ئىلىم ـ پەن ۋە مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئەمەلىي ھەرىكەت قىلغۇچى تارىخىي شەخس. شۇڭا، ئۇ تارىخ بېتىدىن مۇئەييەن ئورۇن ئېلىشقا ۋە خاتىرىلىنىشكە تېگىشلىك.

2. سودا ـ سانائەت پائالىيىتى

تاشئاخۇن ئەزىزى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ سودا ـ سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان. ئۇ تۇنجى ئەۋلاد ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى مۇسابايۇپلاردىن كېيىنكى يەنە بىر تونۇلغان كارخانىچى شەخس ئىدى.

تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ يەكەندە سەرەڭگە زاۋۇتى قۇرۇشى، قەشقەردە بىرقانچە جايدا سۇ چىغرىقى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان پاختا زاۋۇتى قۇرۇشى، ئاق ماتاغا گۈل بېسىشنى ئىجاد قىلىپ «شاھتاۋار» (تاۋارنىڭ شاھى) چىقارغانلىقى، قەشقەردە كۈمۈش پۇل (تەڭگە) چىقارغانلىقى، كاتتايلاق بىلەن قارا جۇل ئارىلىقىدا-

دىكى 200 چاقىرىم كېلىدىغان قاقاسلىقتا زاۋۇت - فابرىكا قۇرۇپ، بىر سانائەت مەھەللىسى بەرپا قىلىشنى پىلانلىغانلىقى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تاشئاخۇن ئەزىزىنىڭ ئۆز زامانىسىدىكى يول ئېچىپ ئىلگىرىلىگۈچى، يېڭىلىق تاراتقۇچى تەرەققىيپەرۋەر زات ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇ ئۆز دەۋرىدە ئىچكى سودا ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرغاندىن سىرت، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىغا، موسكۋا، پېتىربورگ، فىنلاندىيەلەرگە بېرىپ، ئۇ جايلارنىڭ جەمئىيەت ئەھۋالى، پەن - تېخنىكا، مائارىپ ئىشلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۆزىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ ئىلغار پەن - تېخنىكا، مەھسۇلاتلىرىنى ئۆز يۇرتىغا ئەكېلىپ تونۇشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، خەلقنى زامانىۋى پەن - مائارىپ بىلىملىرىنى ئىگىلەشكە يېتەكلىگەن ۋە شۇ ئاساستا ئۆزىنىڭ سودا - سانائەت پائالىيىتىنى راۋاجلاندۇرغان.

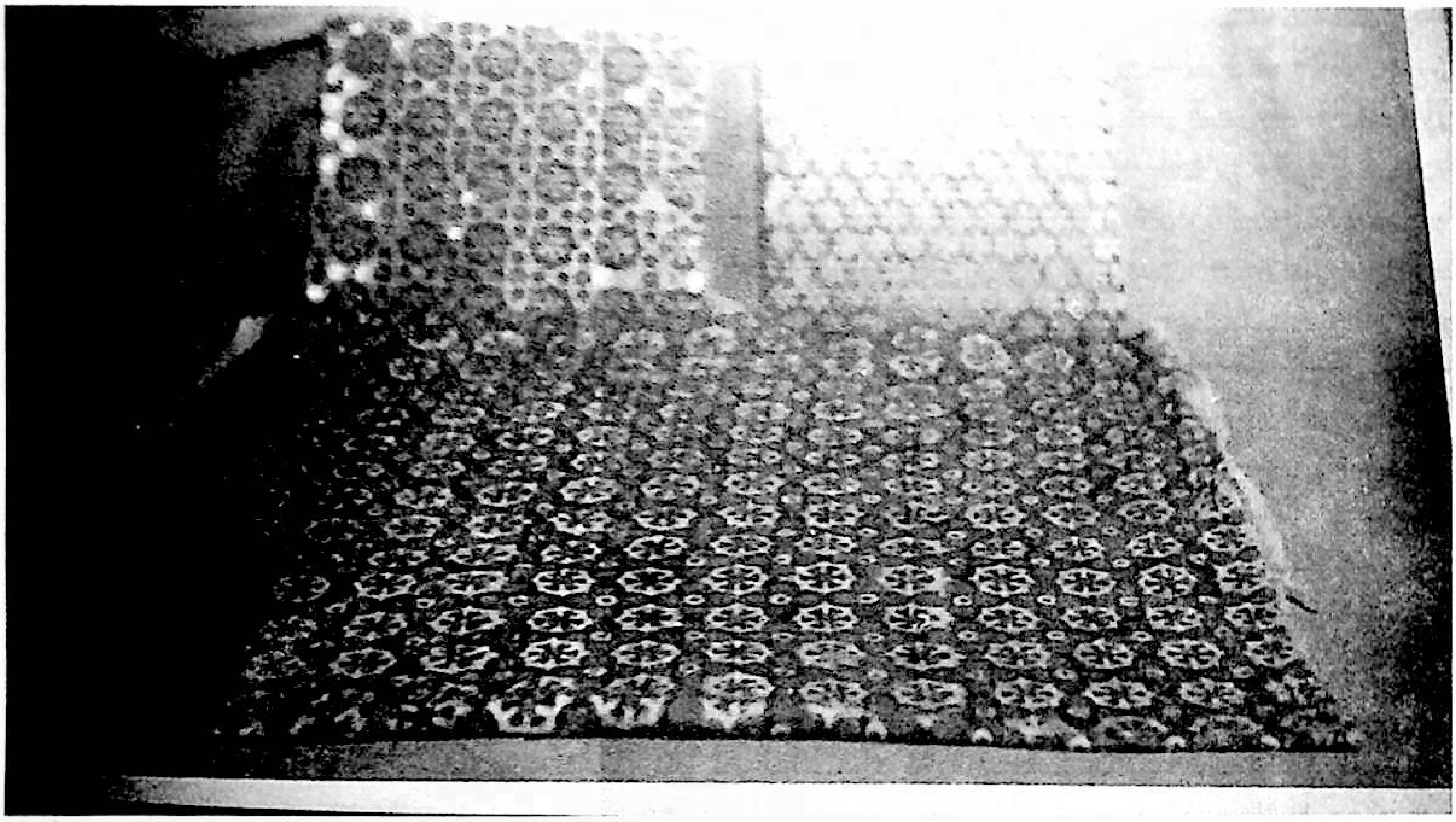

19 - ئەسىرنىڭ باشلىرى تاشئاخۇننىڭ كارخانىسىدا توقۇلغان ۋە گۈل بېسىلغان شاھتاۋارلار

3. تاشئاخۇننىڭ تاشقى سودا پائالىيىتى

تاشئاخۇن ئىچكى سودىدا روناق تېپىپ، خەلقئارا سودا بىلەن شۇغۇللانغان ۋە ئۇزاق ئۆتمەي خەلقئارا يەرمەنكىلەرگە تەكلىپ قىلىنغان.

تاشئاخۇن قايسى يەرمەنكىگە بارسۇن، يەرمەنكىگە سانائەت خام ئەشياسى (يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى)دىن باشقا، ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەن، سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ ئەۋرىشكىلىرىنىمۇ ئېلىپ بارغان. بۇ خىل ئەۋرىشكىلەر دەستىسى نەقىشلەنگەن پىچاق (ئۇيغۇر پىچىقى)، قەلەمتىراش، ئۇيغۇر چورۇقى (كۆن - خۇرۇمدىن تىكىلگەن ئاياغ)، نەقىشلەنگەن مىس چەينەك، ئاپتۇۋا، كاسا، مىس چىنە، مىس ئۆرىق، قەلەي يالىتىلغان ئاق ئاپتۇۋا - چىلاپچا، يىپەك توقۇلما بۇيۇملاردىن ئاق چەكمەن شاھى (بۇ خىل شاھىنىڭ يىپى تولانغان، قېلىن ۋە چىداملىق بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇيغۇرلار يەكتەك كىيىدۇ) ۋە پاختا يىپتا توقۇلغان چەكمەن - ماتا قاتارلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلار بولغان.

بۇ خىل ماللارنى ياۋروپاغا ئېلىپ بارغاندا ئۇلار ناھايىتى قىزىقىپ سېتىۋالغان. بولۇپمۇ نەقىشلەنگەن ئۇيغۇر پىچىقى، قەلەمتىراش، نەقىشلەنگەن ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا، مىس چىنە ـ چەينەك، گۈل بېسىلغان شاھتاۋار قاتارلىق بۇيۇملار كۆپلەپ سېتىلغان. 1922 ـ يىللارغا كەلگەندە ئوتتۇرا ئاسىيا، ھەتتا موسكۋا بازارلىرىمۇ ئۇيغۇرلار ئىشلىگەن مىس ھۈنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى سېتىلىدىغان بازارغا ئايلانغان، رۇسىيەدە 1924 ـ يىلى بېسىلغان گېزىت توپلىمىدىكى بىر ماقالىدە «بۇنىڭدىن تەخمىنەن 400 يىل مۇقەددەم ئىۋان گىروزنى زامانىسىدا موسكۋادا سۇلتان سەئىدخان زامانىسىدا سەئىدىيە خانلىقىدىن ئىمپورت قىلىنغان ئاجايىپ نەقىشلىك مىس سەنئەت بۇيۇملىرى بازىرى بولغانىكەن، ئارىدىن 400 يىل ئۆتكەندە موسكۋا بازىرى يەنە بىر قېتىم قەشقەر ئۇيغۇر ئۇستىلىرىنىڭ مىس سەنئەت بۇيۇملىرى بازىرىدىن بولۇپ قالدى» دېيىلگەن. دېمەك، ئاشۇ يىللاردا تاشئاخۇن كارخانىسى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپا ئەللىرىگە كۆپ ساندا مىس بۇيۇملىرىمۇ ئېكسپورت قىلغان.

تاشئاخۇن فىنلاندىيەدە بولغان مەزگىلدە فىنلاندىيە كارخانىسىدا ئىشلەنگەن رەختلەرنىڭ سۈپىتىنى ياقتۇرمايدۇ ـ دە، ئۇيغۇر چەكمەن، ماتا، ئاق شاھىنى كۆتۈرۈپ فىنلاندىيەدىكى بىر فابرىكىغا ئۇيغۇر چەكمەن ۋە شاھىدىن توقۇپ بېرىشنى زاكاز قىلماقچى بولىدۇ. (بۇ، يەرمەنكىگە قاتناشقان خەلقئارا سودىگەرلەرنىڭ فىنلاندىيەدىكى توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان كۈنى ئىكەن) فابرىكا ئىگىسى بۇ خىل ئىنچىكە تار، پىششىق ۋە تولىمۇ سىپتا، سىلىق توقۇلغان رەختنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ ـ دە، رەختنىڭ قەيەردە توقۇلغانلىقىنى سورايدۇ. (دەل مۇشۇ چاغدا ئېكسكۇرسىيەچى خەلقئارا سودىگەرلەرمۇ بۇ رەختكە قىزىقىپ قولدىن ـ قولغا ئالىدۇ) تاشئاخۇن بۇ رەختنىڭ شىنجاڭدا توقۇلغانلىقىنى ئېيتىدۇ. سورۇندىكىلەر ئۇ يەردە قانچە زاۋۇت بار؟ دەپ سورايدۇ. تاشئاخۇن ھەر بىر ئائىلىدە بىردىن بار، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. بۇ سۆزدىن ھەيران بولغان چەت ئەللىك سودىگەرلەر بىر زاۋۇتتا قانچە ئادەم ئىشلەيدۇ؟ دەپ سورايدۇ. تاشئاخۇن ئۈچ كىشى ئىشلەيدۇ، دەيدۇ ۋە ئۇنىڭ بىرسى يىپ ئېگىرىدۇ، بىرسى توقۇيدۇ، بىرسى بويايدۇ، دەيدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى سورىغاندا، تاشئاخۇن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت تۇرمۇشى قاتارلىقلارنى تونۇشتۇرغاندىن سىرت، %80 ـــ %90 كىچە دېھقانىنىڭ كۈندۈزى ئېتىزدا ئىشلەپ، ئاخشىمى ئېرى رەخت توقۇسا، خوتۇنى يىپ ئېگىرىدۇ، قىش كۈنى ئېرى پاختا چىقارسا (كېۋەزدىن چىگىت ئايرىسا)، خوتۇنى يىپ ئېگىرىدۇ. ھەرقانداق ئېغىر شارائىتتىمۇ ھەپتىدە بازارغا كىرىش ئۈچۈن توخۇ، تۇخۇم، ئوتۇن، ساماندىن باشقا، ئۆز ئائىلىسىدە توقۇلغان ماتا چەكمەندىن بىرقانچىدىن ئەكېلىپ سېتىپ، تۇرمۇش لازىملىقىنى سېتىۋالىدۇ، يۇرتىمىزدا ناھىيە ـ شەھەرلەردىن باشقا ھەركۈنى بىر ئورۇندا بولىدىغان چاربازارلارمۇ بار، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ھەپتە، ئاي، يىل، ھەتتا ئۆمۈر بويى ماتا چەكمەن ئەكىرىدىغان توقۇمىچىلار ئەڭ ئاز دېگەندە پۈتۈن ئاھالىنىڭ %50 تىن ئارتۇقراقىنى تەشكىل قىلىدۇ. (كەسپىي كارخانا خاراكتېرىنى ئالغانلار بۇنىڭ سىرتىدا) بازارغا كىرگەن ماللار چاربازاردىن ناھىيەگە، ناھىيەدىن شەھەرگە ھەم شىنجاڭنىڭ جەنۇب، شىمالىغا، ئاندىن چەت ئەللەرگە ئاپىرىپ سېتىلىدۇ، دەپ ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇلارنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىك، تېخنىكا، تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى تونۇشتۇرىدۇ.

ئەينى ۋاقىتتا تاشئاخۇن تونۇشتۇرغان ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇنىڭ يەرلىك مەھسۇلات، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك قاتارلىق ئەھۋاللىرى يەرلىك ۋە دۆلەتلىك گېزىتلەردە ئېلان قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلار ۋە ئۇنىڭ ھەر تەرەپلىمە ئەھۋالىغا قىزىققان مۇخبىر، يازغۇچىلار، ئالىملار، ھەتتا دۆلەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى تاشئاخۇننى زىيارەت قىلىپ، ئۇيغۇرلار توغرىسىدا كۆپ مەلۇماتلارغا ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى دۆلەت سودا ـ سانائەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭغا كې-

لىشى، يەرمەنكىلەردە مال زاكاز قىلىش ئىشلىرى تەرەققىي قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تاشقى سودىسى راۋاجلىنىدۇ.

4. تاشئاخۇننىڭ تەڭگە زاۋۇتى ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭ ئىقتىسادىغا كۆرسەتكەن ئاكتىپ تەسىرى

مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا دۇنيا ۋەزىيىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. جۈملىدىن 1905 - يىلىدىكى رۇسىيە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابى ۋە 1914 - يىلىدىكى 1 - دۇنيا ئۇرۇشى، 1917 - يىلىدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابى، جۇڭگودا يۈز بەرگەن بۈيۈك شىنخەي ئىنقىلابى، 1919 - يىلىدىكى 4 - ماي ياشلار ھەرىكىتى قاتارلىق دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر تەسىرىدىن شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ھالىتىمۇ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى چوڭ ۋەزىيەتنىڭ تەسىرىدىن سىرتتا قالمىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارلىرى ھەربىي زوراۋانلىق سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە بۇلاڭ - تالاڭ، قىرغىنچىلىق ئېلىپ باردى، مەمۇرىي جەھەتتە ساپلىقى ئۆلچەمگە توشمايدىغان يالغان كۈمۈش تەڭگە ۋە مىس پۇللارنى كۆپلەپ تارقىتىپ، شىنجاڭنىڭ ئالتۇن - كۈمۈش زاپىسىنى يىغىۋالدى. نەتىجىدە شىنجاڭ ئىقتىسادىدا پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە ئىشەنمەيدىغان، سودا - سېتىقتا ئالتۇن - كۈمۈش ۋە چەت ئەل پۇلىنى ئاساس قىلىدىغان ياكى مالغا مال ئالماشتۇرىدىغان ھالەت شەكىللەندى. بۇ چاغدا تاشئاخۇن قەشقەر ئامبىلى جۇدوتەي ۋە ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىننىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېيىن مەبلەغنى ھۆكۈمەت %25، تاشاخۇن %75 چىقىرىپ كۈمۈش پۇل قۇيۇش يولى بىلەن مال باھاسىنى، يەنى پۇل قىممىتىنى ساقلاپ، بازارنى تەڭشەپ پۇل پاخاللىقىنى تۈزەشكە كىرىشتى. توختام بويىچە ھۆكۈمەت نازارىتى ۋە ئامانلىق ئۈچۈن تەڭگە زاۋۇتىنى قەشقەر دوتەي يامۇلى (ۋالىي مەھكىمىسى)دا قۇرىدىغان، مەزكۇر كۈمۈش تەڭگىنىڭ ساپلىق دەرىجىسىنى %97.99 كە بېكىتتى. تەڭگىنىڭ خام كۈمۈشىنى رۇسىيەدىن ئىمپورت قىلىپ، قەشقەر پۇل قۇيۇش كارخانىسىنىڭ مەسئۇلى، تېخنىك تاشئاخۇن (1891 — 1916 - يىلىغىچە قەشقەردە قۇرۇلغان پۇل قۇيۇش كارخانىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان. بۇ كارخانىدا 67 ئادەم ئىشلىگەن)نىڭ رەھبەرلىكىدە «زەربى قەشقەر» (قەشقەردە ئىشلەندى)دېگەن ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە خەتلىك تەڭگىلەر مىقدارى بويىچە تۈركۈملەپ قۇيۇلدى.

قەشقەر تەڭگىلىرى ئالتە چوڭ تۈر بويىچە 195 خىل شەكىلدە قۇيۇلغان. تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئەينى چاغدا ئۈرۈمچىدە ئۈچ چوڭ تۈر بويىچە 56 خىل، ئاقسۇدا بىر چوڭ تۈر بويىچە 13 خىل، گۇيجۇ ئۆلكىسىدە ئۈچ چوڭ تۈر بويىچە 78 خىل، جېجياڭ ئۆلكىسىدە ئىككى چوڭ تۈر بويىچە 19 خىل تەڭگە قۇيۇلۇپ تارقىتىلغان، يۇقىرىدىكى جايلاردا قۇيۇلۇپ تارقىتىلغان تەڭگە تۈرلىرى قەشقەردە قۇيۇلۇپ تارقىتىلغان تەڭگە تۈرلىرىدىن خېلىلا ئاز بولغان. (يۇقىرىدىكى سانلار جاڭ خۇيشېڭنىڭ 1982 - يىلى 10 - ئايدا تەيبېيدا نەشر قىلىنغان، «جۇڭگو پۇللىرى» دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى) قەشقەر تەڭگىلىرى تۈرى كۆپ بولۇش، شەكلى ھەر خىل بولۇش، گۈل نەقىشلىرى چىرايلىق بولۇش بىلەن مەشھۇر بولۇپلا قالماي، مۇشۇنداق كۆپ خىل تەڭگىنىڭ ئوبوروت قىلىنىشىدىن ئەينى چاغدا قەشقەردە تاۋار سودىسىنىڭ خېلىلا گۈللەنگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

تەڭگە زاۋۇتى ئىشقا چۈشۈپ ھەقىقەتەن خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى، جۈملىدىن بۇ تەڭگە «تاشئاخۇن تەڭگىسى» دەپ ئاتىلىپ، قەشقەر، پۈتكۈل شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھەتتا بەزى ئەرەب ئەللىرىدىمۇ خەجلەندى.

تەڭگە قۇيۇلۇپ بىر يىلچە ئۆتكەندىن كېيىن، ئەنگلىيە، شۋېتسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ كونسۇل-

لىرى تاشئاخۇنغا شېرىك بولۇش تەلىپىنى قويۇش بىلەن، تاشئاخۇننى كۆمۈش ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئوتتۇرىغا كىشى قويىدى. تاشئاخۇن بۇ خىل تەلەپلەرنى بىر نەچچە قېتىم رەت قىلدى.

تەڭگە قۇيۇش داۋاملاشقانسېرى، تەڭگىنىڭ كۆمۈش ساپلىقى ئېشىپ، ئۇنىڭ بازاردىكى قىممىتى ئېشىش بىلەن بىر چاغدا، بۇ تەڭگىنىڭ بازاردىكى ئىناۋىتىمۇ ھەسسىلەپ ئاشتى. كۆپلىگەن كىشىلەر بازاردا پەقەت تاشئاخۇن تەڭگىسىگىلا مال ساتىدىغان بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن تاشئاخۇن تەڭگىسىنىڭ ئابرۇيى ئۆستى. لېكىن، ئۇزاق ئۆتمەي:

ئىنسانغا كېلىدۇ، گاھىدا ئاپەت،
ئاپەتنىڭ كەينىدە بار يەنە ئاپەت.

دېگەندەك، تاشئاخۇنغا كەلگەن ئاپەتتىن ئاپەت پەيدا بولدى. قەشقەر بازىرىنى بىر كۈن ئىچىدىلا تاشئاخۇن تەڭگىسى قاپلاپ كەتتى.

تەڭگىنىڭ كۆپلەپ بازاردا ئېقىپ يۈرۈشى نەتىجىسىدە تەڭگە قىممىتىمۇ بىردىنلا تۆۋەنلىدى، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر تەڭگىگە دىققەت قىلدى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە تاشئاخۇن تەڭگىسىنىڭ بازاردا ئېقىپ يۈرگەنلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دېگۈدەك كۆمۈش ساپلىقى ئارانلا 75.80% كېلىدىغان تاشئاخۇن تەڭگە قېلىپىدا ئوغرىلىقچە قۇيۇلغان تەڭگە پۇل بولۇپ چىقتى. سودىدا يالغان تەڭگىگە ئىگە بولغان كۆپلىگەن سودىگەرلەر ھەتتا دېھقان ـ چارۋىچى، شەھەر كەمبەغەللىرىمۇ بۇ ئىشقا نارازىلىق بىلدۈرۈپ ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىنغا ئەرز قىلدى. تاشئاخۇن كىشىلەرگە يالغان تەڭگىنى كۆمۈش ساپلىقى ئۆلچەملىك تەڭگىگە ئالماشتۇرۇپ بېرىپ، بۇنىڭدىن تارتقان زىياننى ئۆن ـ تىنسىز ئۈستىگە ئالدى.

قەشقەر دوتىيى، يەنى ھۆكۈمەت تەرەپ نازارەتچىسى بۇ ئىشنى تاشئاخۇننىڭ قىلمىغانلىقىنى، يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ قىلغانلىقىنى ئېيتىپ ھۆكۈمەتكە گۇۋاھلىق بەرگەن بولسىمۇ، بەزى قۇتراتقۇلارنىڭ پىكىرلىرى تۈپەيلىدىن، تاشئاخۇننىڭ ھۆكۈمەت 25% مەبلەغ چىقىرىپ شېرىك بولغانلىقىنى بۇرمىلاپ، «دوتەي بىلەن تاشئاخۇننىڭ گېپى بىر» دەپ، ھۆكۈمەت جۇ دوتەينىڭ تاشئاخۇنغا بەرگەن ئىسپاتىنى رەت قىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك:

تاشئاخۇنۇم تاش ئىكەن،
ئامبال بىلەن باش ئىكەن.

دېگەندەك قوشاقلار، مەسخىرىلەر يامان غەرەزلىك كىشىلەر تەرىپىدىن كەڭ تارقىتىلدى. كېيىنكى ۋاقىتتا تاشئاخۇن نامىدا قۇيۇلغان، تارقىتىلغان يالغان تەڭگە ئەنگلىيە بىلەن شۋېتسىيە سودا ئاخباراتچىلىرىنىڭ تاشئاخۇننىڭ تەڭگە زاۋۇتىدا پۇل قۇيىدىغان ئابدۇراخمان قارىي دېگەن زەرگەرنى سېتىۋېلىپ شۇنىڭ قولى ئارقىلىق قۇيدۇرغانلىقى ئاشكارىلانغان.

ئارىدىن يىگىرمە نەچچە يىللار ئۆتكەندە، بۇ ئىش زەرگەر ئابدۇراخمان قارىينىڭ ئۆزلۈكىدىن ئىقرار قىلىشى ئارقىلىق پاش بولىدۇ، بىراق بۇ چاغدا تاشئاخۇننىڭ ئىقتىسادى يالغان تەڭگە ۋەقەسى تۈپەيلىدىن ۋەيران بولىدۇ. تاشئاخۇن مەيلى زىيان تارتسۇن ياكى پايدا ئالسۇن، ئۇنىڭ تەڭگە قۇيۇش مەقسىتىنى پۇل تېپىش، باي بولۇش دېگەندىمۇ، ئۇنىڭ شۇنداق ھالقىلىق پەيتتە پۇل قۇيۇش ئارقىلىق پۇل پاخاللىقىنى تۈگىتىپ، ئىقتىسادىي بوھراننى يوقىتىپ، ئۆز زېمىنى بەدىلىگە خەلق ئىقتىسادىغا كېپىللىك قىلىش

يولىدا كۆرسەتكەن ئىرىشچانلىقىنى ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئەسلەپ ۋە ھۆرمەتلەپ كەلمەكتە. مىز، بۇ تەڭگە ھەرقايسى ئەل مۇزېيلىرىدا ۋە يەرلىك خەلق ئامما ئىسىنىڭ پولات ساندۇقىدا ساقلىنىپ، ئۈزۈك، تۈگمە ۋە ئەتىۋارلىق تارىخىي قىممەتلىك بۇيۇم قاتاريدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. ئارىدىن بىر ئەسىر ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە ساپلىقى ھەققىي ئۆلچەمگە توشقان تاشئاخۇن تەڭگىسىنىڭ (كۈمۈش پۇل) ھەر بىرىنىڭ قەشقەر ۋە ئەتراپىكى ھەرقايسى رايون بازارلىرىدا 300 يۈەندىن 500 يۈەنگىچە سودا بولغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم.

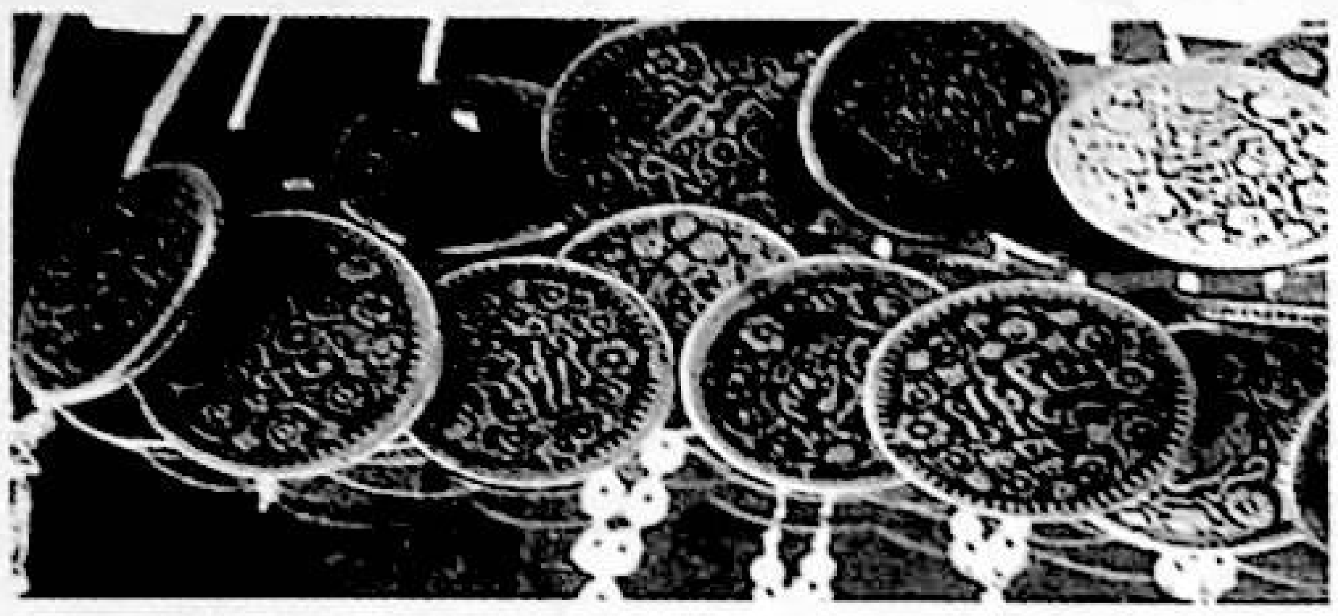

1913 ـ يىلىدىن 1916 ـ يىلىغىچە تاشئاخۇن تەڭگە زاۋۇتىدا قۇيۇلغان «زەربى قەشقەر» تەڭگىلىرى

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار:

جاڭ خۇيشېڭ: «جۇڭگو پۇللىرى»، تەيبېي، 1982 ـ يىلى 10 ـ ئاي نەشرى.

مۇھەممەت يۈسۈپ: «شىنجاڭ تارىخىدىكى پۇللار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 ـ يىلى 1 ـ ئاي نەشرى.

شېرىپ نىياز خۇشتار: «شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن شەخسلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.

دىلدار ئەزىز: «تاشئاخۇن ۋە ئۇنىڭ تۆھپىكار ئەۋلادلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1999 ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.

(ئاپتورلاردىن مۇھەممەت قاسىم: مەكىت ناھىيەلىك يېزا ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپلار بىرلەشمىسىدە، ئەنۋەر ئابدۇرې-
ھىم پالتۇ: مەكىت ناھىيەلىك ئۆمۈر سۇغۇرتا شىركىتىدە)

مىركەرىم ئاسىم

ئەلجەبىرنىڭ تۇغۇلۇشى

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئەھمەدجان ئابدۇرەھىم

1

— باغداد شەھىرىگە ساق ــ سالامەت يېتىپ كەلگەنلىكىڭىزدىن چەكسىز خۇرسەن بولدۇم. يەنە كۆرۈشىدىغان كۈنىمۇ بولىدىكەن ــ ھە؟! — دېدى ئۆي ئىگىسى — مەرۋلىك خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك پېشانىسى كەڭ مېھمان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋېتىپ، — ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا جانابلىرى قاچان قايتىپ كېلىدىكىن، دەپ يولىڭىزغا تەقەززا ئىدۇق، ئەلھەمدۇلىللا، يەنە دىدار كۆرۈشتۇق. مىڭ شۈكۈركى، ئاۋۋالقىدەك بەردەم ۋە تېتىك ئىكەنسىز.

كۆپتىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئىككى دوست ھال ــ ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، كۆرپىدە ئولتۇرۇشتى. ئۇزۇن يەكتەكلىك، تەمبەل كەلگەن ئۆي خىزمەتچىسى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، تۈرلۈك نازۇنېمەتلەر ۋە ئىككى قاچا شەربەت كەلتۈردى. چاچ ــ ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان ئوتتۇرا ياشلىق ئۆي ئىگىسى خۇشاللىقىنى يوشۇرالماي: «قېنى ئالايلى» دېگەندەك قىلىپ، تومۇرلىرى بۆرتۈپ چىققان قولى بىلەن داستىخاننى كۆرسەتتى.

— مەرۋدىكى دوست ــ يارانلارنى سېغىندىم، — دېدى يېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان، قېلىن قاشلىق مېھمان ناندىن ئاغزىغا سېلىپ، بېھى شەربىتىدىن ئوتلىغاچ، — ئەھمەد ئەلفەرغانىي، ئەھمەد ئىبنى ئابدۇللا، مۇسا ئىبنى شاكىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ساق ــ سالامەت تۇرۇۋېتىمۇ؟

— ئەلھەمدۇلىللا، ئامان ــ ئېسەن. سىز بىلەن كۆرۈشۈشكە، سۆھبىتىڭىزگە مۇشەررەپ بولۇشقا ئىنتىزار ئىدۇق.

ئۇلار داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سۆھبەتلەشكەچ، خۇراساندا بىللە ئۆتكۈزگەن كۈنلەرنى، باشلىرىدىن كەچكەن ۋەقەلەرنى ئەسلەپ ئۆتتى. ئۆي ئىگىسى تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گېپىنى ئېيتىش ئۈچۈن پەيت ساقلاپ تۇراتتى.

— كېچىكىپ كېلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سورىدى ئۇ قانداقتۇر ئوڭايسىزلانغان ھالدا، — خەلىپە ھەزرەتلىرىنىڭمۇ: «نېمە ئۈچۈن ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا كېچىكتى؟ ئۇنى تېزلىك بىلەن ھۇزۇرۇمغا ئەۋەت دەپ مەكتۇپ يوللىغانىدىمغۇ؟» دېگەنلىكىنى ئىككى قېتىم ئاڭلىدىم. نېمە ھادىسە يۈز بەردى؟ باغداد شەھىرىگە قاراپ قەدەم ئالغۇڭىز كەلمىدىمۇيا؟

— بۇنىڭ سەۋەبىنى پەقەت سىزگىلا ئېيتالايمەن، — دېدى مېھمان ئويلىنىپراق، — مەئمۇن

خۇراسان قوشۇنى بىلەن باغدادنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئۆز ئىنىسى ئەمىننى قەتل قىلدۇرغانلىقىنى، ئازەربەيجاندا قوزغالغان زەردۇشتىلىق قوزغىلىڭىنى شەپقەتسىزلەرچە باستۇرۇپ، ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بۇ يەرگە كېلىشكە كۆڭلۈم تارتمىدى. «ئاتەشپەرەسسەن» دەپ بىگۇناھ كىشىلەرنى بالىچاقىلىرى بىلەن قىرىپ تاشلاش زالىملىقمۇ؟!

خالىد ئىبنى ئابدۇللا ئاقىرىشقا باشلىغان بېشىنى قاشلاپ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، — دېدى ئۆي ئىگىسى مېھماننىڭ چاقنىغان كۆزىگە قاراپ، «ئېيتىلغان سۆزنى، ئېتىلغان ئوقنى قايتۇرۇپ بولماس» دېگەن ماقال بار، خارابىگە ئايلانغان خارەزم قايتا ئاۋاتلىشىپ، قەددىنى رۇسلىۋالدى، بىلىم ئورۇقلىرى يەنە ئۈسۈپ چىقىشقا باشلىدى.

— يۇرتىمىزدا كونا مەدەنىيەت قورۇلىرى بار ـ دە، قۇتەيبە ئىبنى مۇسلىم يېنىپ تۇرغان مەرىپەت ئوچاقلىرىنى ئۆچۈرۈشكە ئورۇندى. مەرىپەت ئوچاقلىرى بىدئەت ۋە خۇراپات كۈلى ئاستىدا قالغانىكەن.

— بارىكاللا، خەلىپە مەئمۇننىڭ سارىيىغا توپلانغان ئالىملار يەنە مەرىپەت گۈلشىنىگە ئوت قالاۋاتىدۇ، خارەزم يەنە ئالىملارنى يېتىشتۈرۈشكە باشلىدى. يېپىلىپ قالغان مەرىپەت دەرۋازىسى ئېچىلدى. كېلىڭ، ئۆتكەن كۈننى ئەسلەپ، بۈگۈننى زەھەرلىمەيلى، بار ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنايلى.

— راست، مەنمۇ شۇ مۇلاھىزە بىلەن يولغا چىقىشقا مەجبۇر بولدۇم، — دېدى مېھمان قېلىن قاشلىرىنى يىمىرىپ.

— قەيەردە بولۇشىڭىزدىن قەتئىينەزەر خەلىپە ھەزرەتلىرى سىزنى تاپتۇرۇپ كېلەتتى. ۋەزىر ئەزەم ئەل ـ ئەفزەل ئىبنى سەھل جانابلىرىمۇ سىزنى تاقەتسىزلىكتە كۈتۈۋاتىدۇ.

— ھە، ئۇ زات مەرۋدە ساراي ۋەزىرى بولۇپ يۈرگەن كۈنلەردە ماڭا خەيرخاھلىق قىلغان، كېچىلىرى مەندىن ھىندى ھېسابىنى ئۆگەنگەنىدى. دەل شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئۇ ماڭا بىر مەكتۇپ يوللاپ، دەرھال پايتەختكە يېتىپ كېلىشىمنى ئىلتىماس قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇدۇل كېلىپ ئۇ كىشىنىڭ ھۇزۇرىدا بولدۇم. كېچىكىپ كەلگەنلىكىمدىن نارازى ئىكەنلىكى ئەپتىدىن بىلىنىپ تۇرسىمۇ، سەزدۇرمەستىن مېنى ياخشى قوبۇل قىلىپ، ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئۆتمەي ئالاھىدە ھويلا تېپىپ بېرىشنى ۋەدە قىلدى. ھازىرچە كارۋان سارايدا تۇرۇۋاتىمەن.

— مېنىڭكىگە كۆچۈپ كېلىڭ، سىز ئۈچۈن ئۆي تەييار.

— تەشەككۈر، سىزنى ئاۋارە قىلغۇم يوق. كارۋان ساراي ھۇجرىسىدا ئارام ئېلىپ، ئۆزۈمگە كېلىۋالاي.

ئۇلار خېلى بىر ۋاقىتقىچە گەپلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئەسلىدى.

مەئمۇننىڭ ئاتىسى خەلىپە ھارۇن رەشىد ئۆزىنىڭ ئىرانلىق ۋەزىرى جەئفەر ئىبنى يەھيانى ئەرزىمەس بىر باھانە بىلەن قەتل قىلدۇرغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا قارشى ئىران ۋە خۇراساندا نارازىلىق باشلىنىدۇ. ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردە ئىسيانلار كۆتۈرۈلىدۇ. ھارۇن رەشىد ئۇلارنى تىنچىتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىرانلىق چۆرىسىدىن بولغان تۇنجى ئوغلى مەئمۇننى مەرۋ شەھىرىگە — شەرقىي ۋىلايەتلەرنىڭ مەركىزىگە كاتتا ھوقۇقلار بىلەن ئەۋەتىدۇ. مەئمۇن ئىرانىيلارغا مەرتىۋىلەرنى بېرىپ، خۇراسان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا يېتىشكەن ئالىملارنى ئۆز ئەتراپىغا توپلاشقا باشلايدۇ. خارەزملىك ياش ئالىم مۇھەممەد ئىبنى مۇسا ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن شەرقىي ئافغانىستان، شىمالىي ھىندىستانغا بېرىپ، ئىلمى رىيازەت ۋە ئىلمى ئاسترونومىيەگە ئائىت بىر تالاي ئەسەرلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ھارۇن رەشىد ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئۇ ئىككىنچى خوتۇنىدىن بولغان ئەمىننى

كىتاب تۇرى بىكىتى turkitap.com

تەخت ۋارىسى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ئاتىسىنىڭ بۇ ئىشىدىن نارازى بولغان مەئمۇن چىشىنى چىشلەپ سەۋر قىلىپ تۇرىدۇ ھەمدە ئاستا ـ ئاستا تۈركىي خەلقلەردىن ئەسكەر توپلاپ، پايتەخت باغدادنى بېسىۋېلىشقا تەييارلىنىدۇ.

مەئمۇنغا ئەگىشىپ دەجلە بويىغا كەلگەن خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى بايان قىلىۋاتقاندا، خارەزمىينىڭ كۆز ئالدىدا دەھشەتلىك مەنزىرىلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈشكە باشلىدى. باغداد شەھىرى بوسۇغىسىدىكى قانلىق جەڭلەر، شەھەر قورغىنىغا شوتا قويۇپ چىقىۋاتقان جەڭچىلەرنىڭ «ئۇر ـ چاپ» دەپ تۇۋلاشلىرى، ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەكلەر، كۆكسىگە نەيزە سانجىلغان ئەسكەرلەرنىڭ ئىڭراشلىرى، ئاياللارنىڭ داد ـ پەريادلىرى...

ئاخىر، خەلىپە ئەمىن يېڭىلىپ شەھەردىن قاچتى. ئۇ تۇتۇلۇپ ئاكىسىنىڭ ئالدىغا سۆرەپ كېلىنىدى. ئۇچىسىغا يالتىراق پولات ساۋۇت، بېشىغا دۇبۇلغا كىيگەن ئاكا قىلىچىنىڭ دەستىسىنى چاڭگاللاپ تۇرۇپ، دەرھال ئۇكىسىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇدى...

مەئمۇن پامىر تاغلىرىدىن تارتىپ ئىسپانىيەگىچە بولغان ئۆلكىلەرگە ھۆكۈمدار بولۇپ، ئۆزىنى خەلىپە دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن، بىر قولى بىلەن ئۇ يەر ـ بۇ يەردە كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭلارنى باستۇرسا، يەنە بىر قولى بىلەن ئەتراپىغا ئالىملارنى توپلاپ، ئىلىم ـ مەرىپەتكە كۆپلەپ مەبلەغ سەرپ قىلىشقا كىرىشتى.

بەيتۇل ـ ھېكمەت، يەنى دانىشمەنلەر ئۆيىنى تەشكىللەپ، ھىندى، يۇنان، سۈرىيان تىللىرىدا يېزىلغان كونا كىتابلارنى يىغدۇرۇشقا باشلىدى.

2

— ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد مۇساغا ئوخشاش بۈيۈك ئالىمنىڭ ئارىمىزغا كېلىپ قوشۇلۇشىدىن چەكسىز خۇرسەنمىز. مەرھەمەت قىلىپ بەيتۇل ـ ھېكمەتنىڭ ئاچقۇچىنى قولىغا ئالسا ۋە ھۇجرىلاردىكى كىتابلارنى تەرتىپكە سېلىشقا ياردەم بەرسە، ياش ئالىملار بىلەن ئىلىم ئاشنالىرى ئۇ كىشىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ھەر ئىلىمگە دائىر كىتابلارنى ئايرىم ھۇجرىلارغا جايلاشتۇرۇپ، رويخەتكە ئالسا... — دەپ گەپنى داۋام قىلدى تۆردە، پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان مەئمۇن.

شايى ئەتلەس چاپان، نېپىز ئاددىي چەكمەن كىيگەن، بېشىغا يۇمىلاق ئاق سەللە ئورىغان ئالىملار چوڭ ئۆيگە تام ياقىلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە قول قوۋۇشتۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۈستىدىكى زەردوز تونى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئاق يۈزلۈك، رەڭگى پاكىز خەلىپىنىڭ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن ئالغان خارەزمىي ئۇنىڭ گېپىنى ماقۇللاپ باش ئېگىپ قوياتتى.

— مەرۋ شەھىرىدىن ساندۇقلاردا كەلتۈرۈلگەن ھىندى تىلىدىكى ئەسەرلەرنىڭ تەرتىپى قالايمىقان ئىكەن، ئۇلاردىن ئەڭ مۇھىملىرىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىشنى ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد بىننى مۇسا جانابلىرىغا، ئاسترونومىيەگە ئائىت كىتابلارنى يۇنان تىلىدىن تەرجىمە قىلىشنى يەھيا بىننى مۇساغا تاپشۇرساق... — ياش خەلىپە ئاغزىدىن چىقىۋاتقان سۆزلەرنى چۈشەنمەي، پېشانىلىرىنى تۈرۈپ ئولتۇرغان ياش ئالىملارغا قاراپ:

— يۇنانىيلار ئىلمى پەلەكنى «ئاسترونومىيە» دەپ، ئىلمى نۇجۇمنى «ئاسترولوگىيە» دەيدۇ. ئاستر «يۇلتۇز» دېمەكتۇر، — دەپ قويدى.

ئۇنىڭ دانىشمەنلىكىنى تەن ئالغان ئالىملار ئۇنىڭدىن باش ئېگىپ قويىدى.

ئۆزىدىن ئۈچ ياش كىچىك بولغان خەلىپە مەئمۇننىڭ بىلىمدانلىقىنى كۆز - كۆز قىلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن خارەزمىي بولسا يەرگە قاراپ قويىدى.

*　　　　*

بەيتۇل - ھېكمەتنىڭ ئاچقۇچى قولىغا كىرگەندىن كېيىن، خارەزمىي ياش ئالىملار بىلەن بىللە ھىندىستان، ئىران، ئىسكەندەرىيەلەردىن كەلتۈرۈلگەن كىتابلارنى تەرتىپكە سېلىشقا باشلىدى.

ئۇ كەچقۇرۇن چارچىغان ھالدا ئۆيگە كېلەتتى ۋە غىزالىنىپ بولۇپ، ئازغىنا ئارام ئالغاندىن كېيىن تۈن نىسپىگىچە ئىشلەيتتى — ھىندى تىلىدىكى كىتابلارنى مۇتالىئە قىلاتتى. ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە بەيتۇل - ھېكمەتتىكى كىتابلار جاي - جايىنى تاپتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خاتىرجەم بولۇپ، ھىندى ھېسابى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى.

ئۇ كۆڭلىدە: «ھىندىلار سانلارنى رەقەملەر بىلەن ئىپادىلەشنى كەشىپ قىلغان، ئەمما ‹1› سانىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنىپ يەتمىگەن» دەپ ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشەتتى. ئۇ بەش شام قويۇلغان قەندىل يورۇقىدا ئولتۇرۇپ ئىشلەيتتى. «ئىككى دېگەن ئىككى دانە بىر، ئۈچ بولسا ئۈچ دانە بىر، تۆت — ئۇ تۆت دانە بىر، ۋەھاكازا. ھىندىيلار قوللىنىدىغان توققۇزلۇق ساناق تەرتىپى بىلەن چوڭ سانلارنى قوشۇش، ئايرىش، كۆپەيتىش ۋە تەقسىم قىلىش ئەمرى مەھال...»

خارەزمىينىڭ خىزمىتىگە دائىم تەييار تۇرغان، ئۇنى ‹قاچان ئىش بۇيرۇيدىكىن› دەپ ئۇخلىماي كۈتىدىغان خىزمەتكارى غوجايىنىنىڭ تۈن نىسپىگىچە ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىپ ئولتۇرۇپ قالىدىغانلىقىغا ھەيران قالاتتى ۋە: «نېمانچە ئۆز جېنىغا ئۆزى ئازاب بېرىدىغاندۇ؟ ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويمىغىيدى. كۈندۈزلىرى ئىشلىگىنى يەتمەسمىدى؟! پادىشاھ شۇنداقتىمۇ مائاش بېرىپ تۇرۇپتۇغۇ؟!» دەپ ئويلايتتى.

3

تېۋىرەك ئەتراپىدىن دېھقانلار، كۆچمەنلەر كېلىپ بازار قىلىدىغان دەجلە دەرياسى بويىدىكى قىشلاق ئەبۇل ئاببەسنىڭ ئوغلى مەنسۇرنىڭ دەۋرىدە كاتتا شەھەرگە ئايلانغانىدى. (باغداد 762 - يىلى قۇرۇلغانىدى.) يۈزمىڭ قول ئەتىگەندىن - كەچكىچە ئىشلەپ خەلىپە ئۈچۈن شاھانە ھۇجرا ۋە سارايلارنى، مۇلۇكدار ئەمەلدارلار ئۈچۈن ياخشى خىشلاردىن ئىمارەتلەرنى، سودىگەرلەر ئۈچۈن ماگىزىنلارنى قۇرۇپ، شەھەرنى ئىككى قەۋەت قورغان بىلەن ئىھاتە ئەتكەنىدى. كېيىن دەجلە ئۈستىگە كۆۋرۈك سېلىنىپ، سول قىرغىقىدا كاتتا بازار، ئۈستى يېپىق رەستىلەر بارلىققا كەلدى. خەلىپە مەئمۇن باش باھاردا باشلىنىدىغان تاشقىندىن كېيىن، دەجلە بويىدىكى بېغىغا چىقىپ ئىستىراھەت قىلاتتى.

شەھەرنىڭ شىمالىدىكى بۇ باغ قىش - ياز كۆپكۆك خورما، لىمون، شەمشاد ۋە سەرۋ دەرەخلىرى بىلەن قاپلىنىپ تۇراتتى. باغچىلاردا نازلىنىپ يۈرگەن توزلار رەڭمۇرەڭ پەيلىرىنى يېيىپ گۈزەللىكىنى نامايان قىلاتتى، دەرەخ ئاستىدا ئوتلاپ يۈرگەن كېيىكلەر ناتونۇش ئادەمنى كۆرگەندە ئۈركۈپ، سايىسى قويۇق دەرەخلەر ئارىسىغا كىرىپ كېتەتتى.

يۇرت تەشۋىشى، ئۇلۇسنىڭ ماجىراسىدىن چارچىغان خەلىپە مەئمۇن دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەجلە

دەرياسىغا قاراپ، سازەندە ۋە ناخشىچىلارنىڭ غەزەلخانلىق قىلىشلىرىدىن ئۆزىگە كەلدى. لېكىن، يۇرت تەشۋىشى يۈرىكىنى مۇجۇشقا باشلىدى: «بابەك قوزغىلىڭى بارغانچە ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ. باشقا قەبىلىلەرمۇ ئازەربەيلەردىن ئۆرنەك ئېلىپ قوزغىلىپ چىقارمۇ؟ بىزگە قاراشلىق مەملىكەتلەرگە پىتنە ئۇغرىسى كىرىۋاتامدىغاندۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ يۈرىكى سىقىلىپ ۋە دەرھال چاپارمەن ئەۋەتىپ ۋەزىر ئەزەمنى ھۇزۇرىغا چاقىرتتى.

— شەھەر تىنچمۇ؟ يۇرت ئاسايىشمۇ؟ نېمە يېڭىلىقلار بار؟ — دەپ سورىدى ئۇ ساراي بېغىغا تېزدىن يېتىپ كەلگەن ۋەزىر ئەلفەزلىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

— پايتەخت تىنچ، شەھەر ئاھالىسى دۇنيانىڭ ۋە سىزنىڭ ئۆمرىڭىزنى تىلەپ تۇرۇۋاتىدۇ.

مەئمۇن «ئادەت تۇسىگە كىرىپ قالغان بۇ سۆزنى ئېيتىۋەرمەڭ» دېگەندەك قىلىپ قاپاقلىرىنى تۈرۈپ، قولىنى چايقاپ قويدى.

— يۇقىرىغا چىقىپ يېنىمدا ئولتۇرۇڭ، ھېچنەرسىنى يوشۇرماي دۆلەتنىڭ تاشقى ۋە مۇداپىئە ئىشلىرىدىن مېنى خەۋەردار قىلىڭ.

چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق ئارىلىغان بولسىمۇ، تېتىك تۇرغان فەزل بىننى سەھل قەددىنى رۇسلاپ پەلەمپەيدىن دەريا بويىدىكى شىپاڭغا چىقتى ـ دە، ئۆزىدىن خېلىلا ياش خەلىپىنىڭ يېنىغا تىز چۆكتى.

— جانابلىرىغا تەۋە بولغان ھۆكۈمدارلار باج ـ خىراجنى ئۆز ۋاقتىدا تاپشۇرۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ دېمىنى ئېلىپ، — ئەمما ئوترار شاھى ئىتائەت يىپىنى ئۈزۈپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتەشتىن باش تارتىۋاتىدۇ.

— يەنى، باج ـ خىراج تاپشۇرغۇسى كەلمەيۋاتىدۇ، شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا چارىسىنى كۆرۈش كېرەك.

مەئمۇن ئاپپاق قولىنى كەڭ پېشانىسىگە تىرەپ ئويغا چۆمدى.

— ئەپسۇسكى، بىز ھازىر قوشۇن ئەۋەتەلمەيمىز، — دېدى ئۇ بىرئازدىن كېيىن ۋەزىرگە قاراپ، — ئەسكەرلىرىمىز ئازەربەيلەر ئىسيانىنى باستۇرۇش بىلەن ئاۋارە، ۋاقتىنچە مۇرەسسە قىلماي بولمايدۇ. ھۆكۈمدار دائىم قىلىچ ۋە قامچىنى ئىشقا سېلىۋەرمەيدۇ. بەزىدە ئىتائەتتىن باش تارتقان تەۋەلىكلەرنى ياخشىلىق بىلەن يولغا سېلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. سىز ئوترار شاھىغا ئەلچى ئەۋەتىپ: «بىر يىللىق خىراج سىزنىڭ بولسۇن، كېيىنكى يىلدىن باشلاپ ۋەزىپىڭىزنى ئۆتىشىڭىزدىن ئۈمىدۋارمىز» دېگەن مەزمۇندا مەكتۇپ يوللاڭ. ئەگەر بىر يىلدىن كېيىن يەنە ئايىغىنى تىرەپ تۇرۇۋالسا، ئۇنىڭغا قارشى قارلۇقلار خانى يابغۇنى بۇيرۇيمىز. دۈشمەننى ئۇنىڭ يېقىنىنىڭ قولى بىلەن بىرتەرەپ قىلىشىمىز كېرەك. خوش، يەنە قانداق يېڭىلىقلار بار؟

— تۈركلەردىن بولغان ئەفشىن ئازەربەيلەر بىلەن جەڭ قىلىپ مىڭ كىشىنى ئەسىر ئاپتۇ.

— ئاپىرىن، ئەفشىننى جەڭگى ـ جېدەلگە رىغبەتلەندۈرۈش كېرەك. جەڭ بولغان كۈنلىرى ئۇنىڭغا ئون مىڭ دەرھەم، تىنچ كۈنلىرى ئىككى ھەسسە كېمەيتىپ مائاش بېرىپ تۇرماق زۆرۈر. ئەسىر ئېلىنغان ئاتەشپەرەسلەر بالىچاقىلىرى بىلەن قىلىچتىن ئۆتكۈزۈلسۇن! پەرمانىمنى يېزىۋېلىڭ.

— باش ئۇستىگە، ئالىيلىرى! سىزنىڭ ئەمرىڭىزگە باش ئېگىپ، بۇيرۇقلىرىڭىزنى بىجىرىشكە تەييارمەن. سىزدەك ئۇلۇغ ۋە ئادالەتلىك خەلىپىگە خىزمەت قىلغىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى بەختلىك سېزىمەن. ھىمايىڭىز ئاستىدا مەرىپەت كۆچلىرى جاھالەت ئۈلىغا ھۇجۇم قىلماقتا. ئىلىم ـ پەن راۋاج تاپماقتا.

ۋەزىرنىڭ خۇشامىتى خەلىپىگە ئانچە ياقمىغان بولسىمۇ، نېمىشقىكىن كۆڭلى بىرئاز ئارام تېپىپ قالدى.

خەلىپە خەلق قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرۇش توغرىسىدا گەپ قىلىۋاتقاندا، قاپاقلىرىنى تۈرۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگەتتى. ئالىملارنىڭ كەشپىياتلىرى ھەققىدە گەپ بولغاندا، چىرايى خۇشاللىقتىن نۇرلىنىپ كېتەتتى. پۇرسەت تاپقاندا ئىلمى نۇجۇم بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئەلفەزل بۇ ھالنى كۆرۈپ: «مەئمۇن ناھايىتى مۇرەككەپ، بىر ـ بىرىگە زىت خىسلەتلەردىن تەركىب تاپقان ئادەم» دەپ ئويلىدى ـــ نۇر ۋە زۇلمەت، لاتاپەت ۋە كاساپەت تەڭ مەۋجۇت. شۇنى تەن ئېلىش كېرەككى، ئۇ ئالىملارغا ھامىيلىق قىلىپ، ئۇلارنى قانات ئاستىغا ئالغان. پەقەت ئەخمەق ھۆكۈمدارلارلا ئىلىم ئەھلىگە نىسبەتەن ئادالەتسىز بولىدۇ.

شىپاڭ يېنىدا ئۆسكەن سەرۋ دەرەخلىرى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتكەن پىكىرلەرنى سەزگەندەك باش چايقاپ، شىۋىرلىشىپ قوياتتى.

4

خارەزمىي ئون بىر تال شام قوندۇرۇلغان قەندىل يورۇقىدا خانتاختا (ئۈستەل) ئۈستىگە ئېگىلىپ ئولتۇرۇپ، بىر قىيىن ھېساب مەسىلىسىنى يېشىۋاتقاندا، بىراۋ دەرۋازىنى ئاستا تاقىلداتتى. خارەزمىي: «كىمدۇ شۇ بىمەھەل كەلگەن؟» دېگىنىچە قەلەمنى دەۋەت يېنىغا قويدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ خىزمەتكارى ئۆز ئۆيىدە خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇ ئاستا ئىشىك يېنىغا كەلدى ـ دە:

ـــ كىم؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ مەن فىرۇز، مۇھەممەتكېرىم دەرۋازىۋەننىڭ ئوغلى.

ئەللامە كونا يۇرتدىشى مۇھەممەتكېرىمنى ياخشى تونۇيتتى. ئاۋازى تونۇش يىگىتنىڭ ياخشى كۆڭۈل بىلەن كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىشىكنى ئېچىپ، ئۇدۇلىدا تۇرغان يىگىتنى كۆردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ـــ يېرىم كېچىدە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ ـــ دېدى سالامىنىمۇ ئىلىك ئېلىشنى ئۇنتۇغان ئۆي ئىگىسى.

ـــ پاشىپاھ ئىزدەپ كەلگەن. سىزدىن باشقا باشپاناھىمىز يوق... قۇتقۇزۇۋېلىڭ! ـــ يىگىت جىددىي قىياپەتتە سۆزلەيتتى.

ـــ ئۆيگە كىر.

ـــ مېنىڭ ھەمراھىممۇ بار ئىدى، ـــ دېدى ئۇ يېقىنراق يەردە تۇرغان بىرسىنىڭ قارىسىنى كۆرسىتىپ.

ـــ كىم ئۇ؟

ـــ پولاتبەگنىڭ قىزى... ياقۇتئاي...

ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىغان ئۆي ئىگىسى «ھە!» دەپ تاشلىدى.

ـــ ماقۇل، كىرىڭلار!

مېھمانخانىغا كىرىپ، يىپەك گىلەملەر ئۈستىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۆي ئىگىسى ئالدىدىكى چەكمەن كىيىپ، يىگىتچە ياسىنىۋالغان ئاق يۈزلۈك قىزغا ھەيران بولۇپ قارىدى. ئۇ بىر ـ بىرىنى

سۆيگەن بۇ ئىككى ياشنىڭ بېشىدىن ئۆرغۈن ماجىرالار ئۆتكەنلىكىنى، باشقا پاناھ جاي تاپالماي، قېچىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندى.

ئەس - ھوشىنى يىغىۋالغان فىرۇز ئۆي ئىگىسىنىڭ ئۆزىگە مېھرىبانلىق بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، جۈرئەتلىنىپ ۋەقەنى بايان قىلدى.

ئۇ پەرغانىلىك پولاتبەگنىڭ ئوغلى ھايات بىلەن تەگتۇش بولۇپ، ئۇلارنىڭكىگە پات - پات كېلىپ تۇراتتى. ئۇلاردىن ئىككى ياش كىچىك بولغان ياقۇتئاي ئاكىسى ۋە ئۇنىڭ يېقىن دوستى فىرۇز بىلەن مېھماندارچىلىق ئوينايتتى، ئوقيا ئېتىشاتتى، چارچىغانلىرىدا ھويلىدىكى خورما دەرىخى ئاستىغا سېلىنغان شالچە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ بىللە غىزالىناتتى. ياقۇتئاي قورقۇشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان قىز بولۇپ، بەزىدە ئۆزى بىلەن تەڭ ئوغۇللار بىلەنمۇ ئېلىشاتتى. ھەر نۆۋەتتە ئۇلاردىن ئۈستۈن چىقاتتى. ئاتىسى ئۇنىڭ جاسارەتلىكلىكىدىن مەغرۇرلىنىپ: «بۇ مەردلىك ئۇنىڭغا مەندىن ئۆتكەن، ئەسلىي ئوغۇل بولۇپ تۇغۇلۇشى كېرەك ئىدىيۇ، ئادىشىپ قىز بولۇپ تۇغۇلغان» دەپ قوياتتى. فىرۇز بىلەن بۇ قىز ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق بارا - بارا باشقىچە تۇسكە كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار بىر - بىرلىرىنى كۆرگەندە خۇشاللىقتىن باشلىرى ئاسمانغا يەتكەندەك بولاتتى. ئاتىسى بولسا قىزىنىڭ ھۆسنى ئېچىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ خۇرسەن بولۇش ئۈستىگە ۋەھىمىگە چۈشۈپ: «ئۇنىڭ تەرىپى سارايغا بېرىپ يەتمىگىيدى!» دەپ قورقاتتى. ئاشۇ ۋاقىتتا ھەرەمگە باغدادنىڭ ئەڭ چىرايلىق قىزلىرىنى كېنىزەك قىلىپ ئالاتتى.

پولاتبەگ كۆڭلىدە: «فىرۇزنىڭ ئەس - ھوشى جايىدا، كۆيۈئوغۇل بولسا شۇنداق بولسا، ئاتىسىمۇ ئۆزىگە پۇختا ئادەم، مائاشىمۇ كۆپ» دەپ ئويلايتتى.

كۆرۈنۈشتە مۇسۇلماندەك تۇرغان بۇ ئادەم ئەمەلىيەتتە ئاتەشپەرەس بولۇپ، كېچە - كۈندۈز ياخشىلىق خۇداسى ئارمۇزدتىن بالىچاقىسىغا بەخت - سائادەت تىلەيتتى. بەزىدە پەردە بىلەن يېپىپ قويۇلغان تەكچىنى ئېچىپ، ياغاچتىن ياسالغان، ئۈستىگە قىممەت باھا تاشلار قادالغان ھەيكەل ئالدىغا شام ياقاتتى. ئۇنىڭغا باش قويۇپ پىچىرلاپ دۇئا ئوقۇيتتى.

«ئەي، ئادەملەرگە مېھىر - شەپقەتلىك ياخشىلىق خۇداسى، بىز مۇساپىرلارنى بالا - قازادىن ئاسرىغىن! باللىرىمىزغا بەخت ئاتا قىلغىن!» دەپ دۇئا قىلاتتى. لېكىن، ئۇنىڭ دۇئاسى دەرھال ئىجابەت بولمايتتى.

ياقۇتئاي ئون ئالتىگە تولۇپ ئون يەتتىگە قەدەم قويۇشى بىلەن ھۆسنى ئېچىلىپ، ئۇنىڭ داۋرىڭى سارايغىچە يەتتى. ئۇلارنىڭ ئۆيىگە ھەرەم بىكەسى كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، پولاتبەگ ئۆزىنى قويارغا يەر تاپالماي قالدى. ئۇزاق ئۆتمەي پادىشاھنىڭ شەخسىي مۇلازىمى ھاجىپ ئۇنى دەرگاھىغا چاقىرتتى.

— ھاجىپ سىزنى نېمىگە چاقىرتىپتۇ؟ — دەپ سورىدى خوتۇنى ئۇ سارايدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن. قاپىقىدىن قار يېغىپ تۇرغان پولاتبەگ چەكمىنىنى قوزۇققا ئىلدى - دە، «ئۇھ» دەپ كۆرپىدە ئولتۇردى.

— ھەرەم بىكەسى ئۆيىمىزگە كېلىپ كەتكەندىن كېيىن نېمە بولماقچى، — دېدى ئۇ ئالدىغا قويۇلغان بىر پىيالە شەربەتنى ئىچىپ، — يېنىمغا ئولتۇر، گېپىمگە قۇلاق سال. مەن ھاجىپنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن: «بېشىڭغا بەخت قۇشى قوندى، پولاتبەگ، پادىشاھى ئالەم قىزىڭ ياقۇتئاينىڭ تەرىپىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئەمىر لەشكەر ئەفشىن ئىبنى قارۇس جانابلىرىغا ئىنئام قىلماقچى بولدى. شۇنداق ئۇلۇغ ئادەمگە قېيىنئاتا بولۇپ، قويۇن - قونجۇڭ تىللاغا توشىدىغان بولدى» دېدى. مەن باش

ئېگىپ قويدۇم ــ دە، ئادەتتىكىدەك «پادىشاھنىڭ ئەمرى ۋاجىپ» دەپ قويدۇم. ئاڭلىشىمچە، ئەفشىننىڭ ئۈچ خوتۇنى بار ئىكەن، قىزىم شورلۇق ھەسەتتىن ئوتتەك يېنىپ تۇرغان ئۈچ كۈنداشنىڭ ئارىسىغا چۈشىدىغان بولدى. زەردۇشتىلارنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ئەفشىنگە قىزىمنى بەرگەندىن ئۆلگىنىم ياخشى! يولدا كېلىۋېتىپ فىرۇز بىلەن قىزىمىزنىڭ بېشىنى بىر قىلىپ قويمىغىنىمغا ئېچىندىم. كېيىن ئويلاپ، ھېلىمۇ ۋاقتى ئۆتكىنى يوق دەپ، قايتا بىر قارارغا كېلىپ بولدۇم. بۈگۈننىڭ ئۆزىدىلا پىرىمىز ئىگەمبەردىنى ئۆيىمىزگە چاقىرىپ، زەردۇشتىلار ئادىتىگە لايىق قىلىپ، مەبۇد ئالدىدا نىكاھ ئوقۇتىمىز.

كاتتا توي قىلىپ قىزىنى ئۇزاتماقچى، ئارزۇ ــ ھەۋەسلىرىنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقىنى كۆرمەكچى بولغان ئانا تىز چۆكۈپ، قولى بىلەن يۈزىنى توسۇپ يىغلاشقا باشلىدى.

— ھە، نېمە بولدى؟ نېمىگە يىغلايسەن؟ — دەپ ئالايدى ئەر غەزەپ بىلەن.

— ياق... ئۆزۈم... سىزمۇ تامدىن تارىشا چۈشكەندەك، ھېچ كۈتۈلمىگەن گەپنى قىلىپ مېنى ئېسەنگىرىتىپ قويدىڭىز.

ئىشىك ئارقىسىدا تۇرۇپ ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ياقۇتئاي ئىچ ــ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ قولاق سېلىۋاتقانلىقىمنى بىلىپ قالمىسۇن دەپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

ئەر ــ خوتۇن مەسلىھەتلىشىۋاتقاندا فىرۇز كىرىپ كەلدى.

— پەرىشتىلەر ئېلىپ كەلدى سېنى، — دېدى ئۇ ئۆي ئىگىسى سۆيۈنۈپ، — سېنىڭ گېپىڭنى قىلىپ تۇرغاندۇق. ئولتۇر، خەيرلىك بىر گەپ بار، — ئۇ خوتۇنىغا يۈزلىنىپ بۇيرۇدى، — سەن ئاشخانىغا يۈگۈر. ئاش پىشۇر، ئۆيدە گۆش بارمۇ؟

— ھە بار، بىر لېگەن ئاشقا يېتىدۇ.

گاھ قاپىقى تۈرۈلۈپ، گاھ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خارەزمىي فىرۇزنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ چەكسىز سۆيۈندى.

— پولاتبەگ جەسۇر ئادەم دەپ ئاڭلىغانىدىم، راست ئىكەن، مەرد ئادەمنىڭ ئىشىنى قىپتۇ، — دېدى ئۇ كۈلۈپ، — سەن، فىرۇز، مېنىڭ ئوغلۇمسەن، ياقۇتئاي بولسا قىزىم، مانا جاي، مانا ئۆي، تارتىنماي مېنىڭكىدە تۇرىۋېرىڭلار. ئاتىڭىزدىن ئەنسىرىمەڭ، ئەگەر ئۇ خەلىپىنىڭ غەزىپىگە يولۇقۇپ قالسا، قۇتقۇزۇپ قېلىش قولۇمدىن كېلىدۇ.

خارەزمىي بىر ــ بىرىنى سۆيۈپ مۇرادىغا يەتكەن ئىككى ياشقا پاناھلىق بەرگىنىدىن مەمنۇن بولدى. ئۇ پادىشاھنىڭ ئىلتىپاتىدىن قۇرۇق قېلىشتىن قورقمايتتى؛ ياخشى ئىش قىلىشنى تەمەگەرلىكتىن ئۈستۈن قوياتتى. ھۆسنى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتكەن ئىككى ياشنىڭ يۈزىدىن يېغىۋاتقان نۇر قاراڭغۇ ئۆينى يورۇتقاندەك بولدى.

*　　　　*

— بىز ئەمىر لەشكەر ئەفشىن ھەيدەر ئىبنى قارۇسقا تەئداشسىز بىر گۈزەلنى ئىنئام قىلىپ، ئۇنى خۇرسەن قىلماقچىدۇق، — دېدى سەككىز قىرلىق تەخت ئۈستىدە سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان مەئمۇن ئالدىدا تىز چۆكۈپ ئولتۇرغان ۋەزىر ئەلفەزلگە قاراپ، — ئەمما قىزنىڭ دادىسى پولاتبەگ تەكلىپىمىزنى رەت قىلىپ، قىزنى بىر يىگىت بىلەن قاچۇرۇۋېتىپتۇ. بىز مىرشاپلارنى ئەۋەتىپ، ئۇنى ھەپسىگە

ئالدۇردۇق. شۇنىسى قىزىقكى، ئۆيدە ياغاچتىن ياسالغان بىر مەبۇد بار ئىكەن.

— ئاتەشپەرەس ئىكەن ـ دە، شۇڭا قىزىنى ئاتەشپەرەسلەرنىڭ دۈشمىنى ئەفشىنگە بېرىشنى خالىمىغاندۇر، — دېدى ئەلفەزل.

— شۇنداق. سىزنىڭچە، پولاتبەگ ياش كۈيئوغۇل بىلەن قىزىنى قەيەرگە يوشۇرغاندۇ؟

— فەرغانىلىك دوستلىرىدىن بىرەرسى كۈيئوغۇل بىلەن قىزغا پاناھلىق بەرگەندۇ.

— تاپالمىدىڭىز، — دەپ كۈلدى مەئمۇن، — ئۇلار ئەلخارەزمىينىڭ ئۆيىدە بېكىنىپ ياتقانىكەن، مۇھەممەد ئىبنى مۇسا كېچىلەپ كېلىپ، ئۆزى ئېيتتى. ئۇ پولاتبەگنى زىنداندىن چىقىرىپ، ياشلارنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈشنى تىلىدى. مەن ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، خۇرسەن قىلىپ قويدۇم.

— ئالىيجانابلىق قىپسىز، — دېدى ئەلفەزل مەمنۇن بولغانلىقىنى يوشۇرالماي. كېيىن ئۇ ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالغانلىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى، — فەرغانە ۋە خارەزمدىن كۆچۈپ كەلگەنلەر ئارىسىدا مەجۇسىيلار كۆپ، ئۇلار مەسچىتكە چىقىپ ناماز ئوقۇپ تۇرسىمۇ، ئۆيلىرىدە ئالتۇن مەبۇدلارغا تېۋىنىدۇ.

— بىز مەجۇسىيلىكنى بىر تەرەپ قىلىشىمىز كېرەك. قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرىۋەرسەك، ئۇلار شەماسىيە تۆپىلىكىدە ئاتەشكەدە قۇرۇپ، ئۇنى مۇغتۆپىگە ئايلاندۇرىدۇ.

ئەلفەزل بىر ۋاقىتلاردا خارەزمدە زەردۇشتىلارنىڭ ئىبادەتخانىسىنى كۆرگەنىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تۆت بۇرجەكلىك ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى ئۈستى يېپىق بىنا، بەش پەلەمپەي بىلەن پەسكە چۈشۈلىدىغان ئاتەشكەدە، ئوتتۇرىدا يېنىپ تۇرىدىغان ئوتقا خۇشبۇي گىياھلارنى تاشلاپ دۇئا ئوقۇيدىغان ئاپپاق ساقاللىق پىرى مۇغان كېلىپ... سەسكىنىپ كەتتى.

— راست ئېيتىسىز، زەردۇشتىلار دىنىغا زەربە بەرمەك كېرەك. ئۇنىڭ تەسىرى ئاستىدىكى تۈركىي خەلقلەر ئەرەبلەرنى يامان كۆرىدۇ. بەزى كوچا ـ كويلاردا توقۇنۇشلار بولۇپ تۇرىدۇ.

— ھەممىسىدىن خەۋىرىم بار، — دېدى مەئمۇن قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئەمما تۈركىي خەلقلەر بىزنىڭ تايانچىمىز. چاتاقچى ئەرەبلەر ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرسە، ئۇلارنىڭ كۈچى بىلەن تەرتىپ ئورنىتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ مەسىلىدە ئېھتىياتچان بولمىقىمىز زۆرۈردۇر. «ئەگەر ئەلخارەزمىي يۇرتداشلىرىغا پەند ـ نەسىھەت قىلىپ، ئەرەبلەر بىلەن تىركىشىپ تۇرۇشنىڭ ئاخىر يامان ئاقىۋەت كەلتۈرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ تۇرغان بولسا ياخشى بولاتتى».

ئۇ ۋەزىرىنىڭ يۈزىدە نارازىلىق ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ، ئۆز پىكرىدىن قايتتى:

— بۇ ئىشقا ئۇلۇغ ئەللامەنى ئارىلاشتۇرمىغىنىمىز ياخشى. ھازىر ئۇ زات ھىندى ھېسابىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن باش قاتۇرماقتا. بۇ ئىشنى ئۆزىمىز بىر تەرەپ قىلايلى.

مەئمۇن مەخپىي ئىشلار بويىچە ۋەزىرى مۇھەممەد بىننى يەھياغا بۇ ھەقتە تاپشۇرما بېرىپ، پايتەختتىكى مەجۇسىيلارنى رويخەتكە ئېلىپ، ئۇلارغا قارشى تېزدىن چارە كۆرۈش كېرەكلىكىنى كۆڭلىگە پۈكتى.

5

بەيتۇل ـ ھېكمەتتە ئەلخارەزمىينىڭ «ھېسابۇل ـ ھىند» دېگەن ئەسىرى مۇلاھىزىگە قويۇلدى. ئالىملار قاتارىدىن ئورۇن ئالغۇچى يەر ئۆلچىگۈچىلەر، مۇفتىيلار، ئۆلىمالارمۇ بۇ مەجلىسكە

چاقىرىلغانىدى.

ئاق شايى كۆڭلەك ئۈستىگە ئۇزۇن يەڭلىك چاپان كىيگەن، تەقىيەسى ئۈستىدىن ئاق سەللە ئورىغان مۇھەممەد ئىبنى مۇسا چوڭ ۋە ئۇزۇنچاق ئۆينىڭ ئىچىنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئالىملارغا ئۆز ئەسىرىنىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇۋاتاتتى:

— ئىلگىرىكى ئەرەبلەر ۋە ئۇلارغا تەۋە بولغان مەملىكەتلەردىكى خەلقلەر ھېساب ئەمەللىرىنى سان بىلەن ئەمەس، خەتچە يېزىلىشى بىلەن بېجىرەتتى، — دەپ گېپىنى داۋام قىلدى ئۇ، — ھىندىلار بولسا ھەر بىر ساننى ئالاھىدە رەقەملەر بىلەن ئىپادىلەيدۇ. مانا كۆرۈڭ، — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تامغا تىرەپ قويۇلغان ئۇزۇن قارا تاختىغا بىردىن توققۇزغىچە سانلارنى يېزىپ كۆرسەتتى:

— مانا بۇ بىر، بۇ ئىككى، بۇ ئۈچ ۋەھاكازا. بىز بۇ رەقەملەرنى بەزىبىر ئىسلاھاتلار بىلەن قوبۇل قىلىپ، ھېساب ئەمەللىرىمىزنى شۇ رەقەملەر ياردىمى بىلەن ئىشلىشىمىز كېرەك، — ئۇ بىر - بىرى بىلەن شۇبىرلىشىپ گەپلىشىۋاتقان شەيخۇل - ئىسلام بىلەن قازىيۇل - قۇززات ھەزرەتلىرىگە تىكىلىپ قاراپ تۇردى - دە، ئۇلار گەپتىن توختىغاندىن كېيىن ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھىندىلاردا توققۇزلۇق ساناق تەرتىپى ئومۇملاشقان بولۇپ، «1» رەقىمىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەنمىگەنىدى. مېنىڭ ھىندى ھېسابىغا كىرگۈزگەن يېڭىلىقىم شۇكى، «1» رەقىمى يېنىغا بىر ھالقا، يەنى بىر نۆلنى قوشۇپ «ئون» دەپ ئوقۇدۇم، — دېدى ۋە تاختىغا «10»نى يېزىپ كۆرسەتتى، — ئونلۇق ساناق تەرتىپى بىلەن چوڭ سانلارنى جەم قىلىش (قوشۇش) ۋە تەرخ قىلىش (ئېلىش)، زەرب (كۆپەيتىش) ۋە تەقسىم قىلىش (بۆلۈش) ئاسان، — ئۇ تاختىغا تۆت خانىلىق سانلارنى يېزىپ ئۇلارنى بىر - بىرىگە كۆپەيتىپ كۆرسەتتى. (ياۋروپادا «ئەلگارىسىم» ‹ئەلخارەزم› دېگەن سۆز ئونلۇق ساناق سىستېمىسىنىڭ سىنونىمى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ).

ئالىملارنىڭ بەزىلىرى ھاياجانلىنىپ، ئۆزلىرىنى تۇتالماي «ئاپىرىن» دەپ توۋلاشتى. خەلىپىنىڭ سول يېنىدا ئولتۇرغان ۋەزىر ئەلفەزل ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— بۇ ئۇلۇغ كەشپىيات! — دېدى ئۇ، — ئەبۇ ئابدۇللا ئەلخارەزمىي جانابلىرى ئىشكىلىرى تاقاق ئىلمى رىيازەت ئىلمىنىڭ ئاچقۇچىنى قولىمىزغا تۇتقۇزدى. ھېچبىر ئەرەب ئالىمى ھەل قىلمىغان مۇئەممالارنى يېشىپ، بىزنى ھىندى رەقەملىرى بىلەن تونۇشتۇردى. ئەمدى بۇلارنى ئەرەب رەقەملىرى دەپ ئاتايمىز، — دېدى ئۇ قارا تاختىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ.

— ھىندىلار، — دەپ گەپ باشلىدى ئاپپاق ساقاللىرى كۆكسىگە چۈشكەن شەيخۇل - ئىسلام، — ئاڭلىشىمچە، ھىندىلار ھەندەسىي (گېئومېتىرىك) شەكىللەر ۋە رەقەملەر بىلەن پال ئاچىدىكەن. بەس، شۇنداق تۇرۇقلۇق، بىز قانداق قىلىپ ھىندىلارنىڭ رەقەملىرىنى قوبۇل قىلىمىز؟ ئەلخارەزمىي جانابلىرى بىزنى ھىندى خەلقى بىلەن يېقىنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى بىزگە سىڭدۈرمەكچى. ئاڭلىشىمچە، بۇ كىشىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئاتەشپەرەس مەجۇسىي ئىكەن.

— راست، — دەپ ئۇنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى ماش گۈرۈچ ساقاللىق ئىككى يۈزى قىپقىزىل قازىيۇل - قۇززات، — شۇنى ئېيتىپ ئۆتەيكى، ھىندىلار بىز ئەرەبلەرگە ئوخشاش ئوڭدىن سولغا قاراپ ئەمەس، بەلكى سولدىن ئوڭغا قاراپ يازىدۇ. ھېساب ئىلمى ئۇلارنىڭ ئېتىقادلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. مەسىلەن، بىر سانى «ئاتە»، ئىككى سانى «ئىككى كىز»، ئۈچ سانى «ئەگنى» دېگەن خۇدالىرىنىڭ سىمۋۇلىدۇر ۋە ھاكازالار. بىز قانداقمۇ بۇ بىدئەتچى خەلقنىڭ رەقەملىرىنى ئەرەب رەقەملىرى دەپ ئاتايمىز؟ ھىندىلار سېھىرگەر خەلق. ئۇلار چاچلىرىنى چۈشۈرمەي، تىرناقلىرىنى

ئالدۇرماي يۇرىدۇ. كالا گۆشىنى يېمەيدۇ. ئەمما كالىنىڭ يېڭى تېزىكىنى بەدەنلىرىگە سۇرتىدۇ. رەقەملىرىنى ئۇزۇن قارا تاختىغا ئاق كېسەك بىلەن يازىدۇ، — دېدى تامغا تىرەپ قويۇلغان تاختىنى ئىشارەت قىلىپ.

ئەلخارەزمىي چىشلەپ، قېلىن قاشلىرىنى يىمىرىپ ئولتۇرۇپ كۆڭلىدە: «قازيۇل - قۇززات ھىندى جازانىخورلىرى بىلەن ئېلىم - بېرىم قىلىدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدىم، راست ئىكەن - دە، بولمىسا ھىندى ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قەيەردىن بىلىدۇ. بۇ مۇتەئەسسىپ موللىلاردىن ھەر بالالار كېلىشى مۇمكىن. ئەمما، ماڭا خەلىپىنىڭ خەيرخاھلىقى ئەپتىدىن بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. كەشپىياتىم توغرىسىدا ئەنسىرىمىسەممۇ بولار» دېگەنلەرنى ئويلىدى.

پىل سۆڭىكىدىن ياسالغان تەخت ئۈستىدە پېتىنى بۇزماي ئولتۇرغان مەئمۇن ئۆلىمالارنى بۇ سورۇنغا چاقىرغانلىقىدىن ئۆكۈندى. ئۇلارغا نىسبەتەن ئېھتىياتچان بولۇش، ئالىملارنى كۆپرەك مۇھاپىزەت قىلىش كېرەكلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. شەھەرنىڭ قازيۇل - قۇززاتىدىن كېيىن سۆزگە چىققان خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىكنىڭ سۆزلىرىگە خەيرخاھلىق نەزىرى بىلەن قۇلاق سېلىشقا باشلىدى:

— ئىلىم ئېلىش مۇسۇلمان ئەر ۋە ئايال ئۈچۈن پەرز ھەم قەرزدۇر، — دېدى مەرۋلىك پېشقەدەم ئالىم تىترىگەن ئاۋازى بىلەن، — بۇنى دائىم يادىمىزدا تۇتۇشىمىز كېرەك. مۇقەددەس ھەدىستە «ئىلىمنى چىن ماچىنغا بېرىپ بولسىمۇ ئۆگەن» دېيىلگەن. ھالبۇكى، چىنلىقلارنىڭ يەيدىغانلىرىمۇ ھىندىلارنىڭكىگە ئوخشاشقۇ؟

قازيۇل - قۇززات ئۆزىنى تۇتالماي: «ئۇلار كالىنىڭ تېزىكىنى بەدىنىگە سۇرتمەيدۇ» دېمەكچى ئىدى - يۇ، قاپاقلىرىنى سېلىپ ئولتۇرغان ئالىملارغا قاراپ، تىلىنى سەل يىغىۋالدى، — چىنلىقلار... چىنلىقلار ھەندەسىي شەكىللەر ۋە سانلار بىلەن پال ئاچمايدۇ...

— ھەر بىر خەلقتە يارىماس ئادەتلەر بار، بىدئەت خۇراپاتلار بار، ئەمما شۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ ئىلغار پىكىرلىك زاتلار ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئىلىم - مەرىپەت مەۋجۇت. بىز ئۇلار يېتىشتۈرگەن مەرىپەت گۈلىستانىدىن ئىلىم ئۇرۇقلىرىنى تېرىۋېلىپ ئۆستۈرۈشىمىز لازىم، — خەلىپە ئۇزۇن سوزۇلۇپ كەتكەن تالاش - تارتىشتىن يەكۈن چىقارماقچى بولدى. ئۇ ئۆز ئەتراپىدىكى ئىلىم ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ قورقمايدىغان پېشقەدەم ئالىملار ۋە زەبەردەس ئۆلىمالارنىڭ قورقماي ھەقىقەتنى قوغدىشىنى ھىمايە قىلاتتى.

— «ھەقىقەت مۇنازىرە ئارقىلىق ئېچىلىدۇ» دېگەن گەپ بار، — دەپ گەپ باشلىدى ئۇ، — ھەر ئىككى تەرەپنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئەبۇ ئابدۇللا خارەزمىينىڭ كىتابى ۋە كەشپىياتلىرى ھەققىدە يەنە كۆپ مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزىمىز. ئەمما، بىز ھەر ئىشىمىزدا مۇقەددەس ھەدىسنىڭ يولىدا مېڭىپ، ھەر بىر ئىلغار خەلقنىڭ ئىلىم - پەننى ئۆگىنىشىمىز، بىلىم ئۇرۇقلىرىنى بىدئەت، خۇراپات پاتقاقلىرىدىن تازىلاپ، مۇسۇلمانلارنىڭ مېڭىسىگە ئورنىتىشىمىز لازىم...

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا مۇنازىرىگە چىقىپ ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلغان ئالىم - ئۆلىمالارغا تەشەككۈرىنى بىلدۈردى - دە، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىر مەجلىس كۇپايە قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ سۆزىنى تامام قىلدى.

6

— ئاجايىپ لايىھە، — دېدى ئەلخارەزمىي تۆت بۇرجەك قەغەزدىكى شەكىللەرنى دىققەت بىلەن

كۆزىتىپ، ــ رەسەتخانىنىڭ چوڭلۇقى بەتلىمۇسنىڭ «گەل ـ مەجىستى»سىدە كۆرسىتىلگەن ھەجىمدە: ئۈچ قەۋەتلىك يۇمىلاق شەكىلدە، ئۈچىنچى قەۋەت ئۈستىدە قۇياش سائىتى ۋە باشقا ئەسۋابلار ئۇچۇن ئورۇن ئاجرىتىلىپتۇ.

ــ لايىھەنى ئۇستاز خالىد ئىبنى ئابدۇلمەلىك بىلەن بىللە تۈزگەندۇق. سىزگە ياققانلىقىدىن چەكسىز مەمنۇنمەن، ــ دېدى خۇرسەنلىكىدىن قىيىق كۆزلىرى قىسىلىپ كەتكەن ئەھمەد ئەلفەرغانىي.

ــ شۇنداق بولغاچقا، بۇنىڭ كەمچىلىكلىرىنى تاپالماي قالدىم ئەمەسمۇ. لېكىن، ئۆزىڭىز ئىسكەندىرىيەگە بېرىپ، بەتلىمۇس رەسەتخانىسىنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن بىر كۆرۈپ كەلسىڭىز، لايىھەنىڭ نۇقسانلىرىغا قايتا تۈزىتىش كىرگۈزسىڭىز... ئەگەر مۇسا بىننى شاكىرنىڭ ئوغۇللىرى بىلەن ئوتتۇرا يەر دېڭىزىغا سەپەر قىلسىڭىز، كۆڭلى ـ كۆكسىڭىز ئېچىلاتتى، پايدىلىق مەلۇماتلارغىمۇ ئېرىشەتتىڭىز.

ــ راست، ئۇلۇغ يۇنان ئالىمى ياشىغان شەھەرنى، رەسەتخانىسىنى كۆرۈش كىشىگە ئىلھام بېغىشلايدۇ، قېنى بېرىشنى نېسىپ قىلار.

ــ مەن ئەتە ۋەزىر ئەزەم بىلەن سۆزلىشىپ، سىلەرگە كېرەكلىك خىراجەتنى ھەل قىلىپ بېرىمەن. ئۇ كىشى ۋە خەلىپە ھەر ئىككىسى بۇ ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن دىرھەم ـ دىنارلىرىنى ئايىماس.

مەئمۇن باغدادنىڭ يېقىن جايىدا، شەھەر چاڭ ـ توزانلىرى ۋە ئىس ـ تۈتەكلىرىدىن يىراق بولغان «شەماسىيە» تۆپىلىكىگە رەسەتخانا قۇرۇش ئويىدا ئىدى. ئالىملار، مېمارلار خەلىپىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىشقا چۈشكەن، ئۇستىلار تۆپىلىك ئۈستىدىكى يەرلەرنى تۈزلەش بىلەن بەند ئىدى.

ئەھمەد ئەلفەرغانىي ياش ئىككى ئالىم بىلەن ئالىكساندىرىيە شەھىرىگە بېرىپ، رەسەتخانىنىڭ ھەر بىر بۆلىكىنى، يەر ئاستى قىسىملىرىدىن تارتىپ كۆرۈپ، لايىھەنى تامامىغا يەتكۈزدى. ئىلىم ـ پەن ئەھلى ئۇلاردىن ناھايىتى خۇرسەن بولدى. ئۆلىمالار بولسا ئىسلام ئەقىدىلىرىگە نىسبەتەن قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپلىرىنىڭ تەسىرى كۈچىيىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەپ تۇراتتى.

*　　*

ــ شەرىئەت ئاياغ ئاستى بولماقتا، بەيتۇل ـ ھېكمەتتە كۈچىيىۋاتقان جادۇگەرلەر دىنغا خىلاپ ئەقىدىلەرنى، قەدىمكى مەجۇسىي ئالىملارنىڭ مەسىلەكلىرىنى تەرغىب قىلماقتا، ــ دېدى بىر كۆزى يۇمۇلۇپ قالغان، ئاپپاق ساقاللىق شەيخۇل ـ ئىسلام ئۆي ئىگىسىگە قىيسىيىپ قاراپ. ئۇ باغداد شەھىرىنىڭ قازىيۇل ـ قۇززاتىنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كەلگەنىدى، ــ بۇ بالايىئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەسمىكىن؟

ــ ياق، ــ دېدى چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان ساھىبخانا، ــ سىز بېشىدىن لاي، خەلىپىنىڭ ئۆزى بۇ شەككاك (خۇداغا شەك كەلتۈرىدىغان) ئادەملەرگە باش بولۇپ شەرىئەت بۇلىقىنى لېيىتماقتا. قەدىمكى يۇنان ئالىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلدۇرماقتا. مەرۋ ۋىلايىتىنىڭ سەرەخس شەھىرىدە تۇغۇلغان كەلگۈندى ئەلفەزل بىننى سەھلىنىڭ ئۆزى ۋەزىر ئەزەم، خارەزملىك مۇسا بىننى مۇھەممەد بەيتۇل ـ ھېكمەتنىڭ باش كىتابدارى، فەرغانە ۋە مەرۋدىن كەلگەن مۇھەندىس ۋە مۇنەججىملەر ــ سارايدا ئەڭ مۆتىۋەر ئادەملەردۇر. باغداد شەھىرىدە يۈز بېرىۋاتقان بۇ باشباشتاقلىقنى كۆرۈپ بۇ دۇنيادىن كەتكۈك كېلىدۇ.

— يالغۇز سىز بىلەن بىزلا ئەمەس، بۇرادەرلەر، ئەسكەر باشلىقلىرى ئارىسىدىمۇ نارازىلىق باشلانغان، — دېدى پېشقەدەم مېھمان، — ئېسىڭىزدىمۇ، ھارۇن رەشىد زامانىسىدىمۇ شۇنداق ئەھۋال يۈز بەرگەنىدى. دۆلەت ئىشلىرىنى ئىرانلىقلار ئىگىلىۋالغانىدى. مەرھۇم خەلىپە بىر باھانە تېپىپ، ئىرانىي ۋەزىرىنى قەتل قىلدۇرغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەب كاتتىلىرىنى تىنچىتقانىدى.

— ھە، ئېسىمدە بار، — ئۆي ئىگىسى جىلمىيىپ قويىدى، — ھەممىمىز ھارۇن رەشىدنىڭ بۇ ئىشىدىن مەمنۇن بولغان، مەملىكەت تىزگىنى قايتىدىن بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتكەنىدى. «تارىخ تەكرارلىنىدۇ» دېگەن گەپ بار، سەۋر قىلىپ تۇرايلى. مەرھۇم خەلىپىنىڭ روھى مەدەتكە كېلىپ تۇرانلىقلاردىن قۇتۇلساق ئەجەب ئەمەس. كۆلپەتكە كۆنۈپ يۈرۈۋەرسەك، بارغانسېرى ئۇنىڭ يۈكى ئېغىرلىشىدۇ. ئاجىز ئادەملەرلا ئاز قىسمەتلەرگە رازى بولۇپ يۈرۈۋېرىدۇ.

— ئەمما، ئېھتىيات تىزگىنىنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەك. ئەگەر بىز بۇ ئىشقا جۈرئەت قىلساق، مەئمۇن غەزەپ ئېتىغا مىنىپ، قولىغا جازا قىلىچىنى ئالماسمىكىن؟

— قورقماسلىق كېرەك، خەلىپە ھېچقاچان ئۆز دۆلىتىنىڭ بۈيۈكلىرىگە پالتا ئۇرمايدۇ. يېقىنلىرى بولغان ئەرەب زېمىندارلىرىغا، دۆلەتمەنلىرىگە زەخمەت يەتكۈزمەيدۇ. كۆرۈۋاتقىنىمىزدەك، بىزنىڭ پايدىمىزنى كۆزلەپ سابىق قۇللار، يالاڭئاياغ دېھقانلار قوزغىلاڭلىرىنى قانغا پاتۇرۇۋاتىدۇ. ئاڭلىشىمىزچە، مەئمۇن كېچىلىرى نۇجۇم ئىلمى بىلەن شۇغۇللىنىپ، دۆلەت ئىشلىرىنى تاشلاپ قويغان ۋەزىرلەردىنمۇ نارازى بولسا كېرەك.

— تەۋەككۇل قىلغان كىشىنىڭ ئىشىغا خۇدا ئاسانلىقنى بېرىدۇ. يېتىپ قالغاندىن ئېتىپ قالغان ياخشى، — دېدى قېرىپ قالغان مېھمان رەسمىي تۈستە، — پەرىشتىلەر ياخشى گەپكىمۇ، يامان گەپكىمۇ «ئامىن!» دەيدۇ.

ئۇلار داستىخان ئۈستىدە خېلى بىر ۋاقىتقىچە سۆھبەتلىشىپ ئولتۇردى. گويا تامىلارنىڭمۇ قۇلىقى باردەك، بەزەن ئۇياق ـ بۇياققا ئەلەڭلەپ، تاۋۇش چىقارماي پاراڭلىشاتتى.

7

رەسەتخانا قۇرۇلۇشى تېز سۈرئەتتە داۋاملىشىۋاتاتتى. باش مېمارمۇ، ئۇستا ـ ئالىملارمۇ ئىشنىڭ راۋاجىدىن خۇرسەن ئىدى. دىيامېتىرى ئەللىك مېتىر بولغان، يۇملاق شەكىلدىكى رەسەتخانا قۇرۇلۇپ پۈتۈشكە ئاز ۋاقىت قالغاندا يۈز بەرگەن بىر ۋەقە ئىلىم ئەھلىنى ساراسىمىگە سېلىپ قويىدى. ئالىملارنىڭ ھامىيسى بولغان ۋەزىر ئەزەم ئەلفەزل بىن سەھل ھامامدا نامەلۇم بىر ئادەم تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، سۈيىقەستچىلەر جىنايەت يىپىنى ئۈزۈپ كېتىشكەنىدى.

كۈتۈلمىگەن بۇ ھادىسىدىن ئالىملارنىڭ قولى ئىشقا بارماي قالدى. ئىلىم ئەھلى قازاغا ئۇچرىغان مۇنەججىم ۋە دۆلەت ئەربابى ئىبنى سەھلنى كاتتا دەپنە قىلىپ، مىڭ خىل پىكىر بىلەن بېشى قاتقان ھالدا تۇرار جايلىرىغا قايتىشتى.

ئەلخارەزمىي چوڭقۇر ئويغا چۆمگەنىدى. ئالىملارنىڭ ھامىيسى بولغان ۋەزىرنىڭ ئۆلۈمىگە قىسمەن ئۆزى سەۋەبچى بولغانلىقىنى ئويلاپ ئازابلىناتتى. «ئۇ ھەر ۋاقىت مېنىڭ ئۆلىمالارغا ياقمىغان كەشپىياتلىرىمنى ھىمايە قىلىپ كېلەتتى» دەپ ئويلايتتى. «ئۇنىڭ غەيرىتى بىلەن ھىندى رەقەملىرى قوبۇل قىلىنىپ، ئەرەب رەقەملىرى دەپ ئاتىلىشقا باشلىغانىدى. گۆرى نۇرغا تولغۇسى! بۇ مەرھۇم

خۇراسانلىق ۋە ئوتتۇرا ئاسىيالىق مۇساپىر ئالىملارغا خەيرخاھلىق قىلاتتى، شۇ سەۋەبتىن ئەرەب مۇللىلىرى بىلەن چوڭلىرى ئۇنىڭ بېشىغا چىققتى....»

ئۇ ئۆز يېغىدا ئۆزى قورۇلۇپ تۇرغاندا ئەھمەد ئەلفەرغانىي كېلىپ قالدى:

— ھە، كېلىڭ، كېلىڭ. نېمە قىلىشىمنى بىلمەي يۈرىكىم سۇ بولۇپ ئولتۇرغانىدىم، — دېدى ئەلخارەزمىي سالامنى ئىلىك ئېلىپ، — قېنى بۇياققا چىقىڭ.

— مەنمۇ ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالماي ئۆزۈمنى چالغىتىپ، غەملىرىمنى يوقىتىش ئۈچۈن، ئۇدۇل سىزنىڭكىگە قاراپ يول ئالدىم، — قاپىقىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان ئەلفەرغانىي مېھمانخانىنىڭ تۆرىگە سېلىنغان كۆرپىدە ئولتۇرۇپ يۈزىگە فاتىھە تارتتى، — پاك ۋە ئۇلۇغ ئادەمدىن ئايرىلغىنىمىز ئەمدى بىلىندى. «ئالدىڭدا ئاققان سۇنىڭ قەدرى يوق» دەپ بىكار ئېيتىشمىغانىكەن.

ئۇلار مەرھۇم ۋەزىر توغرىسىدا گەپلىشىپ ئولتۇرۇشتى.

— خەلىپە جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ جازاسىنى بېرەرمىكىن؟ ئاخىر بۇ ئىشنى قالدۇرۇپ قويغىلى بولمايدۇ ـ دە! — دېدى ياش مېھمان غەمكىن بولۇپ.

ئەلخارەزمىي ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ، بىرئازدىن كېيىن:

— بۇ ھادىسىنىڭ يىلتىزى چوڭقۇر، ھارۇن رەشىد زامانىسىدىكى ۋەزىر جەئفەر ئەلبەرمەكىيگە ئوخشايدۇ، — دېدى قاپىقىنى سېلىپ، — شۇ ۋاقىتتا ئىرانىيلارنىڭ ئورنى يۈكسەك ئىكەنلىكىدىن نارازى بولغان ئەرەب كاتتىلىرى قوللىرىغا خەنجەر ئالغانىدى. مەئمۇن زامانىسىدىمۇ كىچىك بولسىمۇ، ئاشۇنداق ھادىسە تەكرارلاندى. خەلىپە بىر چارە كۆرۈشتىن ئىلگىرى ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ، ئانا ئۇرۇقنى رازى قىلىمەن دەپ ئاتا ئۇرۇقنى يەرگە ئۇرماس. ئۇ «يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان» ھۆكۈمدارلار تائىپىسىدىن.

— چۈشىنىشلىك. ئۇ قايناپ تۇرغان قازاننى يېپىق پېتى قالدۇرسا كېرەك. ھەقىقىي جىنايەتچىلەر جازالانماي قالدۇرۇلارمىكىن.

— شۇنداق.

ئۇلار ئۇزاققىچە گەپلىشىپ ئولتۇرۇپ، غەم ـ تەشۋىشلىرىنى ئۇنتۇغاندەك بولدى.

باشتا سارىسىمگە چۈشكەن ئالىملارمۇ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئېسىگە كېلىپ، ئۆز ئىشلىرىغا باشچىلاپ كىرىپ كەتتى. دەھشەتلىك پاجىئە بولۇپ بىر يىل ئۆتكەندە رەسەتخانىمۇ قۇرۇلۇپ، مىلادىيە 819 ـ يىلى تامام بولدى. ئەللامىلەر ئون ھەسسە غەيرەت بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كېتىشتى.

ئەلخارەزمىي كېچىلەرنى ئۆگىنىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. پتولمېينىڭ جەدۋىلىدە خاتالىق بارلىقىنى بايقاپ، ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزەتتى. بۇ ئىش بىلەن باغلىنىشلىق كۆپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا ھېساب ئىلمى، تۆت ئەمەل قاتارلىقلار ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقىنى بايقاپ، بېشى قاتتى. يەر ئۆلچەش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەر ئۆلچىگۈچىلەر، مىراس تەقسىم قىلىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇفتىلارمۇ ھېسابلاشقا مۇناسىۋەتلىك كۆپ مەسىلىلەرنى يېشىشتە قىينىلىپ، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتتى.

ئۇ كېچە ـ كۈندۈز بىر خىلدىكى ھېساب ئەمەللىرىنى بېجىرىشتىكى ئومۇمىي ئۇسۇلنى تېپىش بىلەن بەند ئىدى. مۇشەققەت چېكىپ قىيىن مەسىلىلەرنى يېشىش ئۈچۈن نامەلۇم بىر سانىنى تەڭلىمىلەر ئارقىلىق تېپىش يولىنى كەشىپ قىلدى. ئۇنىڭ «ئەلجەبىر ۋە مۇقابىلە» دېگەن ئەسىرى بەيتۇل ـ

ھېكمەتتە مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقاندا، ئالىملار ھاياجانلىنىپ ئۇنى تەبرىكلەشكە باشلىدى. تۆردە يارىشىپ ئولتۇرغان زەر چاپانلىق خەلىپە ئۆز خۇشاللىقىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، يېنىدا ئولتۇرغان ئەلخارەزمىيگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ قوياتتى. ئۇ بۇ مەجلىسكە دىن پېشۋالىرىدىن ھېچكىمنى چاقىرمىغان، ھەققىي ئالىملارنى كۆرەلمەيدىغان ھەسەتخور موللىلار بىمەنە سۆزلەرنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ، ئىلىم ئەھلىنىڭ كەيپىنى بۇزۇشى تۇرغان گەپ ئىدى.

مەئمۇن زوق ـ شوخ بىلەن سۆزلىگەن ئالىملارنىڭ سۆھبىتىدىن يەكۈن چىقىرىپ مۇنداق دېدى:

— ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەد ئىبنى مۇسا يېڭى ئىلىم كەشىپ قىلىپ، ئۇنىڭغا ئاجايىپ نام قويۇپتۇ. ئىلگىرى ھېساب ئىلمى بار ئىدى. لېكىن، ساماۋى جىسىملار ئارىسىدىكى مۇساپىنى تېپىش، يەر ئۆلچەش، مىراس تەقسىم قىلىش قاتارلىق ئىشلارنى ھېساب ئىلمى ۋە تۆت ئەمەل بىلەن ھەل قىلغىلى بولمايتتى. ئەلخارەزمىي بۇ قىيىنچىلىقنى ھەل قىلدى. مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇلار ئارىسىغا مەجھۇل بىر ساننى كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى مۇئاددەلە (تەڭلىمە) ئارقىلىق ھەرپلەر ۋە سانلار ياردىمى بىلەن يېشىش يولىنى تاپتى. بۇ شۇنداق كەشپىياتكى، بۇنىڭدىن يۈز يىل، ھەتتا مىڭ يىل كېيىنمۇ كىشىلەر ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا بۇ ئىلىمگە مۇراجىئەت قىلغۇسىدۇر. «ئەلجەبىر» دېگەن بۇ نام مەڭگۈ ساقلىنىپ قالغۇسىدۇر.

— بۇ مۇشكۈل ئىلىمنىڭ ماھىيىتىنى ئۈچ ـ تۆت جۈملە بىلەن ئىخچام قىلىپ تەرىپلەپ بەرگىنىڭىز ئۈچۈن چەكسىز خۇرسەنمىز، — دېدى يۈزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەلخارەزمىي خەلىپىگە تەزىم قىلىپ، — ئالىملارغا خەيرخاھ ھۆكۈمدارلار دەۋرىدىلا ئىلىم ـ پەننىڭ ئالدىدىكى توسقۇلار ئېلىپ تاشلىنىپ، ئۇيقۇدا ياتقان ئەقىل ـ پاراسەت ئويغانغۇسىدۇر.

— ئەلجەبىر ئىلمى بەئەينى بىر تىكەنلىك دەرەخ، جەبىرگە چىدىغان ئادەم ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، مېۋىلىرىدىن بەھرىمەن بولغاي! — دەپ قوشۇمچە قىلدى ئەلفەرغانىي.

ئالىملار كۈلۈپ ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلاشتى. ئۇلار چۆلدە يۈرۈپ قۇدۇق يېنىغا يېتىپ كەلگەن يولۇچىلاردەك خۇشال ئىدى.

* *

ئارىدىن ئەسىرلەر ئۆتتى. شەرق ئالىملىرى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن مەرىپەت خەزىنىسى ياۋروپالىقلار قولىغا ئۆتۈپ كەتتى. خارەزمىينىڭ بۇ ئەسىرى 12 ـ ئەسىردە بېسىلىپ چىقتى. كېيىن فىرانسۇزلار ئۇنى «ئالگېبرا» دەپ تەرجىمە قىلدى. ئەسىرلەر بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتتۈەردى. شەرق خەلقلىرى ئۆزلىرى يوقىتىپ قويغان مەرىپەت خەزىنىسىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى.

ياۋروپادا ئادىشىپ يۈرگەن «ئەلجەبىر»ئىلمى يەنە «ئالگېبرا»شەكلىدە ئۆزىمىزگە قايتىپ كەلدى.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: قەشقەر شەھەرلىك شىنجېن ـ قەشقەر تولۇق 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە)

شۋېتسىيەلىك مىسسىيونېر سىگفرىد موئېن توپلىغان ئۇيغۇر خەلق بېيىت ـ قوشاقلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمىن ئېلتېكىن

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: نەشرگە تەييارلانغان بۇ قوشاقلار ۋە بېيىتلار ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 40 ـــ 50 ـ يىللىرىدا يىغىپ توپلانغان. بۇ قوشاقلار ۋە بېيىتلار ئەينى ۋاقىتتا شۋېتسىيەلىك مىسسىيونېر سىگفرىد موئېن (Sigfrid Moen)نىڭ باشچىلىقىدا قەشقەر، يېڭىسار ۋە خوتەن قاتارلىق جايلاردىن توپلانغان بولۇپ، دوكتور نۇر لىيۇك (Dr. Nur Luke) بۇ بېيىتلارنى تېپىشقا ۋە ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈشكە ياردەملەشكەن. سىگفرىد موئېن بۇ قوشاقلار ۋە بېيىتلارنى 1973 ـ يىلى گۇننار ياررىڭغا بەرگەن. 1982 ـ يىلى شۋېتسىيە لۇند ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى (University Library Lund)دا «گۇننار ياررىڭ يىغمىلىرى» (Jarring Collection) مەخسۇس تۈرى ئېچىلغاندا، بۇ تۈرنىڭ 208 ـ نومۇرلۇق قول يازما نومۇرى (Jarring Prov. 208) دا « شىنجاڭدىن تېپىلغان ئۇيغۇرچە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى توپلىمى» دېگەن نام بىلەن ئېلان قىلىنغان. بۇ يەردىكى قوشاقلار ۋە بېيىتلار ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 40 ـــ 50 ـ يىللىرىدىكى ئەمەلىي ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىش جەھەتتىكى قىممىتى ۋە ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەشتىكى قىممىتى نەزەرگە تۇتۇلۇپ، ئاشۇ ئەسەر ئىچىدىن تاللىنىپ، رەتلىنىپ نەشرگە تەييارلاندى. نەشرگە تەييارلاشتا، ئەينى ۋاقىتتىكى ئەسلىي تېكىستىنىڭ ئوقۇلۇشىغا رىئايە قىلىندى.

1

ناخشىنى تولا ئايتسام، ئەل مېنى ساراڭ دەيدۇر،
قەدىردان ئاتام بولسا، دەردى بار بالام دەيدۇر.

نخشنی نی تولا ایتسام ال منی سرانگ دیدور
قدردان آتام بولسه دردی بار بالام دیدور .

2

ھەراق ئىچەدۇر دەيدۇر، تەماكۇ چەكەدۇر دەيدۇر،
ھەر كىم ھەر نېمە دەيدۇر، دەرد كەلمەيدۇر بىلمەيدۇر.

حراق ایچیسه هور دیدور تماکو چیکسه دور دیدور
هرکیم هر نیمه دیدور درد کلمایدور بیلمایدور

3

ئاتىمنى توقۇپ قويدۇم، جۇۋرغان يامان قاردا،
باشىمغا ھەر ئەلەم كەلسە، مېنىڭ كۆڭلۈم تېخى ياردا.

اطیمنی توقوب قویدوم جیورغان یمان قاردا
باشیمغه هر الم کلسه منینگ کونگلوم تنجی یاردا.

4

ئاتىمنى توقۇپ قويدۇم، ئەللەرنى تارتىماي،
بۇ دەردنى كىم تارتسۇن، سەن بىلەن مەن تارتماي.

دەلىرنى توقۇب قويدىم ايللارنى تارتماى
بو دردنى كيم تارتسون سىن بيلان من تارتماى .

5

ئاق لەيلى، قىزىل لەيلى، باغدا قىلالى سەيلى،
يار كېلەمدۇر كەلمەمدۇر، يارنىڭ ئۆزىنىڭ مەيلى.

آق ليلى قىزيل ليلى باغدا قيلالى سيلى .
يار كلام دور كلمامدور يار نينگ اوزى نينگ ميلى .

6

يار كېلۈرمىكىن مۇندا، مەن بارامدۇرمەن ئاندا،
يارغا يار كېرەك بولسا، قول سالىپ كېلۈر مۇندا.

يار كلور ميكن موندا من بارامدورمن اندا
يارغه يار كراك بولسه قول ساليب كلور موندا .

7

كاككۇكلار كېلىپ قاپتۇ، يارەي،
بەھار بولغانغا ئوخشايدۇر.
كۆڭلۈم خۇش بولۇپ قاپتۇ، يا جانىما،
يارىم كەلگەنگە ئوخشايدۇر.

كاكگوك لار كليب "قابتو" يارى" بحار بولغانغه اوخشايدور
بحار بولغانغه اوخشايدور
كونگلوم خوش بولوب قابتو يا جانيم ما ،
ياريم كلگانگا اوخشايدور .

8

كاككۇكلار كېلىپ قاپتۇ،
ياش ئۆسكەن تېرەكلەرگە.
يارىمنى خەيال قىلسام، جانىما،
ئوت كەتتى يۈرەكلەرگە.

كاككوك لار كليب قابتو
ياشين اوسگان تيرەك لارگه
ياريم نى خيال قيلسام "جانيما"
اوت كتتى يوراك لارگا .

9

كاككۇك ئاشىقى زەينەپ، يارەي،
بىرى باغدا، بىرى تاغدا.
بۇلبۇل سايراغان چاغدا، جانىما،
مەن يارىم بىلەن باغدا.

كاككوك عاشقى زينب" يارى
بيرى باغدا بيرى تاغدا
بلبل سايراغان چاغدا" جانيما"
من ياريم بيلان باغدا

10

ئالمانى ئاتتىم دەرياغە، لەيلەمەيدۇر، چۆكمەيدۇر،
ئايىمخاننىڭ ئوتلارى يالدىلايدۇر، ئۆچمەيدۇر.

المانى اتيم درياغه ليلامايدور چوكمايدور
آييم خان نينگ اوتلارى يالدىلايدور اوچمايدور

11

چىنىنى بەرمەڭ نادانغا،
ئويناپ ـ ئويناپ سىندۇرۇر.
بىۋەپاغا ئاشنا بولساڭ،
قاچان كۆڭلىنى تىندۇرۇر.

چینی نی برمانگ نادان غه
اوینیاب اوینیاب سیندورور
بیوفاغه آشنا بولسانگ
قچان کونگل نی تیندورور

12

كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرمەڭ،
كۆڭۈل ھەر جايغا باشلايدۇر.
سەمەرقەند ئالماسىدەك (ئالىپ)،
ئاپارىپ چۆللەرگە تاشلايدۇر.

کونگل ننینگ کینیگا کیرمانگ
کونگل هر جایغه باشلایدور
سمرقند آلمه سیدیک (الیب)
آپاریب چول لارگه تاشلایدور ،

13

ئوتان كەسكەن كەركۈمىكەن؟
يەغاچ كەسكەن كەركۈمىكەن؟
تاتلىق گەپنى ئىشتمەيدۇر،
يارنىڭ كۆڭلى تەرتۈمىكەن؟

اوتان کسکان کرکو میکان
یغاچ کسکان کرکو میکان
تاتلیق گپ نی ایشتمایدور
یار ننینگ کونگلی ترتو میکان

14

بارغۇم بار، ھاي، بارغۇم بار،
بۇغدايلىقدا زارغۇن بار.
كىمنىڭ قىزى ئۈز بولسا،
شۇنى بارىپ ئالغۇم بار.

بارغوم بار "های" بارغوم بار
بغدایلیقدا زارغون بار
کیم ننینگ قیزی اوز بولسه شونی باریب آلغوم بار.

15

ئۇيان ئۆتۈپ، بۇيان ئۆتۈپ، نەرگە بارۇرسەن؟
ئۇسنا قويۇپ، گۈلنى قىسىپ، جاننى ئالۇرسەن.

اویان اوتوب بویان اوتوب نرگه بارورسن؟
اوسمه قویوب گلنی قیسیب جان نی آلورسن .

16

ئامراقىم دەيمۇ سېنى، ۋاي، چىرايلىقىم دەيمۇ سېنى؟
شىشەدىن ساندۇق ئېتىپ، ساقلاپ سۆيەيمۇ، ۋاي، سېنى؟

امراقیم دیمو سنی "وای" چیرایلیقیم دیمو سنی ،
شیشه دین صندوق اتیب ساقلاب سویای مو "وای" سنی.

17

ايوا نينگدا ياتاي مو سرا ينگدا سن
آق رباط دا آيريلغان ياريم مسن .

ئايۋانىڭدا ياتايمۇ، سەرايىڭدا سەن؟
ئاق رەباتدا ئايرىلغان يارىممۇ سەن؟

18

من بو يرگا كلمايتيم اليب كلگان ابراهيم
عاشق بيلان معشوقنى آيريب آلگان خدايم .

مەن بۇ يەرگە كەلمەيتتىم، ئالىپ كەلگەن ئىبراھىم،
ئاشىق بىلەن مەئشۇقنى ئايرىپ ئەتكەن خۇدايىم.

19

سن چمن نينگ بر گلى سن من چمن نينگ بلبلى
سن جمالينگغه ايشانسانگ من خدايم نينگ قلى .

سەن چەمەننىڭ بىر گۈلى سەن، مەن چەمەننىڭ بۇلبۇلى،
سەن جەمالىڭغە ئىشەنسەڭ، مەن خۇدايىمنىڭ قۇلى.

20

كتارده خوش ديمى كتگان مننينگ اندا غمو ياريم يوق
پيشانم گه پتولگاندور - انى تارتماسقه چارم يوق

كېتەردە خوش دېمەي كەتكەن،
مېنىڭ ئانداغمۇ يارىم يوق.
پېشانەمگە پۈتۈلگەندۇر،
ئانى تارتماسقە چارەم يوق.

21

ياردىب من ادا بولدوم غمگا مبتلا بولدوم
بر كوروب جمالينگنى عاشق بى قرار بولدوم .

«يار» دەپ مەن ئادا بولدۇم،
غەمگە مۇبتەلا بولدۇم.
بىر كۆرۈپ جەمالىڭنى،
ئاشىق بىقەرار بولدۇم.

22

هوادا كى بوز قوشمن گلوم غنچه گلوم غنچه
خنيم درد دينگدا بيهوش من نيمه كويدورسن مونچه
ميلينگ بولسه كل ياريم مننينگ كوكلوم اچيلغو غنچه
كوكلوم سويونوب تاشماسمو مننينگ گلوم تيخى غنچه

ھەۋادىكى بوز قۇشمەن،
گۈلۈم غۇنچە، گۈلۈم غۇنچە.
خېنىم، دەردىڭدە بىھۇشمەن،
نېمە كۆيدۈرسەن مۇنچە.
مەيلىڭ بولسا كەل، يايرىم،
مېنىڭ كۆڭلۈم ئاچىلغۇنچە.
كۆڭلۈم سۆيۈنۈپ تاشماسمۇ،
مېنىڭ گۈلۈم تېخى غۇنچە.

23

يارىم بىر كۈن ئۆتۈپ كەتتى،
ئارقادىكى يول بىلەن.
كۆڭلۈمنى ئۆتۈپ ئالدى،
قولىداكى گۈل بىلەن.

یاریم بیر کون اوتوب کیتتی   ارقادکی یول بیلان
کونگلومنی اوتوب آلدی   قولیداکی گل بیلان

24

رەباب چالغان قوللارىڭ، تالمامدۇر بىلەكلەرىڭ،
ئىشكايلىكىدىن مەن ئۆتسەم، كۆيمەمدۇر يۈرەكلەرىڭ.

رباب چالغان قوللارینگ   تالمامدور بیلاکلارینگ
اینشکایلیکدین من اوتسام = کویمامدور یوراکلارینگ

25

كېچە بولسا ياتمايدۇر، تېرەكنىڭ باشىدا قارغا،
نېمە ئانچە يىغلايسىز، ۋەفا قىلماغان يارغا.

کیچه بولسا یاتمایدور تیرکنینگ باشیدا قارغا
نیمه آنچه یغلایسیز   وفا قیلماغان یارغا

26

ئەجەب يەمان كۈنلەر كېلۇر ئوغۇل بالانىڭ باشىغا،
سايدا تۇگۇرمەن چۆرگۈلۈر كۆزدىن ئاققان ياشىغا.

عجب یمان کونلار کیلور   اوغول بالانینگ باشیغه
سایدا توگورمن   چورگولور کوزدین اقغان یاشیغه

27

ئۆيۈڭنىڭ ئارقاسى شورلۇق، پۇتۇڭ ئاغرىمىكىن، يارىم،
مەن ئۇتۇڭدا ئۆلۈپ كەتسەم، ئىچىڭ ئاغرىمىكىن، يارىم.

اویونگ نینگ ارقاسی شورلای (شورلوق)   پوتونگ آغریمیکن یاریم
من اوتونگدا اولوب کیتسام   ایچینگ اغریمیکن یاریم

28

ئېگىز ئېرىقىغا نور قويغان، پەست ئېرىقىغا گۈلدۈرمە،
مەن ساڭا كۆيۈپ قالغان، ھېچ كىشىگە بىلدۈرمە.

ایگیز ارلیق غه نور قویغان   پیست ارلیق غه گولدورمه
من سنگا کویوب قالغان   هیچ کیشیگه بیلدورمه .

29

سەنمۇ غەرىب، مەنمۇ غەرىب، باغدا بۇغدايىنى تېرىپ،
ئالتە ساچقاننى قاتىپ، لاي ـ لاي ئايتقان شاھ غەرىب.

سین مونگ غریب من مونگ غریب   باغدا بغدای نی تیریب
التی ساچقان نی قتیب   لای لای ایتقان شاه غریب .

30

باشىڭداكى دوپپاڭنىڭ كۆلگە تۈشتى شويلاسى،
مېنى كۆيدۈرگەن يارنىڭ يول تۆپەسىدە هويلاسى.

باشینگداری دوپپانگ‌نینگ کول‌گه توشتی شویلاسی
منی کوییدورگان یارنینگ یول توبه‌سیدا حویله‌سی

32

قىزىل گۈل ئاراسىدا بوياڭنى كۆرۈپ قالدىم،
ئايتماغانغا بولمايدۇر، سىزگە مەن كۆيەپ قالدىم.

قیزیل گل ارا‌سیدا بویانگ‌نی کوروب قالدیم
ایتیماغاغه بولمایدور سنیزگا من کویاب قالدیم

33

ۋەفا قىلۇرمىكى دەپتىم، جەفا قىلىشنى كىم بىلدى،
ئايرىلماسمىكى دەپتىم، تاشلاپ كېتىشنى كىم بىلدى.

وفا قیلورمکی دیبتیم جفا قیلیشنی کیم بیلدی
آیریلماسمیکی دیبتیم تاشلاب کیتیشنی کیم بیلیدی

34

ئالماتۇ دېگەن شەھەرنىڭ، ئالمەسى تولا ئىكەن،
غەرىبلىق ماڭا يەتتى، كەلمەسەم بولاپتىكەن.

آلماتو دیگان شهرنینگ آلمه‌سی تولا ایکان
غریبلیق منگا بیتی کلماسام بولاپتیکان

35

لەنجۇنىڭكى يوللارى چىلان بىلەن چۆل قۇدۇق،
ئاتا بىلەن ئانانى بىز خۇداغا تاپشۇردۇق.

لنجونینگکی یول‌لاری چیلان بیلان چول تودوق
اتا بیلان آنانی بیز خداغه تاپشوردوق

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى باشلانغۇچ مائارىپ ئىنستىتۇتىدا)

هۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر سەمىگە:
ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالدىنقى ساندا تېخنىكىلىق سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن، 101 ـ بەتتىكى چۆچەكنىڭ ئۈستىدىن سانغاندا 3 ـ قۇردىن كېيىنكى «يۇرتلىرىغا راۋان بولۇشۇپتۇ، پەقەت چوڭ شاگىرتلا ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئىشلارنى قىلىپ، ئۇستازىنىڭ ئەتراپىدا يۈرۈپتۇ. سەككىزىنچى كۈنى چوڭ شاگىرتقىمۇ تويۇقسىز كېسەل تېگىپ سەكراتقا چۈشۈپ قاپتۇ. ئەۋلىيانىڭ ئايالى چوڭ شاگىرتتىنمۇ ئايرىلىپ قېلىشقا كۆزى يېتىپ، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ:» دېگەن قۇرلار چۈشۈپ قاپتۇ. تولۇقلاپ ئوقۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز!

ھەسەن بىلەن زۇھرە

(چۆچەك)

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇقادىر سادىر

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. قەدىمكى زاماندا بىر پادىچى بوۋاي بىلەن موماي ئۆتكەن ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئۈچ قىزى بار ئىكەن. ئايدىن ئايلار، يىلدىن يىللار ئۆتۈپ، قىزلار بويىغا يېتىپ، چوڭ قىزى يىگىرمە بىرگە، ئوتتۇرانچىسى ئون توققۇزغا، كەنجىسى ئون سەككىزگە كىرىپتۇ. بوۋاي بىلەن موماي قىزلىرىغا بىرەر ئەلچى كەلمىگىنى ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز غەم يەپ يۈرۈشۈپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى بوۋاي مومايغا:

— قېرىغاندا تولىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالدۇق، بۇ ئۈچ قىزنىڭ ئورنىدا ئوغۇل بولغان بولسىمۇ بىزنى باقار ئىدى. ھېچ بولمىسا بۇلارنىڭ بىرەرسىگە ئەلچى كەلگەن بولسىمۇ خاتىرجەم بولار ئىدۇق، — دەپ زارلىنىپتۇ.

— بىزدەك نامرات پادىچىلارنىڭ قىزلىرىنى كىممۇ ئالاتتى؟ — دەپتۇ موماي ئۇھ تارتىپ. بوۋاي ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن:

— مېنىڭ بىر مەسلىھەتىم بار، قىزلىرىمىزغا ئۆزىمىز چىقىپ لايىق ئىزدەپ باقايلى، ئەگەر ماقۇل تاپىدىغانلار چىقىپ قالسا، قىزلىرىمىزنى نىكاھلاپ بېرەيلى، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ بۇ مەسلىھەتى مومايغا ماقۇل كەپتۇ. بوۋايدىن ئاۋۋال موماي يولغا راۋان بولۇپ، يۇقىرى مەھەللىدىكى باينىڭ ئىشلەمچىلىرى بىلەن بىرمۇ ـ بىر ئۇچرىشىپتۇ ۋە ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىغا:

— بالام، ساڭا بىر سۆزۈم بار، قىزلىرىم بويىغا يەتتى. «تەڭ تېڭى بىلەن» دېگەندەك، سەنمۇ بىزمۇ ئوخشاش كەمبەغەل ئىكەنمىز، نېمەڭ بولسا شۇنىڭ بىلەن توي قىلىپ، قىزلىرىمدىن خالىغىنىڭنى ئەمرىڭگە ئالساڭ قانداق؟ — دەپتۇ. لېكىن، مومايىنىڭ بۇ سۆزىگە ھېچقايسىسى ماقۇل دېمەپتۇ، بىچارە موماي پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، ئۆيىگە قايتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، پادىچىنىڭ قىزلىرى ئەرگە تەگمەي يۈرىۋېرىپتۇ. بىر كۈنى قىزلار زېرىكىپ ئولتۇرۇپ: «يۇقىرى مەھەللىنىڭ ئۈجمىسى پىشىپتۇ، بىر بېرىپ ئۈجمە يەپ كەلمەيمىزمۇ؟» دېيىشىپ، يۇقىرى مەھەللىگە مېڭىشىپتۇ. بېرىپ قارىسا، ئۈجمىلەر پىشىپ مەي بولۇپ كەتكەن، ئەتراپ ياپيېشىل چىمەنلىك بولۇپ، بۇلبۇللار ناۋا قىلىپ يۈرگەنىكەن. قىزلار بۇ يەردە سەيلە ـ تاماشىسىنى باشلاپتۇ. ئۇلار كۈندۈزى سەيلە قىلغاچ ئۈجمە يەپتۇ. كېچىسى ئۇلارنىڭ ئىككىسى يېتىپ ئۇخلىسا، بىرسى ئويغاق ئولتۇرۇپ كۆزەتچىلىك قىپتۇ. ئۈچ قىز تاماشىسىنى قىلىپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

ئاشۇ يۇرتنىڭ بىر زالىم پادىشاھى بار بولۇپ، بىر پەرزەنتكە زار ئىكەن، ئۇنىڭ قىرىق خوتۇنى بار ئىكەنۇ، لېكىن بىرمۇ پەرزەنتى يوق ئىكەن. ئۇ بىر كۈنى تەختىدە ئولتۇرۇپ ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى، دانىشمەن ۋە سىپاھلىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا مۇنداق دەپتۇ:

— مەن پادىشاھلىق دەۋرىنى سۈرۈپ، كەيپ ـ ساپا بىلەن ئۆتۈپتىمەن. مانا ئەمدى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرى غەم ـ ئەندىشىدە ئۆتۈۋاتىدۇ. ئالەمدىن ئۆتسەم ئورنۇمدا ئولتۇرىدىغان نە بىر ئوغۇل، نە بىر قىزىم يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن، دەرھال بىر قىز تېپىڭلار، قانداقلا بولسا مەيلى، تېپىلغاندا قىرىق كۈن ئوغلاق تارتىپ، ئات چېپىلسۇن!

ۋەزىر ـ ۋۇزرالار مەسلىھەت قىلىپ، ھەر ياققا تارقىلىشىپتۇ. پادىشاھ قىرىق خوتۇنىنى يىغىپ:

— ئەي، خانىشلىرىم، سىلەر بىلەن شۇ ۋاقىتقىچە بىللە ياشىدىم، لېكىن پەرزەنت كۆرمىدىم. يېشىم ئۆلغىيىپ قالدى، سىلەردىن پەرزەنت كۆرمىگىنىم ئۈچۈن، ئەمدى يەنە ئۆيلەنمەكچىمەن، — دەپتۇ، خانىشلارمۇ رازى بولۇشۇپتۇ. پادىشاھ: «بىر ئوغۇل، بىر قىز پەرزەنت كۆرگەن بولسام، پۈتۈن يۇرتقا چوڭ توي بېرەتتىم» دەپ ئۆز خىياللىرىدىن ئۆزى خۇش بولۇپ يۈرۈپتۇ. قىرىق خوتۇنى بولسا كېيىنكى كۈنلىرىدىن غەم قىلىشقا باشلاپتۇ.

— پادىشاھ ئۆيلىنىپ پەرزەنت كۆرسە، بىزنىڭ ئەتىۋارىمىز قالمايدۇ، ئۇ چاغدا كۈنىمىز قانداق بولار؟ — دەپتۇ پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنى. ئۇ ۋەزىرنىڭ قىزى ئىكەن.

ۋەزىر پادىشاھنىڭ پەرمانىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن بازارنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ:

— خالايىق! — دەپ ۋارقىراپتۇ، — پادىشاھ پەرزەنت كۆرمىگەچكە يەنە ئۆيلەنمەكچى. شۇنىڭ ئۈچۈن، نامرات بولامدۇ، يېتىم بولامدۇ، بىر قىز تاپمىساق بولمايدۇ!

بۇ گەپنى ئاڭلىغان بىر كىشى:

— تەخسىر، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىڭىز، بىر سۆز ئېيتسام، — دەپتۇ. ۋەزىر:

— قېنى ئېيت! — دەپتۇ.

— ۋەزىر جانابلىرى، يۇقىرى مەھەللىگە بويىغا يەتكەن ئۈچ قىز كەلگىنىگە خېلى كۈن بولدى. ئۇ يەردە ئۈجمە راسا پىشقانىدى، قىزلار كۈندۈزى ئۈجمە يەيدۇ، كېچىسى بىر كەپىدە ئۇخلايدۇ. ئۇچىلىسى بىر ـ بىرىدىن گۈزەل قىزلار ئىكەن. ئەگەر جانابلىرى ماقۇل تاپسىلا، شۇلارنى ئەكەلسەك قانداق بولاركىن؟ — دەپتۇ. ۋەزىر:

— مېنى ئاشۇ قىزلارنىڭ يېنىغا ئېلىپ بار، ئۇلارنى بىر كۆرۈپ باقاي، — دەپتۇ. ۋەزىر قىزلارنىڭ كەپىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ، قۇلاق سالسا، ئۇلار پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن. ئاچىسى سىڭىللىرىغا قاراپ:

— پادىشاھقا قىز ئىزدەۋېتىپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم، ئەگەر پادىشاھ مېنى ئالسا، بار ھۈنىرىمنى ئىشلىتىپ، ئۇنىڭغا شاھانە كىيىملەرنى تىكىپ بېرەتتىم. بۇ كىيىملەر دۇنيادا بىرلا بولار ئىدى، — دەپتۇ. ئوتتۇرانچى قىز:

— پادىشاھ مېنى ئالسا، ئۇنىڭغا مەززىلىك تاماقلارنى پىشۇرۇپ بېرەتتىم. يەپ ـ يەپ تويماس ئىدى، — دەپتۇ. كەنجى قىز بولسا:

— پادىشاھ مېنى ئالسا، ئۇنىڭغا قوشكېزەك تۇغۇپ بېرەتتىم، — دەپتۇ. ۋەزىر بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، كەينىگە كىرىپتۇ. قىزلار ئۇنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپتۇ. ۋەزىرنىڭ كۆزى قىزلارنىڭ جالدۇر ـ جۇلدۇر كىيىملىرىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ دەرھال پادىشاھنىڭ ھوزۇرىغا بېرىپ، كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى بىرمۇبىر ئېيتىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ خۇش بوپتۇ ۋە ۋەزىرگە:

— ئۇنداقتا ئاشۇ كەنجى قىزنى ئەمرىمگە ئالاي، — دەپتۇ. ۋەزىر قىزلارنىڭ يېنىغا بېرىپ

پادىشاھنىڭ گېپىنى يەتكۈزۈپتۇ.

— كەمبەغەل بولساقمۇ ئاتا ـ ئانىمىز بار، ئاۋۋال شۇلار بىلەن سۆزلەشسىڭىز ياخشى بولارمىكىن، — دەپتۇ قىزلار. ۋەزىر ئۇلارنىڭ گېپىنى توغرا تېپىپ، مۇلازىملىرىدىن بىرسىنى پادىچى بوۋاينىڭ ھوزۇرىغا ئەۋەتىپتۇ. مۇلازىم پادىچى بوۋاينىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئەي ئاتا، پادىشاھ كەنجى قىزىڭىزنى ئەمرىگە ئالماقچى. نېمە دەيسىزكىن؟ — دەپ سوراپتۇ. پادىچى بۇ سۆزگە ئىشەنمەي:

— بۇ قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ سىز مېنى ئالداۋاتىسىز، — دەپ ئۇنى يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. مۇلازىم بېرىپ بوۋاينىڭ سۆزىنى ۋەزىرگە ئېيتىپتۇ. ۋەزىر يەنە ھەممەيلەننى يىغىپ:

— خالايىق، مەن پادىچى بوۋايغا مۇلازىمنى ئەلچىلىككە ئەۋەتكەنىدىم. پادىچى ئىشەنمەي ئۇنى قايتۇرۇۋېتىپتۇ. ماڭا ياخشىراق مەسلىھەتىڭلار بولسا بەرسەڭلار، — دەپتۇ. ۋەزىرنى قىزلارنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارغان ھېلىقى ئادەم مۇنداق دەپتۇ:

— ۋەزىر جانابلىرى، بىزدە «قوش تىلنى قوش بىلەر» دېگەن گەپ بار. مەھەللىمىزدە يەنە بىر پادىچى بوۋاي بار. ئاشۇ بوۋاينى قىزلارنىڭ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتسىڭىز، بەلكى ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشىنەر، — دەپتۇ. بۇ مەسلىھەت ۋەزىرگە يېقىپتۇ ۋە پادىچى بوۋاينى چاقىرتىپ كەپتۇ. ئۇ بولسا قورققىنىدىن تىنماي يىغلاپ، مۇنداق دەپتۇ:

— تەخسىر، مەن گۇناھسىز. پادا بېقىشتىن باشقا ھېچ ئىشنى بىلمەيمەن. ماڭا رەھىم قىلىڭ.

كىشىلەر ئۇنىڭغا:

— قورقما، ساڭا دەيدىغان باشقا گەپ بار، — دېسە، ئۇ تېخىمۇ قورقۇپ:

— تەخسىر، مەن راستلا ئەيىبكار ئەمەسمەن. مەن ھەتتا ماللىرىمنىمۇ ئۇرمايمەن. ھە توغرا، بىر چاغدا بىر ئالا ئىنەك ماڭغىلى ئۇنىمىغانىدى، ئۇنىڭ مۈڭگۈزىگە بىرنى ئۇرغانىدىم... — دەپتۇ. ۋەزىر كۈلۈپ:

— بولدى، گۇناھىڭدىن كەچتىم، ساڭا بىر ئىش تاپشۇرىمەن، پادىشاھ ئۈچۈن پادىچى بوۋاينىڭ كەنجى قىزىغا ئەلچى بولۇپ بارسەن. ئىككى كۈندىن كېيىن جاۋابىنى ئېيتىسەن، — دەپتۇ.

پادىچى ۋەزىرگە ماقۇل بولۇپ، قىزنىڭ ئۆيىگە راۋان بوپتۇ. يولدا ئۆز ـ ئۆزىگە: «خەيرىيەت، ۋەزىرنىڭ قولىدىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلدۇم» دەپ خۇشال بوپتۇ. پادىچى قىزنىڭ ئاتىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپتۇ. ئۇ ياقتىن ـ بۇ ياقتىن مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ قىزلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپتۇ. ئۇ شۇ كېچە بوۋاينىڭ ئۆيىدە قونۇپ قاپتۇ ۋە بوۋاينى ماقۇل قىپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەن ئىككى پادىچى بوۋاي يوقىرى مەھەللىگە قاراپ مېڭىپتۇ. قىزلارنىڭ ئاتىسى پادىچىغا:

— مەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇراي، سەن ۋەزىرنىڭ ئالدىغا بارغىن، — دەپتۇ. ئەلچى بولغان پادىچى ۋەزىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بۇيرۇقىڭىزنى بەجا كەلتۈردۈم، — دەپتۇ. ۋەزىر خۇش بولۇپ:

— بەللى، ئىشنى مۆھلەتتىن بۇرۇن تامام قىپسەن. بوۋاي قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بوۋاي قىزلىرىنى كۆرگىلى كەلدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ پادىچى. شۇ پەيتتە ئاتا ئۆز قىزلىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتقانىكەن. كەنجى قىزى ئاتىسىغا قاراپ:

— ئەگەر شاھ ماڭا ئۆيلەنمەكچى بولسا، سىزگە قىرىق تۈگە قىممەت باھالىق مال بەرسۇن، ئانامنىڭ

ۋە ئىككى ئاچامنىڭ بېشىدىن ـ ئايغىغىچە ئالتۇن تاقاپ، ئېسىل كىيىملەرنى كىيدۈرسۇن، ـــ دەپتۇ. بۇ گەپ پادىشاھقا يەتكۈزۈلۈپتۇ. پادىشاھ قىزنىڭ ئېيتقانلىرىنى مەردلىك بىلەن بەجا كەلتۈرۈپتۇ، ئاندىن قىرىق كېچە ـ كۈندۈز توي ـ تاماشىلار قىلىپ، كەنجى قىزنى ئەمرىگە ئاپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي كەنجى قىز ھامىلدار بوپتۇ. بوۋاي ـ موماي قالغان چوڭ قىزلىرىنىڭمۇ تويىنى قىلىپ، كۆڭۈللىرى تىنچىپتۇ.

كۈندىن كۈنلەر، ئايدىن ئايلار ئۆتۈپ، يىل توشۇپتۇ. كەنجى قىزنىڭ تۇغۇش ۋاقتىغا بىر ئاي قاپتۇ. پادىشاھ خۇشلۇقىدىن ھەر كۈنى ئوۋغا چىقار ئىكەن. كىچىك خوتۇنىنىڭ ھامىلدارلىقىدىن ئىچ ئەتلىرىنى يەپ يۈرگەن پادىشاھنىڭ باشقا خوتۇنلىرى ھەر خىل ھىيلە ـ مىكىرلەرنى ئويلاشقا باشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنى ۋەزىر ئاتىسىغا:

ـــ كىچىك خانىش يېقىندا تۇغىدۇ، ئەمدى پادىشاھ بىزگە قاراپمۇ قويمايدۇ، ـــ دەپتۇ ھەسەت قىلىپ. باشقا خوتۇنلىرىمۇ ھەسەت ئوتىدا پۇچىلىنىپتۇ. ۋەزىر:

ـــ سىلەر ھېچكىمگە ئېيتماڭلار، پادىشاھمۇ بىلمىسۇن. كىچىك خانىش تۇغىدىغان ۋاقىتتا بىر موماي تېپىپ، ئىنىكئانا قىلىمىز، قالغىنىنى موماي ئۆزى توغرىلايدۇ، ـــ دەپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى كەنجى خانىش پادىشاھقا:

ـــ ئەي پادىشاھىم، بۈگۈن ئەھۋالىم باشقىچە تۇرىدۇ، ئوردىدا ھەر خىل سۆزلەر بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ، قورقۇۋاتىمەن. بۈگۈن سىز ئوۋغا چىقماڭ، ـــ دېگەنىكەن، ئەخمەق پادىشاھ ئۇنىڭ سۆزىگە پىسەنت قىلماي، ئوۋغا چىقىپ كېتىپتۇ. بىردەمدىن كېيىنلا كىچىك خانىشنىڭ تولغىقى تۇتۇپتۇ. شۇ پەيتتە پادىشاھنىڭ خوتۇنلىرى بىر مەككار موماينى چاقىرىشىپتۇ. مەككار موماي پادىشاھنىڭ چوڭ خوتۇنلىرى بىلەن گېپىنى بىر قىلىپ، كىچىك خانىشقا:

ـــ ئەي قىزىم، بۇ ئوردىدا خانىشلارنىڭ تولغىقى تۇتقاندا كۆزلىرىنى رومال بىلەن تېڭىپ قويىدىغان ئادەت بار. سىزنىڭمۇ كۆزىڭىزنى تېڭىپ قوياي، ـــ دەپ ئۇنىڭ كۆزلىرىنى تېڭىپتۇ. كىچىك خانىش مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلىپ، بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق بىر ئوغۇل ۋە بىر قىزنى تۇغۇپلا ھالسىزلىنىپ، ھوشىدىن كېتىپتۇ. مەككار موماي پادىشاھنىڭ خوتۇنلىرىغا: «دەرھال يېڭى تۇغۇلغان بىر چىشى، بىر ئەركەك ئوغلاقنى تېپىپ كېلىڭلار» دەپتۇ. قىرىق خوتۇن بىرلىشىپ، موماينىڭ ئېيتقىنىنى دەرھال بەجا كەلتۈرۈپتۇ. موماي بولسا ئىككى بالىنى بىر خالتىغا سېلىپ، يوشۇرۇپ قويۇپتۇ. كىچىك خانىش ھوشىغا كەلگەندە، موماي ئىككى ئوغلاقنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ:

ـــ بالام، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، تەقدىرىڭىز شۇ ئوخشايدۇ، ئادەم بالىسى ئورنىغا ئىككى ئوغلاق تۇغدىڭىز، بىرى ئەركەك، بىرى چىشى. پادىشاھنىڭ پېشانىسى شور ئىكەن، ـــ دەپتۇ.

كىچىك خانىش زار ـ زار يىغلاپ، غەمسىز ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلەپتۇ. قىرىق خوتۇن بولسا خۇشال بولۇپ كۈلۈشۈپتۇ. موماي خالتىدىكى ئىككى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنى كارۋانلار ئۆتىدىغان چۆل ـ باياۋانغا ئاپىرىپ تاشلاپ قويۇپتۇ. چوڭ خانىش پادىشاھقا خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن بىر چاپارمەننى ئەۋەتمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭغا:

ـــ دەرھال بېرىپ پادىشاھقا «خوتۇنىڭىز تۇغدى» دەيسەن، «نېمە تۇغدى» دېسە، «ئىككى ئوغلاق تۇغدى، بىرى چىشى، بىرى ئەركەك» دەيسەن، ـــ دەپ ئوبدان تاپىلاپتۇ. چاپارمەن بېرىپ بۇ خەۋەرنى پادىشاھقا يەتكۈزۈپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ غە-

زەپلىنىپ، كىچىك خانىشنى زىندانغا تاشلاپتۇ.

ئەمدى گەپنى باشقا تەرەپتىن ئاڭلايمىز: يولدىن ئۆتۈۋاتقان كارۋانلار موماي تاشلاپ كەتكەن بوۋاقلارنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپتۇ. ئۇلار ئارىسىدىكى بىر كىشىنىڭ بۇ بوۋاقلارغا رەھمى كېلىپ ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپتۇ. ئەسلىدە بۇ كىشىنىڭمۇ خوتۇنى تۇغمىغان بولۇپ، بالىسى يوق ئىكەن. بالىغا زار بولۇپ يۈرگەن بۇ ئەر - خوتۇن ئىككى بالىنى مېھرى بىلەن بېقىشقا باشلاپتۇ. ئۇلارغا ھەسەن ۋە زۆھرە دەپ ئات قويۇشۇپتۇ. ئايدىن ئايلار، يىلدىن يىللار ئۆتۈپ، ھەسەن بىلەن زۆھرە يەتتە ياشقا كىرىپتۇ. باققان ئاتا - ئانىسى ئۇلارنى يېمەي يېگۈزۈپ، كىيمەي كىيگۈزۈپ، ھەر جەھەتتىن ياخشى تەربىيەلەپ بېقىپتۇ. بالىلار كەمبەغەل بۇ ئائىلىدە ناھايىتى ياخشى تەربىيە بىلەن چوڭ بوپتۇ. ھەسەن بارغانسېرى كۈچلۈك ھەم باتۇر بولۇپ، چېلىشلاردا ئۆزىدىن چوڭلارنىمۇ يىقىتالايدىغان، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، تەدبىرلىك، باھادىر يىگىت بولۇپ يېتىشىپتۇ.

زۆھرە بولسا ھۈنەر ئۆگىنىپ، چىرايلىق گىلەملەرنى توقۇيالايدىغان بوپتۇ. زۆھرەنىڭ توقۇغان گىلەملىرى بازاردىكى گىلەملەردىن ئون ھەسسە قىممەت سېتىلىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ھەسەن ئاتىسىغا:

— ئاتا، ماڭا بىر ياخشى ئات، بىر قىلىچ ۋە بىر ئوقيا ئېلىپ بەرسىڭىز، — دەپ يېلىنىپتۇ. ئاتىسى ئوغلىنىڭ دېگەنلىرىنى ئېلىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەسەن ھەر كۈنى ئوۋغا چىقىدىغان بوپتۇ. پادىشاھمۇ دائىم ئوۋغا چىقىدىكەن. لېكىن ھەسەن ياش بولغان بىلەن نۇرغۇن ئوۋ غەنىيمەتلىرى بىلەن، پادىشاھ بولسا قۇرۇق قول قايتىدىكەن. بىر كۈنى ئاتىسى ھەسەنگە:

— سىڭلىڭ بىلەن ئىككىڭلارنى بوۋاق ۋاقتىڭلاردا چۆلدىن تېپىۋالغانىدىم، مانا ئەمدى چوڭ بولدۇڭلار، — دەپ بولغان ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ھەسەن ئاتىسىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ:

— بىزنىڭ سىلەردىن باشقا ئاتا - ئانىمىز يوق. سىڭلىم ئىككىمىز بىزنى باققان ئەجرىڭلارغا چوقۇم جاۋاب قايتۇرىمىز، — دەپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ھەسەن يەنە ئوۋغا چىقىپتۇ. بۇ كۈنى پادىشاھمۇ ۋەزىرى بىلەن ئوۋغا چىققانىكەن. ھەسەن يەنە نۇرغۇن ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپتۇ. پادىشاھ يەنىلا قۇرۇق قول قايتىپتۇ. بۇ ھال پادىشاھقا ئەلەم قىلىپ، ھەسەندىن:

— ئەي بالا، نېمىشقا دائىم بۇ يەردە ئوۋ قىلىسەن؟ كىمنىڭ ئوغلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ھەسەن بوۋاق ۋاقتىدا سىڭلىسى بىلەن ئىككىسىنى بىر كىشىنىڭ تېپىۋېلىپ، بېقىپ چوڭ قىلغىنىدىن تارتىپ، ھازىرغىچە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. ئەخمەق پادىشاھ ھېچ نەرسىنى ئويلىيالماپتۇ. ئەمما ھېلىقى ۋەزىر: «ئەسلىدە ھېلىقى بالىلار ئۆلمەي چوڭ بولغانىكەن - دە، بۇ يىگىت خۇددى ئاتىسىغىلا ئوخشايدىكەن» دەپ ئويلاپتۇ ۋە بولغان ۋەقەنى قىزى بىلەن ھېلىقى مومايغا ئېيتىپ بېرىپتۇ. ۋەزىرنىڭ قىزى:

— ئاتا، ئاشۇ بالىلار دەل كەنجى خانىشنىڭ بالىلىرى ئىكەن - دە، — دەپتۇ. ۋەزىر:

— شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، — دەپتۇ.

پادىشاھنىڭ باش ۋەزىرى، قىرىق خوتۇنى ۋە شۇم موماي بۇ ئىشتىن كۆپ ئەپسۇسلىنىپتۇ. پادىشاھ ئەتىسى يەنە ئوۋغا چىقىپتۇ. ھەسەنمۇ ئوۋغا چىققانىكەن. ھەسەن ئوخشاشلا نۇرغۇن ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپتۇ ۋە پادىشاھنى ئۆيىگە تەكلىپ قىپتۇ. ھەسەننىڭ بېقىپ چوڭ قىلغان ئا-

تىسى پادىشاھنى قىزغىن مېھمان قىپتۇ، ئۇلار كۆ- ڭۈللۈك سۆھبەتلىشىپتۇ. پادىشاھ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇلارغا سۆزلەپ بېرىپتۇ، كەنجى خانىش توغرىسىدىمۇ سۆزلەپتۇ. ئۇ كىشىنىڭ خوتۇنى بەك ئەقىللىق ئىكەن. ئۇ كەنجى خانىش توغرىسىدىكى گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال ھەسەنگە، ئاندىن پادىشاھقا قاراپتۇ، ئىككىلىسىنىڭ چىرايى- نى ۋە قاش - كۆزىنى بىر - بىرىگە ئوخشىتىپتۇ، ئاندىن:

— ئەي شاھىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچ- سىڭىز، سىزگە بىر گەپنى ئېيتسام، — دەپتۇ.

— كەچتىم، قېنى ئېيتىڭ، — دەپتۇ پادىشاھ. خوتۇن گەپ باشلاپتۇ:

— سىز «مېنىڭ قىرىق خوتۇنۇم بار ئىدى، ھېچقايسىسى تۇغماس ئىدى» دېدىڭىز. ئاندىن كې- يىن پادىچىنىڭ كىچىك قىزىغا ئۆيلەنگىنىڭىزنى ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلاق تۇغقىنىنى ئېيتتىڭىز. مې- نىڭچە، كۈنداشلار كىچىك خوتۇنىڭىزنى كۆرەلمەي، ھىيلە بىلەن ئىككى بالا ئورنىغا ئىككى ئوغلاقنى ئالماشتۇرۇۋەتكەن بولسا كېرەك. مېنىڭچە، «كىچىك خانىش ئىككى ئوغلاق تۇغدى» دېگەن گەپ يالغان. نەدىمۇ ئادەم ئوغلاق تۇغىدىغان ئىش بار؟ بىزنىڭ ھەسەن - زۆھرەيىمىز خۇددى سىزگە ئوخشايدۇ. كەنجى خوتۇنىڭىزنىڭ زىندانغا سېلىنغىنىغا قانچە ۋاقىت بولدى؟

— ئون ئىككى يىل بولدى، — دەپتۇ پادىشاھ ۋە پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، «ھەتتەڭ!» دەپتۇ.

— قالغىنىنى كەنجى خوتۇنىڭىزدىن سوراپ بېقىڭ، نىمە دەيدىكىن؟ — دەپتۇ خوتۇن.

پادىشاھ ھەسەننى ئېلىپ ئوردىغا قايتىپتۇ. ئۇ زىندانبېگىنى چاقىرىپ، كەنجى خانىشنى زىنداندىن چىقىرىۋېتىشنى بۇيرۇپتۇ. ئۇلار كىچىك خانىشنى زىنداندىن ئاچىقىپ، پادىشاھنىڭ قېشىغا كەلتۈ- رۈپتۇ. كەنجى خانىش پادىشاھقا شۇ كۈنى بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى يىغلاپ تۇرۇپ بىرمۇبىر ئېيتىپ بېرىپتۇ. ھەسەن ئانىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ: «ئەسلىدە ئانىمىز راست شۇ ئىكەن - دە» دەپتۇ ۋە ئانا - بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ.

پادىشاھ قىرىق خوتۇنىدىن بولغان ۋەقەنى سو- رۈشتۈرۈشكە باشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ خوتۇنلىرى ئارىسىدىكى بىرسى راستچىل ئىكەن، باشقا خو- تۇنلار ئۇنى يامان كۆرىدىكەن. شۇ خوتۇن ھەقىقىي ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ غەزەپلىنىپ:

— جاللات، ئاۋۋال ۋەزىرنى، ئاندىن ئۇنىڭ قى- زىنى دارغا ئاس! — دەپتۇ ھەمدە قالغان ئوتتۇز توققۇز خوتۇننى ئوردىدىن ھەيدىۋېتىپتۇ. كەنجى خا- نىشقا قايتىدىن قىرىق كېچە - قىرىق كۈندۈز توي قىلىپ بېرىپتۇ. ھەسەن بىلەن زۆھرە بولسا ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ ئوردىدا ئۆزلىرىنى مۇڭ جاپادا بېقىپ، تەربىيەلەپ چوڭ قىلغان دادىسى ۋە ئانىسىنىمۇ ئوردىغا ئەكېلىۋېلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بىللە بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: گۇما ناھىيەسىدىن ئابدۇقادىر ئىسمايىل، توپلاپ رەتلىگۈچى: گۇما ناھىيەلىك جامەئەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

«دىۋانى سۇلتان ھۇسەيىن مىرزا بايقارا»نىڭ بېرلىن شەھەرلىك كۇتۇپخانىدا ساقلىنىۋاتقان
HS. or. 10434 نومۇرلۇق قول يازمىسىدىن ئېلىنغان سۈرەتلەر

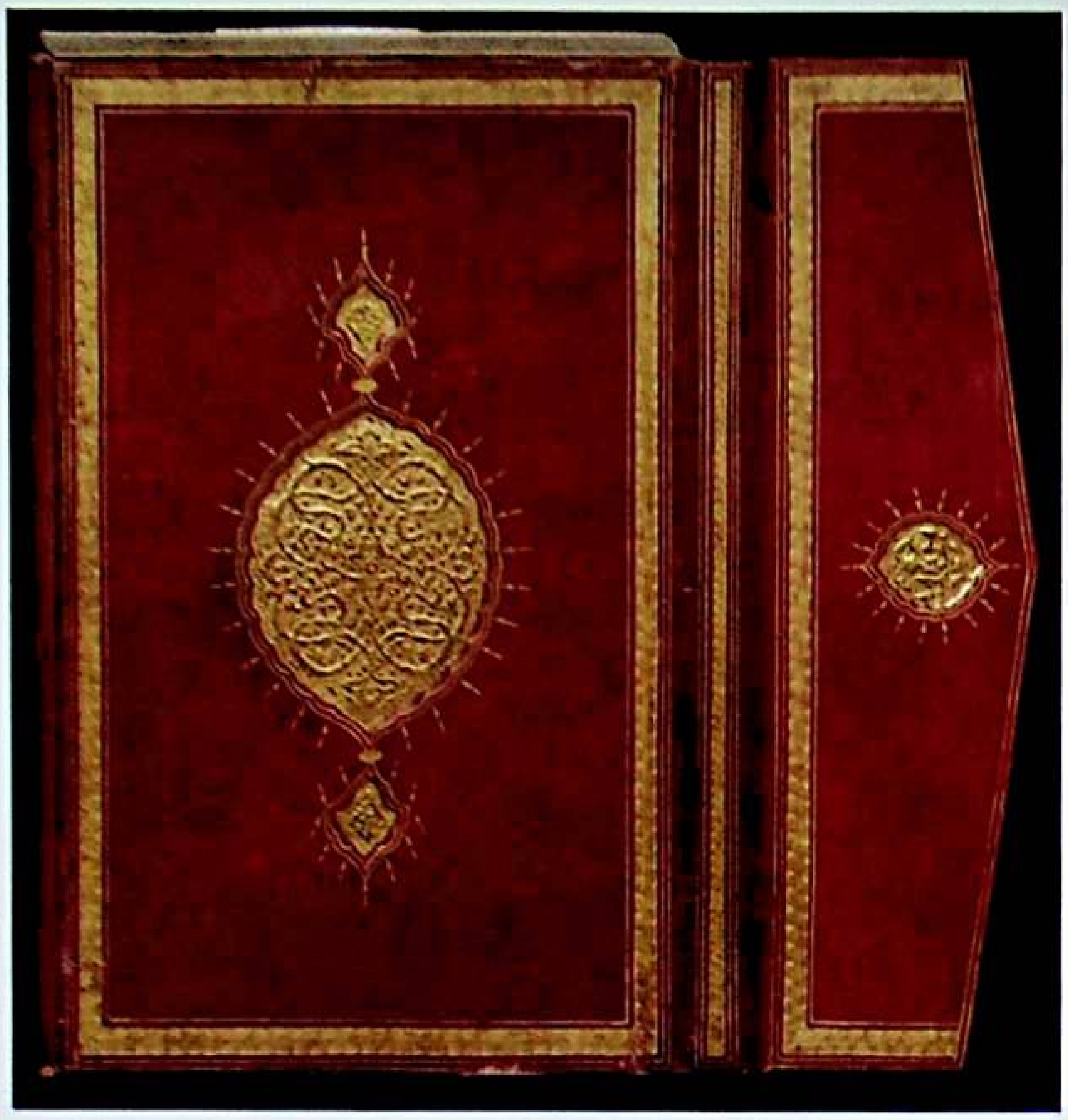

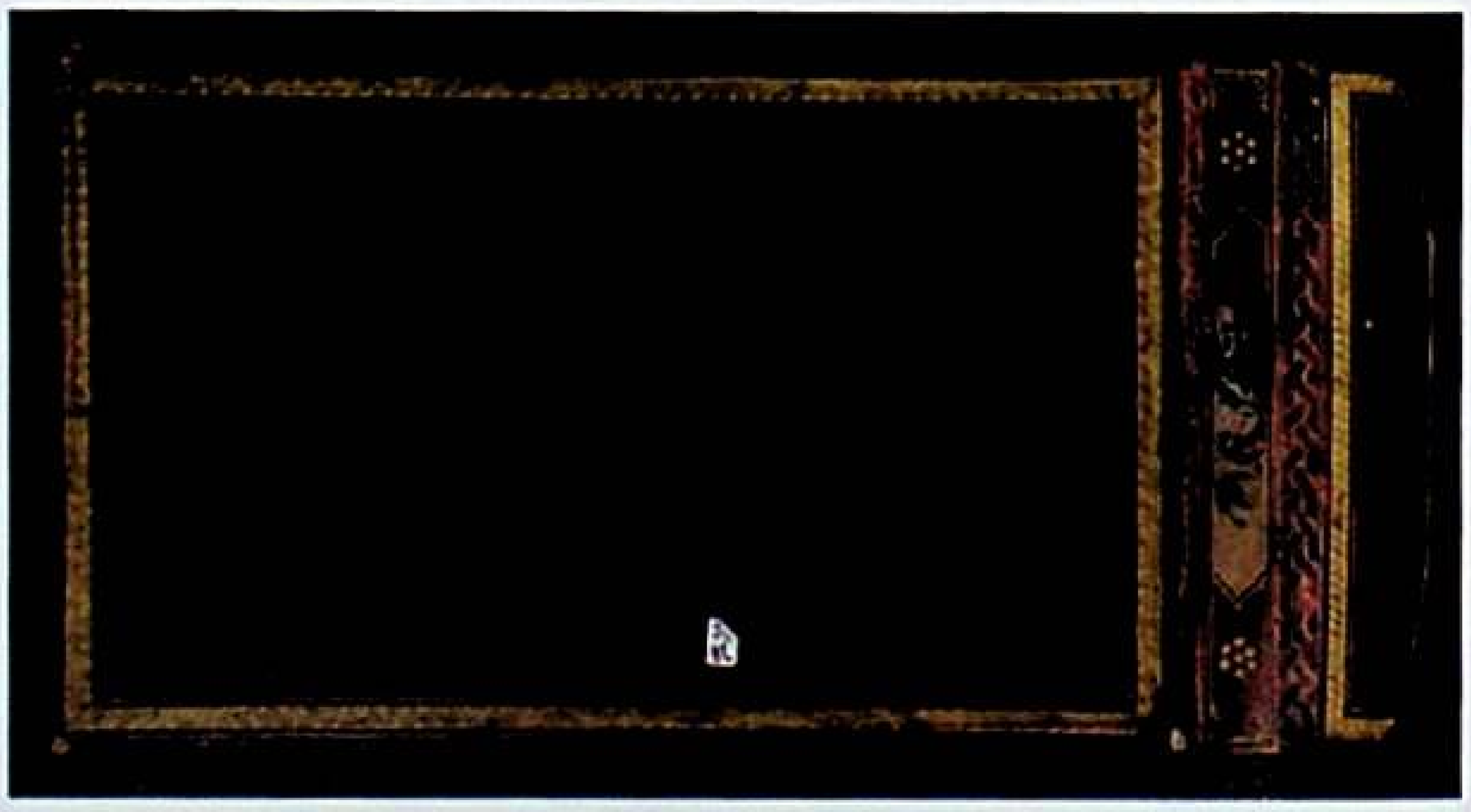

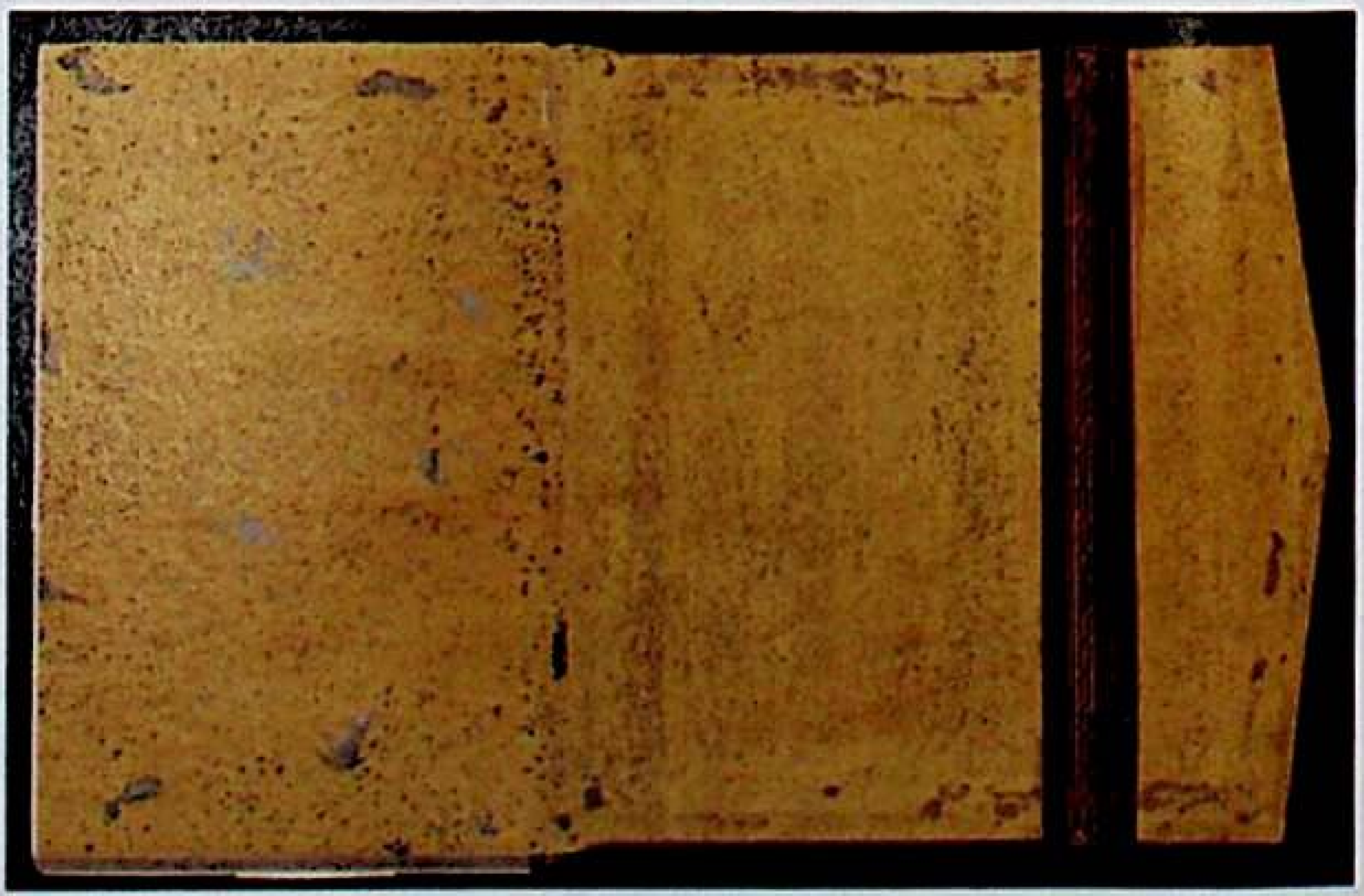

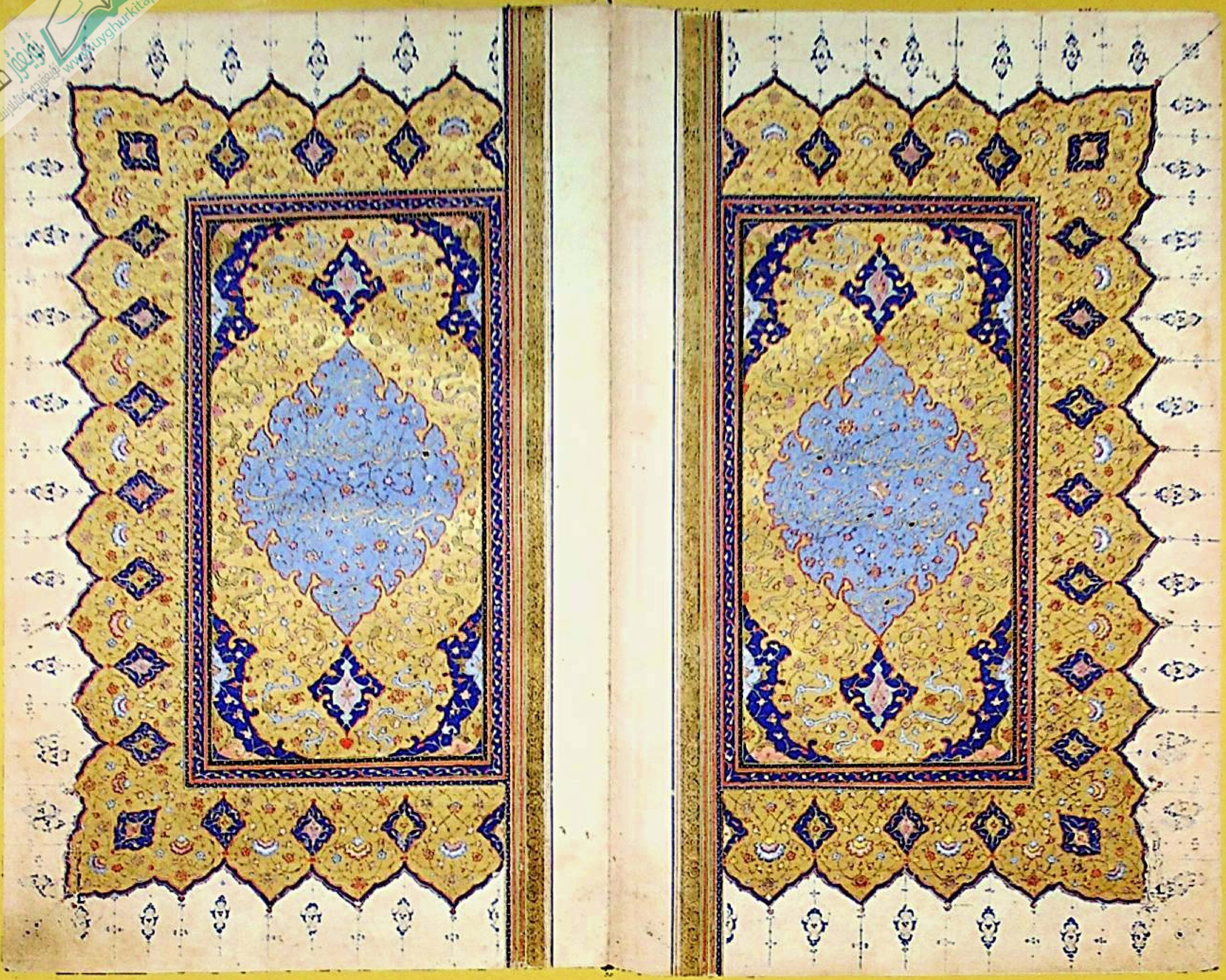

«دىۋانى سۇلتان ھۇسەيىن مىرزا بايقارا»نىڭ بېرلىن شەھەرلىك كۇتۇپخانىدا ساقلىنىۋاتقان
HS. or. 10434 نومۇرلۇق قول يازمىسىدىن ئېلىنغان نەقىشلىك بەتلەر

源 泉 (布拉克)

(维吾尔文) 总168期

بۇلاق

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 168-سان

BULAK A BIMOUNTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编：穆合塔尔·马木提 副主编：买买提吐尔地

باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市解放南路348号）
乌鲁木齐市鑫五方包装彩印有限公司
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى ئالتۇن كۆزنەك رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号：CN65-1063/I
国际标准连续出版物号：ISSN 1005-0876
国外发行号：Q1118 邮政编码：830001
邮政代码：58-108 定价：8.50元
广告经营许可证号：6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043